PETETUD TÄHED

ASERBAIDŽAANI JUTUSTUSI JA NOVELLE

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» TALLINN
1968
N(Aserbaidžaani) P38

Kujundanud E. Ootsing

ASERBAIDZAANI KIRJANDUSEST

Seal meie maa lõunapiiri ääres, kus igilumega kaetud Kaukasuse mäed gpikkamisi laskuvad Kaspia mere suunas, asub iidne «Tulede maa» — Aserbaidžaan. Mitmekesine ja rikas on selle maa loodus: mägiaasad ja metsad, kus karjatatakse mitmetuhandepealisi lamba-karju; avar stepp, mis on suures osas üles küntud ja aedadeks ning nisu- ja puuvillapõldudeks muudetud; Lenkorani subtroopikaalad; naftatornidega ülekülvatud Kaspia kallas — kõik see rõõmustab silma. Mitte vähem rikas pole ka selle vana maa kultuur, maa, mille territooriumil juba kaks ja pool tuhat aastat tagasi tekkisid võimsad riiklikud koondised.

Arvutu hulk rahvaid on käinud üle aserbaidžaanlaste paljukannatanud maa. Juba enne meie ajaarvamist oli siin Albaania riik. Andmete järgi oli kaukaasia albaanlastel olemas oma kirjakeel, milles kirjutati nii vaimuliku sisuga kui ilukirjanduslikke teoseid. Kuid seda muistset kirjandust ei ole meie päevini säilinud.

VII sajandi lõpul vallutasid Aserbaidžaani araablased, nemad tõid siia kaasa araabia keele ja uue usu — islami. Nüüdsest peale kirjutasid luuletajad oma teoseid vallutajate keeles. Araabia keel jäi religiooni ja teaduse keeleks kuni XX sajandini.

Seejärel-oli Aserbaidžaani territooriumil mitmete sajandite vältel kasutusel peamiselt keskaegne pärsia kirjanduslik keel «farsi», mis on Kesk-Idas tänini laialt levinud. Paljud XI—XIII saj. pärsia keeles kirjutanud aserbaidžaani luuletajad said kuulsaks kogu maailmas. Neid pidasid ja peavad oma klassikuteks võrdselt nii iraanlased kui ka aserbaidžaanlased. Ja selles ei ole midagi iseäralikku: keskaegne aserbaidžaani pärsiakeelne kirjandus on faktiliselt nii ühtede kui teiste ühisvara.

Ent selle linnatsivilisatsiooni ja pärsia keele kõrval oli juba X sajandil olemas vana-aserbaidžaani kõnekeel. Selle olid kaasa toonud türgi hõimud, kes umbes kõnesoleval ajal Aserbaidžaani territooriumile elama olid asunud. Esialgu ei tulnud aserbaidžaani keel kirjandusse, see-eest aga sündis selles keeles rahvaluule.

X—XI sajandil tekkis vana aserbaidžaani eepos «Kitabi Dädä Gorgud» («Vanaisa Gorgudi raamat»), mis on kirjalikult fikseeritud tunduvalt hiljem ja on meieni jõudnud XVI sajandi ärakirjade kaudu. Eepos koosneb 12 laulust ja on kirjutatud rütmilises proosas paiguti esinevate puhaste luulefragmentidega. Selles kirjeldatakse sündmusi, mis on seotud türgi hõimu oguuside — üks tänapäeva aserbaidžaanlaste eellashõime — Aserbaidžaani territooriumile asumisega. «Kitabi Dädä Gorgudi» peategelased on vaprad vägilased, uljad sõjamehed, õilsad ja ausad kodumaa kaitsjad.

Ent ka pärsiakeelne kirjalik sõnalooming peegeldas Aserbaidžaani elu ja seadis üles probleeme, mis puudutasid kogu tolleaegset tsiviliseeritud maailma. Aserbaidžaani pärsiakeelse kirjanduse suurkujud on Hagani ja Nizami.

Äfzäläddin Bädil Ibrahim ibn Äli Hagani Sirvani* (1121 — 1199) alustas Sirvanšahhide paleepoeedina viimaste pealinnas Samahhõs. Oma säravates ja vormilt virtuooslikes oodides ülistas ta šahh Sir-vanid ja tema lähikondlasi. Ent vähehaaval avanesid poeedi ees õukonnaelu varjuküljed, kogu idadespotismi julmus. Hagani sai oma nahal tunda valitseja viha ja inimväärikuse alandamist feodaalse vägivalla tingimustes. Vanglas, kuhu luuletaja sattus katse eest salaja Samahhõst põgeneda, kirjutas ta oma vapustavalt traagilise vangla-eleegiate tsükli «Häbsijä». Sellest ajast peale muutusid Hagani vaated maailmale ja inimelule üha süngemaks. Kõik maailmas on põrm ja tühine, kuulutab luuletus «Mädaiini linna varemed». Kõik sureb, hukkub, mattub liivasse nagu kunagine õitsev Mädaiin. See kõrgesse ikka jõudnud luuletaja pessimism on feodaalkorra ebaõigluse mõistmise tulemus.

Hagani noorem kaasaegne oli Iljassibn Jussuf Nizami Gjändžävi (1141 —1209), maailmakirjanduse klassik, üks kuulsamaid poeete Idamaal üldse. Nizami veetis kogu oma elu Gjändžä linnas (nüüd Kirovabad), kus praegu asub luuletaja mausoleum. Ta sai kuulsaks oma viiest poeemist koosneva tsükliga «Hämsä», mis kannab renessansiaegse humanismi esimesi tunnuseid — teatavasti ilmusid need Idas varem kui Läänes. See pole muide juhuslik. Keskajal oli Hommikumaa kultuur üldse Lääne-Euroopast ees. Kui näiteks LääneEuroopa renessanss tekkis XIV saj. Itaalias, siis renessansile omased nähtused Hiinas viiakse täiesti põhjendatult tagasi VIII sajandisse. X—XV sajandi Lähis-Ida, Iraani ja Kesk-Aasia pärsiakeelne kir-

* Keskaegse Idamaa poeetide täielikud nimed on tavakohaselt väga pikalf nad sisaldava/mitte ainult poeedi omaenese mme, va.d ka tema pseudonüümi, isanime ja hüüdnime sünnikoha järgi.

jandus oli maailmakirjanduse peaaegu kõige arenenumaks osaks, ning teda on tihtipeale raske võrrelda sellega, mis oli tol ajal Euroopas.

Nizami teostes leiame paljutki renessansile omast, esmajoones omavoli alt vabastamise taotlust; leiame kinnitatavat inimese õigust vabadusele ja õnnele, huvi tavaliste inimtunnete ja üleelamiste vastu, mida tol ajal peeti peaaegu patuks. Feodaalse rõhumise ja usulise fanatismi julmal sajandil, kui orjal raiuti pea maha ainult selleks, et proovida mõõga teravust, kutsub Nizami visalt üles humaansusele ja rahuarmastusele, õpetab inimest austama, arvestamata tema seisuslikku päritolu, sugu või usutunnistust.

«Hämsä» esimeses osas, filosoofilis-didaktilises poeemis «Saladuste varaait» käsitleb Nizami mitmeid eetilisi probleeme. Esmajoones püüab ta siin pöörata valitsejaid õigluse ja seaduslikkuse teele. Nizami arvas naiivselt, et parim vahend kurjuse hävitamiseks on valitsejate usulis-kõlbeline täiustumine: kui riigi eesotsas seisab tark ja õiglane monarh, valitseb maal õigus, kord ja seaduslikkus. Siit ka tema kõlbluseõpetuse iseloom.

«Hämsä» kaks järgmist poeemi «Hosrov ja Sirin» ning «Leili ja Mädžnun» on pühendatud armastuse teemale. Esimene jutustab pärsia šahhi Hosrovi ja kaukaasia kaunitari Širini armastusest. Teine on Leili ja Keisi (hilisema hüüdnimega Mädžnun, s. o. meeletu) traagilise armastuse lugu. Neid Lähis- ja Kesk-Ida rahvaste erakordselt populaarseid kangelasi võib täie õigusega nimetada Idamaa Romeoks ja Juliaks. Islamimaades tunnistati vaid armastust jumala vastu, maist mehe ja naise armastust peeti patuks. Naisele vaadati kui alama astme olevusele, orjatarile, kes on kohustatud kõiges mehele kuuletuma. Protesteerides nende antihumaansete vaadete vastu, ülistab Nizami

oma poeemides maist armastust, näitab selle jõudu ja õilsust. Ta näitab naises inimest, rõhutab temas joont, mida peab kõige tähtsamaks iga mõistusliku olendi puhul — inimväärikust. Poeemi «Hosrov ja Sirina naispeategelane seisab oma armastatust isegi tunduvalt kõrgemal.

Muinasjutulisest fantastikast kantud on neljas poeem «Seitse kaunitari», mis mõnes mõttes meenutab «Tuhat ja üks öö» sarja jutte.

Viimases, poeemi viiendas tsüklis, mis kannab pealkirja «Iskän-därnamä» («Raamat Makedoonia Aleksandrist»), on ideaalset valitsejat analüüsitud kolmest küljest: kui väejuhti, mõttetarka ja filosoofi, ning kui prohvetit. Selles poeemis kirjeldatakse muuseas utoopilist maad, kus ei ole valitsejaid, vaeseid ega rikkaid. Sel maal on kõik inimesed võrdsed ega tea, mis on ebaõiglus ja rõhumine. See

7

Nizami utoopia on parem suurte euroopa utopistide Thomas Moruse ja Campanella kujutluspiltidest, pealegi on aserbaidžaani poeet kirjutanud oma teose neist tervelt kolm-neli sajandit varem.

Nizami poeemid kutsusid esile terve hulga jäljendusi kõikides Lähis- ja Kesk-Ida maades, isegi Indias. «Leili ja Mädžnuni» süžeele kirjutatud poeeme näiteks teatakse kolmekümne ümber.

XIII—XIV saj. luuletajad kirjutavad juba nii pärsia kui ka aser-baidžaani keeles. Nende luulest leiame tihti protesti feodaalkorra ja valitseva islami vastu. See protest väljendus nagu ikka keskajal religioosse ketserluse hürufismi kujul. Esimese aserbaidžaanikeelse divani — lüüriliste luuletuste kogu — autor oli hürufist I m a d ä d-din Nässimi. Islamifanaatikud, kes vihkasid poeeti selle eest, et ta oma jumalavallatutes värssides oli ülistanud immest ja tema võimet tõusta jumaluseni, kiskusid 1417. a. naha maha elavalt inimeselt.

Aserbaidžaanikeelse keskaegse luule tipuks on suure Füzuli looming, mis jätkab Nizami renessansiaegseid traditsioone. Mäh ämma d Füzuli (1494—1556) sündis Iraagis, kuhu olid Aserbaidžaa-nist siirdunud ta esivanemad. Ta kirjutas ka araabia ja pärsia keeles, kuid eriti hinnatavad on tema aserbaidžaanikeelsed luuletused ja poeemid. Enamasti ülistatakse Füzuli gaseelides armastust. Viimast käsitab poeet erakordselt avaras tähenduses: armastus ei ole mitte ainult mehe ja naise vahelistes suhetes, vaid ta läbib kogu inimese olemust, kogu tema elu, koguni loodust. Armastusest lahutamatu on sõprus, siirus, truudus. Ja vastupidi: sellele tundele on võõras egoism, vägivald, silmakirjalikkus. Armastus — see on võrdsuse maailm ja seal valitseb vabadus, mis puudub ühiskonnas. Armastust ülistades lõi Füzuli hümni inimesele, tema tunnetele ja mõistusele, protesteeris feodaalse rõhumise ja religioosse moraali vastu. Ent tegelikus elus on armastus õige tihti õnnetu ning viib traagiliste lõpplahendusteni, mis annab tunnistust halvast, ebamõistlikust ühiskonnakorrast. Sellest kõneleb Füzuli poeem «Leili ja Mädžnun».

Proosat ei ole Aserbaidžaani keskaegses kirjanduses palju ja sel oli poeesiaga, võrreldes alati rõhutatult tagasihoidlik koht. Füzuli oli muide ka aserbaidžaanikeelse satiirilise proosa looja.

Aserbaidžaani olukord XVII sajandil — türgi ike, sõjad Türgi ja Iraani vahel — ei soodustanud kirjanduse arengut. Sellesse perioodi langeb aga folkloori õitseng. Kirjutatakse üles aserbaidžaani rahvaeepos «Koroglu» («Pimeda poeg»), milles peategelane juhib rõhutute võitlust vägivallatsejate vastu ja maksab kätte türannile, kes oli ta isalt silmanägemise võtnud. Laialt levivad ašuugilaulud. Ašuugid on rahvalaulikud, kes loovad oma laulude teksti, valivad meloodia ja esitavad neid siis keelpilli saazi saatel.

Ašuugiluule avaldab tänapäeval kirjandusele suurt mõju. Aserbaidžaani kirjanduses tekib eriline vool, mis kujutab endast klassikalise lüürika ja ašuugipoeesia sünteesi. Selle suuna esindajateks on kaks XVII saj. silmapaistvat poeeti — Vidadi ja Vagif, kelle lüürikas on juba märgata realismi jooni. Seejuures on need teineteisest täiesti erinevad luuletajaisiksused. Feodaalne despotism ja barbaarsus, laastavad sõjad ja islami fanatism tingisid Vidadi pessimismi. See on. kurbuse laulik. Mölla Pänahh V a g i f i luule seevastu on täidetud helgest ja rõõmsast maailmatajust. Teda erutavad armastus, inimlik ilu, looduse võlud. Vagif oleks nagu religiooni süngest maailmast ära pöördunud, ta tahab eneseunustust leida ilu kuningriigis. (Siinjuures huvitav fakt: Fr. R. Kreutzwaldi 1878. a. «Sakala Lisalehes» avaldatud kolme aforismi allikaks osutub Vagifi luuletus «Ma otsin tõde ...», millest katkendid saksakeelses tõlkes oli eesti klassikule saatnud keegi Berliini professor.)

Aserbaidžaani kirjanduse uut arenguetappi võib lugeda XIX saj. algusest, mil Aserbaidžaan liideti Venemaaga. See vabastas maa alalistest sõdadest ja feodaalsetest sisetülidest ning aitas kaasa Aser-baidžaani majanduse ja kultuuri arenemisele. Algab pidev aserbaid-žaani kirjanduse euroopastumine.

Selles protsessis etendas eriti tähtsat osa vene kirjandus. Aser-baidžaani kultuuri traditsiooniline orientatsioon Itta täieneb mõjudega Läänest. .Venemaalt ja Lääne-Euroopast tulevad Aserbaidžaani valgustusideed. Esimeseks Aserbaidžaani valgustuskirjanikuks oli Abbasguluaga Bakõhhanov.

Vabadusearmastuse motiivid, fanatismi ja valitseva despotismi kriitika läbivad andeka poeedi Mirzä Säfi Vazehhi (1794— 1852) luuletusi. Tema loomingulise pärandi saatus kujunes ülimalt omapäraseks ja traagiliseks. Tuntud saksa luuletaja Friedrich Bodenstedt elas mõnda aega Tbilisis, tutvus seal Vazehhiga ja viis endaga Saksamaale kaasa tema luuletusi. Kodumaal tõlkis ta luuletused saksa keelde ja andis välja raamatu «Die _L"der des Mirza-Schaffy». Luuletuskogul oli enneolematu menu: XX saj. alguses ilmus Mirzä Šäfi «Laulude» 160. saksa väljaanne. Selleks ajaks oli neid tõlgitud kõikidesse maailma suurematesse keeltesse. Kui F. Bodenstedt oli näinud tõlgete ebatavaliselt suurt menu, kuulutas ta end nimetatud •luuletuste autoriks. Nii läksidki M. Säfi luuletused maailmakirjanduse ajalukku kui F. Bodenstedti teosed. Mirzä Säfi laulud tõmbasid endale ka eesti tõlkijate tähelepanu. XIX saj. lõpus ja XX saj. alguses ilmusid Peeter Jakobsoni, Juhan Liivi, Gustav Wulf-Öisi ja Anna Haava tõlked.

Realismi rajajaks ja seega uue aserbaidžaani kirjanduse tõeliseks

9

loojaks oli M. F. Ahhundov (1812—1 878). Ta ei olnud rahul vana luule sisu ja traditsioonilise vormiga, tema tunnetas esimesena teravalt kirjanduse vajadust elule läheneda. Veendunud valgustus-kirjanikuna püüdis Ahhundov kirjandusteoste kaudu sisendada rahvale uusi kultuurimõisteid, propageerida valgustusideid, paljastada ebausku, harimatust, usufanatismi, feodaalset korralagedust jms.

Püüdes luua uut aserbaidžaani kirjandust, mis oleks võimeline neid ülesandeid lahendama, pöördus Ahhundov ka uute žanride — jutustava proosa (jutustus «Petetud tähed») ja dramaturgia poole. Ahhundovi kuus komöödiat («Mölla Ibrahim Hälil, alkeemik», «Monsieur Jordan», «Ilmun seiklused ehk Hadži Kara» jt.) rajasid aserbaidžaani realismi vundamendi ja tõid autorile «aserbaidžaani Moliere'i» austava nime. Need tõlgiti juba autori eluajal mitmesse võõrkeelde.

Ahhundov oli erakordselt mitmekülgne inimene. Esimesena Aser-baidžaanis hakkas ta propageerima marksismi ja jõudis oma ühis-kondlik-poliitilistes vaadetes revolutsioonilis-demokraatlike ideede tunnustamiseni (filosoofiline traktaat «India printsi Kemal-ud-Dövlä kolm kirja iraani printsile Džälal-ud-Dövlä'le...»). Kriitikuna on Ahhundov realismi teoreetiliselt põhjendanud ja kaitsnud. Tema lõi uue tähestiku, mis

pidi asendama idamaade väga keerukat araabia alfabeeti. Ahhundovi tähtsust aserbaidžaani kirjanduse ajaloos võib võrrelda Puškini omaga vene kirjanduses, kuigi nende ande mõõtmed olid erinevad.

1873. a. pandi M. F. Ahhundovi komöödiate lavastamisega alus aserbaidžaani teatrile. 1875. a. hakkab Bakuus H. Zärdabi toimetusel ilmuma esimene aserbaidžaanikeelne ajaleht «Äkintši» («Kündja»).

Kuid uued realistlikud printsiibid ei kinnistunud kohe ega raskusteta. XIX sajandi luule üldpildis domineerivad ikka veel Füzuli ja Vagifi epigoonid, kes jäljendasid tihti kinnisilmi keskaegseid eeskujusid. Selle epigoonluse jälgi võib märgata isegi niisuguste andekate luuletajate-satiirikute loomingus nagu Gasõmbäi Zakiri (1784— 1857) ja Sejid Äzim Širvani (1835 —1888). Oma parimates luuletustes naeravad need autorid mürgiselt välja feodaalkorra pahesid.

Tunduvalt vastuvõtlikumaks uutele tendentsidele osutusid oma põhiolemuselt uued žanrid — jutustav proosa ja dramaturgia, mis nihkuvad XIX saj. ka esiplaanile. M. F. Ahhundovi dramaturgia realistlikke traditsioone arendasid oma draamades ja komöödiates edasi Nädžäfbäi Väzirov (1854—1926), Näriman Närimanov (1871 — 1925), Abdurrähimbäi Hagverdijev (1870—1933) jt.

N. Väzirov paljastab oma draamateostes («Vihma käest räästa alla» jt.) valgustusfilosoofide ideedest lähtudes feodaal-patriarhaalseid

suhteid ja nende kandjaid — harimatuid, ahneid, usuliste eelarvamuste ja julmade traditsioonide kammitsais olevaid mõisnikke ja kaupmehi. Esimeses aserbaidžaani tragöödias «Fahraddini mure» näitab N. Väzirov ausa, õilsameelse noormehe hukkumist, kelle ettekujutused ja elulaad põrkavad kokku feodalismi ebainimlike tavadega. Oma hilisemates draamades («Meie aja vägilased») kritiseerib dramaturg uue kodanluse egoistlikku ahnitsevat olemust.

Tuntud aserbaidžaani revolutsionäär ja riigitegelane Näriman Närimanov on lisaks draamateostele veel jutustuse «Bahadur ja Sona» autor. Selles jutustuses on esimest korda aserbaidžaani proosa ajaloos nii selgesti kujutatud rahvuslikke eelarvamusi, mis määrasid hukkumisele kaks noort armastajat — aserbaidžaanlase Bahaduri ja armeenlanna Sona.

Uus etapp aserbaidžaani kirjanduses algab XX sajandiga. See on tihedalt seotud vene 1905.—1907. a. revolutsiooniga. Aserbaidžaan oli sel ajal terava klassivõitluse areeniks. Levisid marksistlikud ideed. Loodi sotsiaaldemokraatlikke organisatsioone, mis ühendasid aserbaid-žaani, vene ja armeenia töölisi. Bakuu proletariaat oli Venemaa revo-lutsioonilise võitluse avangardis.

Kõik see viis kirjanduses kahe leeri, ühelt poolt revolutsioonilis-demokraatliku ja teiselt poolt reaktsioonilise, kodanliku leeri teravale vastandamisele. Keskuseks, mille ümber koondusid demokraatliku suuna kirjanikud, sai 1906. a. Tbilisis asutatud satiiriajakiri «Mölla Näsräddin». See ajakiri sai enneolematult populaarseks mitte üksi Aserbaidžaanis, vaid kogu Lähis-Idas. «Mölla Näsräddini» kriitikatuli oli suunatud nii vanade vaenlaste — mahajäämus, harimatus, usuline vaimupimedus — kui ka uute — poliitilise reaktsiooni, kapitalistliku rõhumise, kolonialismi vastu.

Ajakirja toimetajaks ja väljaandjaks oli silmapaistev proosakirjanik ja dramaturg Džälil Mämmädguluzadä, kes esines tavaliselt pseudonüümi Mölla Näsräddin all. Meetodi poolest kriitiline realist, oskas D. Mämmädguluzadä oma lühijuttudes ja jutustustes nappide joontega edasi anda meeldejäävat tüüpilist karakterit tüüpilistes olukordades. Ta ei armasta olustiku ega psühholoogia üksikasjalist kirjeldust ning kirjutab lihtsalt, keerutamata, väliselt objektiivselt. Sellele vaatamata avab kirjanik lugeja ees nii oma tüüpide sotsiaalse tingituse kui ka selle pinnase, mis nad sünnitas, ning oma suhtumise nendesse. Viimast väljendab ta tavaliselt satiiriga, juhul kui jutt on rõhujate

klassi esindajatest, või südamliku, pehme huumoriga, kui jutt on tööinimestest. D. Mämmädguluzadä teostest kerkib meie ette terve galerii kõige erinevamaid inimtüüpe: siin on hoopleja bei («Gurbanäli-bei»), fanaatiline käsitööline («Meister

11

Zeinal»), mahajäänud talupoeg, kes jääb hätta oma harimatuse pärast («Postkast»), pettur mölla ning näruse rahamaailma esindajad (komöödia «Surnud») jt. Ent kirjaniku eriti tähtsaks teeneks jääb talupoegade elu mitmekülgne käsitlemine («Sündmused Danabaši külas»).

Aktiivselt tegi «Mölla Näsräddinile» kaastööd' silmapaistev aserbaidžaani poeet M i r z ä Äläkpär S a bi r (1862—1911). Huvitav on Sabiri loominguline biograafia. Nooruses kirjutas ta mitte millegi poolest tähelepanu väärivaid traditsioonilisi gaseele armastusest, seejärel vaikis ta mitmeks aastaks ja näis, nagu oleks ta luuletajana surnud. 1905. aasta revolutsiooniliste sündmuste laineharjal sündis poeet otsekui teist korda. Tema satiirilised luuletused tõid autorile otsemaid üldise kuulsuse. Oma parima on Sabir loonud elu viimasel kuuel aastal.

Satiirilistes töödes käsitles Sabir kaasaja kõige aktuaalsemaid küsimusi. Ta jätkas aserbaidžaani kirjandusele juba traditsiooniliseks muutunud kriitikat harimatuse, ebausu, eelarvamuste, religioosse vaimupimeduse ja idamaise despotismi arvel. Ühtlasi tõstis Sabir üles suure hulga uusi sotsiaal-poliitilisi probleeme: talupoegade orjastamine, tööliste ekspluateerimine, kaasaegse kodanlase ja mõisniku tõeline pale, revolutsioonid Iraanis ja Türgis. Mõtted rahvast, püüd avada tema silmi ja näidata, kes on tema vaenlane, püüd aidata teda võitluses — see kõik haarab poeeti.

Sabiri satiiri taga on alati näha autorit ennast täis vihkamist, raevu, piitsutavat sarkasmi. Samal ajal tajume luuletaja suurt inimlikku südamevalu.

Sellise satiiri jaoks oli vaja ka uut vormi. Sabir leidis selle. Ta luule on läbinisti novaatorlik. Sabir arendas täiuslikkuseni järgmise satiirilise võtte: tema paljastajapositsioon on laidetava kujuteldav kaitsmine ja ülistatava näilik laitmine, eitatava kinnitamine ja kinnitatu eitamine. Sabir lõi poliitilise satiiri uue žanri.

Molla-näsräddinlastega liitus ka A. H a g v e r d i j e v, kes oli seni tuntud dramaturgina. Neil aastatel kirjutas ta oma kaks kuulsat satiiriliste lühijuttude ja olupiltide tsüklit — «Minu marallid» ning «Kirjad põrgust», kus ta naerab mürgiselt välja vana Aserbaidžaani kolkaelu läppunud paigalseisu. Lugeja silme ette kerkib terve rida ahneid ja nürimeelseid väikekodanlasi, kavalaid ja silmakirjalikke vaimulikke, kes lõikavad kasu rahva harimatuselt, korke looderda-vaid aadlikke, altkäemaksuvõtjaid tšinovnikuid. Tihtipeale paljastab A. Hagverdijev groteskses vormis totrust ja kaasaegse elukorralduse varjukülgi.

Kõrvuti realistliku suunaga aserbaidžaani kirjanduses XX saj.

12

algul eksisteeris ka romantiline vool. Seda esindasid poeedid Abbas Sähhät (1874—1918), Hussein Džavid (1832—1944) ja Mähämmäd Hadi (1879—1920). Nende looming oli vaba vastuolulisustest: nad unistasid siiralt paremast ühiskonnakorrast, kus valitseksid õigluse ja humaansuse printsiibid, kuid ei mõistnud sealjuures ühiskonna arengu õigeid teid. Abbas Sähhät, kes kirjutas ka lühijutte, tõi aserbaidžaani luulesse miniatuursed peene lüürilise alltekstiga looduskirjeldused.

Murranguks aserbaidžaani kirjanduse arengus oli Oktoobrirevolutsioon. Tuleb silmas pidada, et nõukogude võimu ei kehtestatud Aserbaidžaanis kohe. Alles 1920. a. aprillis kukutati lõplikult kodanlike, natsionalistide — «mussavatistide» võim ja kuulutati Aserbaid-žaan Nõukogude Sotsialistlikuks Vabariigiks. Vana põlvkonna paremad kirjanikud (D. Mämmädguluzadä, A. Hagverdijev, Süleiman Sani Ahhundov jt.) asusid kohe revolutsiooni poolele. Kuid uue kirjanduse printsiibid juurdusid vaevaliselt,

võitluses võõraste tendentside ja teooriatega. Kirjanike hulgas säilisid mitmesugused rühmitused, nii uut korda pooldavad (proletaarsete kirjanike organisatsioon «Gõzõl Gälämlär» — «Punased Suled») kui ka vaenavad. Mitmed kirjanikud olid muidu kaasajooksikud ega olnud veel leidnud oma kohta uues elus.

Vana maailma hukkumine ja uue sünd, revolutsioon, suure ajaloolise murrangu peegeldus inimeste saatustes ja teadvuses —· see on 1920. aastate kirjanduse peamiseks sisuks. Suhtumine revolutsioo-nisse sai kirjanikele peaprobleemiks. Seejuures olid 1920. aastatel luule ja osaliselt dramaturgia proosaga võrreldes ilmses ülekaalus.

Nende kirjanike hulgas, kes rajasid uusi teid kirjanduses, peab esmajärjekorras märkima dramaturg Džäfär Džabbarlõd (1899—1934). D. Džabbarlõ näidendid, mis on sotsialistliku realismi vundamendiks aserbaidžaani kirjanduses, on väga erinevad oma temaatika, probleemide ja stiili poolest. Kuid neis vastandatakse autori negatiivset hinnangut kandvale vanale maailmale alati uued inimesed, võitlejad, keda kujutatakse romantilistes värvitoonides.

Kui D. Džabbarlõ esimestes nõukogude perioodi näidendites, nagu «Aidõn» ja «Oktai El-oglõ», autor pigem paljastab kui veenab ning •positiivsed kangelased — eesrindlikud intelligentsi esindajad — osutuvad liiga nõrkadeks ja saavad lüüa kokkupõrkes vana maailmaga, siis hilisemates draamades saavutavad kangelased oma eesmärgi olgu või hukkumise hinnaga — nad on sellest maailmast tugevamad. Ajaloolises tragöödias «Tule mõrsja» seisab endine ori, praegune rahva juht Elhan, kes unistab õigluse ja armastuse võidust maa-

ilmas, lõpuni vastu süngele islami ja rõhumise maailmale. Ta eelistab surma orjusele ja koraanile ning vabaduse nimel ohverdab armastuse.

D. Džabbarlõ teostes on kandvaks teemaks naise vabastamine orjusest. Hommikumaa naise traagilist saatust vana maailma tingimustes kujutab poeem «Neitsitorn», mis on loodud rahvalegendi põhjal. Naise eelarvamuste ja rõhumise võimu alt vabanemise keeruline protsess on D. Džabbarlõ draama «Sevil» teemaks. Näidendi nimikangelane läheb lahku oma mehest, et kaasa minna uue eluga, olla vaba ja teha tööd. Julge Sevili kuju saavutas laval ennenähtamatu edu: paljud naised heitsid selle näidendi etendusel otse teatris kõrvale tšadrad. Näidendis «Almaz» on näidatud naise edasist teed — lülitumist uue elu ehitamisse.

Nende hulgas, kes rajasid aserbaidžaani nõukogude kirjanduse aluseid, tuleb mainida ka proosakirjanikku Sejid Hüsseini ja poeeti Mikajõl Müsfig'i (1908 —1939), kes langesid isikukultuseaegsete repressioonide ohvriks. Nii nagu D. Džabbarlõ, peatub ka Sejid Hüssei n oma jutustustes kogudest «Uue elu teedel» ja «Kahe elu vahel» Idamaa jaoks nii aktuaalsel naise emantsipatsiooni teemal. Ta oskab seejuures luua erilist lüürilist meeleolu.

Aserbaidžaani kirjanduse edasine areng on tihedalt seotud kogu paljurahvuselise Nõukogude Liidu kirjanduse arenguga. 1920. aastate lõpus ja 1930. aastate alguses tuleb enamik aserbaidžaani kirjanikke lõplikult üle sotsialismi positsioonidele ning võtab omaks sotsialistliku realismi meetodi. Nõukogude rahva moraalse ning poliitilise ühtsuse tugevnemise ning antagonistlike klasside likvideerimisega kaob pinnas vaenulike kirjanduslike rühmituste olemasoluks ning luuakse ühtne Aserbaidžaani Nõukogude Kirjanike Liit. 1930. aastate kirjanduse peamiseks sisuks saab sotsialismi ülesehitamine linnas ja maal, uute inimeste elu ja vaimne maailm, peategelaseks saab kommunismiehitaja. Kirjandust läbivaks paatoseks saab töö-kangelaslikkuse poetiseerimine, uue korra võidu kindlustamine. Kollektiviseerimise, uue inimese kasvatamise ja töösse uue, kommunistliku suhtumise teemade kõrval tõuseb 1930. aastate kirjanduses tähtsale kohale ajalooline romaan, milles räägitakse rahva ränkraskest teest

vabadusele. Proosa, mis siiani oli tagaplaanile jäänud, asub kirjanduses nüüd luulega võrdväärsele kohale. Kasvab huvi klassikalise pärandi vastu, toimub otsekui oma rahvuslike klassikute taassünd.

Ühtlasi ilmnes aga 1930. aastatel aserbaidžaani kirjanduses juba selgesti tegelikkuse lakeerimine, illustratiivsus, soovimatus näha

14

vastuolusid uues ühiskonnakorras, Stalini isiku lakkamatu kiitmine. Esines ka kirjanike ebaseaduslikku represseerimist.

Järgmiseks etapiks aserbaidžaani nõukogude kirjanduse arenemises olid Suure Isamaasõja aastad. Kirjanduse peamiseks sisuks sai rahva võitlus fašistlike anastajate vastu ning sõja peegeldus inimeste saatustes ja psüühikas. Kirjanduse eesmärgiks oli aidata rahvast võitluses fašismi vastu, innustada teda võitlusele ja kangelastegudele, sisendada lugejatesse võiduveendumust, näidata vaenlase tõelist palet. Kõigele sellele pidi kaasa aitama sagedane pöördumine ajaloo, esivanemate kangelasliku vabadusvõitluse poole. Sõja-aastatel asub luule jälle juhtpositsioonile, proosas aga valitsevad operatiivsemad žanrid nagu olukirjeldus, lühijutt, publitsistika.

Iseloomulikuks just nimelt aserbaidžaani kirjandusele 1941.— 1945. a. ja hiljemgi oli Iraani võimu all asuva Lõuna-Aserbaidžaani teema. Et takistada Iraani muutumist saksa platsdarmiks, asusid Nõukogude väed sõja alguses tema territooriumile. Nõukogude sõja-mehed, kelle hulgas oli palju aserbaidžaanlasi, nägid oma silmaga rahvusliku ja sotsiaalse rõhumise all kannatavate Iraani aserbaid-žaanlaste raskeid elutingimusi. Sõja-aastate sündmused aktiviseerisid rahvuslikku vabastusliikumist Lõuna-Aserbaidžaanis. Kõik see peegeldus ka kirjanduses.

Uusi võite saavutas aserbaidžaani kirjandus sõjajärgsetel aastatel. Tähelepanu keskpunktis oli Aserbaidžaan pärast sõda, peategelaseks aga kaasaegne kommunismiehitaja —· tööline, kolhoosnik, intelligent. Oma peamist ülesannet näevad kirjanikud meie suurte ideaalide kinnitamises, kõige selle kritiseerimises, mis segab edasiliikumist. Tähtsal kohal oli rahvusvaheline teema, eriti võitlus rahu eest. Kajastus ka Aasia ja Aafrika rahvaste rahvuslik vabadusvõitlus ning neegrite diskrimineerimine Ameerikas (S. Vurguni poeem «Neeger kõneleb»).

Silmapaistvaid aserbaidžaani nõukogude poeete oli kahtlemata Sämäd Vurgun (1906—1956). See oli suur novaator, kes ühendas Majakovski luuleprintsiipe rahvuslike, klassikaliste traditsioonidega. S. Vurguni luule on jäägitult lüüriline (isegi siis, kui ta kirjutab eepilistes žanrides) ja romantiline. Luuletaja pidas romantikat iga tõelise kunstiteose hädavajalikuks koostisosaks ja kartis seepärast maalähedast naturalismi. Romantiline käsitlus võimaldab tal reljeefsemalt näidata kangelaste sisemaailma õilsust, nende unistuste ja püüdluste suundumist tulevikku.

Lüüriline subjektiivne liin ei sega poeeti jäämast poliitikuks ning puudutamast aktuaalseid ühiskondlikke probleeme («Komsomoli-poeem», «26», «Sajandi lipukandja»). Eriti hästi õnnestus luuletajal

15

uue maailma, uute inimeste ning nende ideaalide kujutamine («Lugu kolhoosinaisest Bästist», «Mugan»).

Oma romantilistes kangelasdraamades pöördub S. Vurgun mineviku poole. Värssdraamas «Vagif» maalib ta XVIII saj. iraani vallutajate vastu peetud kangelasliku võitluse foonil tõelise patrioodi, tuntud luuletaja ja targa riigitegelase Vagifi kuju. Draamas «Hanlar» pöördub S. Vurgun rahva revolutsioonilise võitluse poole XX saj. alguses, dramaatilises poeemis «Färhad ja Sirin» aga ammutab ainet vanadest legendidest, milles tegelaste armastus on tihedalt seotud nende patriotismitundega.

Üheks aserbaidžaani nõukogude luule pioneeriks oli ka Suleiman Rüstäm (sünd. 1906), kes tuli kirjandusse luulekoguga «Kurbusest rõõmu juurde» (1927). Varasema perioodi publitsistlikes luuletustes, mis kannatavad mõneti loosungilikkuse all, haaravad poeeti kaks teemat: kodusõda ja kommunistlik noorsooliikumine. Hiljem laienes S. Rüstämi luule aineala tunduvalt. Ta kirjutas värssdraama «Röövel Nabi», kus ta ülistab Aserbaidžaani XIX saj. teise poole talurahvaliikumise suurkuju — õilsat röövlit Nabid. Suure Isamaasõja aastatel sai lugejate hulgas populaarseks S. Rüstämi luuletus «Ema ja postiljon». Poeedi sõjajärgsetest teostest on saanud erilise tunnustuse tema luuleraamat «Kaks kallast», kus õnnelikku elu Nõukogude Aserbaidžaanis vastandatakse sealpool Araksi jõge (Iraanis) elavate lõuna-aserbaidžaanlaste rõõmutu saatusega.

Suurepärase poeedi ja novaatorina on ennast näidanud R ä s s u 1 R z a (sünd. 1910), kes on esimesena aserbaidžaani luules kasutanud nii ulatuslikult vabavärssi. R. Rza parim teos on poeem «Lenin», kus hiilgavas poeetilises vormis on käsitletud juhi elu peamisi teetähiseid. Nii nagu Majakovskigi poeemis, antakse siin Lenini elu tihedas seoses rahva, maa ja partei saatusega. Poeemi epiloogis näitab R. Rza, kuidas Aserbaidžaanis viiakse ellu juhi ideid.

Mitmetahuline on Mammad Rahimi (sünd. 1907) luule. Tema poeem «Leningradi kohal» ülistab nõukogude inimeste mehisust rindel ja rahvaste sõprust. Kirjeldatakse sõjapäevil Leningradi all sangarlikult hukkunud aserbaidžaani lenduri Hüsseinbalõ Älijevi kangelastegu. Meeldejäävalt on antud pilt ümberpiiratud Leningradist ning vapratest leningradlastest, kes ei heitnud meelt uskumatult rasketes blokaaditingimustes. Poeemis «Sajat-Nova» leiab armeenia, aserbaidžaani ja gruusia keeles kirjutatud silmapaistva armeenia ašuugi elukäigu kaudu kehastuse rahvaste sõpruse idee.

Nendest, kes panid aluse aserbaidžaani nõukogude proosakirjandusele, peab eelkõige märkima Mämmäd Sejid Ordubadid (1372— 1950) ja Abdulla Saig'i (1881 — 1959). M. S. Ordubadi oli oma

kirjanduslikku teed alustanud luuletajana, saavutas aga suuremat edu ajaloolise romaani alal. Paarikümne aasta ümber töötas ta neljaosalise romaani «Täbriz udus» kallal, mis annab laia revolutsioonilise liikumise panoraami Iraanist ning eriti Lõuna-Aserbaidžaanist aastatel 1905—1917. Triloogias «Põrandaalune Bakuu», «Võitlev linn» ja «Maailm muutub» näidatakse Bakuu proletariaadi revolutsioonilist võitlust ja nõukogude võimu kehtestamist Aserbaidžaanis.

A. S a i g alustas samuti luulest, seejuures romantilisest luulest. Ent kirjaniku loominguline diapasoon osutus väga laiaks: ta on kirjutanud suure hulga lühijutte, jutustusi, romaani «Araz». Viimases kujutab ta aserbaidžaani töölisperekonna nelja põlvkonna kaudu tööliste klassiteadvuse tõusu. A. Saig on kirjutanud ka näidendeid ja populaarseid lasteraamatuid.

Kaasaja tähelepandav proosakirjanik Mirzä Ibrahimov tuli kirjandusse 1930. aastatel lühijuttudega, mille keskseks probleemiks oli vana ja uue kokkupõrge meie elus. See oli ajuti vägagi dramaatiline (jutustus «Teelahkmel»). Sama konflikt on näiteks M. Ibrahimovi näidendis «Häjat», milles kirjeldatakse klassivõitlust külas ning kolhoosielu kujunemise keerulist protsessi.

Tähtis koht M. Ibrahimovi loomingus on Lõuna-Aserbaidžaani teemal. Sellest on kirjutatud «Lõuna jutustuste» tsükkel. Kirjanikku on ajendanud tema isiklikud muljed Iraanist, kus ta viibis sõja ajal. Neis jutustustes näitab M. Ibrahimov Iraanis elavate aserbaidžaanlaste rasket olukorda ning nende ärkamist revolutsioonilisele elule. Kõige laiemini on seda probleemi valgustatud eesti lugejale juba tuttavas romaanis «Saabub päev», millele omal ajal anti riiklik preemia.

Mitmetahuline on ka teise kaasaja suurema romaanikirjaniku Mehdi Hüsseini loominguline pärand. Tema romaanides ja jutustustes on põhjalikult kajastunud revolutsiooniline liikumine Aserbaidžaanis («Komissar»), kodusõda («Suurvesi»), küla sotsialistlik ümberkujundamine («Tarlan»), naftatööliste elu, isikukultuse kohutavad tagajärjed («Maa-alused jõed voolavad merre») — kogu see tee, mille on läbi käinud aserbaidžaani rahvas viimase poole sajandi jooksul. Eriline tähtsus on tema romaanil «Apšeron» (1947— 1948), mis kõneleb Bakuu naftatöölistest ja on tõlgitud kahekümnesse keelde, sealhulgas eesti keelde, ning selle järg «Mustad kaljud» (1954—1958). Neis romaanides, mida seob ühine peategelane noor tööline Tair, kes on tulnud naftatööstusettevõttesse külast ning saanud siirr oma ala meistriks, on peaaegu et esimest korda näidatud nii laialt aserbaidžaani tänapäeva töölisklassi — naftatööliste elu ja töössesuhtumist. Seevastu oma kaheosalises romaanis «Hommik»

pöördub M. Hüssein jälle Aserbaidžaani revolutsioonilise liikumise ajaloo poole.

Erakordselt laiahaardeliselt kajastab rahva elu Süle iman Rähimovi monumentaalne epopöa «Samo», mille kallal kirjanik töötab juba üle kolmekümne aasta. Romaanis on kunstiküpselt kujutatud aserbaidžaani külaelu 1914.—1920. a. kõigi iseloomulike vastu-oludega. Tegelaste hulgas on esindatud kaitsetud nälgivad talupojad, mõisnikud ja külakulakud, noored näitlejad, tööline, õpetaja jt. Autori peamiseks ülesandeks on näidata küla järkjärgulist ärkamist, avada lugeja ees lihtsate inimeste hinge kogu rikkus. Omapäraseks jätkuks «Samole» on kolmeköiteline romaan «Satšlõ» (s. o. peategelase hüüdnimi; tähendab tõlkes «Pikajuukseline»), milles kõneldakse aserbaidžaani külaelust pärast revolutsiooni.

S. Rähimov on tuntud ka terve rea jutustuste ja lühijuttude autorina. Need erinevad nii stiili kui temaatika poolest. Siin on ranges realistlikus laadis välja peetud teoseid vana elu metsikustest ja õudustest («Veepalumine») ja rahvaluulelähedased romantilised legendid («Ainalõ», «Mirzä Valehh»).

Mitmekülgne on ka M i r D ž ä 1 a 1 i kunstiliste võtete arsenal. Ta käsitleb oma teostes, eriti jutustustes, kõige erinevamaid elunähtusi, maalib ühevõrra edukalt nii traagilisi kui ka koomilisi karaktereid; tema satiir ja huumor on käsjkäes leebe südamliku lürismiga. Mir Džälali kõige tähtsamaks teoseks on romaanid «Elule ärganud inimene» ja «Noormehe manifest», milles kirjeldatakse kodusõja sündmusi ja mussavatistide valitsemiaega Aserbaidžaanis.

Üks romaanižanri rajajaid aserbaidžaani kirjanduses on Ä b ü 1-hässän Äläkpärzadä (sünd. 1906). Tema romaanis «Tõusud» (1930) on näidatud kolhoosikorra ülesehitamise teele asunud aser-baidžaani küla kõigi selle helgete ja varjukülgedega. Järgmises romaanis «Maailm variseb kokku» kirjeldab Äbülhässän nõukogude võimu esimesi päevi ühes maakolkas, vana maailma krahhi ja uue kujunemist, suurt revolutsioonitormi. Viimase aja teostest on kõige tuntum tema romaan «Sõda» («Sõpruse kantsid»), mis on pühendatud Sevastoopoli kangelaslikule kaitsmisele Suure Isamaasõja aastail ning eri rahvusest inimeste lahingulisele monoliitsusele.

Sabit Rähmani loomingus on silmapaistvalt õnnestunud koomilised jutustused. S. Rahman oskab leida harjumuspärases naljakat, rõhutada humoristlikke ja satiirilisi detaile, peente joontega edasi anda sündmuste ühiskondlikku mõtet (jutustus «Ööbik»). Tema lõbusates, elurõõmsates komöödiates («Pulm», «Õnneseen» jt.) naerdakse välja väikekodanluse retsidiive, bürokratismi ja teisi mineviku-igandeid.

Sõjajärgne aserbaidžaani küla on ühe vanima proosakirjaniku Äl i Väli j ev i (sünd. 1901) traditsioonilises maneeris kirjutatud jutustuste keskseid teemasid («Gülšän», «Meie Tšitšäklis», «Südamesõbrad»). Tõsi, konfliktid tema teostes tunduvad praegu mõneti lihtsustatud ning lahenevad liiga kergesti, kirjanik ei taba alati tänapäeva kolhoosielu vastuolude pärispõhjusi. Need on mitmete teistegi kolhoosiküla-aineliste teoste iseloomulikumad puudused.

Partei XX ja XXII kongressi otsused ja võitlus isikukultuse tagajärgedega etendasid tähtsat osa aserbaidžaani kirjanduse arengus. Kirjanikud hakkasid julgemini pöörduma aktuaalsemate probleemide poole, julgemini lahendama ühiskondlikke konflikte ja näitama vastuolusid meie elus. Järk-järgult saadakse jagu illustratiivsusest, lakeerimisest ja skemaatilisusest. Kriitika ergas tuli ei libise enam pealispinda mööda ega riiva ainult kauge mmeviku igandeid, vaid tungib sügavale ellu ning puudutab selliseid teadvuse sfääre, mis varem ei köitnud kirjanike tähelepanu. See on seotud psühholoogia tähelepanuväärse süvenemisega aserbaidžaani proosas. Aserbaidžaani iuule on deklaratiivsuse ja retoorika ületamise teel, kuigi ei või öelda, et see tee oleks juba lõpuni käidud.

Kõiki neid muutusi kirjanduses võime täheldada vanema põlvkonna kirjanike loomingus, ent võib-olla on nad eriti märgatavad just keskmise ja noorema põlvkonna juures. Andekate proosakirjanike I. Äfändijevi, B. Bairamovi, Ä. Mämmädhanlõ, H. SejidbäiH loomingus kohtame süžeelise lüürilise proosa eriliiki. Maide lürism nende autorite teostes pole ühesugune. B. Bairamovit köidavad inimlik ilu, veidi kõrgendatud tunded, tema teosed on tavaliselt kirjutatud ülevas stiilis, tegelasi on kujutatud kontrastiprintsiibil («Ma ei olnud kaunitar», «Firängiz», «Lehed», «Aare»). Lüürilis-romantiline laad on ka I. Äfändijevil («Pajuarõkk», «Sillaehitajad», «Kolm sõpra mägede taga») ja Ä. Mämmädhan-lõ 1. H. S e j i d b ä i 1 i lüürilisele proosale on seevastu tüüpiline jutustuse realistlikum, rangem maneer. Teda köidavad lihtsad, esimesel pilgul mitte millegi poolest tähelepandavad inimesed — noor telefonist Mähriban (jutustus «Telefonist»), liftineiu («Ametilift»), inimesed, kes pole korda saatnud mingisuguseid kangelastegusid ega suuri asju. Ent nende sisemaailmas oskab H. Sejidbäili tabada rikast Jringe, peeni tundeid, mis seavad tema «lihtsad tegelased» kõrgemale paljudest väljapaistvatest inimestest.

Südamlikus lüürilises laadis kirjutab noor prosaist I s s a H ü s-seinov («Omad ja võõrad», «Vilepilli hääl», «Telegramm», «Saaz» jt.). Tema teoseid läbib peen psühhologism. Seejuures püüab I. Hüs-seinov ikka kujutada tõsiseid konflikte. Lugeja tunneb alati ära

19

autori sümpaatiad ja antipaatiad, kuid kirjanik ilmutab seda ilma surve ning eelarvamusteta.

Tugeva pitseri kaasaegse aserbaidžaani proosa arenemisele jätavad noorema põlvkonna kirjanike A n a r i, J. Sämädoglu, T. Hüsseinovi, A. Mämmädovi, Ä. Ailisli Stiiliotsm-gud. Nende jutustusi iseloomustab range lakoonilisus, püüd valitud joonte abil avada tegelaste sisemaailma. Niisuguses kokkusurutud maneeris varem ei kirjutatud.

Noortele kirjanikele on omane teravdatud moraalse vastutuse tunne iseenese, teiste ja kogu ühiskonna ees kõige selle pärast, mis elus toimub. Toogem näiteks dialoogi T. Hüsseinovi jutustusest «Pühapäev». — Sahin, õigustades oma kunagist ebaväärikat tegu, seletab naispeategelasele:

«Aeg oli niisugune!»

«Aeg!» ägestus Aina. «Kultus! Leiti põhjatu kaev, ja kõik oma hädad viskame sinna sisse, alalõpmata korrates: «Meie pole süüdi! Kõiges on süüdi kultus. See rikkus meid

ära, see sundis meid tagant, me unustasime inimlikkuse, meist said osavad sellid, omakasupüüdlikud ahnitsejad, karjeristid, me hakkasime võitlema oma poliitilise kapitali eest. Igale keerulisele küsimusele on lihtne vastus: toosama kaev!»»

Autor tahab öelda, et ei saa andeks anda ahnitsemist, karjerismi, alatust, oma ideaalide reetmist. Ei ole juhus, et paljude noorte autorite jutustuste teemaks on uus väikekodanlus, mis labastab inimest ja sunnib teda maiseid hüvesid taga ajades unustama endisi ideaale (J. Sämädoglu «Galaktika»), ühiskondlikku kohustust, ajuti koguni lihtsalt elementaarset ausust.

Selline on põgusalt tee, mille on läbi käinud aserbaidžaani kirjandus oma peaaegu tuhandeaastase olemasolu jooksul.

Lõpetuseks peab autor oma kohuseks väljendada sügavat tänu aserbaidžaani kirjanikele ja kirjandusteadlastele Häbib Babajevile, Sabir Ahmedovile ja Tšingiz Hüsseinovile, aga samuti Ly Seppelile suure abi eest kogumiku koostamisel.

S. Issakov

MIRZÄ FÄTÄLI AHHUNDOV

Mirzä Fätäli Ahhundov (1812—1878), uue aserbaidžaani kirjanduse rajaja, sündis Nuhaa linnas. Oma onult õppis varakult kirjatarkust, araabia ja pärsia keelt. Seejärel õppis islami vaimulikus õppeasutuses Gjändžä linnas. Järgnes vene kool Nuhaas. 1834. a. asus tööle tõlgina Kaukaasia ülemvalitseja kantseleis Tiflisis (Tbilisis). Tiflisis... tutvus Ahhundov vene ja Lääne-Euroopa kultuuri ning tihiskondlik-poliitiliste mõtetega ja võttis omaks valgustusideed. Tõlgina tuli tal palju Kaukaasias ringi sõita; siit pärinebki tema sügav rahva elu tundmine. Ahhundov suri Tiflisis.

Jutustus «Petetud tähed» (ilmus 1860. a.) on esimeseks aserbaidžaani-keelseks realistlikuks proosateoseks.

PETETUD TÄHED

Safaviitide valitsemisaja algul oli Iraani pealinnaks Kazvin. Pärast mitmesuguseid sündmusi andis Muham-med-šahh Safavi valitsusohjad üle oma pojale Abbas Esimesele. Meie poolt kirjeldatavad sündmused aga leidsid aset siis, kui šahh Abbasi võimuletulekust oli möödunud juba kuus aastat ja oli algamas seitsmes.

See oli kevade hakul, kolm päeva pärast novruz-bairami, uusaastapüha, kell näitas kolmandat kesk-päevatunde Šahh Abbas vestles parajasti oma lemmik-naise Sälma-hatuniga, kui äkki peaeunuhh Hadže Mübaräk sisse astus ja šahhi ees maani kummardades teatas:

«Peatähetark Mirzä Sadr ed-Din palub luba ilmuda Teie Kõrguse, taevaste valguse palge ette ühes ülimalt tähtsas asjas.»

öelnud Sälma-hatunile, et too oma haaremiruumi-desse läheks, andis šahh eunuhhile käsu:

«Mirzä Sadr ed-Din sisse lasta!»

Šahhi ette ilmudes tegi peatähetark sügava kummarduse, pani käed tavakohaselt rinnale ja luges oma valitseja eest palve kui ka ülistuse tema kiituseks.

«Mis on juhtunud, mirsa?» küsis šahh.

«Kaitsku kõikvõimas looja taevaliku heategija elu! Viimasel ajal on taevakehade liikumisest teatavaks saanud, et viisteist päeva pärast uut aastat möödub planeet Marss Skorpioni tähtkujust, ja seesinase lähenemise pärast tabab Idamaades, ja nimelt Iraanis, kõige kõrgema valitseja isikut saatuselöök. Seepärast pidasin mina, kõrge trooni ustav ja ennastsalgav ori, oma kohuseks seda taevaste valgusele aegsasti teatavaks teha.»

Šahh oli väga noor, hiljaaegu oli ta saanud kahekümne kahe aastaseks. On teada, et noil aastail tundub elu kallina ja magusana igale surelikule, eriti aga sellele, kes seisab heaolu kõrgeimal tipul ja istub šahhi troonil. Seepärast kohkus noor šahh peatähetarga sõnumit kuuldes. Ta läks näost kahvatuks nagu surnu. Hetke pärast tõstis ta pea ning lausus Mirzä Sadr ed-Dinile:

«Hea küll, sa oled vaba, mine!»

Sügava kummardusega läks peatähetark ära. Üksi jäädes vajus šahh ligi pooleks tunniks mõttesse; seejärel hüüdis ta Hadže Mübaräkki, ja kui too sisse astus, andis šahh talle käsu:

«Saada lossivahid välja, et nad vesiir Mirzä Möhsuni, sõjaväeülem Zaman-khaani, varahoidja Mirzä Jähja ja peamolla Ahhund Sämädi otsekohe minu juurde saadaksid!»

22

Veidi aja pärast ilmusid nimetatud isikud peaeunuhhi kutsel kohale; sooritanud tavalised õukonna etiketis ettenähtud tseremooniad, jäid nad vaikides šahhi ette seisma, valmis kuulama tema korraldusi.

Šahh ütles neile järgmist:

«Ma kutsusin teid arutama tähtsat küsimust, ja teie peate näitama teed selle lahendamiseks. Kuna koosolek on kõige kõrgemal tasemel, siis luban teil istet võtta.»

Juuresolijad täitsid käsu.

Šahh teatas neile saatuslikust sõnumist, mille ta oli äsja peatähetargalt saanud, ja lõpetas oma jutu küsimusega, missugune on õukondlaste arvamus selle kohta ja missuguseid abinõusid ta peaks tarvitusele võtma, et ära hoida lööki, mis ähvardas tema elu. Ootamatu teade hämmastas kõiki ja viis nad segadusse. Pärast hetkelist vaikust hakkas vesiir Mirzä Möhsun esimesena rääkima:

«Kõige väärituma orja ustavus kõrgele troonile ei ole kellelegi saladuseks. Taevaste valgus, meie suur šahhide šahh, mäletab muidugi väga hästi, missuguses armetus seisukorras oli riigikassa eelmiste valitsejate ajal, kui šahhi õilsad esivanemad oma piiritus headuses määrasid vesiiri ametikohale äärmiselt piiratud ja lühinägelikke inimesi. Kuid vaevalt sai teie alandlik ori teada, et riigikassa on tühi, kui ta viivitamatult hakkas vahendeid otsima selle täitmiseks ja mõtles välja järgmise tõhusa abinõu. Määrati kindlaks, et iga õukonna teener, kes nimetatakse uuele ametikohale või kellele antakse volitused mõne provintsi valitsemiseks, peab maksma riigikassasse maksu kingi näol, mille suurus vastaks saadud ametikohale või auastmele. Sama eesmärgi heaks määrati veel järgmist. Kui taevaste valgus austab mõnd õukondlast või ülemat oma tähelepanuga või õnnestab kellegi maja oma külaskäiguga, siis peab too õnnelik teener tänutäheks šahhi armuliku .suhtumise .eest annetama valitsejale kingi näol teatud rahasumma ja katma oma maja läve kallite kangaste ja vaipadega, mis samuti saavad kõrge külalise omanduseks. Tänu neile abinõudele on riigikassa käesoleval ajal, kui pole veel möödunud täit seitset aastatki suure šahhide šahhi trooniletulekust —au ja tänu Allahile! —

23

äärest ääreni täis. Riigiasjade edukale ajamisele on teie kõige vääritum ori alati tublisti kaasa aidanud, ja seni pole veel juhtunud, et ta oleks valesti toiminud; kuid ma tunnistan puhtsüdamlikult, äärmiselt raske on mul nimetada abinõud, mis aitaks tähtede liikumise vastu.»

Pärast vesiiri Mirzä Möhsuni võttis sõna sõjaväeülem Zaman-khaan:

«Teie alandlikema ning ustavaima teenri habe on läinud halliks kõrget trooni teenides, mida ta on püüdnud teha siiralt ning oskuslikult. Nii näiteks tungis kümne aasta eest Iraani seitsmekümne tuhande meheline Türgi sõjavägi Bekir-paša Demirtši-oglu ülemjuhatuse all. Tollal määras üliväärika šahhi suur isa mind Iraani vägede ülemjuhatajaks. Kuigi need arvuliselt Türgi omadest sugugi maha ei jäänud, kartsin ma siiski, et meie õilsad sõdalased viimaks lüüa saavad ja türklaste autu ning kuritegelik sugu nad hävitab, -seepärast andsin ma korralduse, et kogu Aserbaidžaanis kuni Türgi piirini välja talupoegade külvid hävitataks, nende kariloomad ära aetaks, teed ja sillad purustataks. Meie piiri ületades ei kohanud Bekir-paša mingit sõjalist jõudu; selle-eest aga olid teed niivõrd haletsusväärses olukorras, et kahurvägi üldse liikuda ei saanud. Ainult jalavägi ja kerge ratsavägi jõudis viimaks läbi häda ja vaeva Täbrizi. Bekir-paša saatis türgi sõdalaste salgad ümberkaudseisse küladesse vägedele toidumoona hankima, kuid neil ei õnnestunud leida ainsatki viljatera, ühtegi härga ega lehma. Äravaevatud ja näljased türklased hakkasid kolmandal päeval trumme põristama ja põgenesid Täbrizist väljanaer-duina ning teotatuina. Niimoodi päästeti Iraani riik võõraste kallaletungist. Teede rikkumine ja sildade purustamine osutus niivõrd targaks ja kasulikuks sammuks, et meie valitsus pidas vajalikuks jätta nad samasse olukorda ka veel pärast Bekir-paša põgenemist, et võõramaised suguharud edaspidigi ei julgeks piiri ületada. Sel kombel oli meie võidukas vägi kogu aeg väljaspool hädaohtu, oli hirmuks vaenulikele naabritele, kuid elas täielikus heaolus, kusjuures ei valatud ainsatki tilka verd ühegi meie sõduri sõrmest. Taolistel juhtumitel on kõrgeaulise õukonna vana koer alati

24

valmis mängu panema kogu oma leidlikkuse, kuid mõelda välja midagi niisugust, mis aitaks tähtede jõu vastu — seda minu mõistus küll ei võta ... »

Sõjaväeülem jäi vait. Hirm ängistas veelgi rohkem šahhi südant. Järg jõudis varahoidja Mirzä Jähja kätte.

«Teie vääritu ori, kes on suguluses vesiiriga, tema juhtimisel üles kasvatatud ja tema kaasabil saavutanud oma praeguse auastme, on ilmutanud ustavust ja, ausust, juhindudes täielikult tema ideedest, tema õilsa-' test püüdlustest ja teguviisist. On teada, et meie ala-mad, ametnikud ja sõdalased taevaste valguse korraldusel said palka riigituludest, mis on kinnitatud minu allkirjaga. Kui selgus, et riigikassa on tühi ja raha ei ole, nagu vesiir sellest juba ette kandis, olin ma kibedasti mures. Kuigi ma ka tollal kõigile palgamaksu ukaasidele alla kirjutasin ja need ringkondadesse laiali saatsin, tehti seda kõike ainult selleks, et võimu autoriteeti säilitada ja selle esindajaid elanikkonna silmis mitte häbistada. Veel enne ukaaside väljasaatmist läki-tasin ma iga ringkonna valitsejale salajase eeskirja: palka ukaaside põhjal mitte välja maksta, vaid oodata minu erikorraldust. Tänu neile abinõudele oli riigikassa lühikese ajaga jälle täis. Mis puutub sõjaväkke ning ametnikesse, kes ettenähtud palgast ilma jäid, siis riigis valitseva korra ja rahu ning elu enneolematu odavuse tõttu ei tundnudki nad erilist vajadust palga järele. Rasketes olukordades, nagu kirjeldatu, on minu mõistus küll võimeline väljapääsu leidma ning kõike läbi nägema, kuid leida abinõu taevakehade tahte vastu — see käib mulle üle jõu.»

Viimaks jõudis järg peamollani, ja tema ütles nõnda:

«Kaitsku kõikvõimas looja puhtaimate ja kõige pühamate imaamide pärast meie šahhi õilsat ihu taevaste stiihiate ja maapealsete õnnetuste eest! Teie alandlik ori palvetab vahetpidamata Safaviitide õilsaima dünastia eest, kuigi ta tunneb oma tühisust selle võimsa dünastia suuruse kõrval ja teab, et kuipalju ta seda ka ei ülistaks ega palvetaks selle õitsengu ning pika ea eest, siiski ei ole ta võimeline täitma oma kohust; see käib üle

tema jõu. Sel ajal, kui taevaste valguse suur isa arvas mind peamolla aunimetuse vääriliseks, olid

25

pooled Iraani elanikest, sealhulgas ka pealinna Kazvini elanikkond, sunniidid. Hingepäästvate õpetussõnade ja veenvate jutlustega ühelt poolt ja mõjuvate ähvardustega teiselt poolt suunasin ma kõik sunniitide õpetuse pooldajad kaheteistkümne imaami õpetuse ainuõigele teele. Nüüd ei leidu Iraani pinnal, tänu issandale jumalale, enam kümmetki sunniiti. Pean oma meeldivaks kohuseks tänuga ära märkida ka rahva enda heasüdamlikkust: kõik endised sunniidid ütlesid end minu ettepanekul oma isade ning isaisade usust lahti ja võtsid omaks õige õpetuse. Ma tahtsin isegi armeenlased ja juudid ši-iidi usku pöörata, kuid targad inimesed laitsid selle maha, osutades teistele riikidele, kus elab ka vähesel arvul armeenlasi ja juute ning kus keegi ei puutu nende usku.

Peale selle on teada, et vastavalt kõige pühamate imaamide õpetussõnade tõlgendusele ei loeta valitsejaid, kes islamimaades troonil istuvad ja krooni kannavad, isiklikult pühaks ega kummardamise vääriliseks, kuna see eesõigus kuulub eranditult ainult imaamile või tema järglasele, ülimalt õpetatud müdžtahiidile. Selle arusaamatuse kõrvaldamiseks andsin ma kõigile vaimulikele isikutele ja jutlustajatele käsu: teatada rahvale, et ülaltoodud pärimuste jõud ei puuduta praegu valitsevat Safaviitide dünastiat, kuna see pärineb prohveti ja imaamide järeltulijaist. On ilmselt selge, et ülitargad imaamid suvatsesid nende ütlustega piirata küll teiste, mitte aga oma järeltulijate võimu ja tähtsust. Käesoleval ajal, kui taevaste valguse elu on taevakehade saladusliku tegevuse tagajärjel hädaohus, väriseb teie kõige alandlikuma orja süda murest ja peksleb nagu kuivale sattunud kala; aga minu tühine mõistus ütleb mulle, et too neetud tähetark ise on suutelisem kui meie kõik kokku leidma olukorrast väljapääsu. Ta on alatu reetur, kes teatab teile küll tähtede kavatsustest, aga varjab abinõusid nende vastu astumiseks. Ma olen veendunud, et ta haub mingit plaani, sest kas võib siis olla, et ta räägib mürgist, aga ei tunne vastumürki? Meie prohvet — olgu õnnistatud tema nimi — ei öelnud mitte asjata: «Kõik tähetargad on valetajad.» Minu arvates seab see ütlus kahtluse alla just nimelt nende teod, mitte aga nende teadmised ja tarkuse, kuna

26

nende neetud tähetarkade ennustused enamasti kahjuks täide lähevad, kuid nad ise on närukaelad ja lurjused. Tarvis oleks see peatähetark välja kutsuda ning anda talle käsk leida abinõu šahhide šahhi varitseva hädaohu kõrvaldamiseks. Kui ta hakkab kõrvale puiklema, käskige timukal tema pea otsast raiuda!»

Peamolla oli peatähetargaga juba ammu vaenujalal. Nüüd kujunesid asjaolud soodsaks, et «põletada kõigi tähetarkade isade hauad», kaasa arvatud ka peatähe-targa oma. Ka oli peatähetark Mirzä Sadr ed-Din ilmutanud erakordset taipamatust: milleks oli tal tarvis šahhile seda jubedat uudist teatada, teda hirmutada ja pealegi veel oma eluga riskeerida? Hiljem arvasid paljud seda viltulaskmist talle süüks, aga tema püüdis end õigustada, öeldes:

«Ma kiirustasin selle ebameeldiva uudise teatamisega kartusest, et teised tähetargad minust ette võiksid jõuda. Sel juhul oleks šahh mind kahtlemata harimatuks eesliks pidanud ja arvatavasti oleks ta mind ka peatähetarga kohalt maha võtnud.»

Nii või teisiti, pärast ebameeldivat sõnumit hakkas šahh pea tähetarka kogu südamest vihkama; peamolla sõnad aga ajasid ta nõnda marru, et ta kutsus Hadže Mübaräki ning käskis silmapilkugi viivitamata saata lossivahid peatähetarga Mirzä Sadr ed-Dini järele.

Ei möödunud tundigi, kui Mirzä Sadr ed-Din valitseja palge ette astus. Šahh, kes meenutas raevutsevat lõvi, tõusis põlvedele ja karjus vihaselt:

«Kuidas julgesid sa, koerapoeg, ähvardada mind tähtedes peituva ohuga, näitamata abinõusid selle vastu?! Hõi, timukas! ... »

Otsemaid ilmus kohale timukas, mõõk vöö vahel ja poomisnöör käes. Surnukahvatu Mirzä Sadr ed-Din värises kui haavaleht. Šahh osutas talle sõrmega, käskides timukat:

«Vii see koer siit minema ja raiu tal pea maha!» . Sõjapealik Zaman-khaan oli küll vapper sõjamees, kuid tal oli pehme ning kaastundlik süda. Tal hakkas peatähetargast kahju ja ta otsustas šahhi paluda, et see armu heidaks:

«Kes aitab meid hädast välja, kui sel koeral pea maha raiutakse? Lugupidamisest minu hallide juuste

27

vastu julgen paluda teie kõrgust selle tühise orja hukkamisega mitte kiirustada ja käskida tal leida abinõu teid varitseva ohu vastu. Kui ta ei peaks suutma seda teha, eks siis timukas õiendab temaga arved.»

Šahh käskis timukal ära minna. Seejärel pöördus ta peatähetarga poole ning kärkis:

«Vilets ori! Silmapilk näitad meile abinõu, kuidas pääseda meid ähvardavast ohust!»

Vaene tähetark oli äärmiselt raskes seisukorras. Ta ei teadnud tõepoolest mingit abinõu tähtede ebasoodsa asendi vastu, kuid surmahirm sundis teda oma teadmatust varjama. Kogu kehast värisedes anus ta šahhi:

«Mina, põrm teie jalge all, julgen teatada, et sellest hädast võib pääseda. Andke mulle ainult üks tund aega, et ma saaksin «Zidži Ulughbek'i» vaadata ja välja uurida, missuguseid abinõusid seal niisuguste nähtuste vastu soovitatakse.»

Tuleb märkida, et «Zidži Ulughbekis» ei mainita mingisuguseid abinõusid tähtede ebasoodsa asendi vastu. Peatähetark mõtles selle lihtsalt välja, et aega võita ja käia vahepeal nõu küsimas oma õpetajalt Movlana Džemal ed-Dinilt, keda ta pidas suurimaks asjatundjaks astroloogia alal.

Sahh oli sellega päri, kuid peatähetark ei jõudnudki veel ruumist lahkuda, kui Hadže Mübaräk sisse astus ja šahhile teatas, et Movlana Džemal ed-Din palub luba tema palge ette ilmuda.

Šahh käskis ta sisse kutsuda, peatähetargal aga seniks lossi jääda. Movlana astus sisse, tegi šahhi ees sügava kummarduse, laskus talle kättenäidatud istmele ning alustas nõnda:

«Pikendagu kõigekõrgem maailma valitseja elupäevi! Mina, tema alandlik ori, olen vanadusnõtruse tõttu saatuse poolt määratud oma ülejäänud elupäevad üksinduses veetma. Kuid tähtede ebasoodus asend sundis mind endast võitu saama ning astuma teie särava palge ette. Viisteist päeva pärast novruz-bairami püha möödub planeet Marss Skorpioni tähtkujust ja selle lähenemise tagajärjel ähvardab õilsat taevaste valgust väga suur õnnetus. Seepärast pidas teie alandlik teener oma kohuseks teie kõrgusele eelseisvast ohust teatada ning näidata ka abinõusid selle ohu vältimiseks, sest noored

28

kogenematud tähetargad võivad tähtede liikumisest mitte aru saada ning selle tähtsa ennustuse tähele panemata jätta.»

Šahhile valmistas Džemal ed-Dini sõnum suurt rõõmu.

«Ka meie, Movlana,» ütles ta, «tegeleme selle küsimusega. Sündmus on meile teada. Andke meile nõu, missuguseid abinõusid tarvitusele võtta.»

Movlana ütles:

«Neil saatuslikel päevil, see tähendab viieteistkümneks päevaks pärast novruzi, peab taevaste valgus riigiasjade ajamisest hoiduma. Ta peab end lahti ütlema võimust ja troonist, andma selle üle mõnele kurjategijale, kes väärib surma, ise aga peab ta rahva silma eest kaduma. Siis tabab tähtede hävitav jõud toda patust, kes on sel ajal Iraani täieõiguslik šahh. Pärast seda, kui too nurjatu valešahh on hukkunud, ilmub taevaste valgus jälle silmapiirile, astub oma troonile ja'hakkab valitsema täie õnne ja tervise juures, meie võimsa riigi kuulsuseks. Kuid seesinane muutus tema kõrguse elus peab toimuma

kõige rangema saladuskatte all ja keegi tema alamatest ei pea teadma, et šahh olude sunnil ajutiselt oma troonilt lahkub. Vastupidi, kõik alamad peavad toda patust kurjategijat tõeliseks Iraani valitsejaks pidama. Tingimata tuleb tühistada ka kõigi šahhi naiste abieluaktid ja vabastada nad abieluköidi-kuist. Seejärel võib teha neile ettepaneku abielluda Abbas Muhammed-ogluga, kes pole nüüd enam Iraani šahh, vaid lihtne Iraani kodanik. Nende naistega, kes on nõus teistkordselt abiellu astuma, tuleb sõlmida abi-eluakt, aga tõrkujaist tuleb šahhil end kohe lahutada.»

Peatähetark oli teda ähvardavast ohust pääsenud. Šahh ei tundnud enam vähimatki hirmu. Tema kahvatutele põskedele ilmus uuesti puna. Ülemnõukogu liikmed hakkasid Movlana leidlikkust ja läbinägelikkust kiitma. Rõõmust särava näoga pöördus šahh peamolla poole .küsimusega, kas tal on teada mõni nurjatu, kelle surma võiks šariati ettekirjutustega heaks kiita ja kelle õlgadele panna riigi juhtimine.

Peamolla vastas:

«Kaitsku maailmade looja taevaste valgust! Meie linna Kazvini ilmus hiljaaegu keegi päevavaras, suur

patune, kelle taolist annab otsida kogu maailmast. Tema nimi on Jussif, elukutselt on ta sadulsepp; kus ta varemalt elas, ei ole teada, kuid asunud hiljaaegu Kazvini, kogus ta enda ümber poolehoidjaid — rahva-rämpsu ja ühiskonna põhjakihti, ja ta sõimab ja noomib alalõpmata kõrgesti lugupeetud õpetlasi ning omakasupüüdmatuid šariati ametnikke. Too neetu kuulutab oma poolehoidjatele päris avalikult, et kõrgesti lugu-peetud õpetatud vaimulikud lihtrahvast petavad. Tema sõnade järgi ei ole näiteks püha sõda ilmtingimata vajalik, maksumaksmine prohveti järeltulijate ja vaimulikkonna heaks aga olevat ebaseaduslik; kaasaegsed vaimulikud ei tunnustavat meelega varemalt elanud õpetlaste seisukohti, et oma tähtsust mitte vähendada ja rahvale hõlpsamini puru silma ajada. Peale selle suhtub ta eitavalt ka võimudesse. Ta kinnitab, et kõik ametiisikud, alates külavanemast ja lõpetades krooni-kandja endaga, olevat röövlid ja türannid. Tema arvates ei ole riigil ja rahval neist vähematki kasu; oma kirgede rahuldamiseks koormavat nad vaest rahvast igasuguste annetuste ja ebaõiglaste maksudega; oma tegudes ja toimetustes ei juhinduvat nad üldse seaduse eeskirjadest, ja igal sammul rikkuvat nad õigluse ning aususe nõudeid. Nõnda, ütleb ta, toimivad ainult kurjategijad, riisujad ja röövlid. Teatakse ka kinnitada, et too nurjatu oma usuliste tõekspidamiste poolest pidavat kuuluma paganlikku sekti, mis jutlustab hingede rändamist. Meie võiduka ja võimsa riigi ustav ori julgeb arvata, et kõige parem oleks panna ajutine valitsemine seesinase neetud mässaja õlgadele, et ta saaks tähtede hävitava tegevuse läbi hukka ning leiaks kättemaksu põrguhauas!»

Nõukogu liikmed kiitsid peamolla arvamuse heaks ja teatasid ühel häälel, et koerapoeg sadulsepp Jussif on taevase karistuse täielikult ära teeninud ja väärib surma.

Rahulolevalt teatas šahh:

«Olen nõus. Surgu ta sellist surma! Ettenähtud abinõud homme ellu viia.»

Seejärel läksid ülemnõukogu liikmed laiali.

Võib-olla lugejad kahtlevad selle loo tõepärasuses ja peavad seda autori väljamõeldiseks? Sel juhul ma

soovitaksin neil ajalooraamat lahti lüüa ja läbi lugeda leheküljed, mis on pühendatud šahh Abbasi seitsmendale valitsusaastate.

Nüüd tutvustame lugejale sadulsepp Jussiffi.

Jussif sündis Kazvini lähedal maal. Tema isa, Kär-bälajõ Sälimi nimeline talupoeg, oli jumalakartlik ja auväärne inimene. Tema unistuseks oli, et pojast saaks kord mölla ning et ta võiks kuuluda õpetatud vaimulike haritud keskkonda. Selle eesmärgiga tõi ta

Jussifi Kazvini ja pani kooli. Täisealiseks saades siirdus Jussif oma vaimulike teadmiste täiendamiseks ja lihvimiseks algul Isfahani, aga seejärel pühasse linna Kärbälasse, kus ta kuulas kõige targemate vaimulikkude õpetusi ja seletusi.

Paljude aastate kestel, mis olid pühendatud islami teoloogia omandamisele, õppis Jussif lähedalt tundma vaimulikke isasid ja õpetlasi. Ta veendus nende silmakirjalikkuses ja valelikkuses ega tahtnudki enam vaimulikuks saada, ja ta südamesse jäi alatiseks ületamatu vastikus selle kutse vastu. Kärbälast kolis ta elama Hamadani.

Neljakümneaastasena võttis ta kätte ning õppis üheainsa aastaga sadulsepa-ameti selgeks. Siis pöördus ta tagasi Kazvini, kus teenistus oli suurem kui teistes linnades. Siin võttis Jussif naise ning avas sadulsepa-töökoja. Mollade silmakirjalikkust ja müüdava ametnikkonna alatuid tegusid nähes oli too aus ja õilis inimene kogu südamest nördinud ega saanud hoiduda neid paljastamast. Jussifi õiglus ja julgus võitsid talle palju siiraid ning ustavaid sõpru, kuid said lõppude lõpuks siiski tema hukkumise põhjuseks.

Järgmisel päeval kaks tundi enne keskpäeva kogunesid šahhi käsul lossi ministrid, ülikud, kõige õilsamad aukandjad, kõige väärikamad õpetlased, prohveti . järeltulijad seiidid ning ametnikud, alates suurvesiirist ja lõpetades tänavavanematega. Asunud igaüks oma kohale tohutus vastuvõturuumis, seisid kõik vaikides ja ootasid südamevärinaga maailma valitseja ilmumist. Peagi ilmus šahh oma täies ametirüüs. Peas oli tal sätendav kroon. Käes oli kalliskividega kaetud skepter.

31

Vööl rippus šahhimõõk — võimsuse sümbol. Vööd, mõõga käepidet ja tera, samuti mansette kaunistasid kalliskivid. Võtnud troonil istet, pöördus šahh koosolijate poole:

«Juba on käes seitsmes aasta, oo minu truud alamad, kui mina teid kõigevägevama tahtel valitsen. Igaühele teist olen ma jõudumööda osutanud armu ja tähelepanu. Mina omalt poolt olen teie kõigiga rahul, sest tänu teie igipõlisele ustavusele võimsale Safaviitide dünastiale, ei ole teil ka minu suhtes puudu tulnud püüdlikkusest, siirusest ja armastusest. Mõningatel põhjustel, mida ma ei pea vajalikuks teile teatavaks teha, olen sunnitud end kõrgest võimust lahti ütlema ja selle üle andma inimesele, kes on valitsemisasjades minust väärikam ja kogenenum. Seda inimest näitavad teile peamolla, vägede ülem Zaman-khaan, vesiir, varahoidja, Movlana Džemal ed-Din ja peatähetark. Teie kõik peate minema tema juurde ja tooma ta vastavate auavalduste ja pidulikkusega siia lossi. Panete ta istuma sellele troonile ja tunnistate ta oma täieõiguslikuks isandaks ning allute vastuvaidlematult tema tahtele. Häda sellele, kes kõnealust käsku rikub ja julgeb ilmutada kas või vähimatki sõnakuulmatust uue šahhi vastu.»

Nende sõnadega võttis šahh krooni peast ning asetas selle troonile; võttis siis ült oma kallihinnalise ametirüü ja vöölt mõõga ning riietus lihtsaisse rõivaisse. Seejärel pöördus ta juuresolijate poole ning ütles:

«Nüüdsest peale olen ma tavaline inimene, kehvik Abbas Muhammed-oglu; sellest päevast te mind enam ei näe. Elage hästi, kaitsku teid kõikvõimas looja! . . .»

Siis astus ta trooniastmeist alla ja suundus haaremi poole.

Suure nõukogu liikmed olid äärmiselt hämmastunud ega. teadnud, kuidas juhtunut endale seletada...

Sahhi käsul olid kõik tema naised juba varem naiste-poolele kogunenud ja ootasid kannatamatult oma käskija ilmumist. Nähes teda lihtsais rõivais, pidid haa-remikaunitarid peaaegu naerma pahvatama, kuid šahhi karm nägu ja julm pilk sundisid neid naeru alla neelama. Hadže Mübaräkile oli käsk antud mölla Rässul

32

ja tema kaks abilist kohale tuua. Möllad, kes olid asjaga juba kursis, ootasid haaremiukse juures. Kui nad olid sisse astunud ja šahhi käsul istet võtnud, ütles too oma naistele järgmist:

«Minu armsad sõbratarid, purustatud südamega olen sunnitud teile teatama ühest äärmiselt kurvast sündmusest. Olgu teile teada, et sestsinasest päevast peale ei ole mina enam Iraani valitseja; mul ei ole enam toredaid losse, riigikassat ega muid rikkusi, millega teid uhkesti rõivastada ja külluses ülal pidada. Nüüd olen ma lihtne Iraani elanik, varanduseta ja tähtsusetu inimene. Seepärast olen sunnitud end teist ära lahutama ning andma teile täieliku vabaduse endale meest valida.»

Seejärel andis ta mollale käsu ette võtta tema ja ta naiste abielulahutuse tseremoonia. Mölla Rässul asus kahe tunnistaja juuresolekul oma ametikohuse täitmisele. Haaremikaunitarid taipasid, et šahhi elus on toimunud midagi ebatavalist. Neid valdas hirm ja hämmeldus. Nad ei teadnud juhtunust midagi ja seisid seal täielikus segaduses ja nõutuses.

Tseremoonia lõpetuseks tõmbas Hadže Mübaräk šahhi käsul abieluaktid puruks.

Siis pöördus šahh uuesti haaremikaunitaride poole:

«Kui mõni teie seast, hoolimata minu vaesusest ja kehvusest, peaks nõustuma minu, see on Abbas Muhammed-oglu naiseks saama, siis sõlmib mölla samas korras ka abieluakti.»

Kõik naised avaldasid nõusolekut uuesti šahhi naiseks saama, sest šahh oli. noor ja ilus mees. Pealegi pidasid nad kõike naljaks ega suutnud kuidagi leppida mõttega, et šahh Abbas, olles vabatahtlikult ja arusaamatul põhjusel loobunud troonist, oli äkki muutunud Abbas Muhammed-ogluks.

Ainult kaks kaunitari, kes olid omal ajal vastu tahtmist šahhi haaremisse toodud, teatasid silmi kohmetult maha lüües, et šahhi naistena olevat nad tundnud end igas suhtes rahuldatuna, nüüd aga, sellest õnnest ilma jäädes, ei olevat nad nõus abielluma Abbas Muham-med-ogluga.

Mõlemale kaunitarile anti samas kohe täielik vabadus.

33

Üks neist oli grusiinlanna. Gruusia valitseja oli ta šahhile kinkinud. Võttes kaasa oma ehted, kallid rõivad ja rohkesti kulda, sõitis ta kohe järgmisel päeval koos onupojaga kodumaale tagasi. Seal ei usutud tema juttu ning arvati, et ta Iraanist põgenes. Algul taheti teda koguni tagasi saata, kuid hiljem ta unustati. Viimaks abiellus ta ühe noore grusiinlasega ja jäi Gruusiasse.

Teine kaunitar, rikka Kazvini kaupmehe tütar, oli kihlatud ühe nägusa noormehega. Šahhi teenrid said kuulda tütarlapse ilust ja rääkisid sellest oma isandale. Neiu võeti isamajast ja pandi haaremisse. Nüüd kasutas ta ootamatult avanenud õnnelikku juhust selleks, et isakoju tagasi pääseda ning abielluda oma endise peigmehega.

Ülejäänud naised aga astusid uuesti abiellu Abbas Muhammed-ogluga; seejärel anti Hadže Mübaräkile käsk viia nad jalgsi majja, mis asus Kazvini linna kuuenda kvartali kõige viimases lõpus, tal endal aga kästi lossi tagasi tulla. Viimasena väljus haaremist Abbas Muhammed-oglu ja kadus teadmata suunas.

Sadulsepp Jussifi töökoda asus väljaku idapoolses küljes, šahhi mošee juures. Oli möödunud kaks tundi keskpäevasest palvusest. Jussif oli palvetamise lõpetanud ja töötas hoolega oma töökojas, jätkates tellitud ratsmete õmblemist, mis pidid tellija soovil veel samal päeval valmis saama. Sadulsepa kõrval istusid tema kaks sõpra ja kuulasid teda tähelepanelikult.

Jussif rääkis elukalliduse tõusust, mis sel raskel aastal kehvikuid laostas: eelmise aasta lõpul oli suur osa vilja hävinud pikaajalise põua tõttu, ühtlasi sellepärast, et Kazvini ümbruses oli väga vähe vett. See oligi elukalliduse tõusu põhjuseks. Sadulsepp ütles:

«Minus äratab võõrastust praegune valitsus, kellel on nii palju võimalusi vee toomiseks Kazvinisse, kes aga põrmugi selle eest ei hoolitse, kuigi sel asjal on elanik-konna olukorra parandamise ja pealinna korrashoiu seisukohalt nii suur tähtsus.»

Samal hetkel kerkis väljaku läänepoolses servas tihe tolmupilv. Jussif tõstis nõela käes hoides pead]a nägi pidulikku protsessiooni. Tal ei tulnud muidugi mõttessegi,

34

et see võiks suunduda tema juurde. Kõige ees sammus kaksteist lossiteenrit kirjutes kostüümides, neljakandilised kübarad peas. Nende kannul liikus kaksteist lipukandjat mitmevärviliste lippudega. Järgnes kari lossiteenreid; üks neist kandis peas suurt ümmargust kandikut. Nende kannul tulid keppidega varustatud lossivahid; need olid saatjaiks peatallmeist-rile, kes talutas ratsmeidpidi ilusat turkmeeni tõugu hobust. Kallihinnaline sadul ja tekid hobuse seljas sädelesid kalliskividest, rinnakate oli kullaga tikitud ja ratsmed pärlitega kaunistatud, hobuse kaelas aga rippus smaragdikobar.

Nende kannul tulid peamolla Ahhund Sämäd, vägede ülem Zaman-khaan, vesiir Mirzä Möhsun, varahoidja Mirzä Jähja, Movlana Džemal ed-Din, peatähetark Mirzä Sadr ed-Din, kõige lugupeetumad õpetatud vaimulikud, kuulsamad seiidid, väärikamad ülikud, aukandjad, ametnikud ja teised šahhi õukonna esindajad. Hiilgavale saatkonnale järgnesid sõjaväeosad nii jalgsi kui ratsa. Pidulik rongkäik liikus pikkamisi ja väärikalt ning peatus sadulsepp Jussifi töökoja ees.

Peamolla Ahhund Sämäd ja sõjaväeülem Zaman-khaan astusid ette ja tegid Jussifile sügava kummarduse. Jussif tõusis hämmeldunult püsti ja vastas samasuguse kummardusega.

Esimesena hakkas rääkima peamolla:

«Saatuse ettemääramise järgi oled sina, meister Jussif, tänasest päevast meie valitseja. Käesoleval hetkel on Iraani riigi troon vaba. Tee meid õnnelikuks ja rõõmusta meid! Palume sind lossi tulla, kus peab toimuma sinu šahhitroonile astumise tseremoonia.»

Sadulsepp Jussif oli kuuldust nõnda hämmastunud, et ta ei leidnud olukorrale mingit seletust. Tema ees seisid kõrgeima võimu esindajad täies koosseisus. Neid sõnu ei öelnud talle keegi muu kui peamolla ise, keda peeti üheks võimsamaks meheks Iraanis. Kuid ühtlasi oli kogu sündmus sedavõrd kummaline ning ootamatu, et Jussif ei tahtnud oma silmi ja kõrvu uskuda. Viimaks võttisata julguse kokku ja vastas:

«Kõrgeauline mölla! Ma pean teid üheks kõige targemaks ja võimsamaks meheks Iraanis, kuid praegusel

35

silmapilgul ... ma tõesti ei tea . . . kas te olete hulluks läinud või hašišši tarvitanud, et pöördute minu poole selliste mõttetute kõnedega? Mina olen lihtne käsitööline, seisan väga kaugel mõttest troonile astuda, ja minu ning krooni vahel on ületamatu kuristik. Ma vannun looja nimel — ma ei taipa, millele teie mõistmatud sõnad on sihitud. Palun alandlikult mind rahule jätta ja minu üle mitte nalja heita.»

Seejärel esines kõnega Zaman-khaan. «Sina, meister Jussif, oled praegu taevaste valgus, ja meie kõik oleme sinu orjad, sinu õnneküllase õukonna koerad. Sinul ei ole sünnis meid alandlikult paluda. Sa võid meid käsutada. Keegi meist ei ole aru kaotanud ega ennast hašišiga uimastanud, me kõik oleme täie teadvuse ja terve mõistuse juures. Kuid kõigekõrgema poolt ettemääratust ei ole pääsu. Sest-sinasest päevast oled sina Iraani valitseja. Sellepärast — nagu juba peamollale sai osaks õnn sind paluda — tule meiega lossi, et viivitamatult kroonimistseremooniat toime panna.»

Nende sõnadega pöördus ta nelja õukonna teenri poole ning andis neile käsu:

«Tooge šahhi rõivad ja pange maailma valitseja riidesse!»

Hoides kätel kandikut, millel lebasid šahhi rõivad, astusid teenrid sadulsepp Jussifi töökotta. Asetanud kandiku põrandale, asusid nad kohe asja juurde. Vastuhakkamisel ei olnud mõtet, ja sadulsepp Jussif andis end alistunult teenrite hoolde. Jussifil võeti seljast kulunud käsitöölise rõivad ja pandi ülle hiilgav šahhi-rüü. Siis juhtis peatallmeister ukse ette hobuse, kelle selga kattis kullaga tikitud ja kalliskividega kaunistatud tekk.

Sadulsepp Jussif tõsteti hobuse selga ja pidulik rongkäik hakkas endises korras šahhi palee poole liikuma. Vahetpidamata kostsid tänaval šahhi agarate lossi valvurite valjud, käskivad hüüded: «Eest ära! Eest ära!»

Kõik Kazvini elanikud, suured ja väikesed, mehed ja naised, tormasid akendele või kogunesid majakatustele ja uudistasid ammuli sui suurepärast protsessiooni. Aga kuna keegi pealtvaatajaist ei teadnud, milles asi seisab, siis olid kõik ülimalt hämmeldunud.

36

Šahhipalee ees aitasid teenrid sadulsepp Jussifi hobuse seljast maha. Peamolla ja sõjaväeülem Zaman-khaan võtsid tal käe alt kinni, juhtisid ta troonisaali ja panid kõigi etiketinõuete kohaselt šahhitroonile istuma. Kõik ülikud, õpetlased, seiidid, kõrgemad ametiisikud ja muud hiilgava õukonna esindajad jäid, käed rinnal, Jussifi ette aupaklikus ootuses seisma.

Lugenud palve, asetas peamolla sadulsepp Jussifi pähe šahhikrooni, vöötas ta mõõgavööga, kinnitas briljantidest sädelevad käänised varrukate külge ja ulatas talle valitsuskepi. Seejärel luges ta veel ühe palve ja pöördus siis koosolijate poole ettepanekuga šahhi pidulikult tervitada.

«Au šahhile!» kaikusid võlvide all üksmeelsed, lakkamatud hüüded, kajades vastu kõigis tohutu suure palee ruumides. Pillimehed mängisid pidulikku hümni, õhku lendas signaalrakett ja linna piirilt kostis saja kümne kahuripaugu kõmin.

Kuigi pärsia poeesiat oli pärast Sa'adid ja Hafizi tabanud langus ja poeetide teosed kujutasid endast enamasti tühje ning sisutuid sõnakõlksutusi, leidus sel õnnelikul päeval siiski paar laulikut, kes suutsid kõlavate vaimukate oodidega ülistada Jussif-šahhi astumist Iraani troonile. Neis oodides ülistati uue šahhi haruldasi omadusi, kes tarkuse poolest pidi olema võrdne Süleimaniga, helduselt Hatemiga, julguselt Rüstämiga, võimsuselt aga ei pidanud jääma maha stiihiast ja saatusest. Tema troonileastumise aastat tähistasid poeedid järgmise kaksikvärsiga*:

Ei   ainult   ilusaim   kaunite   hulgast Me Jussil — haani   tioongi   ta päralt.

Kroonimistseremoonia lõpul teatas peamolla koosolijaile, et nad on vabad, ja õukond hakkas laiali minema. Uhkesse saali jäid ainult Jussif-šahh, kes istus troonil, tema ees alandlikult seisev peaeunuhh Hadže Müba-räk paari eunuhhiga ja vanemteener Äzim-bei teenritega; läbi akna paistis palee ees seisev šahhi ihukaitse.

Araabia tähestikus vastab iga täht kindlale arvule. Arvude summa, mille annab toodud kaksikvärsi tähtedele vastavate arvude liitmine! tähistab Jussif-šahhi troonileastumise   aastat.

37

Jussif-šahh, kes tundis end nagu imede-maailmas, vajus hetkeks sügavasse mõtiskellu. Seejärel pöördus ta Hadže Mübaräki poole:

«Kes teie niisugused olete?»

«Meie oleme teie kõige alandlikumad orjad,» vastas Hadže Mübaräk, «šahhi haaremi eunuhhid, mina olen eunuhhide vanem, need aga on minu abilised.»

Siis pöördus Jussif-šahh teenrite poole:

«Ja kes teie olete?»

Peateener Äzim-bei vastas:

«Meie oleme Teie Kõrguse kõige vääritumad teenrid; mina olen nende ülemus, nemad aga minu alluvad.» Edasi päris Jussif-šahh:

«Aga kes need on, kes seal õues seisavad?» «See on õukonna ihukaitseüksus,» vastas Äzim-bei. «Nad seisavad alati valmis šahhi käskude ootel.» Jussif-šahh käskis:

«Kõik võivad minna, ainult Hadže   Mübaräk üksi

jäägu.»

Kui kõik olid lahkunud, kutsus Jussif-šahh Hadže Mübaräki enda juurde ning ütles talle:

«Ma näen su näost, et sa oled hea inimene. Jumala nimel, ütle mulle ometi, mida see kõik peab tähendama? Ei või olla, et sina, kes sa alaliselt haaremis elad, ei teaks selle sündmuse põhjusi.»

Tõepoolest, Hadže Mübaräk oli lihtsüdamlik ja õiglane inimene. Pidades ebaväärikaks varjata oma isanda eest iõde, otsustas ta temale kõik ära rääkida. Hadže Mübaräk seisis alati šahh Abbasi toaukse taga, et otsemaid, šahhi esimesel kutsel tema palge ette astuda. Seepärast teadis ta kõiki oma käskija saladusi. Hästi oli ta kursis ka eelmise päeva sündmustega ja ta kuulis kõik, mida öeldi ülemnõukogu liikmete nõupidamisel. Üksikasjaliselt, algusest kuni lõpuni, jutustas ta Jussil-šahhile toimunust.

«Aga kus on šahh Abbas?» küsis Jussif-šahh.

«Ta pani endale lihtsad riided selga ning kadus, ja tema asukohta ei tea keegi,» vastas Hadže Mübaräk.

Jussif-šahh oli tark mees. Tähti ei olnud ta kunagi kartnud, kuid ometi viis selline erakordne edu tema elus teda segadusse ning ajas talle hirmu peale. Kuid olles õukonna ning aadli poolt troonile tõstetud, ei

olnud tal enam võimalik šahhi kohustusi maha panna. Nõnda võttis Jussif-šahh olukorra sunnil Iraani riigiasjade juhtimise enda peale.

Kõigepealt laskis ta kutsuda ihukaitse ülema Ässäd-bei ja andis talle range käsu:

«Lähed viivitamata kaheteistkümne sõjamehega linna ja võtad vahi alla peamolla Ahhund Sämädi, sõjavägede ülema Zaman-khaani, vesiir Mirzä Möhsuni, varahoidja Mirzä Jähja, peatähetark Mirzä Sadr ed-Dini, Movlana Džemal ed-Dini, ja toimetad nad kõik Ärki vanglasse. Pärast käsu täitmist tuled tagasi ja kanaad mulle sellest ette.»

Ässäd-bei tegi šahhi ees sügava kummarduse ja lahkus.

Järgmisena kutsus Jussif-šahh enda juurde peateenri Äzim-bei ja käskis:

«Ma ei ole täna midagi söönud, lase mulle õhtueine valmistada!»

Peateener kandis šahhile ette, et kokkadele olevat vastav korraldus juba antud ja nad tegelevat parajasti õhtueine valmistamisega.

Siis soovis šahh vaadata lossi, haaremiruume ning oma magamistuba.

Peateener Äzim-bei ja eunuhh Hadže Mübaräk sammusid ees ja näitasid talle sisetiivas olevaid saale.

Esimese saali põrand oli kaetud kallite mustriliste vaipadega. Seinu ja lage ehtisid lindude, lillede ja rohttaimede kujutised. Teises saalis, mille põrandat katsid samuti hinnalised vaibad, ilutsesid Safaviitide dünastia eelmiste šahhide ja mingil kunstialal silmapaistnud šahhipoegade portreed. Kolmandasse saali olid kogutud teistest dünastiatest põlvnevate kuulsate valitsejate pildid. Neljanda saali seinu ehtisid freskod, mis kujutasid teoses «Šahname» ülistatud lahingustseene iidsete Iraani vürstide ja Mazandarani muinasjutuliste hiiglaste vahel, kellel olid sarved ja sabad. Järgmises saalis oli kujutatud Safaviitide dünastiast põlvneva šahhi Izmaili sõjakäike ja lahinguid teiste rahvastega. Kõigi haaremitubade seinu ehtisid neidude ja noorukite kujutised. Noormehed ulatasid neidudele lillekimpe, neiud aga sirutasid nende poole veiniga täidetud kuldseid piaale. Igas haaremitoas oli luksuslik ase.

Jussif-šahh valis ühe haaremiruumidest endale magamistoaks. Seejärel päris ta Hadže Mübaräkilt, kus hoitakse endiste haaremielanike riideid ja ehteid. Hadže Mübaräk teatas, et šahhi naiste riided ja ehted asuvad eraldi kambris, selle uks aga olevat lukus ja võti kirstu-hoidja Hassan-agaa käes. Kirstuhoidja kutsuti otsemaid kohale ja ta avas

kambriukse. Suure ruumi kõigi seinte ääres seisid mitmesuguse suurusega kirstud. Jussif-šah-hile näidati luksuslikke kleite, kalleid kašmiirsalle, õhukesi siidkangaid, uhkest brokaadist kleite, kuldseid fili-graanbukette ja kalliskividest diadeeme, briljantkõrva-rõngaid, hinnalisi sõrmuseid, pärlikeesid ja igasugu muid aardeid.

Jussif-šahhil oli kolm tütart ja kaks poega. Vanim tütar oli neljateistkümne-aastane, ülejäänud kaksteist ja kaheksa aastat vanad. Üks poeg oli kuue-, teine neljaaastane. Igale tütrele valis ta välja kalliskivibuketi, sõrmuse, kaelakee, kõrvarõngad, õhukese salli ja kauni kleidi. Naisele valis ta samasuguse salli ja kleidi. Kõik need asjad andis ta Hadže Mübaräki kätte ja käskis need Kazvini teise tänavasse koju tema naisele viia. Ühtlasi käskis Jussif-šahh naisele öelda, et too tema saatuse pärast ei muretseks ja homme pojad tema juurde saadaks.

Hadže Mübaräk asus teele kahe lossivalvuri saatel, kelle ülesandeks oli kingitusi kanda.

Päike hakkas loojuma. Peateenri aupaklikul kutsel pöördus šahh esimesse saali tagasi, kus kuldsetes küünlajalgades põlesid küünlad ja laud oli kaetud õhtueineks. Sooritanud pesemise, lugenud õhtupalve ning seejärel ka ööpalve, istus šahh õhtust sööma. Teenrid serveerisid talle kõikvõimalikke hõrgutisi. Kui šahh oli nälja kustutanud, koristati laualt lina. Pesemiseks toodi šahhile kauss ja kann, ja ta pesi käsi. Pakuti kohvi, pärast seda toodi kaljan ja šahh hakkas suitsetama.

Samal hetkel astus ruumi lossivalve ülem Ässäd-bei ja kandis ette käsu täitmisest. Šahh avaldas oma rahulolu ja lubas tal lahkuda. Seejärel tuli Hadže Mübaräk ja kandis ette, et saadetud esemed on vastavalt korraldusele üle antud. Šahhi naine ja tütred olevat kinkidest vaimustusse sattunud. Kodused ei tundvat tema pärast

üldse enam muret, nad olnud ootamatust õnnest üli-rõõmsad ja lausa hüpanud heameelest.

Seejärel päris šahh Hadže Mübaräkilt ja valveülemalt veel üht-teist, mis teda huvitas, ja kuna vahepeal juba öö kätte oli jõudnud, läks ta oma magamistuppa. Ase tehti valmis. Siis käskis šahh valveülemal ihukaitse endises korras välja panna, heitis voodisse ning jäi peagi magama. Peateener ja eunuhh Hadže Mübaräk väljusid šahhi ruumidest ja läksid igaüks oma tuppa.

Järgmisel päeval laskis šahh enda juurde kutsuda oma, sõbrad mölla Ramazani, Gurban-bei, Mirzä Džäiili ja Mirzä Zäki, keda ta täielikult usaldas. Kui nad kohale ilmusid, pani šahh peamolla kohused mölla Ramazanile, määras Gurban-bei sõjavägede ülemaks, omistades talle ühtlasi khaani aunimetuse; vesiiriks määras ta Mirzä Džäiili, varahoidjaks aga Mirzä Zäki. Täielikult kaotati peatähetarga ametikoht, kuna see oli rahvale ja riigile kahjulik.

Šahh käskis kõigi provintside valitsejaile saata range eeskirja selle kohta, et nad ei tohi nõuda elanikkonnalt ebaõigeid ja ebaseaduslikke makse, et provintsivalitse-jad isikliku kasusaamise huvides ja oma kirgede rahuldamiseks rahulikku elanikkonda ebaõiglaselt ei karistaks, ei paneks toime hukkamisi, ei kasutaks selliseid karistus- ja piinamisviise, nagu silmade väljatorkamine ja kõrvade ning nina maharaiumine. Seejärel määras šahh igasse ringkonda usaldusväärsed ametnikest ülevaatajad. Neile tehti kohustuseks koguda täpseid andmeid iga ringkonna olukorra ning elanikkonna vajaduste kohta, millest kõigest nad pidid isiklikult šahhile ette kandma.

Šahh kutsus uued ülevaatajad paleesse ja saatis nad teele järgmiste sõnadega:

«Teatage minu nimel provintside valitsejaile, et nad kardaksid jumalat, mõistaksid õiglaselt kohut, ei laostaks elanikkonda liigkasuvõtmise ja ebaseadusliku maksustamisega. Pidagu nad kindlalt meeles, et selline teguviis saab hiljem nende isikliku õnnetuse või hukatuse põhjuseks. Nad on korduvalt tunnistajaiks olnud, kuidas

isikud, kes on ebaseaduslikul teel varandust kokku ahnitsenud, lõpuks kõige kohutavamasse vaesusse

41

sattusid või isegi peast ilma jäid. Ükski sugukond Iraanis ei ole suutnud säilitada varandust, mis on saadud, ebaõiglaste maksude ning riisumise teel. Kuhu on saanud Damgani Džäfär-khaani tohutud varandused? Kuhu jäid Sälim-khaan Garagjözlü aarded? Mis on saanud Širazi Mirzä Nagi varadest? Iga aadlikku, kes riiki teenides rikastus, on Iraani valitsejad ühel või teisel ettekäändel alati karistanud, vägivaldsel teel kokkurii-sutud varanduse neilt ära võtnud, neid endid aga kohutaval kombel hukanud või sundinud neid armetult vaesuses virelema. Provintside valitsejad meenutavad selles suhtes kaane, kes sisseimetud verest paisuvad, kes aga siis, kui neid lahti kistakse, kogu imetud vere jälle kaotavad; paljud kaanid hukkuvad sellest, ülejäänud aga muutuvad nõrgaks ja võimetuks. Kui valitsejad piiravad oma nõudmisi ja lepivad seadusliku palgaga, kindlustavad nad sellega oma positsiooni, elanikkond hakkab neid armastama, nad saavad ametikõrgendust, suurendavad oma heaolu ja teevad au oma nimele.» Nende sõnadega lubas šahh ülevaatajatel lahkuda. Sahhi korraldusel piirati õukonna väljaminekuid. Erilist tähelepanu pühendas ta maanteede korrastamisele: ta käskis remontida kõik teed ja korda seada sillad, laskis ehitada linnade ja suurte asulate vahele teede äärde sissesõiduhoovid ja puhkemajad, igasse ringkonda aga ehitada koole ja haiglaid; seal, kus valitses veepuudus, laskis ta kaevata kanalid ja juhtida sinna vett; ta käskis abi osutada leskedele, orbudele, santidele ja pimedatele.

Jussif-šahh andis käsu, et igasugu loodrid ei pääseks enam vaimulikkonna hulka ning et igaühel, kes soovib vaimulikuks saada, peab olema selleks peamolla eriline luba; peale selle anti veel korraldus, et vaimulike aiv peab kõikjal tegelikele vajadustele ja elanikkonna nõudmistele vastama. Vaimulikkonna ülalpidamiseks määras šahh riigikassast kindla summa; sellega tehti vaimulikkond valitsusest sõltuvaks ja pandi suu kinni molladel, kes nimetasid palgast elavaid ametnikke parasiitideks.

Siis võttis ta õpetatud jumalasulaste käest ära kohtumõistmise õiguse, mis kuulus riigivõimu pädevusse, ning andis selle üle erilistele riiklikele kohtutele. Selle

42

korraldusega taotles ta seda, et elanikkond ei tunneks end kohtuotsustes sõltuvana vaimulikest, et ta ei läheks oma hagidega nende juurde, vaid pöörduks riigiorgani poole.

Edasi käskis šahh, et annetused ja muud summad, mida koguti kõige vaesema elanikkonna heaks, läheksid nelja kõige ausama linnakodaniku käsutusse, kes kulutavad seda raha vastavalt vaeste vajadustele ning esitavad kulutatud summade kohta igal aastal riigikantseleile aruande; selle abinõuga taotles ta seda, et summad jaotataks võrdselt kõigi abivajajate vahel.

Muudeti ära ka kord, mille kohaselt üks viiendik sissetulekuist läks vaimulikkonna ja prohveti järeltulijate — seiidide ülalpidamiseks; seda tehti selleks, et prohveti — olgu õnnistatud tema nimi! — järglased ometi kord loobuksid armuleiva söömisest ja asuksid ausale tööle, nagu kõik inimesed. Autoriteetsed õpetatud vaimulikud otsisid pühadest raamatutest välja vastavad korraldused, mille alusel see maks kaotati.

Šahh käskis kõigis provintsides teatavaks teha, et nüüdsest peale ei tohi enam keegi tuua kingitusi temale, kõrgemaile võimuesindajaile ega ka teistele ametnikele; samutiA keelas ta taotleda ametikohti altkäemaksude ja kinkide abil, kuna ametikohad tuleb anda isikuile, kes on tõestanud oma ausust ja võimekust riiklikus tegevuses.

Kõik provintside riiklikud sissetulekud peavad laekuma riigikassasse ja ringkondades peavad vastutama nende eest usaldusväärsed isikud. Riiklikud kulutused, mis on kindlaks määratud ametlikus loetelus, tasutakse riigikassast iga ringkonna kohta eraldi, ja neid kulutusi ei tohi mingil juhul panna elanikkonna õlgadele.

Riigi tulude suurendamiseks käskis Jussif-šahh määrata andamid kõigile seisustele, kaasa arvatud ka vai-mulikkond; printsid, khaanid, beid, kaupmehed, möllad, seiidid ja kõik muud linnakodanikud olid kohustatud maksma riigikassale kümnendiku osa, maaelanikud aga kahekümnendiku osa oma sissetulekutest.

Anti kõige rangem käsk mitte viivitada palga väljamaksmisega sõjaväele ja ametnikele, kuna selline nähtus on riigivõimule häbistav, palk tuli otsemaid välja maksta ringkonna või provintsi kohalikust kassast.

43

Seati sisse kindel varade ostu-müügi kord ja vastavad tehingud maksustati kindla maksuga.

Ühtlasi kaotati ka hüpoteegid ja pantimine, kuna kapitaliomanikud nende abil varatuid rõhusid — nad sundisid pantima oma vara madala hinnaga, lootes, et pantijad maksutähtaja saabumisel ei ole suutelised panditut välja ostma.

Jussif-šahhile sai teatavaks, et peatallmeister suviti riigile kuuluvaid hobuseid mägiaasadele ajades kohalikke elanikke igati rõhub ja riisub; et kahurväeülema kätte makstakse kõigi kahurväelaste palgad, tema aga ei anna neile punast krossigi; et riikliku kassateenis-tuse valitseja oma ametiseisundit kasutades levitab rahva hulgas valeraha; et Kazvini politseiülem võtab altkäemaksu; et andamite kogujad riisuvad kõige vaesemat elanikkonda, rikaste suhtes aga osutavad ülemäärast pehmust; et tänava vanemad ei valva tänavate puhtuse järele . . .

Šahhi erikorraldusega vallandati kõik need ametnikud oma kohtadelt, asemele aga määrati ausad ja hoolsad inimesed, kelle laitmatu käitumine oli šahhile teada.

Vanglasse heidetud peamolla Ahhund Sämäd, kuulnud vangivalvurilt, et peamolla kohale on määratud tema vastane ja vaenlane mölla Ramazan, ei suutnud seda lööki taluda ja suri südamerabandusse.

Šahh andis käsu laiendada Kazvini tänavad ja kõrvaldada sealt augud ja konarused, et jalakäijad ilmaasjata viga ei saaks.

Kehtestati kõrgemaile riigiametnikele palvete ja kaebuste esitajate vastuvõtmise kord.

Šahhi erikorraldusel jagati Kazvini kõige vaesemaile elanikele, kes olid enneolematu põua tagajärjel suurde viletsusse sattunud, riiklikest viljahoidlatest nisu.

Elanikkonna varustamiseks veega organiseeriti kogenud maakaevajaist ja asjatundjaist isikutest eri nõukogu, kelle ülesandeks oli välja töötada ja šahhile läbi-vaatamiseks esitada plaan, kuidas juhtida Kazvinisse vett.

Sel ajal elasid kusagil Pärsia lahe lähikonnas hollandlased. Just kirjeldataval ajal saabus Kazvini nende saadik saatjaskonnaga, et sõlmida Iraani valitsusega kaubaleping. Jussif-šahh võttis nad jutule.

44

Kui välismaised külalised pärast lepingu sõlmimist šahhi rikkalike kingitustega ära sõitsid, olid nad vaimustatud Iraani valitseja külalislahkusest, tarkusest, läbinägelikkusest ja üllusest.

Jussif-šahhi troonileastumisest oli möödunud üks nädal. Iga päev tõi Iraani elanikele mõne uue heateo. Iraani elus algas õitsenguaeg, saabusid õnne ja heaolu päevad. Kuid õnnetuseks ei oska inimene kunagi hinnata seda, mis on talle tõeliselt kallis ja kasulik. Mis puudus, näiteks, meie esiisal Aadamal ja esiemal Eeval paradiisis? Kuid nad astusid üle jumala käsust ja aeti selle eest paradiisist välja. Selline on kord juba inimese loomus!

Kazvini elanikud ei näinud enam tükkideks raiutud inimkehi linnaväravas rippumas; nende silmade ees ei toimunud enam selliseid pilte, kus timukad šahhi väljakul inimesi hukkasid ja poosid, neil silmi peast torkasid või kõrvu ja ninasid maha lõikasid, ja see tundus neile kummalisena ja arusaamatuna.

Algul räägiti:
«Uus šahh näib olevat hea ja vagura loomuga inimene!»
Pärast hakati juba vaidlema, kas ta ikka ongi nõnda hea ja armuline, või on see hoopis seletatav tema tahtejõuetuse ja iseloomu nõrkusega? Lõpuks hakati temas rohkesti muidki vigu leidma. Ühesõnaga, rahulik elu targa ja inimliku šahhi valitsuse all tundus Kazvini elanikele liialt üksluisena ning igavana.
Endised võimumehed, kes olid oma kohtadelt kõrvaldatud, võtsid rahvahulkade meeleolu kohe arvesse ja ruttasid soodsat olukorda ära kasutama. Igaüks neist haudus ja sepitses plaane rahutuste ja mässu õhutamiseks Jussif-šahhi vastu.
Peagi algas Kazvinis suur ülestõus.
Esimeseks mässuõhutajaks oli uue šahhi poolt teenistusest vallandatud peatallmeister. Kohates kord juhuslikult töölt kõrvaldatud aaretehoidjat, päris tallmeister temalt:
«Ütle, jumalapärast, Mirzä Häbib, mida räägivad Kazvini elanikud uuest šahhist?»
«Kazvinlased vihkavad uut šahhi, nad peavad teda peast põrunuks ja logardiks,» vastas Mirzä Häbib.
45
«Ma vannun Allahi nimel, Mirzä Häbib, lihtrahvas on palju targem kui meie. Issand hoidku, missuguse lollusega me küll hakkama saime, et valisime vabatahtlikult oma valitsejaks mingisuguse harimatu sadulsepa?! Me ise tõmbasime endale selle häda kaela. Meie ustavuse eest troonile, meie ausa ning omakasupüüdmatu töö eest riigiteenistuses jättis ta meid ametist ilma; ta on meid nõnda alandanud, et Kazvini provintsis peetakse viimasest koerastki rohkem lugu kui meist. Vannun looja nimel, me oleme end kogu ilma ees häbistanud.»
«Kas siis meie teda šahhiks valisime? See oli ju šahh Abbasi tahtmine! Mis meil siis üle jäi, me pidime ometi tema tahtmist täitma?»
«Seda küll, šahh Abbas oli tol ajal meie valitseja ja tema tahe oli meile seaduseks. Noh, aga nüüd, kui šahh Abbasi enam ei ole, kes keelab meil nüüd troonilt kukutada ja hävitada toda lurjust, toda neetud seaduserikkujat, kes pidavat pealegi veel hingede rändamisse uskuma? Kõrvaldame ta troonilt ja paneme tema asemele kõige väärikama õilsast Safaviitide dünastiast; sellisele šahhile, tänu tema päritolule, alistuksid kõik vastuvaidlematult.»
«Sa räägid sulatõtt ja ma olen sinuga kõigiti päri, aga meid on kõigest kaks. Mida me saame teha? Kas ei oleks kõige õigem, kui läheksime kohe aega viitmata endise kahurväeülema juurde ja küsiksime ka tema arvamust selle asja kohta? Eks ole ju tema nagu meiegi alles hiljaaegu ametist lahti lastud.»
Ja nad läksidki kahurväeülema juurde, kes nende tuleku üle üpriski rõõmustas. Tähelepanelikult kuulas ta nad ära, oli nendega kõigiti nõus ja teatas oma täielikust valmisolekust võtta osa mässust Jussif-šahhi vastu, kuid ta lisas, et ilma ratsaväeülema Bagõr-khaani nõusoleku ning osavõtuta ei tule sellest midagi välja.
«Bagõr-khaan on minu hea sõber,» jätkas kahurväe-ülem, «seepärast võtan ma tema kaasatõmbamise vandenõusse enda peale. Ma ütlen talle, et Jussif-šahhi, selle nurjatu seaduserikkuja valitsemise ajal ei või keegi šahhi teenistusse jäämise peale kindel olla, varem või hiljem saab talle niikuinii osaks sama saatus, mis
46
tabas meid, vallandatuid; seepärast võtku ta aegsasti tarvitusele abinõud kurjale piiripanemiseks, enne kui see teda ennast hukutada jõuab. Olen rohkem kui veendunud, et need sõnad Bagõr-khaanile mõju avaldavad, seda enam, et šahh tegi talle eile üldise vastuvõtu ajal valju noomituse selle eest, et tema, Bagõr-khaan, julges purjus peaga mošeesse palvetama minna. Kui Bagõr-khaan on meiega nõus, siis ei ole kahtlust, et ka Färädž-khaan, jalaväeülem, meiega ühineb. Tema on Bagõr-khaani tädipoeg ja väimees

ning ei hakka temale kindlasti vastu rääkima. Minge nüüd kohe Kazvini linna endise politseiülema juurde, hankige endale tema nõusolek ja võtke temalt sõna, et ta omalt poolt mõjutaks ka endisi politseiametnikke ja tänavavanemaid,- keda ta alles hiljaaegu käsutas.»

Pärast seda läksid kõik vandenõulased endale võetud kohustusi täitma. Ei möödunud kolme-nelja päevagi, kui vandenõust osavõtjad salaja kokku tulles veendusid, et ülestõusu läbiviimine on täiesti võimalik. Vandenõulased otsustasid laupäeva varahommikul palee sisse piirata, siseruumidesse tungides kinni võtta ja tappa Jussif-šahh ning panna tema asemele uus šahh Safa-viitide dünastiast.

Vandenõu läbiviimiseks ettenähtud päeva varahommikul, kui šahhipalee uksed olid alles suletud, piirasid hambuni relvastatud, jalgsi ja ratsa saabunud vandenõulased palee sisse. Jussif-šahh, kes oli olukorrast teada saanud, ei lubanud väravaid avada.

Uuele šahhile oli vandenõu täielikuks ootamatuseks, sest pärast seda, kui olid areteeritud endine peamolla Ahhund Sämäd, sõjaväeülem Zaman-khaan, vesiir Mirzä Möhsun, varahoidja Mirzä Jähja, peatähetark ja Movlana Džemal ed-Din, kellel oli rahvale mõju ja kes olid uue šahhi leppimatud vaenlased, pidas Jussif-šahh end väljaspool igasugust hädaohtu olevaks. Kuid oht tuli sealt, kust seda kõige vähem võis oodata, ja .šahh ei olnud selleks põrmugi ette valmistatud.

Teade ülestõusust ulatus peagi ka Jussif-šahhi poolehoidjate kõrvu. Haaranud kiiresti relvad, liikusid nad ühtse rindena palee poole ning astusid mässajaile vastu. Manitsussõnad, millega nad viimaste poole pöördusid, ei avaldanud mingit mõju. Peagi veendusid šahhi

sõbrad, et leppimisest ei saa juttugi olla, ja nad otsustasid lahingusse astuda. Algas tulevahetus.

Iga minutiga läks lahing üha ägedamaks. Keegi võitlejaist ei tahtnud taganeda, igaüks oli valmis oma elu ohverdama, et ainult võitluses peale jääda. Pärast lühikest tulevahetust astusid vastased lähivõitlusse, sööstes paljastatud mõõkadega üksteise kallale. Veri voolas ojadena. Äge lahing kestis kolm ja pool tundi. Kummalgi pool langes ligi kuus tuhat meest.

Lõpuks lõid Jussif-šahhi pooldajate read siiski kõikuma. Seda põhjustas peamiselt asjaolu, et tänamatu lihtrahvas ühines mässajatega. Selle tulemusena said Jussif-šahhi pooldajad kaotuse osaliseks ja pidid põgenema.

Mässajad tormasid paleesse, lõid uksed maha, ja tunginud šahhi tubadesse, hakkasid Jussif-šahhi otsima. Kuid teda ei leitud kusagilt. Ta oli jäljetult kadunud. Ühed kinnitasid, Jussif-šahh olevat lahingu ajal oma mõtteosaliste hulgas kaasa võidelnud, innustades neid eeskujuga, ning olevat langenud koos paljude teistega. Teised jälle teadsid rääkida, et Jussif-šahhi ei olevat võitlejate hulgas olnudki, vaid ta olevat juba ülestõusu algul kuhugi põgenenud. Kuidas ka ei oleks — Jussif oli kadunud; langenute hulgast teda ei leitud, elavate hulgast samuti mitte.

Riisunud šahhipalee paljaks, siirdusid mässajad turule ja hakkasid seal kaubapoode ja sissesõiduhoove tühjendama; seejärel liikusid nad edasi armeenlaste ja hiljem juudikvartalitesse ja hakkasid seal röövima ning maju laastama. Seejuures panid nad toime rohkesti ebainimlikke tegusid.

Päike loojus. Kõik läksid tagasi oma kodudesse. Ülestõus oli lõppenud, korrarikkumised lakkasid.

Järgmisel päeval siirdusid ülestõusu ninamehed Ärki vanglasse ja lasksid vabadusse sõjaväeülem Zaman-khaani, vesiir Mirzä Möhsuni, varahoidja Mirzä Jähja, Movlana Džemal ed-Dini ja peatähetarga.

Jutustanud neile toimunust, küsisid mässajad neilt nõu: keda Safaviitide dünastiast nad peavad vääriliseks troonile astuma?

Siis pöördus Movlana Džemal ed-Din nende poole küsimusega:

48

«Kõikvõimsa looja nimel — ütelge mulle, mis päev täna on?»

Peatallmeister vastas, et novruzi pühast on möödunud täpselt kuusteist päeva. Seda kuuldes täitus Movlana Džemal ed-Dini süda rõõmuga. Pidulikult kuulutas ta, et ähvardav oht on möödas, sest juba eile oli äike tabanud Jussif-šahhi.

«Kõigile on teada, et Safaviitide dünastia hulgas ei ole väärikat printsi, keda võiks troonile panna; nad kõik on vigaseks ja pimedaks tehtud. Ühtedelt võttis nägemise šahh Izmail Teine, ülejäänuilt šahh Abbas; keegi neist ei saa valitsejaks olla, seepärast on selge, et valitsejaks saab jälle šahh Abbas.»

Seepeale vastas peatallmeister, et nad oleksid kõik väga rõõmsad, kui neil oleks selline õiglane valitseja nagu šahh Abbas, kelle ajal nad kõik väga hästi elanud; kuid nende suureks kurvastuseks olevat ta jäljetult kadunud, loobudes vabatahtlikult troonist ja kroonist, ja keegi ei teadvat tema asukohta.

Movlana vastas naerdes, et tollal oli põhjus, mis sundis šahhi ajutiselt troonist ja kroonist loobuma, kuid nüüd seda põhjust enam ei ole; koht aga, kus šahh Abbas end .varjab, olevat temale teada. Tarvis kohe tema juurde minna ja paluda, et ta jälle troonile astuks.

Seejärel asusid kõik viivitamatult teele maja poole, kus šahh Abbas end varjas, ja tõid ta pidulikult šahhi-paleesse tagasi. Šahh Abbas asus uuesti troonile ja sai jälle Iraani valitsejaks. Pärast seda läks kõik tavalises korras edasi, nagu ei oleks Jussif-šahhi kunagi olnudki.

Mind paneb imestama tähtede sõgedus: kuidas nad ometi ei taibanud, et iraanlased neid petavad, et sadulsepp Jussif on valešahh, kelle iraanlased panid troonile kavaluse pärast. Milline lihtsameelsus nende tähtede poolt! Ja kui nutikalt kavalad iraanlased neid ninapidi •vedasid!

Tähed tegid õnnetuks vaese, eimilleski süüdioleva Jussifi, jättes puutumata Iraani tõelise valitseja šahh Abbasi, ja nelikümmend aastat vaatasid nad osavõtmatult pealt tema despotismi, julmust ja ebainimlikkust. Eredaks näiteks šahh Abbasi ebainimlikust julmusest

49

oli tema arveteõiendamine lihaste poegadega: kahel neist pistis ta silmad peast, kolmanda tappis ära.

Kuid vaevalt tohib küll tähti milleski süüdistada, sest ega neil polnud ju midagi šahh Abbasi enda vaslu. Neil oli tarvis hukutada inimene, kes istus Iraani troonil viieteistkümnendal päeval pärast novruzi püha. Aga tol päeval oli troon ja kroon sadulsepp Jussifi päralt, kelle peale taevakehad oma viha siis ka valasid.

Kust võisid tähed teada, et iraanlased neid petavad ja Iraani seadusliku valitseja asemel valešahhi nende meelevalda annavad?

Ja kui rumalad on küll need inglased — peaaegu oleksid nad niisuguse ohtliku rahvaga sõdima hakanud!

MÄMMÄDGULUZADÄ

Džälil Mämmädguluzadä (1866—1932)A tuntud pseudonüümi Moila Näsräddin all, sündis Nahhitševanis. Õppis Gori vene linnakoolis ja õpetajate seminaris. Töötas pikka aega külakooliõpetajana. Järgnes töö ajakirjanikuna Jerevanis ja Tiflisis (Tbilisis). 1906.

a. alates andis Tiflisis välja populaarset satiiriajakirja «Mölla Näsräddin». Võttis aktiivselt osa Nõukogude Aserbaidžaani ühiskondlikust ja kultuurielust.

GURBANÄLI-BEI

Õnnistagu Allah
sinu mälestust, Gogol!

Algul käis küla pidi kumu, et sõidab kohale kreisiülem, pärast selgus, et täna on pristavi naise nimepäev.

Talupojad olid ähmi täis. Keegi ei läinud sel päeval põllule. Osa valgus ümberkaudseile küngastele ja hakkas tee poole vahtima, kas kõrge külaline juba paistab,

teised aga tunglesid pristavi maja ümber. Siia kogunes ka teiste külade talupoegi, kes olid ülema tulekust kuulda saanud.

Pristavi õu oli rahvast nii puupüsti täis, et sinna ei lastud enam kedagi peale külavanemate, kirjutajate ja strasnikute.

Õuel valitses tõeline paabeli segadus; kõrvad hakkasid pilli ajama kisast ja kärast: seal määgisid lambad, kaagutasid jalgupidi kokkuseotud kanad, hirnusid külavanemate hobused.

Kõrvulukustavalt haukudes sööstsid pristavi lontkõr-valised koerad võõrastele kallale. Aeg-ajalt ilmus rõdule pristavi naine, käratas oma kiunuva häälega: «Tasa!» ja kadus jälle tubadesse.

Valge põllega kokk tormas köögist välja ja sähvas esimesele ettejuhtuvale külavanemale:

«Hõi, pool naela safranit, aga kähku!»

«Saab tehtud!» oli aupaklik vastus.

Külavanem, kellele korraldus anti, jäi hetkeks mõttesse, pöördus siis oma kirjutaja poole ja käsutas:

«Mirzä Hässän, silmapilk saadad inimese linna, las muretseb pool naela safranit!»

Mõne aja pärast hüppas köögist välja teine kokk, kotletihakkimise nuga käes; ta viipas ühe külavanematest enda juurde ning ütles:

«Kuule, too mulle neli-viissada muna, aga hästi ruttu!»

«Milleks nelisada — Allah hoidku? Siin on neid üle tuhande!» hõikas too rõõmsalt, näidates näpuga õuenurgas seisvate munakorvide poole.

Äkki kukkusid kõik läbisegi sagima: räägiti, ülem olevat kohale jõudnud. Külavanemad tormasid värava juurde, koerad kannul, emand tuli rõdule. Kuid natukese aja pärast jäi kõik vaikseks, nagu oleks konna-tiiki kivi visatud; selgus, et tulija ei olnud kreisiülem, vaid hoopis naaber jaoskonna pristav.

Too hüppas värava ees hobuse seljast maha, läks üles rõdule, ütles emandale midagi vene keeles, puhkes naerma, ajas emandale ka naeru peale ja mõlemad läksid tuppa.

Ja jälle sulasid nugade klõbin, jalgade müdin, hobuste hirnumine, kanade kaagutamine, külavanemate

hõiked ja koerte klähvimine kõrvulukustavaks käraks.

Siin ronivad äsja saabunud külavanemad hobuste seljast ja tõstavad maha kõiksugu toidukraamiga täidetud hurdžune; seal tassivad talupojad toidunõusid, katlaid ja vaipu; tagaõues tapetakse ja nülitakse tallesid, kukutakse tibusid ja kanu.

Ning äkki algas sigin-sagin uuesti: jälle teatati, et ülem saabus. Külavanemad tormasid värava juurde, koerad sööstsid inimestele järele, emand ilmus koos külalisega

rõdule; kuid möödus natuke aega ja — jälle visati kivi konnatiiki. Mitte kreisiülem ei sõitnud ette', vaid kasakaohvitser.

Ta hüppas sadulast, läks jooksujalu rõdule, ja suudelnud, majaproua käekest, päris tema tervise järele; seejärel läksid kõik ära tubadesse.

Mõne aja pärast kordus sama lugu. öeldi, et 'ülem tuli, algas madin, ja seegi kord selgus, et häire oli vale. Kui inimesed teed andes taandusid ja külaline õue astus, nägid kõik, et see oli Gurbanäli-bei, kuulus mõisnik Kapazlõ asulast.

Õues tulija seisatas ja vaatas ringi. Koer tormas talle vastu ja hakkas saba liputades tema saapaid lakkuma. Gurbanäli-bei kummardus koera silitama.

«Tubli kuts!»

Pead tõstes silmas ta rõdul emandat, hõikas: «Terekest!» ja karjus siis papaahat kõrgele pea kohale tõstes: «Hur-rr-aa!»

Rõdul tegi bei emandale sügava kummarduse. Majaproua sirutas talle käe. Bei surus seda ja hüüdis vaimustatult:

«Hanõm, elu lõpuni olen sinu teener!»

Emand puhkes naerma.

«Tänan!»

Bei ohkas ja nad läksid majja. . Mõne aja pärast jõudis kohale veterinaararst, kohtu-pristav, kaks õpetajat, veel üks ohvitser ja arst, mõlemad abikaasadega.

Kulus veel natuke aega ja jälle algas sagin: «Ülem tuleb! ... »

Teekäänu tagant kihutas värava ette üks külavanemaid,

53

hüppas kiiresti sadulast, tormas üle õue otse emanda juurde ja hüüdis: «Hanõm, ülem tuleb!»

Emand kadus tuppa, kuid ilmus peagi jälle rõdule; ka külalised tulid tema kannul toast välja, tulid trepist alla õue ja ruttasid värava juurde.

Müdin, kopsimine, hüüded, kisa: «Seis!», «Ära trügi!», «Pea kinni!», «Seiske siia!»

Viimaks astus õue kerekas mees pagunitega. Ta sammus emanda juurde, kergitas vasaku käega vormimülsi ja suudles emandal kätt. Teretanud külalisi ja surunud kõigil ükshaaval kätt, läks ta rõdule ning astus majja.

Pärast ülemat saabusid veel mõned külalised, mitmed neist abikaasadega.

Kõik kogunesid saali. Laudadel oli küpsiseid, kooke, võitaignakuivikuid, kompvekke, sidruneid, apelsine, kuivatatud puuvilja ja muud söödavat. Kaugemal eraldi lauakesel pahises tohutu samovar. Teenrid kandsid külalistele teed laiali.

Ülem istus pehmel diivanil emanda kõrval ja ajas temaga juttu, segades lusikakesega klaasis teed. Nende ümber tunglesid külalised.

Läbi lahtise akna kostis väljast hobuse hirnumist, sellele vastas valju hirnumisega teine hobune. Mõned külalised läksid akna juurde. Hirnumine läks üha valjemaks.

Gurbanäli-bei kummardus aknast välja ja hõikas:

«Hei, Kärbälaji Gasõm, koerapoeg, vii hobune kaugemale, kisub end veel lahti ... »

Natukese aja pärast oli kuulda veelgi pöörasemat hirnumist. Gurbanäli-bei hakkas teenri peale kärkima, lämmatades oma karjumisega hobuste hirnumise. Nüüd trügisid kõik külalised akende juurde.

Väljas hobusetalli lähedal kõnnitas strasnik oheliku otsas kreisiülema valget hobust.

Pisut kaugemal kõnnitas Gurbanäli-bei teener oma isanda rusket hobu. Taamal tegid paar talupoega teiste hobustega sedasama. Rahvamurd pristavi maja ees vahtis üksisilmi akende poole.

Ülema hobune hirnus valjusti, lõhkus kapjadega maad ja näris Gurbanäli-bei hobuse poole kõõritades

tigedalt suuraudu. Gurbanäli-bei hobune aga ajas end heledasti hirnatades tagajalgadele püsti, tõstes peaaegu õhku Kärbälaji Gasõmi, kes ratsmete otsas rippudes kisendas:

«Nõõ-nõõ . . . Vaata sa mul! . . .»

Taibates, et ruske hobune kuulub Gurbanäli-beile, päris ülem hobuse vanust. Gurbanäli-bei süütas paberossi ja vastas, et hobune olevat hiljuti kolmeaastaseks saanud.

Ülem läks akna juurde ja hakkas Gurbanäli-bei hobust imetlema.

«Ilus hobu!» kiitis ta.

Gürbanäli-bei hobune oli tõepoolest ilus.

Gurbanäli-bei pani mõlemad käed rinnale ja vastas kummardades:

«Võtke see minult kingiks!»

Ülem tänas ja küsis, jätkates hobuse imetlemist:

«Aga kuidas ratsutamisega lood on?»

«Härra ülem!» vastas Gurbanäli-bei. «Kui kreisis peaks leiduma ratsu, kes temast ette kihutab, ajan ma oma vurrud maha!»

Poole tunni pärast paluti külalised söögituppa, kus keset ruumi seisis kõiksugu söökide-jookidega kaetud laud.

Nimepäevalaps istus aukohale. Tema paremale käele istus ülem. Seejärel võtsid kõik külalised laua ääres istet.

Ülem võttis pudeli ja valas pitsikese vodkat endale, oma lauanaabrile, seejärel teistele daamidele ja muudele külalistele. Püsti tõustes lõi ta majaprouaga kokku ja õnnitles teda kaitseingli päeva puhul.

Ülema eeskujul tõusid daamid ja härrad oma kohtadelt ja õnnitlesid teda samade sõnadega. Mehed jõid pitsid ühe sõõmuga tühjaks ja võtsid jälle istet.

Nimepäevalaps tõstis klaasi, tänas külalisi ja tahtis selle tühjaks juua, kuid märkas äkki, et Gurbanäli-bei klaas oli alles puutumata.

«Miks te ei joo?» küsis ta etteheitvalt.

Gurbanäli-bei naeratas ja langetas vaikides pea, teeseldes hämmeldust.

Ülem vaatas talle otsa ning ütles naerma pahvatades:

«Kas ka teie olete samasugune fanaatik nagu kõik muhameedlased?»

Mõned külalised hakkasid naerma ja keelitlesid Gur-banäli-beid, et ta oma klaasi tühjaks jooks.

Siis tõstis Gurbanäli-bei oma viinapitsi ning ütles:

«Kuhu see kõlbab, härrased? Minu meelest on see sõrmkübar, mille naised õmmeldes sõrme otsa pistavad. Sihukesest riistapuust meie pool ei jooda ... »

Kostis naeruturtsatusi.

«Ja-jah! Tõsi küll!» hüüdis pristavi naine. «See on minu süü. Gurbanäli-bei ju pitsist vodkat ei joo!»

Ta võttis teeklaasi, valas selle täis ja asetas Gurba-näli-bei ette.

«No vaat, see on juba teine asi,» sõnas bei klaasi tõstes. «Panevad mulle sõrmkübara ette, just nagu mõnele ... »

Külalised pahvatasid jälle naerma, Gurbanäli-bei aga jõi klaasi ühe sõõmuga tühjaks, võttis tüki leiba ja tõstis nina juurde.

Külalised hakkasid sööma. Väljas mängiti zurnaad.

Kahe tunni pärast tõusti lauast ning koguneti akende juurde.

Kevad oli täies palangus. Õhk oli tulvil lillede ja rohtude lõhna. Vulisesid allikad. Linnukesed vidistasid, kiledalt helises zurnaa, lämmatades kõik muud helid. Kui zurnaa vaikis, oli kuulda inimeste hääli.

Jõekese äärde aasale laotati maha vaibad ja padjad. Kees kolm tohutu suurt samovari, nende ümber aga oli nõusid igasuguste suupistetega: klaase, alustasse, taldrikuid, suhkrutoose, vaase keediste, kookide, sidrunite ja apelsinide, kompvekkide, küpsiste, või, kaimaki, kuivatatud puuvilja ja veel kõiksugu muuga.

Piitsadega kihutasid külavanemad talupoegi «jallõd» tantsima.

Kui külalised pärast lõunasööki akendele ilmusid, karjusid talupojad «hurraa», loopisid mütse õhku ning hakkasid siis üksteisel käest kinni hoides «jallõd» tantsima. Pristavi naine tegi külalistele ettepaneku minna välja aasale teed jooma.

Daamid ja härrad läksid alla jõe äärde, talupojad aga karjusid jälle «hurraa» ja tantsisid uuesti «jallõd».

Kärbälaji Gasõm, Gurbanäli-bei teener, seisis eemal,

56

käed taskus, ja silmitses härraseid. Kohanud Gurbanäli-bei pilgu, tegi ta isandale sügava kummarduse. Too võttis taskust paberossi ja viipas teenri enda juurde. Kärbälaji Gasõm jooksis isanda juurde, otsis taskust tikud ja andis bei suitsule tuld.

«Ja miks sina, tolakas, ei tantsi?» küsis Gurbanäli-bei.

«Mina olen juba vana, isand!» vastas Kärbälaji Gasõm sügavasti kummardades. «Mul ei sobi enam tantsida.»

Gurbanäli-bei puhus suitsu õhku, krahmas Kärbälaji Gasõmil õlast ja tiris ta tantsivate talupoegade juurde

«Las käia, koerapoegi Või muidu — vannun Allahi juures — sured piitsa all.»

Vastu tahtmist läks Kärbälaji Gasõm tantsijate ringi. Ka Gurbanäli-bei ühines tantsijatega ja kukkus karglema.

Pristavi naine hakkas Gurbanäli-beile plaksutama. Tema eeskujul hakkas ka ülem naerdes kaasa plaksutama ja nende järgi kõik teisedki külalised.

Gurbanäli-bei aga viskas pea selga, röökis kõigest kõrist naerda ja prööokas:

«Hanõm! Ma tahan teie terviseks juua! Käskige veini tuua! Hur-rr-aa! Hur-rr-aa!»

Teenrid tormasid veini järele.

Pärast joomist vihtus Gurbanäli-bei jälle tantsida. Siis aga nõudis ta uuesti veini.

«Hanõmi terviseks!» hüüdis ta, jõi klaasi tühjaks ja tantsis edasi.

Viimaks väsis ta ära, astus kõrvale, valas klaasi veini täis ja kutsus Kärbälaji Gasõmi enda juurde. «Joo!» käskis ta.

«Sa ju tead isand, et ma ei joo!» anus Kärbälaji Gasõm. «Palun sind, ära sunni mind jooma! Sinu laste nimel — halasta minu, vana mehe peale!»

Bei ei tahtnud jonni jätta, aga nähes, et ta teenrist jagu ei saa, valas ta osa veini sellele kaela, osa aga rüüpas ise   ära.

Külalised hakkasid teed jooma. Gurbanäli-bei istus nende juurde ning ütles ülema poole pöördudes:

«Minu teenril Kärbälaji Gasõmil ei ole aru raasugi peas. Kuidagi ei saa ma teda sundida kas või tilka

57

veini jooma. Sa oled lollide loll, ütlen ma talle, viinamarju sa ometi sööd? Aga miks sa siis veini ei joo? See on ometi viinamarja mahl! Aga räägi või ära räägi — mitte ei joo.»

Ülem arvas, et Kärbälaji Gasõm on lihtsalt harimatu, seepärast ei taipa . . . Kuid Gurbanäli-bei vaidles vastu:

«Kuidas — ei taipa? Suurepäraselt taipab. Kas tema siis ei tea, et veini tehakse viinamarjadest? Teab. Aga ta ei joo lihtsalt sellepärast, et ta on täielik tobu!»

Umbes pool tundi jõid külalised teed ja vestlesid isekeskis. Talupojad jätkasid tantsimist. Uks daam pani ühtelugu sõrmed kõrvu ning kaebas sosinal oma mehele: «Sellest zurnaast löövad mul juba kõrvad pilli.»

Pristav märkas seda ja käskis moosekantidel mängimise lõpetada.

Vaevalt said need vait jääda, kui Gurbanäli-bei nende poole pöördus ja käsutas:

«Mängige, laiskvorstid!»

Pristav seletas beile, et muusika häirib daame. Kuid Gurbanäli-bei ei jätnud jonni:

«Palun teid väga! Las aga mängivad, ma tahan tantsida!»

Ning piduperemehe vastust ära ootamata käsutas ta moosekante:

«Mängige! Mängige «Uzundarad»!»

Moosekandid tahtsid juba mängima hakata, kui äkki ülem püsti tõusis, vormimütsi pähe pani ning ütles:

«Küll sa pärast tantsid, bei! Nüüd aga saada hobuse järele, tahan   teda lähemalt vaadata.»

«Palun, ülem,» lausus Gurbanäli-bei paremat kätt silma juurde tõstes.   «Teie käsutuses.»

Ta kutsus teenri:

«Kärbälaji Gasõm, too hobune välja, ülem soovib teda vaadata.»

Kärbälaji Gasõm jooksis talli ja tõi hobuse välja. Ülem, pristav, Gurbanäli-bei ja mõned külalised läksid hobuse juurde.

Gurbanäli-bei hakkas hobust silitama. Ülem uuris hobust algul tagant ja lähenes talle siis eestpoolt, er. tema hambaid vaadata. Hobune aga ajas pea selga ja taganes.

«Seis, lollpea!» käratas Gurbanäli-bei.

58

Ülem astus sammu kõrvale. Gurbanäli-bei krahmas hobusel suust, tõmbas tal hambad paljaks ja pöördus ülema poole:

«Olge lahked, vaadake! Tänavu saab nelja-aastaseks. Kui te ei usu, lugege ise üle!»

Kui ülem lähemale astus, et hambaid vaadata, tõmbas hobune jälle pea ära. Vihast meeletu Gurbanäli-bei ähvardas hobust rusikaga. Hobune tõusis tagajalgadele püsti ning oleks end peaaegu Kärbälaji Gasõmi käest lahti kiskunud, kes rippus ratsmete küljes ja karjus:

«Sei-i-s! Vaata sa mul! . . .»

ÜJem käskis Kärbälaji Gasõmil hobust kõnnitada. Too viis ratsu eemale. Teenrile järgnedes nühkis hobuna otsmikku vastu tolle selga ja hirnus tasakesi, ise aga kõõritas hirmunult kahele poole.

Seejärel päris ülem, kas hobune on ka küllalt ergas. Gurbanäli-bei vaatas ülemale sõnalausumata otsa, kutsus teenri, hüppas hobuse selga ning andis kannuseid. Hobune ajas end püsti, sööstis minema ja tormas tuhatnelja maantee poole. Mõne hetkega oli ta silmist kadunud. Paari minuti pärast kappas Gurbanäli-bei tagasi, võttis suuna aasa poole ning oleks peaaegu mõne külalise alla ajanud. Daamid hüppasid kiljudes püsti ja jooksid laiali. Gurbanäli-bei pidas hobuse kinni, hüppas maha ning jäi ülema ette seisma.

«Tubli!» kiitis ülem.

«Härra ülem,» sõnas Gurbanäli-bei, «mis see õige ära ei ole! Te ei ole veel minu teist hobust näinud. See siin ei saa tollele ligigi!»

Kärbälaji Gasõm. viis hobuse minema.

*

Kui süüdati tuled, istusid külalised kaarte mängima.

Kella üheteistkümne ajal paluti nad õhtust sööma. Söönud paar pala praetud kanapoega, võttis ülem veinipudeli ja kallas endale ning lauanaabritele veini. Tõusis siis püsti ja sirutas oma klaasi pristavi naise poole, et sellega kokku lüüa:

«Teie olete tänase peo peasüüdlane,» ütles ta. «Tõstan sel puhul oma klaasi ja joon teie terviseks!»

59

Ta lõi pristavi naisega kokku, jõi klaasi tühjaks ja istus. Igast küljest küünitati emanda poole klaase.

Gurbanäli-bei astus tema juurde, lõi kokku ning ütles:

«Olen õnnelik, et viibin - selles seltskonnas! Pikendagu Allah teie abikaasa Mihhail Pavlovitši elupäevi, et ta alati siin meie jaoskonnas teenida võiks! Kui Mihhail Pavlovitši veel siin ei olnud, olid meie talupojad õnnetud ja mina olin ka õnnetu. Ei tea, miks eelmised pris-tavid mulle vähem meeldisid kui Mihhail Pavlovitš. Tõsi küll, mõne aasta eest oli meil siin üks pristav — tore poiss, võiks koguni öelda, täitsapoiss oli . . . Kinkis mulle isegi koera . . . Pikendagu Allah tema elupäevi, ja teie päevi, ja meie kõigi päevi! Joon teie terviseks, hanõm! Hur-rr-aa!»

Ta jõi klaasi tühjaks ja pööras selle kummuli, näidates, et põhja ei jäänud tilkagi. Siis istus ta oma kohale.

Kui klaasid olid uuesti täidetud, pöördus pristavi naine ülema poole:

«Loen oma meeldivaks kohuseks tänada teid meile osutatud tähelepanu eest ja vabandada selle tüli pärast, mida valmistas teile pikk teekond siia meie juurde.»

Ja ta tõstis klaasi huultele. Külalised tõusid püsti ja lõid ülemaga kokku. Gurbanäli-bei läks klaasi käes hoides tema juurde.

«Härra ülem,» ütles ta, «ma joon selle klaasi teie terviseks! Allah olgu mulle tunnistajaks, et kuigi meie kreisis on olnud palju ülemaid, ei ole ma neist ühtki nii väga armastanud nagu teid. Härra ülem, sina oled meie elude käsutaja. Kogu kreisi elanikkond on valmis sinu eest oma pead andma. Ma ise lähen sinu käsu peale tulest ja veest läbi, ja kuni elan, olen ma sinu teener, sinu ori. Joon ülema terviseks! Hur-rr-aa!»

Gurbanäli-bei jõi klaasi tühjaks, keeras selle jälle kummuli ja läks oma kohale tagasi. Külalised sõid edasi.

Mõne minuti pärast tõusis piduperemees püsti, valas oma klaasi veini täis ja täitis seejärel ka külaliste omad.

«Armulised emandad ja armulised isandad!» alustas ta. «Kõik teavad, et vaenlase kallaletungi korral kaitseb

60

meid meie kuulsusrikas sõjavägi. Seepärast lubage, et tõstan selle klaasi meie armee ohvitseri Nikolai Vassiljevitši ja tema abikaasa Anna Ivanovna terviseks.»

Nende sõnadega sirutas pristav oma klaasi ühe ohvitseri ja tema kõrval istuva daami poole. Ka teised lõid klaase kokku ja tühjendasid need. Siis tõusis Gurban-äli-bei püsti ning sirutas pilgeni täis klaasi ohvitseri ja tema abikaasa poole.

«Härra ohvitser! Armuline proua!» ütles Gurbanäli-bei. «Joon teie terviseks! Säilitagu Allah alatiseks teie varju meie kohal. Olgu teie mõõk vaenlase vastu alati vahe. Ärge arvake, et ma vaenlast kardan. Ei, missugune vaenlane julgeks minu vastu astuda? Vaat sellesama kinžalliga torkan ma ta läbi! Vaenlasi ma ei karda! Kuni teie meie kaitsel seisate, ei karda me ühtki vaenlast. . . Kuni ma elan, olen sinu ori, proua! Elagu Anna-hanõm! Hur-rr-aa!»

Bei jõi oma klaasi tilgatumaks.

Seejärel joodi järjekorras kõigi kohalviibivate härrade ja daamide terviseks. Ja iga kord pidas Gurban-äli-bei kõne ning jõi oma klaasi põhjani.

Viimaks jäi Gurbanäli-bei kõvasti purju.

Lõpuks tõsteti klaasid ka tema terviseks. Daamidega kokku lüües oli ta õnnest suisa seitsmendas taevas. Liigutatult hüüdis ta, klaasi kõrgele pea kohale tõstes:

«Härrased, kui te kord juba minu terviseks joote, siis olen valmis teie eest oma elu andma. Kuni ma elan, ei unusta ma eales seda päeva. Härrased! Mul on teile palve, anun kogu südamest, et te ei keelduks seda täitmast. Palun teid kõiki homme minu poole külla. Vannun Allahi juures, vannun oma isa. põrmu juures — ma ei tea, kuidas teid tänada mulle osutatud tähelepanu eest! Olen valmis maa alla vajuma kohmetusest, et sellised ülikaunid daamid on minu terviseks joonud . . . Kes olen mina, et nemad minu terviseks jõid? .. . Ma ei vääri isegi tolmu nende hanõmide kingadel. Vannun Allahi juures, vannun oma isa põrmu juures — kui te homme mulle külla ei sõida, siis teen endale lõpu! Ma tahan teid ise ümmardada, olla teie teener. Kui teie homme minu juurde ei tule, siis tor-kan

61

endale sellesama kinžalli kõhtu. Härra ülem, ma palun sind väga! Hanõm., palun ka sind! Ma palun ka härra ohvitseri ja Anna Ivanovnat! Olen valmis sinu eest elu andma, hanõm. Härrased, ma palun teid kõiki. Kes ei tule, see pole mees ka. Anun teid! Muidu ma tapan enda! Elagu prouad! Hur-rr-aa! Hur-rr-aa!»

Ta jõi klaasi ainsa sõõmuga tühjaks ja keeras selle kummuli.

Sigarit süüdates pöördus ülem pristavi naise poole: «Aga mis oleks, kui me homme tõepoolest kogu seltskonnaga Gurbanäli-bei poole põrutaksime?» Emand vahetas mehega pilgu.

«Mina sõidaksin meeleldi. Mulle oleks väga huvitav bei abikaasaga tuttavaks saada, tema tualette vaadata,» vastas ta.

Ohvitser küsis oma naiselt, kas tema ka sõidab. Too vastas, et sõidab küll.

Keegi külalistest sähvas naljatoonis:

«Eks või ju sõita ka, kui bei lubab meile head pilaffi pakkuda.»

Pilafist kuuldes hüppas bei püsti.

«Pilaff? Teie tahate pilaffi?» rõkkas ta. «Vannun oma isa põrmu juures — ma kostitan teid sellise pilafiga, mis keele alla viib! Kes võiks end selles suhtes minu kokaga võrrelda? Kui te ei usu, küsige Kärbälaji Gasõ-milt. Kus on Kärbälaji Gasõm?» Ukse poole pöördudes hakkas Gurbanäli-bei teda valjusti hüüdma, nagu oleks teine parasjagu tema kutset ootamas: «Kärbälaji Gasõm! Kärbälaji Gasõm!»

Üks pristavi teenreid tuli sisse ja teatas, et Kärbälaji Gasõmi majas ei ole. Gurbanäli-bei vihastas ja käskis närukaela silmapilk kohale kutsuda. Teener väljus. Gur-banäli-bei tahtis ise otsima minna, aga pristavi naine hoidis teda tagasi, öeldes, et ei tasu vaeva, küllap teener otsib Kärbälaji Gasõmi üles.

Bei kukkus jälle kiitlema:

«Vean kihla — kui keegi peaks ütlema, et ta on sellist pilaffi juba saanud, nagu mina teile pakun, las siis sülitab mulle näkku!»

Külalised pahvatasid naerma.

«Muidugi näitab bei meile ka oma paljukiidetud hobust,» lausus ülem.

62

Gurbanäli-bei läks tema juurde, tõstis käed lugupidamise märgiks silmade juurde ja kinnitas:

«Kuulan ja täidan käsu, härra ülem! Missugune sulle aga kõige rohkem meeldib — peškäšš sinule! Räägin siiralt, ilma kavaluse ja lipitsemiseta, päris ausalt räägin. Missugune aga meeldima hakkab, vannun isa põrmu juures — kingin sinule.»

Teener tuli tagasi ja teatas, et Kärbälaji Gasõm magab. Bei jäi algul teenrile sõnatult otsa jõllitama, siis aga krahmas äkki kinžalli käepideme pihku ja pistis röökima:

«Mine ütle sellele sarvilisele, sellele sarviku pojale, et kui ta silmapilk siin ei ole, torkan ma sellesama kinžalli talle kõhtu!»

Teener läks ära.

«Milleks vaesekest äratada,» keelas pristavi naine. «Misjaoks teil teda tarvis on?»

«Kuidas — milleks, austatud hanõm?» vaidles bei vastu. «Kuidas ta julgeb nii vara magama heita? Las tuleb ja kinnitab, et pilafi valmistamisel ei saa keegi minu kokaga võistelda.»

Külalised hakkasid jälle naerma. Unest tursunud silmi pungitades ilmus tuppa Kärbälaji Gasõm.

«Kärbälaji Gasõm, ma tapan su ära!» ütles bei kinžalli käepidemest kinni haarates.

Külalised rõkkasid naerda, aga Kärbälaji Gasõm pani käed rinnale risti ja küsis tasakesi:

«Mille eest, agaa?»

«Sa küsid veel, mille eest?» käratas bei vihaselt. «Eks kuula siis, mida need härrased räägivad! Ma ütlesin neile, et keegi ei oska paremini pilaffi valmistada kui meie Äli, aga nemad kahtlevad!»

Kärbälaji Gasõm vastas sama vaikselt nagu ennegi:

«Jah, agaa! Äli oskab hästi pilaffi valmistada!»

«Noh, kas kuulsite?» hüüdis Gurbanäli-bei võidurõõmsalt külaliste poole pöördudes. «Mis te nüüd ütlete?»

Külalised noogutasid.

«Tõsi, tõsi. Usume küll! . . .»

Kärbälaji Gasõm läks ära.

63

Poole tunni pärast hakkasid külalised ära sõitma.

Ka Gurbanäli-bei asutas end koduteele koos Kärbälaji Gasõmiga, kes kronu seljas tema kannul sörkis. Pea longus, tukkus bei sadulas. Aeg-ajalt ärkas ta, pidas hobuse kinni ning ähvardas Kärbälaji Gasõmi:

«Ma pistan su kõhu kinžalliga läbi!»

Kärbälaji Gasõm enamasti vaikis, ainult vahetevahel pomises ta vastu:

«Mille eest, agaa?»

Bei ei vastanud sõnagi. Mõne aja pärast kukkus ta uuesti tänitama:

«Kes oskaks veel nii hästi pilaffi valmistada kui Äli?»

Pärast kahetunnilist teekonda jõudsid nad viimaks bei asulasse. Mitu koera tormas lõrinal Gurbanäli-beile kallale. Bei hobune hüppas teelt kõrvale ning oleks peaaegu ratsaniku seljast maha pillanud. Beil kukkus papaaha peast, Kärbälaji Gasõm ruttas seda üles tõstma ning ulatas selle peremehele kätte. Gurbanäli-bei tõmbas kinžalli tupest ja juhtis hobuse otse koerte peale, nii et need laiali jooksid.

Bei maja väravas pidasid ratsanikud kinni. Kärbälaji Gasõm võttis maast kivi ja hakkas vastu väravat kolkima. Kära peale jooksis välja suure karvase papaahaga mees ja krahmas Gurbanäli-bei hobusel ratsmeist. Bei ärgitas teda kinžalliga lüüa.

«Äli, ma pistan sul kõhu läbi!»

«Kõik on sinu võimuses, agaa!» kostis too alandlikult vastu.

Vaevaliselt ronis bei hobuse seljast, tuli üle õue ning hakkas trepist üles minema. Ülal võttis teda vastu vana teenija.

«Miks nii hilja, agaa? Hanõm oli väga mures! . . .»

«Gjülpäri, ma pistan sul kõhu läbi!» vastas bei, osutades pistodale.

Sõnalausumata andis vanaeit talle teed. Bei suundus otse magamistuppa. Tema naine magas, pea sügaval patjades. Magaja juurde jõudes tõstis bei kinžalli ning ärples:

«Ma pistan su kinžalliga läbi!» Kuid naine ei ärganud. Siis virutas bei kinžalli ühte ja papaaha teise nurka ning hakkas lahti riietuma, loopides

64

rõivad mööda tuba laiali. Joonud lonksu vett, heitis ta voodisse ja hakkas peagi norskama.

*

Varahommikul virgudes ja nähes, et mees alles magab, pani Gurbanäli-bei naine end tasakesi riidesse ja läks kikivarvul toast välja. Vana teenija pühkis hoovi. Kärbälaji Gasõm sõelus talli ees hobustele otri. Köögi juures õiendas kokk Äli samovariga. Õuenurgar, siblis kanakari, nende ümber sagisid teri otsides varblased, kes vähimagi müra peale parinal õhku sööstsid ja mööruspuu okstele maandusid.

Perenaist silmates tuli vana teenija, luud käes, tema juurde ja tegi talle kummarduse.

Silmi hõõrudes päris perenaine, millal bei koju jõudis. Vanaeit vastas, et väga hilja.

Perenaine kutsus Kärbälaji Gasõmi enda juurde. Too tuli joostes ja kummardas. Perenaine küsis, miks nad nii Jiilja tagasi jõudsid.

«Õhtusöök venis pikale,» kostis teener, «sellepärast me hilinesime.»

«Kas pristavi juures oli palju külalisi?»

«Palju, proua!»

«Ja kes nimelt?»

«Kust mina tean, hanõm? Palju oli seal kõrgeid külalisi, palju oli ka hanõme. Ülem oli ka kohal. Külalisi oli palju.»

«Kärbälaji Gasõm,» jätkas perenaine usutlemist, «kas naised istusid meestega koos või eraldi?»

«Koos, proua, koos istusid .. .» Vanaeit pobises seda kuuldes kohkunult: «Päästa meid, Allah! ... »

Trepiastmel istudes jätkas bei naine Kärbälaji Gasõmi usutlemist, et üksikasjalisemalt peouudiseid kuulda.

«Räägi, palun, millega külalisi kostitati, mida sinu isand seal tegi, kellega ta vestles, millest rääkis? Palun, Kärbälaji Gasõm, räägi kõik täpselt ära ... »

Kärbälaji Gasõm nühkis kuuesiiluga suud ja nina. Kuuldes talli kandist vihast hirnumist, pöördus ta sinnapoole ja tänitas harjunud kombel:

65

«Nõõ! N-õ-õ-õ . . . Vaata sa mul! . . .»

«Räägi ometi, Kärbälaji Gasõm!» sundis perenaine.

«Mida mul rääkida, hanõm? Külalisi oli palju, ülem ise oli ka kohal.»

«Aga millest naised meestega rääkisid?» käis perenaine peale.

«Hanõm,» vastas Kärbälaji Gasõm, «kust mina tean, millest nad rääkisid? Mina ju nende keelest aru ei saa.»

«Räägi tõtt, Kärbälaji Gasõm, kas sinu isand ka vene naistega rääkis?» uuris bei naine.

Kärbälaji Gasõm pöördus uuesti talli poole ja käratas hobustele peale, siis aga vastas:

«Naistega rääkis isand vähe. Tema rääkis rohkem ülemaga.»

Kokk Äli tõi samovari ning asetas selle ülemisele trepiastmele. Teenija pani laua seina najale, võttis trepilt samovari ja viis tuppa.

«Hanõm, mida täna lõunaks keeta?» küsis kokk Äli perenaise juurde astudes.

Perenaine päris teenijalt:

«Kas Gurbanäli-bei eile midagi lõunaks ei tellinud?»

«Bei oli öösel koju jõudes nõnda vihane, et tahtis mind ära tappa!» vastas vanaeit, kes astus, teekann käes,   perenaise juurde.

«Tohoh, mis jutt see on?» imestas perenaine. «Oled sa hulluks läinud või?»

«Vannun Allahi juures, hanõm, vaevalt jõudis ta tuppa astuda, kui tõmbas kinžalli välja ja röökis: kohe tapan su ära!»

Perenaine vaikis pisut ja pöördus siis uuesti Kärbä-laji Gasõmi poole.

«Kärbälaji Gasõm, mispärast isand vihastas?»

«Ega ta vihastanudki,» vastas teener, «lihtsalt koerad kargasid meile külas kallale ja hirmutasid hobuseid.»

Bei naine tõusis püsti. «Kärbälaji Gasõm, kas ta oli jälle purjus?» «Ei, hanõm, ta ei olnud purjus!» Bei naine läks kikivarvul tuppa. Nähes, et Gurbanäli-bei alles kõvasti magab, pöördus ta rõdule tagasi, andis kokale kuusteist kopikat ja ütles:

68

«Osta kaks naela^ liha ja keeda bozbašši!»

«Kuulen,» ütles Äli, võttis raha ja läks koos Kärbä-laji Gasõmiga kööki.

*

Päike oli juba kõrgel.

Keskpäev jõudis kätte. Kärbälaji Gasõm istus õues mooruspuu all, loopis kividega linde, kes puu otsas marju nokkisid, otsis maast mahavarisenud küpseid marju ja läkitas neid suhu. Ka vana teenija istus tema juurde.

Peagi tuli perenaine ja silmitses oksi, mis olid tulvil küpseid marju. Ta käskis Kärbälaji Gasõmil puu oj.sa ronida ja marjad maha raputada. Teenija tõi majast suure lõuenditüki. Eemalt lähenes kokk Äli, kes oli lihtsa lõuna valmistamise ammu lõpetanud.

«Hoidke teie lina üleval, mina aga ronin puu otsa,» tegi ta teistele   ettepaneku.

Bei naine, teenija ja Kärbälaji Gasõm hoidsid lina-servadest kinni, Äli ronis puu otsa ja peagi hakkas ülalt suuri, küpseid marju robinal alla sadama.

Kui alumine oks oli tühi, ronis Äli kõrgemale. Puuladvast paistis kogu ümbrus nagu peopesal. Ühel pool kerkisid Sapõtši mäed Sapõtši asulaga. Küla servas helkis Ähmäd-khaani järv. Järve ääres paistis Hadži Heidäri veski ja mets. Käpäzlõ asula ja veski vahel kirendasid ribadena põllud ja aasad. Mõnes kohas alles künti.

Heitnud pilgu ümbrusele, märkas Äli Hadži Heidäri veski juures äkki ratsanikesalka, mis liikus asula poole. Pööramata neile tähelepanu, tahtis ta juba uut oksa raputama hakata, kui ta terasemalt vaadates äkki märkas, et ratsanikud ei olnud talupoegade moodi. Siis hüüdis ta alla kummardades:

«Kärbälaji Gasõm, meie külla sõidab suur hulk ratsanikke, aga talupojad need küll ei ole.»

Kärbälaji Gasõm, perenaine ja teenija vaatasid üksteisele hämmastunult otsa.

«Kärbälaji Gasõm,» ütles perenaine, «roni õige köögi katusele ja vaata järele, kes sealt tuleb!»

Kärbälaji Gasõm ronis õue piiravale madalale müü-

67

rile, sealt köögi katusele ja hakkas kätt silmadele varjuks seades tähelepanelikult teed silmitsema.

Kaks ratsanikku kihutas traavides küla poole. Peale nende ei olnud kedagi näha. Mõne aja pärast aga ilmus pajuvõsa tagant terve salk ratsanikke. Kirenda-sid daamide kübarad, eredalt läigatasid päikese käes meeste mundrinööbid.

Kärbälaji Gasõm hüppas katuselt alla, tormas perenaise juurde ja teatas ärevalt:

«Hanõm, paistab, et need on eilsed külalised.»

«Mida nad siit otsivad?» küsis perenaine linaserva käest pillates.

«Ei tea, hanõm,» vastas teener kohmetult.

Samal hetkel tõusis tänaval kära, kostis koerte haukumist, jooksumüdinat ja kabjaplaginat. Koputati väravale.

Bei naine jooksis tuppa ja nägi aknast välja vaadates, et tänav maja ees lausa kubiseb ratsanikest. Need olid vene tšinovnikud ja daamid, kes olid siia ratsutanud.

Värava juurde jõudes tundis Kärbälaji Gasõm ära eilsed pristavi külalised.

Bei naine läks kiiresti alla õue, kutsus Äli ja käskis külalistele teatada, et beid ei ole kodus.

Äli tormas värava juurde, perenaine aga lippas Gurbanäli-beid äratama. Bei mõmises midagi ja keeras teise külje.

«Hei, meheke, eilsed külalised sõitsid siia!»

Gurbanäli-bei mõmises jälle midagi. Siis avas ta korraks silmad, saatis naise kuradile ning jäi uuesti magama.

Kuid naine ei jätnud, vaid katsus teda iga hinna eest äratada.

Viimaks virgus Gurbanäli-bei lõplikult, tõusis voodis istukile ja küsis:

«Noh, mis lahti on?»

Naine teatas, et eilsed pristavi külalised on siia sõitnud. Bei hüppas voodist välja ja hakkas mööda tuba tuuseldama.

«Las ütlevad, et mind ei ole kodus!»

Bei naine läks välja, bei aga mähkis endale lina ümber, jooksis talli ja ronis hobusesõime.

68

Kui teener külalistele teatas, et peremeest ei ole kodus, oli ülem väga üllatunud. Ka külalised olid hämmelduses. Talupojad hakkasid nende hobuseid kõnnitama.

«Aga kuhu ta siis sõitis?» päris ülem paberossi süüdates.

«Ei ole teada!» vastasid teenrid.

«Kui ta ära pidi sõitma, milleks siis külalisi kutsuda?» hüüdis ülem pärast mõningast vaikimist.

«Ei ole teada!» kordasid teenrid.

Üks daamidest palus juua. Kärbälaji Gasõm jooksis kiiresti majja ja tõi suure piaaliga vett.

Külalised seisid kohmetult tänaval ja vaatasid üksteisele otsa.

«Mida me ootame? Sõidame tagasi!» tegi keegi ettepaneku.

Külalised pidid juba lahkuma, kui ülemale äkki hobused meelde turgatasid, ja ta teenrilt päris:

«Aga kas bei hobused on tallis?»

Kärbälaji Gasõm vastas jaatavalt. Samal hetkel hirnahtas tallis üks hobune.

«Noh, kui me juba nii pika maa maha sõitsime, vaatame siis vähemalt hobuseidki.»

Kõik olid nõus.

«Kas võib talli minna?» küsis ülem Kärbälaji Gasõ-milt.

«Olge lahked!» kostis teener.

Ülem, mõlemad pristävid, veterinaararst, kasaka-ohvitser ja kaks daami astusid õue ning suundusid talli poole.

Neid nähes tormas Gurbanäli-bei naine ülepeakaela tuppa, külalised aga astusid talli.

Kõige lähemat hobust silmates ütles ülem:

«Noh, see on bei eilne ratsu.»

Külalised sammusid tahapoole ja seisatasid ühe ruske hobuse ees.

. «Kas see ongi bei paljukiidetud hobune?» päris ülem Kärbälaji Gasõmilt.

«Just nii!» vastas teener.

Külalised hakkasid hobust igast kandist uurima. Ülem astus üsna lähedale, et hobusel hambaid vaadala. Sõime juures ta võpatas.

69

«Kurat võtaks!» röögatas ta ja põrkas tagasi.

Sõimes valendas kummaline, otsekui valgesse surilinasse mähitud kogu.

Pristavi käest kinni hoides lähenes ülem ettevaatlikult sõimele. Tähelepanelikult uurides tundis ta kujus ära Gurbanäli-bei.

Ülem pahvatas naerma, lõi käsi kokku ja hüüdis:

«Noo, sõber, vaat kus sa mul oled!»

Gurbanäli-bei oli vait kui sukk.

Külalised astusid lähemale ja uudistasid ainiti beid. Siis läksid nad tallist välja, istusid sadulasse ja sõitsid minema.

ÄBDÜRRÄHIMBÄI HAGVERDIJEV

Äbdürrähimbäi Hagverdijev (1870—1933) sündis Sušaa linnas aadliperekonnas. Alghariduse omandas Sušaas, innustudes varakult teatrist. Edasi siirdus Peterburi Teedeinseneride Instituuti, ühtlasi käis vabakuulajana Peterburi Ülikooli idateaduskonna loengutel. Aastatel 1899—1904 elas Bakuus, kus pühendas palju aega noorele aserbaidžaani teatrile. 1904. a. valiti Ä. Hagverdijev Sušaa linnavalitsuse liikmeks, 1905. a. aga Esimesse Riigiduumasse. Tegi aktiivselt kaastööd ajakirjale «Mölla Näsräddin». Pärast nõukogude võimu kehtestamist Aserbaidžaanis oli riikliku teatri komissar, hiljem Rahvaharidus-komitee kunstiosakonna juhataja.

1921. aastast oli kirjanduse õppejõud Aserbaidžaani Riiklikus Ülikoolis.

PÜHAPAIK

Lõpmata väsinult, otse hingeldades astus Mirzä Džavad tuppa, asetas hõlma all kaasatoodud kasti nurka, pani rätikusse seotud väikese raamatukompsu aknalauale ja heitis põrandale ahju äärde. Naine pani sukavardad kõrvale ja tõi mehele padja pea alla.

71

Las ta puhkab pealegi, meie aga jutustame sel ajal, kes ta niisugune on.

Mirzä Džavad oli tänavakirjutaja. Suurtes linnades — Bakuus, Jerevanis, Gjändžäs* — oli palju selliseid kirjutajaid. Nad seavad end sisse mošee väravate juurde, mõnele platsile või tänavale laialilaotatud vaibale ja hakkavad kliente ootama. Iga niisuguse kirjatundja ees seisab kast, millel on kaks-kolm raamatukest, mõned lehed valget paberit ja pinal roosule ning tuši jaoks.

Nende peamisteks klientideks on pärslastest pakikandjad, kes lasevad kirjutada kirju kodumaale. Kuid tihtipeale pöörduvad ka linnaelanikud nende poole mitmesuguste palvetega: kellel on vaja kirja kirjutada või ennustada, kellele on talismani või midagi muud tarvis. — Jerevanis kinnitas selline kirjutaja minu juuresolekul isegi abielulepingu.

On teada, et igasuguse äri kasum sõltub nõudmisest, ja need kirjutajad teenisid iga päev paarikümne kopika kuni rubla piires.

Niisugune kirjutaja oli ka Mirzä Džavad.

Mirzä Džavadil oli kahekümne kolme aastane poeg Ähmäd, kirglik piljardiharrastaja, kes mängis päevad otsa, varahommikust hilisööni. Ta oli sellest kirest niivõrd haaratud, et karjus sageli isegi läbi une:

«Löön keskele! .. . Kümme nurka! ... Sa oled puu-lõhkuja, mitte mängija . . . Ära trügi mängima minusuguse meistriga! ... »

Hommikul, ilma et oleks teed joonud, jooksis ta juba piljardisaali.

Ähmädil oli õigus, kui ta end meistriks nimetas. Ta mängis oivaliselt ja teda teadis kogu linn. Ta võitis palju, kuid kulutas kõik enda peale ja väljaminekud majapidamises lasusid tervenisti isa õlul.

Naine asetas Mirzä Džavadi ette teeklaasi. Sel hetkel ilmus Ähmäd, nähtavasti pärast kõva löömingut: tema riided olid krudised, kuue varrukas ripnes vaid mõne

* Praegu Kirovabad.

nudi otsas, silmaaluseid ehtisid sinised laigud, nina oli veriseks löödud. Ühesõnaga kõigi saadud hoopide jäljed olid selgesti näha.

«Mis sinuga on, mu poeg?» hüüdis ema.

Mirzä Džavad pöördus naise hääle peale ümber, ja nähes poega sellises seisukorras, hakkas torisema:

«Neetud! Mis nägu sa oled! Kas sa ei võiks leida korralikku tegevust ja pidada Allahile meelepärast ametit. Ja sul ei ole häbi, et sind kolgitakse pea iga päev ja et sa niisuguse nurjatu väljanägemisega koju tuled. Noh, vaata ennast! Kui sa mind ei häbene, häbene siis vähemalt omasuguseid.»

Mirzä Džavad õnnistas poega hulga taoliste ebameeldivustega ja kergendas nõnda oma südant.

Siis võttis Ähmäd jutujärje enda kätte.

«Muidugi, vaest inimest võidakse peksta ja sõimata ja hullumeelseks nimetada. .. Oleks mul raha, siis oleks loomulikult minulgi mitu palgalist ihukaitsjat. Kas see on õige asi, kui niisugune peni kui Hadži Räs-suli poeg laseb mind kolkida? Süüdi on tema, kolki aga saan mina. Sa ainult kuula! Tema tellis palli nurka, see aga sattus keskele. Kus kukkus seletama, et pall olnudki keskele rihitud. Küll keelitasin, vandusin jumala nimel, kutsusin marköör appi, lubasin tunnistajad tuua, tema aga ei võta kuuldagi, ajab muudkui oma jonni. Siis ma ütlesin: «Vennas, miks sa nii jultunult valetad?» Muud midagi... Siis plahvatas ta nagu pomm: «Ah sina,» ütleb ta, «sina, puriškevitši poeg, julged mind veel sõimata!» Ma läksin kah ägedaks ja haarasin tal kraest kinni. Kuid ihukaitsjad jõudsid talle õigel ajal appi. Neid sai kokku kolm, mina aga olin üksi. . . Nõnda nad mu siis läbi kolkisidki. Oleks mul isa rikas, poleks Hadži Rässuli poeg mulle lähenedagi julgenud . . . Poleks tal ihukaitsjaid käepärast olnud, oleksin ma sellele lurjusele alles näidanud... »

«Mis sõna sa ütlesid — midagi nagu «puruškovi», või mis?» küsis isa.

«Kust mina tean? Vaevalt ta seda oma isa kohta oleks öelnud. Pärast pärisin, mis see tähendab. Ütlevad, et uus vene sõimusõna. Noh, ja tuleb välja, et minu alanduses on süüdi seesamune isa, kes külitab seal ahju ääres.»

PETETUD TÄHED

PETETUD
TÄHED

Mirzä Džavad kargas jalule, otsekui oleks talle lagi kaela varisenud.

«Ah sa päevavaras! Lased end iga päev kolkida nagu koera, süüdi aga olen mina?» käratas ta pojale.

«Just nimelt. Mina saan peksa nagu koer, süüdi aga oled sina. Sa oled kaheksakümneaastane, aga kus on sinu varandus?

Teised sinuvanused on saanud kuulsaks, sina aga oled ikka ninapidi oma kirjakarbis ja narmendavates raamatutes. Ja häbi sul ei ole? Selle aja jooksul on Mussa Nagõjevist saanud miljonär; endisele veovoori-mehele Samsile sõidab buhhaara emiir ise külla; Hadži Zeinalabdin* vinnas oma seljas telliseid kümne kopika eest päevas, nüüd aga on tal kindraliõlakud. Kõik nad on ju sinu eakaaslased. Mispärast sina pole kandnud hoolt oma tuleviku eest? Kus on sinu naftatornid, tehased, viiekorruselised majad?»

«Mis sa minu kallal norid,» manitses isa. «Neile Allah andis, mulle aga mitte. Mine, kui tahad, nõua Allahilt. Maast ju raha ei leia . . .»

Need sõnad vihastasid Ähmädi veelgi enam.

«Ah või nendele sadas rikkus taevast kaela? Kust mujalt nad said, kui mitte maast. Oleksid sa omal ajal arukam olnud ja endale viis tiinu kindlustanud, oleksid nüüd juba tehtud mees.»**

«Mu poeg!» katkestas teda isa. «Milleks vana isa süüdistada, pea need manitsused endale. Kui maapõuest on nii kerge raha hankida, mis siis ikka, too aga lagedale. Kui arvad endal nii palju oskust olevat, eks näita, mis võid.»

Isa sõnad puudutasid Ähmädi valusalt. Ta jäi mõttesse ja ühmas äkki, otsekui unest ärgates:

«Hästi, isa! Ma võtan raha välja kas või maa alt, küll näed ... »

Ja ta läks toast välja.

*

* Mussa Nagõjev, Samsi (Äsädullajev), Hadži Zeinalabdin (Tagõ-jev) — suured Bakuu naftatöösturid.

** Peetakse silmas naftarikast maad Apšeroni poolsaarel.

Mirzä Džavadil oli maal isa pärandatud vilets majahütt tillukese aiaga. Kuumade ilmade saabudes kolis ta naisega maale ja jäi sinna sügiseni. Poeg aga ei lahkunud linnast päevakski ja veetis kogu oma aja piljardisaalides.

Kuud kaks pärast kirjeldatud jutuajamist asutas Mirzä Džavad maale minema. Ka Ähmäd läks seekord vanematega kaasa.

«Mis on juhtunud, pojake?» küsis imestunud Mirzä Džavad. «Mispärast sa otsustasid meiega sõita?»

«Lähen maast raha tegema.»

Isa hakkas naerma, kuid ei lausunud midagi.

Ühesõnaga kogu pere kolis maale. *

Kord oli Ähmädil koju tulles kirka hõlma all. Ta viskas selle nurka.

«Mis sa sellega teed?» küsis isa.

«Aga kuidas siis, peab ju maad kaevama, et raha hankida. Vaat selle kirkaga ma kaevangi aias kaevu ja hakkan raha kokku ajama.»

«On sul peas kõik korras?» küsis isa murelikult.

«Elame — näeme!» vastas poeg rahulikult.

öösel, kui-kõik olid magama heitnud, võttis Ähmäd kirka ja läks aeda.

Koidikul, kui Mirzä Džavad toast väljus, et end enne hommikupalvet pesta, märkas ta välistrepist mõne sammu kaugusel auku. Ta astus lähemale ja nägi poega, kes rügas augu põhjas, oma viie arssina sügavusel.

«Kellele seda tarvis on, mu laps? Milleks sa end vaevad?» küsis Mirzä Džavad.

«Ära sega, isa. Varsti on mul varandus käes. Mis kell on?»

«Kohe koidab.»

«Noh, siis tänaseks aitab. Homme jätkan.» Mirzä Džavadil ei jäänud enam kahtlust, et poeg on peast põrunud.

«Suur Allah!» ütles ta endamisi kurvastusega, «üksainuke poeg mul on, ja seegi on aru kaotanud. Kui see sinu tahtmine on, Allah! ... »

Veel mitu ööd järjest töötas Ähmäd aias; rahmeldas kuni koidikuni, päeval aga magas end välja.

75

Möödus mõni aeg. Kord keskpäeval tuli Mirzä Džavad linnast, kuhu ta mõneks päevaks asjatoimetuste tõttu oli sõitnud. Ähmäd juhtis ta värskelt valminud kaevu juurde:

«Näed, isa?»

«Näen, poeg .»

«Mis see niisugune sinu meelest on?» «Mitte midagi erilist. Kaev.»

«Nüüd tule siia. Näed sa maa sees viigipuu all lõhet?»

«Näen, poeg. Noh, ja mis siis?»

«Küll oled sa alles taipamatu inimene! Kaevu juurest kuni selle kohani kaevasin ma maa-aluse käigu . . . Ikka veel ei mõista?»

«Ei, ei mõista. Tabagu mind koraani needus — mitte midagi ei taipa. . . Mis see siis on? Kaevasid ukse juurde kaevu, tegid viigipuu juurde maa-aluse käigu ja ajasid juurte vahele lõhe.»

«Tähendab, ei taipa? See on seesamune lõhe, millest me hakkame raha välja pumpama. Mine kutsu ema. Tema saab aru.»

Mirzä Džavad läks nõutult pead vangutades naist kutsuma.

Ähmäd võttis emal käest kinni ja viis ta augu juurde:

«Kas näed, ema?»

«Kuidas siis, pojake, näen.»

Poeg näitas emale kogu ehitustööd.

«Ema,» ütles Ähmäd, «öösel tulen ma kaevust mööda maa-alust käiku siia viigipuu juurde, süütan küünla ja pistan selle lõhesse. Sina aga lähed naabrinaiste poole ja räägid neile, et meil on ilmunud viigipuu alla valgus. Seejärel tule tagasi ja istu rahulikult kodus. Mis edasi saab, pole juba enam sinu asi... »

«Tubli, poeg!» hüüatas rõõmsalt Mirzä Džavad. «Sellest lõhest hakkab meile rikkust kokku voolama. Vaat kus tubli poiss! Sellest saan ma juba aru!»

*

Ähmädi ema jutustas mõnele naabrinaisele salapärasest valgusest oma aias. Teade levis kui kulutuli naabrinaiselt naabrinaisele, Gjülpärilt Hanpärile, Hanpärilt

76

Šahpärile ... ja õhtuks oli Mirzä Džavadi aiake naisi täis. Nad nägid viigipuu alt valgust, kuid ükski ei julgenud lähemale minna. Kõigist julgemaks osutus tädi Fatmanisa.

«Ma vaatan, mis tuli see on,» teatas ta ja astus puu poole. Kuid tuli kustus niipea, kui ta sellele lähenes.

Kui ta eemaldus, ilmus tuli uuesti. Nüüd ei kahelnud enam keegi, et Mirzä Džavadi aias on viigipuu all pühapaik.

Kuuldus imest kandus ümberkaudsetesse küladesse ja jõudis isegi linna. Algasid palverännakud. Kes tõi siia raha, kes lambaid, kes leibu, halvaad ja igasugu nipet-näpet. Lühidalt öeldes Mirzä Džavadi õu ei erinenud enam millegi poolest khaani omast.

Pühapaik tõi päevas sisse mitte vähem kui kakskümmend rubla, mõnikord aga viiskümmend ja isegi kuuskümmend rubla.

«Isa!» ütles Ähmäd. «Näed, kuidas maa seest hangitakse varandust? Nüüd muudkui istu ja puhka oma rõõmuks. Pühapaiga sissetulekutest olgu viiskümmend rubla kuus ülalpidamiseks sulle, ülejäänu aga mulle. Katsugu veel Hadži Rässuli poeg mulle kallale tik-. kuda.»

Ja sellest ajast peale sai seik Džavadi pühapaik laialt tuntuks.

Kord läksin ma mööda tänavat. Vastu kihutas sõidu-vanker, kus istus nokastanud mees, tema kõrval aga blondiin kõrge, minaretti meenutava kübaraga. Nagu tuul tuhises sõiduk minust mööda.

«Kes see niisugune oli?» küsisin ma oma kaaslaselt.

«Eks ikka Ähmäd, Mirzä Džavadi poeg. Kõrval istus tema armuke.»

ABBAS SÄHHÄT

Abbas Sähhät (Abbasgulu Mehdizadä; 1874—1918), tuntud aserbaid-žaanl lüürik ja tõlkija, sündis Samahhõ linnas vaimuliku perekonnas. Õppis vaimulikus koolis, muu hulgas araabia ja pärsia keelt. Lõpetas Teheranis kõrgema meditsiinilise kooli. Praktiseeris aasta arstina, edasi oli kodulinnas alg- ja reaalkooli õpetajaks. Võttis energiliselt osa Samahhõ ühiskondlikust elust.

KIRURGIA

A. Tšehhovi mälestuseks

Juuksuri töötuba. Paremal istub klient auklikul viltvai-bal, mis katab väikest siledaks savitatud kõrgemat kohta ruumis. Rinna ümber on tal võidunud punane lina. Kiilaspäine nooruk, habemeajaja õpilane, ammutab kamaluga kausist vett ja valab seda kliendile lagi-pähe. Ojadena voolab tol vesi mööda nägu ja kukalt

alla. Agaralt niisutab kliendi kaela kohal koogutav meistrihakatis tema pead.

Vasakul, samuti kõrgendikul, leegitsevad savist söe-panni kohal tulekeeled. Siin keeb kahes väikeses kausis vesi.

Habemeajaja õpipoiss masseerib nobedasti kliendi pead, pidades aeg-ajalt vahet vaid selleks, et särgisii-luga nina pühkida või kõige viie sõrmega oma kiilaspead kratsida. Meister Mäšädi Äskär ise kannab lühikest, valesti kinninööbitud arhalukki, mille võidunud rind ja hõlmad kiiskavad mustusest nagu tume vaha-riie, Jiõõrdunud taskuservad aga . . . Määrinud habeme-noa seebiga kokku, nühib ta seda ühtelugu vastu vöö küljes rippuva tubakakoti pooleldi läbilõigutud lihma. Hambus ripub meistril omatehtud piip, suunurgast aga volksab tihedaid suitsupilvi välja.

Samas astub ruumi pikk ja kõhetu, ruske habemega mees, peas karvane lambanahast müts ja seljas tihke villane tšuhaa. Teretab ukselt, surub peopesa vastu paremat silma, mis on määrdunud plekilise valge rätikuga kinni seotud, ja pärib vasemat silma kõõritades:

«Kas meister on siin?»

Pikkamisi yõtab meister Äskär piibu suust, haigutab korraks ja kohmab alles pärast seda:

«Ohoo, tere tulemast, mölla Eivaz, mis sind ka siia toob? Mida sa endale teha käsid?»

«Au Loojale, meister! Palvetan su tervise eest.»

Nende sõnadega paneb ta oma hurdžuni nurka ning jätkab, ikka alles püstijalu:

«Vaat juba mitmendat päeva teeb hammas mulle põrgut, — hoidku Allah sind selle eest. Ei saa ma teed juua ega leiba süüa. Isegi manamissõnad lasksin peale lugeda, aga valu ikka ära ei kao. Kohe mitte ei tea, mis häda see võib olla? Oi-oi . . . No küll ikka pakitseb ja närib . . . keegi nagu taoks mulle naela kõrva sisse. Aju lausa huugab sees. Pea nagu hakkaks lõhki Hiinema. Usu mind, häbi on, muidu pistaks kas või töinama. Olgu neetud too mees, kes selle teejoomise seaduseks tegi. Varemalt oli ikka nõnda, et vanamehed elasid meil saja-aastaseks, hambad suus kui pärlid. Aga kõik puha tee, tolle ussikihvti süü — see pani meie tervise nahka.»

79

«Aga milleks sa siis silma kinni sidusid?» katkestab meister Äskär tema jutu.

«Eks ikka selle neetud hamba pärast, see ei lase mul elada. Silmal pole häda midagi.»

«No-noh, võta siis rätik ära, las ma vaatan.»

«Vai-vai, pistab, no küll pistab — südame alt käib tuline juga läbi. Suudki ei saa lahti, rääkida ei lase. Nägu puha paistes, öösel ei lase magada. Koiduni vingerdan asemel valu pärast.»

«Pole viga, istu maha, tee suu lahti.»

Mölla Eivaz istub, harutab rätiku lahti ja ajab lõualuud pärani. Meister Äskär kummardub ja vaatab talle suhu. Pikkade aastate tubakasuitsust koltunud hammaste seas hakkab silma mädanev, millegagi kokku-määritud hambaauk.

«Mida kõike ma teinud ei ole,» vatrab mölla Eivaz ühtevalu edasi. «Panin sumahhi peale, kõõmutasin kiz-jakisuitsuga . .. Asi läks isegi niikaugele — anna, Allah, andeks —, et käisin armeenlase Melkumi käest rohtu otsimas, aga see ka ei aidanud. Kust see häda mulle ometi kaela tuli? Allah olgu kiidetud, orudž hakkab varsti kätte jõudma. Nüüd tuleb tohterdamist niikuinii edasi lükata.»

Meister Äskär (pärast mõningat mõtlemist):

«Auväärt mölla, hammas tuleb sul välja tõmmata.»

«Eks sa ise tea, tee, mis vaja, et ma ometi natuke rahu saaksin . . . Pikendagu Allah sinu elupäevi, öösel ja päeval hakkan ma sinu käekäigu eest paluma.»

«Jäta, mölla, mis see mul õige ära ei ole? Minu käes on see nagu kukepea, lihtsam kui käkitegu,» kelgib meister Äskär.

Ta sorib tükk aega oma kaltsusse mähitud arsti-riistade hulgas ja võtab sealt tangid.

«Ega see kirurgia pole mõni raske asi, vaja ainult harjumist. Peaasi — kätt harjutada, et sõrmed ei väriseks, ja ongi kõik! Vaat üleeile valutas Maragala-oglu Hadži Bäidämiril hammas. Ise on ta iraani kaupmees, nahkvoodriga kasukas seljas, kallid kingad jalas. Ei kulunud minutitki, kui ma tal juba hamba välja tõmbasin, ja rõõmsa meelega läks ta minema. Ega see pole naljaasi, kulla mees, seitse nahka kooriti mu seljast, enne kui ma selle töö selgeks sain. Nüüd oskn ma,

80

tänu taevale, kõike teha: näiteks verd lasta. See pole kerge, olgu sulle teada. Peab igasuguseid nõkse tundma. Aga mis puutub hamba väljatõmbamisse, siis see töö on mul lihtsam kui käkitegu. Kohe kisun välja. Küll võin ma sulle öelda, et iga vastutulija sellega juba hakkama ei saa. Hambaid on ju mitut sorti. On niisuguseid, mida saab tangidega tõmmata, aga juhtub ka sihukesi, mille jaoks läheb vaja masinat. Ja on ka niisuguseid, mida ainult konksuga kätte saab. Alati peab teadma, kus ja missugused hambad kellelgi on.»

Meister Äskär nühib arhaluki hõlmaga tange. Peab sii« tükk aega aru, paneb tangid kõrvale ja võtab masina.

«No vaat, aja nüüd suu pärani, rohkem, veel rohkem,» kummardub ta mölla Eivazi kohale. «Vaat niimoodi. Kohe tõmban sul hamba välja, ja asi tahe. Ohoo, ega see sul

ometi kolme juurega hammas ole?! Noh, pole viga, lõikame tsipa noakesega ka, et oleks, kust kinni hakata.»

Teeb igemesse sisselõike: «Vaat niimoodi, nüüd on kõige raskem juba seljataga.»

«Aidaku sind Allah,» tänitab mölla Eivaz. «Küll on ikka hea, et sina oled olemas. Muidu peaksime meie, õnnetud, puha otsa saama. Andku Allah sulle pikka iga.»

«Ära sa ainult liiguta,» hoiatab meister Äskär. «Ja aja suu rohkem lahti.»

Seekord võtab ta tangid ja kummardub patsiendi kohale.

«Pea, pea, ära nüüd liiguta, kannata ära, kohe lõpetan . . . (kangutab kõigest jõust hammast). Ahaa, asi on sedasi, et. . . see on ju tarkusehammas . . . Pealegi on tal kolm juurt! Seda ei tohi puruks kaksata. Muidu ei saagi juuri kätte... » (Kangutab.)

«Oi, oi, oi, Allah ... »

«Oootan'd, oota, ma kohe lõpetan. Võta käsi ära, mis sa tirid mind varrukast...» (Kangutab.)

«Oi, oi, oi, mu ema... oi, vanaema ... oi, vanaisa .. , No mis sa sikutad... tõmba ometi ruttu ... »

«See pole sulle, kulla mees, mõni kukepea, see on kirurgia . . . nii ruttu see asi ka ei lähe. Oot-oot, õige natuke ongi veel jäänud.»

81

Mölla Eivaz loobib valu pärast jalgu üles ja väriseb kui haavaleht. Nägu muutub tal ponnistusest telliskivipunaseks; ojadena voolab laubalt higi, vaevaga suudab ta veel hinge tõmmata.

Meister Äskär käärib pärast pisukest hingetõmbust käised üles ja võtab uuesti tangid kätte. Möödub minut täis piinarikast pinget, siis käib raksatus ja tangid lendavad mölla Eivazil suust.

Rõõmuga torkab ta sõrme suhu, et haige hamba puudumises veenduda. Kuid sõrm satub hoopis terava kiilu otsa:

«Tõmbas välja! Vaat sulle säh, seal ta nüüd on, see sinu töö, olgu sa. . .» hüüab solvunud mölla pilkavalt. «Ah see siis ongi too sinu kiidetud meisterlikkus?! Saatku Allah kõik õnnetused sulle kaela! Miks sa võtad töö ette, kui sa seda teha ei oska! Sa oleksid mind ju peaaegu ära tapnud. . . Silmade ees praegugi must, siiamaani ei saa ma veel aru, mis minuga lahti on.»

«Aga miks sa siis mul käest kinni krahmasid?» katkestab meister Äskär teda vihaselt. «Mina sikutan, aga sina annad mulle vastu küünarnukke, teed siin kurat teab mis tükke. Kas sa lasksid mul üldse vaadata, mis seal õieti lahti on?»

«Aga mis ma siis tegema pidin?» vaidleb mölla Eivaz nördinult vastu. «Katsud jõuga välja kiskuda. Kui sa ei oska, siis ütle parem kohe välja, mis sa ilmaaegu patrad.»

«Ise sa patrad nagu tatraveski. Tee parem suu lahti, las ma vaatan. Oled harjunud kõike muidu saama. Ega need pole sulle siin peied, kus ilma rahata halvaad pakutakse ja teie, vennikesed, muudkui vitsutate, nii et vats ägiseb. Sina ei oska, sina ei oska,» osatab ta mölla Eivazi. «Olge lahked, temasugune tuleb mind õpetama. Ära räägi asjadest, mida sinu nupp ei jaga. Bäidämiril Maragist on rohkem tšervoonetseid kui sina, tühi, tükkis soolikatega kaalud. Aga mina kiskusin tal hamba nõnda ruttu välja, et ta ei jõudnud veel «uih'ki» ütelda. Ja ka riides on ta tuhat korda puhtamalt kui sina. Ja käest ei krahmanud ta mul kordagi kinni. Istu parem maha ja aja suu rohkem pärani, kaua ma pean ootama?»

82

«Kuule, lase mul ometi hinge tõmmata . . .» (Mölla Eivaz istub maha.) «Aga ära sa jumalapärast enam sikuta, tõmba kohe korraga...»

«Mida kõike ma pean üle elama — igaüks tuleb mind õpetama! Olgu sa neetud, põrguline! Suu lahti!» (Paneb tangid hamba külge.) «See on kirurgia . . . Sina mõtled, et naljaasi. . .» (Võtab tangid kõvasti pihku, kangutab.) «Ära sa liiguta, ütlesin juba, et

tsipake on veel jäänud, juur on väga sügaval. . .» (Sikutab.) «Ära pööra pead! Vaat nii . . . nii. . . kannata veel natuke . . . vaat.. . vaat... (On kuulda raginat.) Kohe teeme lõpu peale.»

Mölla Eivaz on näost ära: ta istub liikumatult, rohkem, surnud kui elus, silmad roidunult suletud. Surnukahvatul laubal veerevad suured higipisarad.

Meister Äskär:

«Eh, oleksid mu väikesed tangid nüüd siin . . . Kohe oleks kõik juttis.»

Ja jälle lendavad meister Äskäri tugevasse kämblasse pitsitatud tangid mölla Eivazi suust raginal välja. Mölla tõmbab korraks hinge ja pistab kähku sõrme suhu, avastab aga kohe, et eksikombel on kangutamisest terve hammas liikuma hakanud.

«Ptüi! Keeraku Allah su jämeda kaela kahekorra! Kust niisugune karu ometi välja on tulnud? Kust metsast sinusuguseid püütakse?! Haige hamba jätab alles, aga terve tõmbab liikuma . . . Olgu ta neetud, see sinu meisterlikkus!»

«Ära vatra, lollpea. No vaadake teda, head inimesed, kuulake ometi, mis ta räägib, Hadži Bäidämir Mara-gist — rikas kaupmees, kui palju aastaid Iraanis elanud, tark inimene, kasukas üksi maksab tal vähemalt oma sada rubla, — tema ei ütelnud sõnagi . . . Aga kuulake seda siin, mis see suust välja ajab ... »

Mölla Eivaz kahmab maast oma hurdžuni, surub rätiku vastu nägu ja midagi endale nina alla pobisedes teeb töökojast kiiresti minekut.

ABDULLA SAIG

Abdulla Saig (Abdulla Saig Talõbzadä; 1881—1959) sündis TiUisis (Tbilisis). 1893. a. asus perekond Mešhedi linna Iraanis, kus jätkusid nooruki õpingud. 1900. a. siirdus Bakuusse, kus tegutses aserbaidžaani keele ja kirjanduse õpetajana linna õppeasutustes ja kirjutas mitmeid õpikuid. Nõukogude võimu aastatel oli õpetajaks Bakuu Pedagoogilise Instituudi Harjutuskoolis, pidas loenguid kõrgemates koolides, andis välja õpikuid, koostas programme instituutidele ja keskkoolidele. Teenete eest kirjanduse ja kunsti alal anti A. Saigile Aserbaid-žaani NSV teenelise kunstitegelase nimetus ja autasustati teda mitmete ordenitega.

KIRI EI JÕUDNUD PÄRALE

I

Oli külm talvepäev. Jäine tuul lõikas nagu habemenuga. Taevas näis olevat mähkunud leinaloori, mägesid ja tasandikke kattis valge surilina. Tänavail lumehangedel karglesid pelglikult ringi vahtides varesed.

Soojades rõivastes ja jalatsites, suurtes kasukates isandad tulid välja oma soojaks köetud mugavatest majadest ja astusid või sõitsid rahuliku tähtsusega mööda tänavaid.

See tarretav talv, see lõikav pakane oli neile lihtsalt lõbu. Maailma vaevad ja viletsused olid inimsoo kehvemate pärusosaks. Gurban istus, külmast üleni sinine, omakandimehe kirjaoskaja mölla Färzäli juures, kes pidas Kuradituru lõpus kirjade kirjutamise ametit. Hoides ühe käega koomal katkise arhaluki lahtist kaelust ja teisega kraapides jala külge külmunud viletsalt baš-mä*kilt lund, rääkis mees:

«Mölla, kirjuta mulle kiri! Vaata, missugust tulu sa minust saad! Pole veel aastatki, kui ma kodupaigast siia tulin, aga tellin sult juba viienda kirja.»

Mölla Färzäli hõõrus külmetanud käsi, haigutas, pani põlvele tüki paberit ja pöördus Gurbani poole:

«Ütle siis, vennas, mis ma kirjutan!»

Gurban nihkus mollale lähemale ja alustas sosinal, nagu mõnda saladust pihtides:

«Mölla, kõigepealt kirjuta tervitus minu laste emale. Kirjuta, et ta suudleks minu nimel Ana-hanõmi ja Mämiši silmi ja hoiaks neid. Siis kirjuta, et ka mina olen, tänu Allahile, elus ja terve. Gulam Rizaga saatsin neile viisteist rubla. Bairami ajaks saadan veel, lapsed ei tohi puudust kannatada, aga ise tulen kevade lõpuks.»

Mölla Färzäli kastis roosule tindipotti, aga tušš oli kuivanud. Siis ta sülitas potti, lahustas tuši ja hakkas kirjutama.

Gurban tiris arhaluki hõlmad kõvemini kinni, kattes rinna, kus karvad olid turris nagu nõelad, ja kiskus end üdini tungiva külma käes kerra.

«Sandi inimese juurde juhtusin ma tööle, mölla,» kurtis ta. «Puurkaev on juba sügavam kui kolmkümmend sülda. Kui palju me oleme peremeest palunud: «Härra, pane kas või kübeke palka juurde, raske on ju nii sügavale laskuda, me kärvame nafta ja gaasi kätte ära,» — aga tema, kurjategija, ei anna mingi hinna eest järele. «Te kaevate,» ütleb ta, «samadel tingimustel või jääte sellestki ilma, mis teil saada on. . .» Raske on siin raha teenida, mölla. Vaat sul on hea amet. Kirjutad

päevas kümme kirja ja paar-kolm palvet, ja ongi küllalt. Olgu Allah sulle armuline! Mis sul veel vaja?»

Mölla Färzäli pani sulepea pinalisse, võttis näpu täie liiva ja puistas kirjale, et seda kuivatada.

«Eh, kaasmaalane!» alustas ta. «Ka kaklus paistab kõrvalt vaadates lõbuasi. Ega mu elukutse nii roosiline olegi, nagu sulle tundub. Suvel kui talvel istu ristteel ja oota tellijat. On päevi, kus kedagi ei tule. Istu siis ja silita tühja vatsa.»

Mölla mässis end kõvemini abaa sisse ja hakkas Gur-banile ette lugema, mis ta oli kirjutanud. Too kuulas, kõrvad kikkis, suu ammuli, nagu tahaks ta iga mölla huultelt tulevat sõna alla neelata.

«Mölla,» ütles ta siis ja rõõmusädemed hüplesid ta silmis. «Kirjuta veel kummardus Gulam Hüsseinile ja kirjuta, et ta vaataks laste järele, kuni mina tulen. Las kirjutab, mis ruskest lehmast sai. Kas pimedat mära ei müüdud ära? Ja kirjuta veel, et kui ma tulen, siis toon Ana-hanõmile ja Mämišile kingitused.»

Kirja lõpetanud, pani mölla Färzäli selle ümbrikusse ja pöördus Gurbani poole:

«Kelle nimele aadress kirjutada, vennas?» Gurban kratsis kukalt ja pomises hämmeldunult: «Kirjuta, mölla, et antaks Gurbani laste ema kätte.» Aadress valmis, ulatas mölla ümbriku Gurbanile. Too võttis kirja kahe käega, näol rahulolev naeratus, silmitses tähelepanelikult ja tahtis põue pista. Aga kiri libises kohmetanud käte vahelt ja kukkus maha. Gurban tõstis ta kiiresti üles, puhastas külmunud mullast ja peitis hoolikalt põue.

Siis võttis ta kukru, otsis sealt kümnekopikalise ja pani mollale pihku.

«Võta, vennas! Bairamiks tulen jälle kirja tellima. Ega sa minu pealt vähe teeni.»

Nende sõnadega ta tõusis ja läks, surudes kätt kõvasti vastu põue peidetud kirja.

Ta kiirustas omakandimehe juurde, et kiri edasi anda ja midagi ka suusõnal öelda.

«Õnnelik Gulam Riza!» mõtles ta minnes. «Kogus kena kopika ja sõidab nüüd oma laste juurde. Ah, kui tore on seal kuu aja pärast!»

Ja tema kujutlusse tõusis pilt, kuidas mäed,

metsad ja tasandikud kattuvad smaragdrohelise vaibaga, puhkevad õied, puud saavad selga halja leherüü, saabuvad esimesed kevadekuulutajad — pääsukesed, kuldnokad ja

toonekured, ja hakkavad pesa punuma. Õndsalik linnulaul ülendab ja rõõmustab meelt. Põldudel ja aedades hakatakse askeldama. Kalurid lähevad järvedele ja jõgedele kala püüdma.

«Ah, vaesus, vaesus! Sina jätsid mind kõigest sellest ilma, viisid lahku lastest!» mõtles ta kibedusega.

Pisarad tõusid kurku ja Gurban tundis rinnas suurt valu. Hetkeks jäi süda seisma. Põlved hakkasid värisema, ta ei suutnud jalule jääda ja prantsatas õhukesele jääle, mis jalge all krigises.

Peopesa oli üleni verine. Jõudu kokku võttes kergitas ta pead.

Keset kärarikast rahvasumma vilkusid silmade eest mööda sõidukid, soojalt rõivastatud jalakäijate rahulolevad, rõõmsad näod. Gurban mõõtis seda täissöönud, enesega rahulolevat rahva voolu kibestusest ja vihast tulvil pilguga. Sügav ohe tõusis tema kahvatutele huultele.

Endast jagu saades upitas mees end aeglaselt jalule ja ajas kohe käe põue. Veendunud, et kiri on alles, läks ta edasi, seda kõvemini vastu rinda surudes.

Varsti jõudiski ta Gulam Riza maja juurde, aga uks oli kinni. Kurb, et tal ei vedanud, keeras Gurban tagasi. Tihedas tööliste summas juhtus ta kokku ühe teise omanurgamehe ja töökaaslase Säfäriga. Too ütles, et Gulam Riza läinud asjatoimetuste pärast linna.

«Kui Gulam Riza tuleb,» hakkas Gurban paluma, «ütle talle, et ma käisin tema pool, aga ei saanud teda kätte. Ärgu ta ilma minuga kokku saamata ära sõitku. Pean temaga kodustele midagi saatma ja ka suusõnal edasi ütlema ... »

Siis lonkis ta koju.

II

«Häbematud lurjused!» lärmas Hadži Gulu, nafta-puurkaevu omanik. «Kui kaev oli veel madal, olin mina pea ja nemad saba. Kuhupoole mina keerasin, sinna roomasid nemad järele. Aga nüüd, kui kaev on sügav,

tahavad nemad peaks saada. Iga päev isemoodi nõudmised! Kaev olevat sügav, surmalehk juures, ja igasugu lori. Iga päev uued tingimused. Ptüi, teid lurjuseid! . . . Nuuti teile! . . . Nuuti! . . .»

Tühjendanud kaevust väljatõmmatud panged liivast ja mullast, lasksid Säfär ja Tarverdi need jälle köie otsas alla.

«Härra,» alustas siis Tarverdi, «meie jääme ikka endist viisi sabaks, aga sa tead väga hästi, et praegu on kõige ohtlikum tööaeg. Kaev on nagu draakon — lõuad laiali ja nõuab ohvrit... »

Säfär katkestas tema jutu, näidates käega lõpututele küngaste ridadele, mis katsid maad nii kaugele, kui silm ulatus, ja hakkas kirglikult rääkima:

«Sa vaata! Kuhu ka jalga ei tõsta, kuhu labidaga ei löö, igal pool on tööliste kondid. Maa altki on kuulda nende karjeid ja oigeid. Aga neile, kes elavad suurtes soojades majades... »

«Noh, ja kärvake!» röögatas Hadži Gulu, jalga raevunult vastu maad põrutades. «Arvate, et raha on kerge koguda? Teie riskite eluga, aga meie ... »

«Säfär, Säfär! Gurban sikutab köit!»

Säfär ja Tarverdi tormasid kaevu juurde ja vaatasid sügavusse, kuid plahvatusmürin sundis neid ehmunult tagasi põrkama.

«Allah heitku armu! Ka Gurban sai surma,» sosistasid nad vapustatult.

Nagu poleks neid sõnu kuulnudki, lähenes Hadži Gulu ettevaatlikult kaevule, kummardus augu kohale ja hakkas sügavikku vahtima. Tema silmad lõid särama, õnnelik naeratus mängles näol.

«Noh, naftaava on lahti, varsti lööb välja!» hõikas ta vaimustatult.

«Aga mis saab Gurbani surnukehast, Hadži?» küsis Tarverdi külma ükskõiksusega. «Jääbki kaevu või?»

Näis, nagu oleksid need sõnad äratanud Hadži Gulu magusast unest. Silmi pungitades võttis ta rahakotist kaks kahekümne viie rublast pangatähte ja sirutas need tööliste poole:

«Sellele, kes laiba välja toob! . . .»

«Anna siia!» ütles Tarverdi. «Ma matan ta siia kõr-

vale, kaevu juurde.»

Siis, läinud koos Hadži Guluga kaevule lähemale ja näinud naftat tõusmas, lisas ta:

«Vaene Gurban, omaenda kätega kaevas endale haua! Mis parata — tähendab, nii oli määratud! ... »

Ja ta vaatas paljutähendavalt rusikasse surutud raha, siis Hadži Gulud.

Hadži mõistis teda sõnadeta.

«Jagage omavahel ära!» sõnas ta. «Aga juhtumist mitte sõnagi! Said aru?»

«Mis riietega teha?» küsis Säfär.

«Mu poeg,» vastas Hadži Gulu ja pani talle käe õlale, «matke kuskile siia kõrvale.»

Kui Säfär ja Tarverdi Gurbani rõivaid kokku panid, kukkus taskust välja kiri. Ümbrikule oli kirjutatud:

«Kiri anda Gurbani laste emale.»

Säfär ja Tarverdi vaatasid hetke rusutult kirja.

«Vaene Gurban! Kiri ei jõudnudki kohale!»

1906

SEJID HUSSEIN

Sejid Hüssein (Sejid Hüssein Sadõgzadä; 1887—1937) sündis Bakuus meremehe perekonnas. Jäi varakult orvuks; teda kasvatas vanaisa. Vanaisa surm 1904. a. sundis noorukit kooli pooleli jäima ja asuma tööle trükikojas. Töötas ladujana, hiljem korrektorina. Järk-järgult kujunes temast ajakirjanik. Pärast Oktoobrirevolutsiooni oli Sejid Hüssein aserbaidžaani keele ja kirjanduse õpetajaks, töötas Bakuu ajalehtede ja ajakirjade toimetustes ning kirjastuses. Isikukultuse aastatel langes repressioonide ohvriks.

ÜHE TÄNAVA LUGU

I

Ärge arvake, et see lugu on välja mõeldud. Kõik, millest ma siin jutustan, on tõesti sündinud, ja sündinud mitte just ammu.

Tänav, millest ma otsustasin kirjutada, asub Bakuus. Mitte ainult praegu, vaid ka kolmkümmend aastat

tagasi oli see linn Aserbaidžaani poliitika- ja kultuurielu keskuseks. Tänavat, millest jutt, teavad linnaelanikud hästi, aitab, kui öelda, et seal asub neli mošeed. Kaks neist,

Hadži Pirverdi ja Hadži Äbülhässaa, just nagu sulevad tänava — üks ida, teine lääne poolt.

Ida ja Lääs, idamaine ja läänelik mõtteviis, islami kultuur ja euroopa kultuur, minevik ja tulevik — kõike kätkes endas too tänav. Kõrvuti rikaste inimeste toredate mitmekorruseliste majadega ukerdasid poollagunenud hütid, mille elanikud ei näinud kunagi päikest. Iidsed medresed olid naabriteks uut tüüpi koolimajadele. Kaupmehed, kirevad rätikud vööl, ja elegantsed naftatööstuse bossid, lipsud kaelas; ahhundid, hiiglasuured valged turbanid peas, ja silindrit kandvad suurkaupmehed; kehvikud, kes raske tööga teenivad tükki leiba, ja täissöönud rikkad — kõik elasid üksteise kõrval, olid üksteisega üpris head tuttavad ja võisid kõrvaltvaatajale paista ühe suure perena.

Tänava hingeks, tema selgrooks oli keegi Hadži Aslan. Ei leidunud kedagi, ei rauka ega noorukit, ei naist ega neiut, kelle kõrvu poleks ulatunud selle auväärt inimene, meie tänava kõige populaarsema mehe vali sõim.

Kõigile selle tänava elanikele oli Hadži Aslan aksa-kall, käskija, võiks öelda — lihane isa. Linnaduumas, kuhu ta kuulus, nimetati Hadži Aslani tõeliseks rahvaesindajaks.

Seda väärikat meest austasid mitte üksi jõukad kaupmehed ja suurtöösturid, euroopa haridusega juristid ja Kärbäla saladusteni küündinud ahhundid — tema sõna oli seaduseks kõrtsides ja oopiumiurgastes, kus käisid koos vägagi kahtlase minevikuga inimesed. Vististi sellepärast oligi Hadži Aslanile teada iga kuritegu, mis sel tänaval toime pandi, aga paljudest teadis ta isegi juba ette.

Niisiis, Hadži Aslan oli väga suur isiksus: austatud ärimees, oma kvartali pealik, aksakall ja tõeline rahvaesindaja, kelle päralt oli üleüldine tunnustus ja lugupidamine.

Oli varane kevad. Tänaval valitses rõõmus elevus,

91

peaaegu igas majas olid külalised: uusaasta* puhul käisid õigeusklikud üksteise pool võõrsil. Äkki, pidustuste haripunktil, andis Hadži Aslan käsu kõik väravad ja uksed kõvasti-kõvasti kinni panna — ta hakkab jänese kallal noori hagijaid välja koolitama.

Hadži Aslan vinnas oma suure kereka kogu sadulasse, näitas hagijatele kinnipüütud jänest, ratsutas natuke eemale ja laskis loomakese lahti. Koerad hakkasid teda taga ajama. Hadži aga ratsutas järel ja ergutas hagijaid valjude hüüetega.

Läks võimatuks mölluks. Hirmunud inimesed kadusid sinna-tänna peitu. Lapsed nutsid. Õnnetu jänes lidus mööda tänavat, lootes kuskile prakku lipsata. Tal vedas: ühe vana majalobudiku ukses märkas ta auku, mis oli tehtud vee äravooluks. Jänes sööstis ava juurde, ja oli silmapilk kadunud. Hagijad kippusid raevuselt talle järele. Hadži Aslani vali sõim segunes koerte haukumisega. Õnnetu peremees oli sulgenud ainult ukse, aga veevooluaugu unustanud kiiruga lahti.

Hadži Aslan sõimas viletsat, unustamata kiruda tema naist, tütart, õde ja isegi poega, kes lebas alles hällis. Surmani ärahirmutatud mees palus, et talle andeks antaks. Tema naine ja lapsed olid end üksteise vastu surunud ja nutsid suure häälega. Aga Hadži läks aina rohkem põlema.

«Tahad,» röögatas ta äkki, «ma tassin su naise tänavale! Siis saad näha, mis ma temaga teen.»

Hadži Aslan oli täiesti võimeline oma ähvardusi täide viima. Kui mõni julges talle vastu vaielda või lihtsalt ei tahtnud alistuda kõikvõimsale valitsejale, ei kohkunud Hadži Aslan millegi eest tagasi.

Rahvas mäletas küllalt juhtumeid, kus mõni tütarlaps või noormees äkki «jäljetult» kadus ja ilmus koju mõne päeva pärast, silmad nutust paistes.

«Teie käskisite ainult uksed,» pobises õnnetu majaperemees hirmust valgete huultega, «kas me siis oleksime julgenud täitmata jätta ... »

Kas hakkas Hadži maha jahtuma või olid sõnad «Kas me siis oleksime julgenud täitmata jätta» talle meeltmööda, igatahes muutus ta järsku leebeks.

* Muhamedi kalendri järgi algab uus aasta kevadel.

«Hea küll,» lausus ta leplikult. «Olgu nii, seekord annan andeks.»

«Kinkigu Allah sulle pikka iga!» hüüatas ime läbi pääsenud mees rõõmsalt. «Ärgu jätku Allah meid ilma sinu heategudest!»

Ja linnas hakati veel elavamalt Hadži Aslani suuremeelsusest kõnelema.

Muide, see oli tühine juhtum ja unustati päeva-paari pärast, inimesed olid seda laadi sündmustega harjunud. Aga lugu Mürsälguluga oli tõepoolest erandlik ja jäi kauaks meelde.

Mürsälgulud armastasid kõik. Julge ja samal ajal tagasihoidliku, vaga inimesena ei olnud ta kordagi elus segatud mõnda ebasündsasse loosse. Ta töötas ühel Hadži Aslani aurulaeval ning toitis oma kehvast palgast ka õde ja tolle kahte orvust poega.

Mürsälgulu oli ainus inimene, kes julges Hadži Asla-nile ja tema mesti meestele vastu rääkida, kui nood mõnd kõlvatust sepitsesid. Kord või kaks oli ta tema käsilastega isegi kähmlusse sattunud, aga löömingutest auga välja tulnud.

Hinnates vääriliselt Mürsälgulu mehisust ja kartmatust, võttis, Hadži Aslan nõuks, et pole paha sellist uljaspead taltsutada, ta omaks meheks teha. Aga Mür-sälgulu lükkas järsult tagasi ettepaneku Hadži Aslani käsilaseks hakata — ta eelistas ausa tööga leiba teenida.

Hadži käskis häbematu ametist lahti lasta. Aga Mür-sälgulu otsis endale kiiresti teise töö.

Esimest korda elus ei olnud Hadži Aslan võimeline oma tahtmist täide viima. See pani ta väga raskesse seisundisse, seda enam, et Mürsälgulu populaarsus ja mõju oma kvartalis veelgi kasvas. Osutus isegi, et leidub ka teisi inimesi, kes parajal juhul võivad ilmutada sõnakuulmatust. Oleks lihtsalt mõeldamatu niisugust asja lubada.

Hadži Aslan otsustas Mürsälgulu kõrvaldada ja sellega ka teistele hea õppetunni anda. Kavatsuse teokstegemine ei valmistanud talle vähimatki vaeva — tarvitses vaid korraks märku anda.

Kord paastu ajal, kui rahvas tuli parajasti mošeest, tungisid neli Hadži Aslani relvastatud käsilast

Mürsälgulule kallale. Mošee ees puhkes tõeline lahing. Julmas tapluses sai haavata ka mitu möödaminejat.

Hadži Aslani «ürituse» tagajärjel jäi mošee uste ette lebama neli elutut keha. Tapetud olid Mürsälgulu, kaks Hadži Aslani käsilast ja veel üks täiesti süütu mees, kes parajasti lähedale oli juhtunud . . .

Muuseas, ka see sündmus iseenesest ei olnud teab kui erakordne — oli igasuguseid asju nähtud. Inimestele jäid meelde ainult need sündmused, mis kohe Mür-sälgulu tapmisele järgnesid.

Teisel hommikul seisid nelja maja ees kirstud, seejuures olid Mürsälgulu kirst ja selle mehe kirst, kelle ta löömingus oli tapnud, peaaegu kõrvuti, vaid mõni samm vahet.

Mitte ükski arukas inimene ei söandanud Mürsälgu-lud taga nutta, tema hukutatud nooruse üle halada.

Ainult kadunu õepoeg, aasta kuueteistkümnene poiss, seisis maja lävel ja nuttis kibedalt.

See oli varjamatu väljakutse. Pealegi oli Hadži Aslanil vaja «kannatanute» eest kätte maksta. Kirstu, milles lebas Mürsälgulu keha, ei jõutud veel surnuaiale viia, kui Hadži

Aslani jõugu mehed tema kuueteistkümneaastase õepoja tänavale lohistasid ja ta kõigi silma all tükkideks kiskusid.

Te võib-olla mõtlete, et lapse tapmine oligi too ebatavaline sündmus, millest ma tahtsin teile rääkida? Mitte midagi säärast! Tänav mäletab väga paljusid juhtumeid, kus voolas süütute laste veri. Lapsi tapeti enne seda ja ka pärast. Peamine on see, mis edasi sai.

Mürsälgulu õde nuttis valjusti. Mis võib olla loomulikum kui naise nutt, kes on kaotanud oma ainukese venna — noore, vapra, tugeva! Aga mida peab tegema naine, kes, valades kibedaid pisaraid venna pärast, saab äkki teada, et tapeti tema poeg, tema laps, ta jookseb tänavale ja näeb maas verist keha? Naine ei nutnud. Tal ei olnud enam pisaraid. Ta ainult rebis oma rõivaid ja kiskus juukseid ja kisendas hirmsa loomahäälega. Tema ebainimlikus karjumises võis eristada ainult üht — Hadži Aslani nime . . .

See naine oli ema. Ja tal tapeti laps. Ta ei kartnud enam kedagi ega midagi, tema jaoks ei kehtinud enam mingisugused käsud. Ja võib-olla isegi mõistmata,

94

mida ta karjub, kisendas ta edasi üht ja sama nime: Hadži Aslanü! Hadži Aslanü!

Mitte ükski inimene ei astunud murest meeletuks muutunud naise juurde, mitte keegi ei julgenud teda lohutada, kuigi paljud eemalt vaadates suure häälega nutsid. Seda nähes sai Hadži Aslan kohe aru, et see meeletu võib tema nimele häbi teha. Tarvis teda viivitamatult vaigistada.

«Rahune, õde,» ütles Hadži Aslan ligi astudes leebelt. «Tõuse üles ja mine koju!»

Õnnetu ei kuulnud midagi. Ta ei tundnud isegi ära, kes temaga räägib.

«Olgu neetud Hadži Aslan!» kisendas ta. «Neelaku teda maa!»

See oli juba liig. Hullunud naine tuli silmapilk vagaseks sundida.

«Jalamaid lõpeta oma nurjatus!» hüüdis Hadži Aslan vihaselt. «Kas sul häbi pole? Tõuse püsti, öeldakse sulle!»

Naine jätkas «nurjatust» — ta ei allunud Hadži Aslani käsule.

«Hästi,» sõnas Hadži rahulikult. «Küll sa mul kohe taltsaks jääd.» Ja oma käsilaste poole pöördudes käskis ta kohe üles otsida selle naise noorema poja ja ta tappa.

Alles siis, kui relvi kandvad mehed suundusid tema maja poole, sai õnnetu ema aru, mis toimub. Ja siis juhtuski see, mis tolle sündmuse nii meeldejäävaks tegi.

Naine jättis tõepoolest karjumise ja Hadži Aslani needmise. Ta surus end vastu tema jalgu ja hakkas halastust anuma. Siis püüdis ta tõusta, et oma poisile appi söösta. Jalad ei kandnud teda, naine roomas nelja-käpukil meestele järele, kes olid tema lapse üles leidnud. Ta ei nutnud enam, ei kisendanud, ei palunud appi, ta lagistas valjult, ohjeldamatult naerda.

. . . Võib-olla te leiate, et see kõik on välja mõeldud, et midagi niisugust pole elus olnud. Oli. Ja mitte väga ammu. See on tõestisündinud, meie hiljutisele minevikule täiesti iseloomulik lugu.

95

II

Pikk on selle tänava ajalugu. Ja palju on selles ajaloos veriseid lehekülgi! Ega Hadži Aslan olnud ju ainuke, neid oli palju, ühed väiksemad, teised suuremad. Ja igaühele kuulus ümbritsevate austus ja lugupidamine.

Saabus aasta 1905. Revolutsiooni lained ulatusid Kaukasuse mägedesse, voogasid üle Aserbaidžaani.

Tänava tavaline mõõdukas elu oli häiritud, algasid rahutused.

Kohalikud võimud ei suutnud midagi ette võtta. «Et kindlustada kodanike julgeolekut, teha lõpp vägivallale ja tasuda kätte süütute vere eest», kogunesid linnaisad

linnaduumasse ja moodustasid ühingu, mis sai nimeks «Rahu ja kord». Ühingu ülesandeks oli «korra» jaluleseadmine ja masside väljaastumistele lõputegemine.

Kui tuhnite Bakuu duuma arhiivides või lehitsete nende päevade ajalehti, leiate kindlasti tuttava nime: Hadži Aslan, Bakuu duuma liige, üks lugupeetumaid linnaelanikke. Neil päevil oli Hadži Aslan eriti populaarne, tal tuli tihtipeale esineda. Üht etteastet mäletan ma veel praegugi hästi.

Reaktsioon tugevnes. Oli loodud ühing nimega «Vene Rahva Liit». Bakuus võitles see linna paljurahvuselise proletariaadi väljaastumiste vastu. Tänaval, millest meil on jutt, oli moodustatud tolle kuulsa organisatsiooni küllaltki suur salk.

Salk liikus mööda tänavat. Eesotsas ratsutas Hadži Aslan, tema järel kasakad. Mürtsusid zurnaa ja trumm, Hadži Aslani alamad lükkasid papaahad otsmikule ja vihtusid innukalt tantsu. Niimoodi saabus Hadži Aslani salk peakiriku ette. Siin tervitasid Hadži Aslani linnapea ja teised tähtsad tegelased.

Hadži Aslan ronis kirikuõuele ülesseatud tribüünile. «Tss! Tss!» sisistati igalt poolt.

«Inimesed!» lausus Hadži Aslan mõjukalt, kui kõik olid vaikseks jäänud. «Sõimata tsaari — see on seesama, mis tema naine ära teotada.»

Kuulajad hakkasid tormiliselt plaksutama.

«Inimesed!» jätkas Hadži Aslan. «Ütelge

96

kõigile: sõimata tsaari — see on seesama, mis tema naine ära teotada!»

Rahvaesindajate ridades tõusis kära. Kõik kordasid valjusti ja rõõmsalt Hadži Aslani sõnu. Need sobisid hästi kokku nende ülendatud meeleoluga.

Hadži Aslan suri. Terve tänav leinas kadunukest, kõik ainult tema lugematutest väärtustest ja teenetest rääkisidki. Tänav kaotas oma isanda, oma kaitsja. Tõsi, Hadži Aslan oli külvanud sellele tänavale tihedalt oma seemneid ja iga seeme, mille eest hästi hoolt kanti, andis võrseid. Need kasvasid jõudsalt, lõid laialt lokkama, aga aeg ei olnud enam see, ja kuidas võrsed ka ei kippunud ülespoole, kuidas ei ajanud harusid, ei õnnestunud neil kuidagi õide puhkeda.

Pärast Veebruarirevolutsiooni tuli Ismaili palees, praeguses Kultuuripalees kokku esimene Kaukaasia muhameedlaste kongress.

Sellest võtsid rahvaesindajatena osa jälle paljud Hadži Aslani kasvandikud. Kongress pidi otsustama Aserbaidžaani asukate saatuse. Suurt kära tekitas ühe näokatteta naise ilmumine kongressile. Kongress lõhenes. Ühed nõudsid naise eemaldamist, teised leidsid, et tuleb lubada tal istungitest osa võtta. Kõik need lahkhelid takistasid Hadži Aslani vaimsetel järglastel täielikult mõjule pääseda ja jämedat otsa enda kätte haarata.

Veebruarirevolutsioonile järgnes Oktoobrirevolutsioon. Mustad jõud segasid Oktoobri jõudmist meie tänavale. Küll vahetasid nüüd Hadži Aslani kasvandikud värve! Aeg-ajalt hakkasid nad end liigutama, läksid pealetungile «usu, koraani, šariati nimel». Tänava kohale tõusid mineviku mustad kurjakuulutavad varjud. Kuid pind hadži aslanide jalge all lõi juba vankuma.

Möödus veel kaks aastat ja Oktoobri lained, ületanud Kaspia, ujutasid võimuka voona üle vanad tänavad ja uhtusid minema kõik räpase oma teelt. Nagu torm, mis kisub juurtega üles sajanditevanused puud, rebis revolutsiooni puhastav maru kodumaa pinnast üles Hadži Aslani külvatud umbrohu ja virutas minema.

Tänav sai lõpuks puhtaks.

Eile läksin ma mööda seda tänavat Ühe poekese juu-

97

res istus kamp vanamehi — endised Hadži Aslani «omad». Seisin nende lähedal ja ootasin, kuni pioneeri-salk — punaste kaelarättidega poisid-tüdrukud — tänava ületab.

Mehed arutasid mu selja taga midagi vaikselt.

«Oh, Hadži Aslan!» ägas äkki üks valjusti. «Ülendagu Allah sinu hinge!»

Tuli vist vaesekesele endine aeg meelde . . .

«Andku jumal talle andeks! Saatku Allah talle igavest rahu!» lisas teine tundeküllaselt.

«Jah,» tähendasin ma vanameeste poole pöördudes. «Saatku jumal talle igavest rahu!» 1927

NUKRAD MÄLESTUSED

Te võib-olla mõtlete, te mul oli Hädidžäga kunagi romaan ja et mu mälestused on pühendatud sellele. Ei, kõik ei ole nii lihtne. Ma ei salga, et kui olin seitsme-teistkümneaastane, võlus Hädidžä mind väga ja kui asjaolud oleksid kujunenud teisiti. ..

Tutvusin Hädidžäga 1905. aasta suvel, mil ta oli aastat viisteist vana. See suvi on mulle väga meelde jäänud, sest samal aastal suri mu vanaisa, meie perekonnapea, ainuke toitja ja kaitsja. Pidime kohe ära müüma suvila Lähidžis, kuhu me muidu igaks suveks sõitsime, ja vaheaja veetsin ma Šuvälanis ühe sugulase juures. Mul ei leidunud siin sõpru ega tuttavaid, oli igav. Lugesin päevi, mis olid jäänud linna tagasisõiduni, ja suurema aja veetsin aias vana oksliku jalaka all.

Mõtisklesin, kas ma saan nüüd veel õppida, kes aitab mind ametisse, kui õnnestub kool lõpetada, ja mis kõige tähtsam — millest me siis nüüd elama hakkame? Mõistsin, et elu on raske, et oma päevi õnnelikult ära elada on peaaegu võimatu, ja mu tuju oli vilets.

Siis ma nägingi Hädidžäd esimest korda. Sain teada, et tütarlaps on üle elanud hingelise draama: umbes kaheksa kuu eest suri tal ema. Nagu poleks sellest veel küllalt, andis saatus Hädidžäle teisegi hoobi: nelja kuu pärast tõi isa koju uue naise. Hädidžä ei suutnud harjuda

98

võõra naisega, kes päris majas tema kadunud ema koha. Isa ärritasid alatised riiud naise ja tütre vahel ning tema suhtumine tütarlapsesse hakkas märgatavalt jahenema. Meeleheitele viidud Hädidžä tahtis end tappa. Siis üüris tema tädi meie naabrusesse suvila ja tõi tütarlapse siia. Juhtusin mitu korda nägema, kuidas Hädidžä nutab ja tädi teda lohutab.

Mind haaras otsekohe suur sümpaatia ja kaastunne tütarlapse vastu. Tekkis võitmatu soov teda aidata, mingil moel lõbustada, leevendada tema kannatusi. Olime temaga ju saatusekaaslased.

Temal suri ema, ja isa, murdes truudust lahkunule, tõi majja võõrasema. Midagi sellesarnast olin üle elanud ka mina. Kui isa suri — sellest oli oma kaksteist aastat —, jättis ema mind mu pisaratest hoolimata maha ja läks teisele mehele. Ma mõistsin, et Hädidžä ei igatse üksi ema järele, vaid tal on ka lihtsalt väga igav: kõik ta sõbratarid jäid Piršagõsse, kus tema vanematel oli oma suvila. Šuvälanis tundis Hädidžä end võõrana, mitte kellelegi vajalikuna, ega teadnud, millega tegelda. Nagu minagi, ei leidnud ta kohta, kuhu kurbuse eest peitu minna.

Teatavasti õnnetus lähendab inimesi ja ma lootsin, et kui ma tütarlapsega olen tutvunud, saame ka sõpradeks ja kahekesi pole meil enam igav.

Ütlesin juba, et olime naabrid — meie aeda eraldas nende omast madal tara ja ka majade vahet oli vaid sada sammu. Me isegi puhkasime ühe ja sama jalaka all, mis kasvas täpselt kahe aia piiril. Arvasin, et Hädid-žäga tuttavaks ja hiljem sõbraks saada on üpris lihtne, aga millegipärast hoidus tütarlaps minust eemale. Vähe sellest, et ta minu eest nägu kattis — nii kui ta mind märkas, jooksis ta lihtsalt minema. See mõistagi aina küttis mu uudishimu.

Ühel palaval juulipäeval võttis salk naisi ette teekonna kohalikku pühapaika, Šuvälani lähedal kasvava suure plataani juurde. Otsustasin palveränduritega kaasa minna — ikkagi vaheldus; pealegi tundsid naised end. minu juuresolekul täiesti vabalt.

Püha plataani juurde oli vähemalt kahe tunni tee. Pidime peatuma pühapaiga lähedal kellegi talupoja juures, kes oli ühe meie naise hea tuttav.

99

Iseenesest mõista huvitas mind teekonnal ainult Hädidžä. Lootsin, et leian ettekäände neiuga juttu alustada ja lõpuks ometi tutvuda.

Teele asusime varahommikul. Ees sõitis arbaa meie kimpsude-kompsudega, plikad kõndisid taga. Ühinesin nendega. Hädidžä tuli naistega sammu kolmkümmend tagapool. Täiskasvanute jutud ei suutnud Hädidžäd muidugi paeluda, tal oli väga igav. Hädidžä-vanune tütarlaps, kes minu kõrval kõndis, hõikas teda. Olin surmkindel, et nüüd lõpuks juhtume temaga kõrvuti, aga siis kutsus õde mind enda juurde.

«Mine, palun, veidi eespool või tule meiega,» sõnas ta. «Saad aru, Hädidžä häbeneb. Ta tahab käia koos sõbrataridega, aga sina segad.»

«Mismoodi ma siis segan?» vaidlesin rahulolematult, kuigi mõistsin suurepäraselt, et niikuinii tuleb järele anda, sest Hädidžä on juba täiskasvanud neiu ja tema käsk on seaduseks. «Kas ma ta siis ära söön või?»

«Niimoodi on inetu rääkida,» vastas õde etteheitvalt. «Võib-olla on see ka tuju, aga sina anna järele. Tal ju ema surnud ... »

Jäin üpris rumalasse seisukorda ja tahtsin isegi tagasi pöörduda, aga Hädidžä hakkas protesteerima: ta ei tahtnud sugugi, et ma päriselt minema lähen.

Sammusin ärritatult vankri kõrval ja kahetsesin tõsiselt, et tagasi ei keeranud. Mõelda vaid! Võtsin teekonna ette ainult tema pärast, aga temal, ole lahke, ei kõlba isegi kõrvuti kõndida!

Kui jõudsime lõpuks maja juurde, kus oli kavatsus peatuda, otsustasin olla ettenägelik ja et tütarlast mitte kohmetusse viia, laotasin oma vaiba laiali paju all, sammu seitsekümmend palkonist, kus pidid aset võtma naised.

Veidi aja pärast ilmusidki nad palkonile ja sedamaid selgus, et jälle ei kõlvanud ma Hädidžäle: tema meelest oli paju liiga ligidal ja ta nõudis, et ma koliksin kaugemale — viigipuu alla.

Muutusin tõrksaks — oma lõputute kapriisidega solvas Hädidžä mu mehelikku enesearmastust. Hädidžä tädi ja teised naised püüdsid tujukale plikale auku pähe rääkida, aga too ajas oma. Siis tõusin ma püsti ja asusin kohutavale leitsakule vaatamata tagasiteele.

100

Nüüd ei tundnud ma Hädidžä vastu midagi muud kui viha.

Möödus ligi kuu. Hädidžä totratest väljaastumistest vihale aetud, olin ma juba ammu jätnud mõtte temaga sõbruneda. Ainult soovist teada saada, mida too tütarlaps endast kujutab, ei suutnud ma vabaneda ega keelata endal teda vaadelda, kuigi temas polnud midagi erilist. Ei ilus ega inetu, tüdruk ikka tüdruk: sale, kleenuke. Ainsad, mis temas tähelepanu tõmbasid, olid suured mustad silmad ja helepruunid, ebatavaliselt paksud juuksed.

Kord pärast lõunat lugesin ma jalaka all pikutades raamatut ja nägin äkki Hädidžäd viinamarjaistandiku poole minemas. Ta läks mööda, heites minu poole vilksamisi pilgu. Mu olemasolu ei paistnud neiule põrmugi korda minevat, ta isegi hakkas laulma.

Olin tähele pannud, et Hädidžä on viimasel ajal üldse muutunud. Sellest peale, kui ma tema vastu enam huvi ei tundnud ja hakkasin demonstreerima oma ükskõiksust tema suhtes, muutus tütarlaps palju usaldavamaks ega põgenenud enam minu eest nagu varem.

Näiteks praegu tea*dis Hädidžä väga hästi, et ma kuulen tema laulu, aga see ei häirinud teda.

Lugesin edasi, ilmutamata Hädidžä vastu vähimatki huvi.

«Oi, uss!» kuulsin selja taga kiljatust.

Silmapilk oli' viha Hädidžä vastu ununenud, hüppasin püsti, sööstsin üle tara ja tormasin neiu juurde. Ta liibus ehmunult minu vastu.

«Kus? Kus on uss?» küsisin, Hädidžäd endast eemale lükates.

«Seal! Näe, seal!»

Kisa peale jooksis kohale Hädidžä tädi, kogunesid naabrid. Ussi me ei leidnud. Kõik otsustasid, et see ainult viirastus Hädidžäle, ja jäid sellega rahule. Ka mina läksin oma kohale tagasi.

Kas Hädidžä tõesti ussi nägi, seda ei õnnestunudki välja selgitada, ja tõtt öelda — ega see mind eriti huvitanudki. Aga õhtul sain teada, et tütarlaps oli ehmatusest haigeks jäänud.

Meile tuli Hädidžä tädi, avaldas mulle oma tänulikkust

101

ja palus enda poole — Hädidžä tahab mind isiklikult tänada, aga ei jõua tõusta. Et neiu ei huvitanud mind enam peaaegu üldse, jättis väljavaade teda kohata mind ükskõikseks ja ma lubasin minna ainult sellepärast, et kutsest keelduda oli ebaviisakas.

Hädidžä lamas voodis. Mind nähes muutus ta rõõmsaks, naeratas ja palus enda juurde istuma. Siis ta äkki süngestus, silmi tulid pisarad ja neid varjata püüdes keeras ta pea kõrvale. Siiski ei suutnud Hädidžä pisaraid tagasi hoida — hetke pärast nuttis ta kibedalt, lapselikult.

«Mis teil on?» küsisin täielikus arusaamatuses. «Miks te nutate?»

«Ma kartsin väga, et te ei tule.»

«Mispärast?»

«Sellepärast, et ma teen teile kogu aeg halba. Ma tahaksin nii väga, et te mulle andestaksite.»

«Aga ma ei ole ju teie peale vihane!»

Mõne minuti pärast lobises Hädidžä juba rõõmsalt, unustas oma haiguse hoopiski. Ta püüdis mind igati lõbustada ja ütles isegi «sina» nagu vanale sõbrale.

Kui ma ära läksin, saatis Hädidžä mind vana jalakani.

«Mulle jääb alatiseks meelde, kui hea sa oled,» sõnas ta nukralt. «Ainult unusta, palun, kõik need inetused, mis ma olen teinud. Palun sind väga. Kas unustad?»

«Hästi, hästi, unustan.»

«Või tead mis,» ütles ta pärast lühikest mõtlemist. «Võib-olla ei ole vaja, ära unusta. Parem mäletada inimesest kas või halba, kui ta täiesti unustada? Õigus?»

«Vist ongi õigus . . .»

Me leppisime ära. Ja mitte ainult et leppisime — see päev tegi meid kõige paremateks sõpradeks. Istusin Hädidžäga tihti kaua vana jalaka all, arutades kõiki maailma asju. Nüüd ma lõpuks mõistsin, mida Hädidžä endast õieti kujutab. Ta oli üllatavalt põikpäine tüdruk, kes oskas alati oma tahtmise läbi viia, aga seejuures oli hea, lahke, suuremeelne.

Päevad veetsime peaaegu otsast otsani koos. Õhtuti

102

tuli Hädidžä koos tädiga meile. Mul ei olnud enam Šuvälanis igav ja kaks nädalat, mis suvitusaja lõpuni jäid, lendasid märkamatult mööda.

Ärasõidu eelõhtul tulid naabrid meiega hüvasti jätma. Hädidžä tädi läks varsti ära — vaja kraam kokku panna, koidu ajal asutakse teele —, aga neiu istus meil hilise õhtuni.

Kuud ei paistnud, öö oli pime ja ma läksin Hädidžäd saatma. Tervelt pool tundi seisime vana jalaka all ega suutnud kuidagi lahkuda — nii hea oli siin öises aias . . . Lõpuks surusin Hädidžäl kätt.

«Ma? ei unusta sind mitte kunagi,» ütles tütarlaps mulle tasa. «Ära ka sina mind unusta.»

Ronisin üle tara, toetusin sellele kätega ja vaatasin eemalduvale Hädidžäle järele. Tundsin, et see on lahkumine lähedasest inimesest ja võib-olla lahkumine igaveseks.

Astunud sammu kakskümmend, pöördus Hädidžä äkki ümber. Oli väga pime. Ootasin vaikselt, tundes, et ta peab mulle midagi ütlema. Ja nägin äkki, et Hädidžä tuleb lähemale. Ta jooksis minu juurde, pani käed ümber kaela, puudutas huultega mu huuli ja sööstis tuuleiilina minema.

Ma ei suutnud paigast liikuda. Kuidas oleksin tahtnud Hädidžäle heita veel ainsagi pilgu, kuid ta ei tulnud tagasi.

Lebasin koiduni und silma saamata, üleni ähmaste soovide ja unelmate võimuses.

«Saagu mis saab, aga ma pean Hädidžäd nägema!» See mõte sundis mind voodist hüppama ja tänavale tõttama. Ootasin kaua . . . Ilmus nähtavale üks tõld, siis teine. Lõpuks ometi nemad! Kui mu pilk kohtas Hädidžä pilku, viskas ta mulle nelgiõie. Tõstsin lille üles.

Möödus kolm aastat. Terve see aeg ei näinud ma Hädidžäd ega teadnud temast midagi. Pärast kuulsin, et ta on abiellunud rikka mehega. Vähehaaval tõrjusid elumured mu mälust Hädidžä kuju. Nii või teisiti, ma pidin selle tütarlapse unustama — milleks asjata piinelda?

1908. aasta suvel sõitsin Piršagõ tuttavate juurde veidiks ajaks puhkama.

103

Õhtul läksin kaldale jalutama ja mulle tuli vastu seltskond naisi. Lõin silmad maha, tahtes kiiresti mööda minna, aga kui naised minuga kohakuti jõudsid, sundis miski mind pead tõstma ja salaja nende poole vaatama. Nad kõik olid elatanud, aga üks . . . üks oli noor. Ta ei katnud minu eest nägu nagu teised, ta vaatas mulle otse silma . . .

See oli ju Hädidžä! taipasin järsku. Aga kui muutunud! Suureks kasvanud, täidlasem! Ja nägu on tal valge-valge! Heledast siidist tšadraa alt paistis moodne pidulik kleit.

Läksin mõne sammu, — jäin seisma ja heitsin Hädid-žäle veel ühe pilgu. Temagi vaatas mind. Me ei lausunud teineteisele sõnagi.

Nii kohtusin ma Hädidžäga teist korda.

Kolmas kord nägime teineteist nelja aasta pärast — 1912. aastal.

Elasin tollal praeguses Kommunistide tänavas, ühes Hadžadž-agaa võõrastemaja kambris. Oli parajasti muharram ja usklikud kogunesid trobikonniti võõrastemaja õuele leinapalvustele. Kord õhtul töölt tulles nägin, et võõrastemaja hoov on puupüsti rahvast täis, aga tänaval värava taga seisavad mõned naised. Nad kogunesid tavaliselt teise korruse palkonile, aga olid eelmisel õhtul omavahel kaklema läinud ja nüüd ei lasknud palvuste korraldajad neid üldse sisse.

«Vend,» pöördus üks värava juures seisja minu poole, «lase meid läbi, me ei hakka skandaalitsema.»

«See ei ole minu teha, õde,» vastasin. «Ma ei saa teid millegagi aidata.»

«Ei saa millegagi aidata? Aga kui sind palub Hädidžä?»

Keerasin ümber ja vaatasin talle tähelepanelikult otsa. See oli tõepoolest Hädidžä — tundsin kohe ära tema silmad.

Seekord ei näinud Hädidžä välja sugugi niisugune nagu viis aastat tagasi. Tol korral oli ta uhkelt liides, aga nüüd kandis lihtsat kleiti, odavaid kulunud kingi... Ei paistnud just jõukalt elavat.. .

Muidugi tantsin väga Hädidžä palvet täita. Tõin naistele pingi, panin nad kaugemale istuma ja läksin oma tuppa. Kõik naabrid olid leinapalvusele läinud. Oli

104

vaikne. Kõndisin mööda tuba, mõtlesin Hädidžäst ja mu mälestustes elustus too suvi, mil veetsime koos nii palju õnnelikke tunde. Kui me lahkusime — see oli seitse aastat tagasi —, suudles Hädidžä mind. Esimest ja viimast korda.

Tundsin järsku huultel tema õrnade huulte soojust, ja otsinud vanade raamatute hulgast välja ühe tohutu paksu — koraani pärsiakeelse tõlke, hakkasin seda kiiresti lehitsema. Lõpuks leidsin, mida otsisin. See oli lill, toosama nelk, mille mulle teadmata miks kinkis tookord Hädidžä. ,

Ois kuivas ära, tema kroonlehed muutusid pudedaks ja värvituks. Suure raamatu tihked lehed muserdasid väikest nelgiõit säärase jõuga, et ta kaotas nii värvi kui lõhna . . . Masendusega vaatasin lille. Midagi ühist oli selle närbunud õie ja tolle Hädidžä vahel, keda ma täna nägin. Ere ja värske oli kunagi see nelk . . . Paks raamat vajutas õit oma karmide paksude lehtedega, mürgitas teda hallituse ja vana paberi lehaga, hävitades kõik, mis oli teinud selle kauni looduseanni nii võluvaks. Seesama oli juhtunud ka Hädidžäga: temalt rööviti ilu ja noorus, ta on murtud, muserdatud, huku-tatud . . . See ei ole enam lõhnav, äsja puhkenud, armastuse järele janunev õis, vaid armetu olevus, kelle välimus sisendab kurbust.

Vaatasin kaua lilleõit. . . Pärast leinapalvuse lõppu leidsin Hädidžä ja tema sõbrannad oma toakese ukse juurest, nad tulid siia ootama, kuni rahvas laiali läheb.

Tegin Hädidžäga juttu. Sain teada, et viie aasta eest läks ta mehele rikkale kalliskivikaupmehele, kuid ei suutnud temaga harjuda ja pidi kolm aastat hiljem mehest lahku minema. Poolteist aastat elas ta isakodus, ütles kõigile kosijatele ära, kuid lõpuks pidi ikkagi abielluma. Seekord väikekaupmehega.

Kuulasin Hädidžäd ja silmitsesin teda nukralt. Ilust, mis.mind viis aastat tagasi nii vaimustas, oli õige vähe järele jäänud.

Võõrastemaja hoov tühjenes pikkamööda, rahvas läks laiali. Sõbrannad kiirustasid Hädidžäd takka, aga tema aina rääkis ja rääkis. . . Šuvälanist, meie sõprusest, sellest, et ta ei unusta kunagi toda suve . . . Lõpuks surus Hädidžä mul kätt ja soovis kõike head.

105

«Ma elan väga halvasti,» sõnas ta lahkumisel.

Möödus veel kuus aastat. Palju sündmusi mahtus nendesse. Maailmasõda, Veebruarirevolutsioon, Oktoobrirevolutsioon . . . Ma ei käinud Bakuus mitu aastat ja sõitsin siia alles 1918. aastal.

Asusin elama suurde vanasse majja endises Mihhai-lovskaja tänavas. Et väljast oma tuppa jõuda, pidin minema läbi pika pimeda koridori. Kord, minnes mööda seda koridori, nägin köögist üht naist puusületäiega välja astuvat — vististi teenijanna. Ta jõudis minu kohale, aga pöördus siis järsult pealudes seina poole. Mõte libises tahtmatult Hädidžäle: see naine meenutas imekspandavalt teda. Mu tähelepanu köitsid juuksed, mis paistsid hooletult ülevisatud tšadraa alt — need olid niisama paksud ja heledad nagu Hädidžäl.

Terve päeva olin selle kohtumise mõju all. Äkki on see tõesti Hädidžä — mida kõike elus ei juhtu! Ei suutnud ainult uskuda, et see isemeelne, alistumatu, kapriisne naine võib minna teenijaks võõrasse majja. Aga kui see on siiski Hädidžä! Et oma kahtlusi hajutada, kutsusin kojamehe ja pärisin temalt naise kohta, keda olin koridoris kohanud.

«See on Hašimovite teenija,» selgitas tema. «Hiljaaegu tuli. Algul ei tahtnud nime ütelda, tuii passi nõuda. Hädidžä on nimi.»

Palusin kojamehel Hädidžäle edasi ütelda, et tahan teda väga näha.

Hädidžä tuli alles järgmisel õhtul. Tal oli seljas vana lapitud undruk. Üleni kuidagi longus ja vaevatud, köhis ta vahetpidamata. Kuulsin, et ta oli teisest mehest lahku läinud.

Tal oli viieaastane tütar. Isa ei võtnud neid enda juurde, tahtis ajada Hädidžäd mehe juurde tagasi, aga too ei nõustunud. Ennem teenib teisi, kui elab selle inimesega.

Järgmisel päeval öeldi mulle, et Hašimovite uus teenija läinud ära. Hädidžä ei tahtnud mind näha, ta häbenes oma vaesust.

Hüsugune oli mu neljas kohtumine selle naisega.

Viimast korda nägin teda kümne kuu pärast — 1919. aasta augustis. Sõitsin Šuvälani sellesama sugulaste

106

juurde, kelle külaliseks olin kunagi poisikesena olnud. Ja järsku sain teada, et siin viibib ka Hädidžä ning et ta on väga haige. Ode ütles, et Hädidžä ootavat mind, pärivat iga päev, millal ma tulen.

Läksin naabersuvilasse. Ronisin üle tara — üle tollesama puutara, mille juures me kunagi hüvasti jätsime . . . Hädidžä tädi tuli mulle vastu ja viis mu haige juurde.

Hädidžä lebas selili. Temast olid järele jäänud ainult silmad — suured mustad silmad. Ja juuksed, tihedad kastanpruunid juuksed korratult padjal laiali.

Mind nähes tahtis Hädidžä tõusta, kuid hoidsin teda tagasi — nägin, et tal pole nii palju jõudu. Ta võttis mu käe, naeratas ... Ta silmad muutusid kurvaks-kur-vaks ja ta pöördus seina poole, et pisaraid varjata. Kuid ta oli liiga jõuetu, et end vaos hoida.

Ja mulle meenus tahtmatult, et neliteist aastat tagasi siinsamas, selles majas ja selles voodis nuttis ta niisama ja niisamuti püüdis varjata pisaraid. Ka siis oli ta vist haige, aga milline vahe tolle ja praeguse haiguse vahel!

Istusin voodi juures, teadmata, mida ütelda. Pärida haiguse üle? Misjaoks — niigi on selge, et ta enam ei tõuse.

«Kas te olete väga haige?» küsisin siiski. «Jah. Ma suren varsti.»

Jäime vait. Siis kostis vaikuses Hädidžä nõrk hääl:

«Tead, ma ei tahtnud kuhugi sõita . . . Seda kõike tegi tädi. Tema, vaeseke, tahtis mind ilmtingimata värske õhuga ravida. Ütlesin, et sõidan ainult siia, Šuvälani. Millegipärast ei suuda ma kuidagi unustada seda aeda . . . Mõtlesin, et siin saan kindlasti terveks. Ei lähe korda ... »

Jälle täitusid ta silmad pisaraist. Ta hakkas köhima.

«Ja tead,» jätkas Hädidžä, kui oli pärast köhahoogu hinge tõmmanud, «nagu siia jõudsime, kogu aeg mõtlen sinust. Iga päev olen küsinud, millal sa tuled. Kart-sin,.et suren sind nägemata. Mõnikord oli ju surm väga-väga lähedal. Hing ei lahku mu kehast, hoian teda jõuga kinni. Oi, kuidas ei taha surra! Alles praegu saan aru, kui hea on elada!»

Hädidžä jäi vait — tal oli raske rääkida. Ta laup kattus higiga, pilk oli suunatud ühte punkti. Kaks suurt

107

pisarat veeres mööda surija koltunud nägu, jättes põskedele peened niisked triibud . . .

«Te nutate?» tuli mult tahtmatult.

Ta naeratas.

«Ei. Ma olen nii rõõmus, et sa sõitsid siia, tulid minu juurde. Ma ju kogu aeg ainult sellest olengi unistanud. Ootasin, ootasin . . . Mulle tundus millegipärast, et sa tingimata tuled . . . Tulidki. Kui kõik mu soovid oleksid võinud samamoodi täituda ... »

Õhtul olin jälle Hädidžä juures. Päike oli juba loojumas ja tuba täitis vaid nõrk tuhmuv valgus, mida saatis väike lamp. Nurgas mängis vaikselt aasta kuuene tütarlaps, kes oli Hädidžäga hämmastavalt samane. Ka Hädidžä tädi oli toas. Tšadraa oli tal küljele nihkunud — nähtavasti kattis ta minu tulekul kiiruga pea. Austusest minu, külalise vastu ilmus ka tema mees. Ta istus eemal ja püüdis mind vestlusse tõmmata, kuid ilma erilise eduta. Hädidžä lebas liikumatult selili ja hingas kiiresti-kiiresti.

«Tädi!» kutsus ta äkki. «Tule, palun, siia ja istu!»
Naine istus voodi juurde.
«Ma tean, et ma ei jää elama,» alustas Hädidžä. «Olen suremas. Ja ma tahan, et te kuuleksite minu viimast soovi. Lubage, et teete kõik, mis ma ütlen.»
«No mis sa ometi, tütreke!» alustas tädi. «Miks siis niimoodi? Jumal aitab, saad terveks, tõused ... »
«Ei ole vaja, tädi! Miks te mind petate? .. .»
«Räägi, tütar, räägi!» katkestas peremees. «Teeme kõik nii, nagu sa ütled.»
«Olete tähele pannud,» sõnas Hädidžä, «et ma hakkasin viimasel ajal oma tütart teistmoodi kutsuma. Andsin talle enda nime. Kutsuge teda Hädidžäks, kui mind enam ei ole. See on mu esimene soov.
Teine soov on niisugune: pärast mu surma ärge kutsuge mollat koraani lugema, ärge pidage peieid, ma ei taha midagi sellist. Ka leina ei ole vaja. Jäägu kõik nii, nagu polekski Hädidžä surnud. Minu tütar elab edasi minu asemel.»
Tädi vaatas mehe poole. Too noogutas, andes naisele märku vait olla.
«Ja minu kolmas soov,» jätkas Hädidžä, «mu viimane, kõige tähtsam soov on see: ärge matke mind
108
surnuaeda. Tahan puhata suure jalaka all meie aia ääres. Tehke seda, kui tahate täita minu soovi. Palun seda oma surmatunnil.»
Hädidžä pööras pead ja vaatas mulle silma. Siis langetas ta jälle ripsmed.
«Ja veel pean ütlema ... » alustas ta. «Tahan ütelda ühte sõna, mis nii palju aastaid on maetud mu südamesse ... » Ta vaatas jälle mulle otsa.
«Ütelge,» palusin.
«Ütlen. Kas sa tead, miks ma tahan, et mind maetaks jalaka alla?»
Mulle meenus kohe too öö, mil ma Hädidžäst lahkusin, ja ma mõistsin, et ei pea tema küsimusele vastama. Hädidžä vastas ise.
«Veetsime selle puu all palju tunde,» ütles ta lihtsalt. «Aga ma armastasin sind.»
Ja võtnud oma kõhna nõrga käega minu käe, pani Hädidžä selle oma südame kohale.
Toas jäi väga vaikseks. Tädimees istus, kulm kortsus, käsi silmadel. Ta vaikis. Aga tädi ei pidanud vastu.
«Hädidžä!» hüüatas ta anuvalt. «Kas siis nii tohib? Mis inimesed ütlevad?»
Haige muigas.
««Häbi»? Jälle «häbi»? Jälle «mis inimesed ütlevad»?!»
Ta toetas käed vastu voodit, tahtis tõusta. Panin Hädidžäle mitu patja selja alla ja aitasin ta istukile.
«Kuulake mind, tädi!» alustas Hädidžä. «Mäletate, kui te mind mehele pannes ütlesite: ta on rikas mees, tal on uhke maja, palju kulda. Mis ma võisin teile vastu ütelda? Ainult ühte: ma ei armasta teda! Siis hakati mind häbistama: kas sul südametunnistust pole? mis inimesed ütlevad?
Ja te andsite mind mehele, keda ma ei armastanud, andsite ainult sellepärast, et muidu oleksid inimesed võinud meid hukka mõista. Piinlesin neli aastat ja pidin rnehe juurest ära tulema. Ainult niimoodi võisin teile tõestada, et inimest armastamata ei suuda ma temaga elada . . .
Läksin tagasi isa juurde. Mulle tundus, et olen heitnud endalt ränga koorma, ma juubeldasin, rõõmustasin vabaduse üle . .. Aga teie tegite karmi otsuse, et annate
109
mu uuesti mehele... Ja kõik kordus. Jälle algasid manitsused . . . Ma protesteerisin, ma kinnitasin: ei armasta, ei suuda iialgi armastada inimest, kelle te mulle meheks olite

määranud. Ja jälle pidin kuulma vastuseks: «Kas sul häbi pole, Hädidžä?! Mis inimesed ütlevad?!»

Te moonutasite mu elu, võtsite ära mu õnne, lükkasite mu hauda. Olen suremas. Aga isegi nüüd, kus kõik teavad, et ma enam ei tõuse, kui ma oma viimsel tunnil tahan öelda seda, mida olen neliteist aastat varjanud, kuulen jälle: «Kas sul häbi pole, Hädidžä?! Mis inimesed ütlevad?!» Kas tõesti pean viimse minutini häbenema tõde, pean valetama, kavaldama, varjama?»

Hädidžäd haaras raev.

Toonud kuuldavale viimased sõnad, hakkas ta köhima ning köhis nii kaua ja piinarikkalt, nagu oleks teda kägistatud, ja et vabaneda, näis ta olevat valmis puruks kiskuma ja välja sülitama oma haiged kopsud. Lõpuks langes Hädidžä jõuetult patjadele. Ta lamas liikumatult ja pisarad voolasid hääletult mööda põski . . . Tundus, et neile ei tule lõppu.

«Ärge nutke, Hädidžä,» palusin. «Ei maksa.»

«Pole midagi, mul on parem nutta,» vastas ta, «ega ma siis enda, vaid tütre pärast. Ma tean, et teda ootab seesama elu, et õel saatus, mis hukutas minu, ei heida armu ka temale. Mu vaene tüdruk.»

Surijal oli õigus. See, mida Hädidžä nimetas oma õelaks saatuseks, see, mis oli hukutanud vaese naise, jäi elama. Tema tütart, tema last ootab seesama kalk «mis inimesed ütlevad?». Ka temalt röövitakse õnn, mürgitatakse tema elu, viiakse ta enneaegu hauda.

Lahkusin Hädidžäst vapustatuna. Kesköö oli juba ammu möödas, aga mul ei tulnud und. Hädidžä armastas mind . . .

Tõusin ja läksin aeda. Kõik ümberringi magas. Läksin vana jalaka juurde ja tardusin, haaratud mälestustest.

Nagu filmilint, libises mu vaimusilmade eest läbi üks pilt teise järel — pildid möödunud päevadest, mis ma veetsin koos Hädidžäga. Sellest on möödas neliteist aastat. Neliteist aastat... Ta jooksis tookord minu juurde, kaelustas mind ja surus huuled minu suule — ta tahtis,

110

et ma teaksin tema armastusest. Juba tol ööl ei suutnud ma magada, sest olin niisamuti haaratud värisevast õrnusest selle tütarlapse vastu. Aeg, inimesed viisid meid lahku, ei lasknud meil õnnelikuks saada. «Mis inimesed ütlevad?» Hirmutatud neist sõnadest, peitsime oma tunde südame kõige salajasemasse soppi. Miks me seda tegime?

Vali nutt, mis kostis äkki Hädidžä majast, katkestas mu nukrad mõtisklused. Polnud vaja küsima minna, mis on juhtunud. Kõik on lõppenud, Hädidžä silmad, tema suured kurvad silmad igaveseks sulgunud ja omaksed nutavad lahkunu juures.

Hommikul ta maeti. Peaaegu kõik, mida Hädidžä surres oli palunud, täideti. Kadunu tahtmisse suhtuti vajaliku austusega. Ainult ühte Hädidžä soovi — et ta maetaks vana jalaka alla — ei peetud võimalikuks täita. Kui tädi küsis mehelt, kuidas matmisega jääb, kuulsin jälle:

«Mis inimesed ütlevad?»

Sellest ajast on möödunud hulk aastaid. Inimesed on Hädidžä juba ammu unustanud. Ausalt öelda, mina samuti. Aga hiljuti tulvas Hädidžä nukker lugu uuesti mu mälestustesse. See oli Oktoobri kümnenda aastapäeva eel. «Hädidžä suri,» mõtlesin, «saamata vabadust maitsta, aga temast jäi järele tütar, seesama tüdrukuke, kelle kibeda saatuse üle halas surev ema.» Tollal ma ei kahelnud, et Hädidžä rasked eelaimused lähevad täide. Kui hea, et ma eksisin! Kus on praegu see tütarlaps? Õpib, arvatavasti on lõpetamas teist klassi — täpselt ei tea. Aga ühes olen ma kindlalt veendunud: iialgi ei pea

tema, vanaemade tahtmisele alludes ja kartes inimeste ütlemist, oma õnnest loobuma, oma tunnet lämmatama, häbenema armastust.

Ja suure peo helgel päeval täidab mu südant kirglik soov:

«Olgu naised vabad, olgu vabad kõik maailma naised!»

1927

MIRZÄ IBRAHIMOV

Aserbaidžaani rahvakirjanik Mirzä Ibrahimov sündis 1911. a. Lõuna-Aserbaidžaanis (Iraanis) Eva külas vaese talupoja perekonnas. Kaheksa-aastaselt vanemateta jäänud poisike pidi ise hakkama endale elatist teenima. Pärast nõukogude võimu kehtestamist õppis vabriku-koolis ja töölisnoorsoo õhtukursustel naftatehnikumi juures, töötades samaaegselt lukksepana naftatööstusettevõttes. 1930. a. ilmusid trükis tema esimesed luuletused ja jutustused. 1932—1933 õppis Aserbaidžaani Teadusliku Uurimise Instituudi ettevalmistusosakonnas. 1935. a. jätkas õpinguid Leningradi Idainstituudi aspirantuuris, kaitses kandidaadiväitekirja kirjandusteadlasena. Alates 1937. a. on M. Ibrahi-mov pidevalt täitnud tähtsaid riiklikke ja ühiskondlikke ülesandeid (Aserbaidžaani Ooperi- ja Balletiteatri direktor, Kunstiasjade Valitsuse ülem, Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja). Aastatel 1954— 1959 Aserbaidžaani Ülemnõukogu Presiidiumi esimees. 1965. a. alates Aserbaidžaani Kirjanike Liidu esimene sekretär. 1945. aastast Aserbaidžaani NSV Teaduste Akadeemia akadeemik.

112

LÕKKE ÄÄRES

1

Pimedal detsembriööl aastal 1945 kogunes salk fädaiisid, kes olid Täbrizi ümber piiranud, lõkke äärde.

Külma ei olnud veel, aga haledalt vinguv tuul tungis üdini. Fädaiid ei paistnud külma tundvat. Enamik neist olid talupojad, kes olid terve elu mööda saatnud põllul ja harjunud nii sügisese rõskuse kui talvise pakasega.

Pilvine taevas võlvus madalal, silmapiiri mattis pimedus. Raske sõnatus oli ümberringi maad võtnud. Näis, et kõik elus magab, mähkunud saladusteloori.

Ja ainult fädaiid lõkke ääres olid ärkvel, austades Aserbaidžaani elanike iidset tava. Nad vaatasid tähelepanelikult lõkke vilkuvat silma, mis tundus vestvat ööpimeduses tuhandeid legende. Kes silmitseb kottpimedas kustuvat lõket, selle vaimusilma ette kerkib imeline fantaasiamaailm, meenub lugematu arv legende ja üksteise järel voolavad jutustused ammu möödunud aegadest.

Kõige parerrrini jutustas vana Kärim. See vanamees, kes elus palju näinud, tundus inimliku tarkuse kehastusena. Otsatut headust hoovas kogu tema olemusest, eriti siis, kui Kärimi nägu valgustas naeratus. Tema lumivalge habe ja lopsakad valged kulmud sulasid peaaegu ühte tema juuste härmatisega. Ainult elavad mustad silmad, mis polnud veel kaotanud sära, välkusid selles valevuses nagu ojake keset padrikut.

«Jutustage meile midagi, onu Kärim...» pöördus tema poole Salehh, noor lõbus poiss. «Meile on kõik huvitav — elu pole me ju õieti veel näinudki.»

Hakkasid teisedki paluma:

«Jutusta, jutusta, onu Kärim!»

Vanamees mõtles veidi, vidutas silmi ja alustas lõkkes hõõguvaid süsi segades vaikselt:
«Jutustan teile nüüd ühe loo. See on ennemuistne lugu, vist küll tuhat aastat vana. Noortel pole temast võib-olla praegugi sooja ega külma, aga meile meeldis ta omal ajal väga. Noh, meeldib või mitte, oma asi. Kuulake!

Kui palju džigitte meie vana maailm ka poleks näinud, kui palju poegi sünnitanud see must maa, aga kõik nad on ta pärast jälle oma rüppe tagasi võtnud. Palju uhkeid mehi on ta neelanud, palju koldeid kustutanud surmatuul. Aga ega keegi kunagi ise ole hüljanud seda maailma, isu elust täis . . . Jah, kõik elav on vaid põrm halastamatu saatuse keerises. Kes sa ka iganes ei oie: šahh või kerjus, kangelane või argpüks, varem või hiljem lahkud sa siit maailmast... Ja lahkudes viid endaga kaasa inimeste õnnistuse või nende needmised. Las põleb su süda rahva heaks ja inimlik tänulikkus saadab sind viimsele teekonnale. Kuulake, ma jutustan teile kangelasest Äldžanist.»
Vaikseks jäänud fädaiid vaatasid vanamehele tähelepanelikult otsa. Ja ta alustas. Kärim jutustas pikkamööda, kiirustamata, just nagu millegi üle . aru pidades.
«Räägitakse, vanal ajal olnud maa peal üks hõim. Selle hõimu liikmed ei tundnud nälga, ei puudust, ei vangimaju. Tugev ei rõhunud nõrka — nad olid vabad!
Selle hõimu liikmed ei piinanud üksteist ja mitte keegi ei öelnud teisele solvavat, õelat sõna ... Ei tundnud nad ei valet ega kadedust. Aga kui kellelegi saabus must päev, ulatasid hõimuvennad talle abistava käe.
Nad olid töökad ja askeldasid koidust ehani. Ja maa tasus neile sajakordselt. Kõikjal õitsesid aiad, lokkasid viljaväljad. Aga kevadel lõhnas iga lill ja kõlas tuhandete lindude paljuhäälne laul.
Jah, see oli õnnelik hõim. Nad armastasid soojust, valgust. . . Nad austasid tuld*, sest kustumatust tulest ammutasid nad jõudu. Ja ei sallinud selle hõimu rahvas ööd ega pimedust. Kui loojus päike, kogunesid nad tule juurde, laulsid ja tantsisid lõkete ümber.
See oli vapper, tarmukas rahvas. Rasketel päevadel tõusid nad kodumaa kaitsele nagu kõikumatu müür. Ja püha oli neile langenute mälestus. Kangelaste kehad matsid nad oma kustumatute lõkete juurde . . .
Aga õnn ei ole igavene, mu lapsed, nagu miski ei ole igavene selles maailmas . . .
Õnnetus varitseb ini-
* Kaasaegsete aserbaidžaanlaste esivanemad olid tulekummardajad.

mest alati ja vaba hõimu rahvale ilmutas ta ükskord oma musta palet.
Võlutud selle maa rikkustest, tungisid vaenlased õnnelikule rahvale kallale. Neid juhtis verejanuline Alpars. Selle hõimu varjurikkad aiad ja aedade magusad viljad, ojade jahedus, naiste ilu ei andnud talle rahu.
Rohutirtsuparvena langesid vaba hõimu kallale raudrüüs sõdalaste lugematud jõugud. Siis kõlas kõikjal sõjahüüd ja silmapilk kargasid džigitid sadulasse. Naised võtsid mõõgad ja läksid koos meeste ja vendadega. Õrnad kaunitarid, kes rahupäevil olid pelglikud nagu gasellid, muutusid emalõvideks, kui kodumaad ähvardas ohf. Ka raugad ja lapsed läksid džigittidele appi. Kaljuna kerkis rahvas vaenlase vägede voolu ette.
Vihisesid nooled, välkusid mõõgad, surnukehadest kasvasid mäed. Kukkusid peadeta kehad ja veeresid raiutud pead. Karm oli see võitlus. Aga ei lasknud vaba hõim vaenlast oma kodumaale.
Nende eesotsas seisis vägilane Äldžan — rahva lemmik ja lootus. Tiigrina tormas Äldžan taplusse, mäed võpatasid tema hirmuäratavast hüüdest. Üksteise järel langesid tema mõõgahoopidest vaenlaste pead — keegi ei saanud Äldžanile vastu.
Aga siis astus lahingusse verejanuline Alpars ise. Ta otsustas tappa Äldžani, jätta vabade inimeste hõimu juhist ilma. Enne lahingut õgis Alpars alati inimsüda-meid, et end üles

kütta. Nii ka nüüd — söönud ära ühe vangi südame, tormas raevukas Alpars Äldžani poole. Aga Äldžan ei põgenenud võitlusväljalt, ta seadis oma rinna rauda rüütatud verejanulisele Alparsile vastu. Ta virutas mõrtsukal mõõga käest ja lõi tal kõrva maha. Alpars laskis jalga. Sellest ajast peale hakati teda kutsuma Ükskõrvaks.

Aga Alpars Ükskõrv ei jätnud lootust uhket hõimu põrmu tallata. Ta mõistis, et jõuga ei saavuta midagi, ja otsustas appi võtta kavaluse. Mõtles vereimeja hävitada inimeste kõige kallima, nende lootuse, nende usu — võtta neilt ära tule. Pole midagi hirmsamat kui inimese kavalus, hoidku meid jumal selle eest. Ei ole rahvast, keda ei saaks võita kavalusega, ja ei leidu kollet, mida ei saaks kustutada pettusega. Salakaval Alpars

115

saatis õnneliku hõimu juurde oma teenrid, kes olid riietatud kerjusteks. Nad varastasid ära kustumatu tule.

Hõim jäi ilma valgusest ja soojusest. Asjata sorisid õnnetud lõkketuhas, lootes leida kas või ainsatki hõõguvat sütt. Ümberringi valitses pimedus. Valjud nutu-hääled vaid elustasid seda. Halvasti hakkas käima nende inimeste käsi, kes olid ilma jäänud kustumatust tulest. Ei olnud enam tuld ja nad hakkasid sööma toorest, verist liha. Jäid jõuetuks nende mõtted, kuivasid aiad, muutusid lagedaks põllud. Kunagise õnneliku rahva maal lõi lokkama häda ja mure. Alpars allutas hõimu endale.

Aga isegi nüüd, kus Ükskõrv oli saanud, mis tahtis, ei jäänud ta rahule, vähe tundus neist viletsustest olevat tema vaenlastele. Ta otsustas kidutada inimesi igatsusega. Käskis verejanuline Alpars süüdata igal õhtul kõrge mäe otsas lõkke, et õnnetud võiksid seda kaugusest näha. Ja oli kästud igaüks, kes julgeb ligineda, tulle visata.

Pimedusse mattunud inimesed nutsid valjusti, vaadates kauget tuld . - . Aga orjalikkuse vaim tungis juba rahva ihhu ja näris nagu uss tema südant. See tappis vapruse, kurnas kätest jõu, vajutas looka selja.

Jah, mu lapsed, alles mustadel päevadel õpid tundma inimese hinge. Ei suuda tõeline džigitt kibedal tunnil ükskõikselt kuulata rahva oigamist. Niisugune oli ka Äldžan. Ta mõistis, et hukkub armastatud rahvas, kui ei sütti taas igavene tuli. Ja Äldžan varastas mäe otsas põlevast lõkkest tule ja tõi oma hõimule.

Lootus sütitas inimeste südameid, kui nad nägid oma kolletes jälle tuld . . . Nende silmad lõid särama, nende seljad läksid sirgeks ja väljakannatamatuks muutusid orjuseahelad.

Ehmus Ükskõrv, kui nägi kauguses leegi kuma. Ta teadis, et kui inimestel põleb koldes jälle tuli, ei murra neid enam ühegi väega.

Hakkas vana Alpars vabisema hirmust ja õelusest . . . Kogus kokku alistatud hõimu ja nõudis, et antaks välja, kes varastas tule. Aga rahvas vaikis. Siis käskis Ükskõrv teha hiiglasuure lõkke ja inimesi piinata . . . Elusana pildus ta rauku lõkkesse ... Ise karjus: «Andke välja, kes tule tõi, ja ma halastan teie

116

peale!» Aga rahvas vaikis. Ei ole maailmas ustavamat ja kindlamat omast rahvast. Jah, mu kallid, surematu on see, kes elab tema südames. Igaviku häll on rahva rüpes.

Ei reetnud rahvas Äldžani, ei andnud Ükskõrvale . . . Siis käskis vereimeja heita tulle lapsi.

Seda ei kannatanud Äldžan välja. Järsku sähvas välk, raksatas kõu — tundus, et lõheneb taevas ja avaneb maapõu. Ei jõudnud inimesed veel toibuda, kui vägilane Äldžan kerkis nagu mägi vihatud vallutaja ette.

«Mina tõin tule ära,» ütles ta. «Sulle on sellest vähe, et sa* tegid meie inimesed orjadeks ja riisusid paljaks meie maa. Ei rõõmustanud see küllalt su meelt, et sa viisid ära meie tütarlapsi ja naisi. Ei saanud sest küllalt su kurjusele, kui sa kuivatasid ära meie aiad ja tegid lagedaks meie põllud — sa tahtsid põrmu tallata meie jumalust. Sa mõtlesid

kustutada südamete tule, hävitada meie silmade valguse. Aga rahvas ei saa elada tuleta ja ei ela. Mina tõin tule!»
Tundis Ukskõrv Äldžani ära ja tema süda kiskus kokku, -kui ta vaatas kangelase selgetesse silmadesse.
«Ma viskan su tulle!» karjus vereimeja.
«Viska!» vastas talle Äldžan. «Sa võid mu ära põletada, aga ei suuda kustutada vabaduse tuld. Rahvas ei lase teda enam kunagi käest.»
Vaatas Ukskõrv vaprale mehele otsa ja kiristas nagu metsloom viha pärast hambaid. Aga timukad, kes teadsid, et kohe annab ta neile käsu Äldžan kinni võtta, kargasid kangelasele kallale. Kuid ainsa mõõgahoobiga raius Äldžan neil kõigil pea otsast ja viskas kehad Alparsi jalge ette.
«Säh, söö nende südamed ära!» hüüdis ta mõrtsukale.
«Ei, ma söön ära sinu südame!» röögatas Ukskõrv vihast vappudes. «Kiskuge tal süda rinnust!» käskis ta oma mehi.
Aga Äldžan lükkas kõik eemale ja tuli rahulikult Ukskõrva juurde.
«Olen sinu võlglane, Alpars. Ma lõin sul kõrva peast, võta sina vastutasuks minu süda!» ütles ta ja tõmbas kinžalli tupest. Hirm haaras kõiki, naised tõstsid valju

nutukisa, välgud hakkasid taevas sähvima. Aga Äldžan, rebinud, rinnast oma südame, viskas selle Alparsile.
Alpars haaras lennult vägilase sooja, verest aurava südame. Aga ta ei jõudnud seda veel alla neelata, kui veretombuga koos tuli tal suust tema enda maks.
«Mürk!» hakkas vereimeja möirgama. «Ta mürgitas mu ära!»
«Jah,» kostis Äldžan mõtlikult tulle vaadates, «ma segasin oma südamesse mürki. Meie kolletesse jääb tuli põlema!»
Nähes, et nende pealik on suremas, jooksid Alparsi sõjamehed kabuhirmus laiali. Hõim viskas minema orjaahelad. Aga Äldžani haual, kes tõi inimestele vabaduse, süütasid nad igavese tule. See põleb praegugi.
Räägitakse, et igal õhtul lehvib kangelase vaim meie kohal ja annab valgust neile perekondadele, kelle koldes ei ole tuld. Jah, olid alles tõelised džigitid vanal ajal.»
Onu Kärim jäi vait, sulges silmad ja vajus sügavaisse mõtteisse.

2

Keegi ei katkestanud vaikust. Lõkke ääres istujad unistasid. Imeline, hämmastav legend, mille onu Kärim oli pajatanud, äratas hinge hellitades iha seninähtamatute kangelastegude järele. Mehed paistsid olevat unustanud pimeduse ja tüütu läbitungiva tuule. Nad ei märganud enam Täbrizi tulesid, mis vilkusid kaugusesse külvatuna nagu tähed, nad ei taibanud, kust on tekkinud need öö silmad, miks põlevad nad külma maa kohal.
Pahinal hakkas samovar keema. See äratas Kärimi mõtetest.
«Noh, noormees, vaja teed keeta,» sõnas ta Salehhi poole pöördudes. Too loputas teekannu keeva veega ja läigatas sellest vana tee välja. Onu Kärim tähendas manitsevalt:
«Kui keeva vett kallad, tuleb jumalat meelde tuletada. Allah on loonud tuhandeid nähtamatuid elusid. Kes teab, kui palju sina ära põletad, kui tulist vett

niimoodi välja kallad. Patt. . . õnnetuse tõmbad endale kaela ... »
«Ära karda, onu Kärim,» vastas Salehh. «Ei põleta. See kõik on väljamõeldis. Peale inimese ei ole Allah loonud maa peale teisi hingega ja mõistusega olevusi.»

«Patt on niimoodi rääkida, pojuke. Ära võta jumala nime asjata suhu, kaotad kõnevõime. Tead, ma jutustan sulle nüüd sellise loo . . . Kuulad vanameest, laulad teist laulu. Seda asja olen ma oma ihusilmaga näinud.»

Kõik tahtsid kuulda Kärimi järgmist jutustust. Ja fädaiid nihkusid jälle lähemale, vaadates vanamehele huvitatult näkku.

«Onu Kärim, pane see külje alla, siis on mugavam,» ütles üks, pistes Kärimi parema käe alla neljaks keeratud tšerkessi poolkuue.

Silunud harda palvetajaliigutusega mitu korda nägu ja võtnud nii salapärase ilme, nagu oleksid tema ette ilmunud äkki nähtamatud võluolendid, kellest ta just oli pajatanud, alustas vanamees jutustust.

«Vaat nii, pojukesed, aastat nelikümmend tagasi tulime me samasugusel pimedal ööl kokku. See oli külas. Olin siis kas neliteist või viisteist aastat vana. Isa oli tookord veel elus, talvel kogunesime õhtuti tema jutte kuulama.

Naabrid tulid meile — poisid, noorikud. Jaa. . . Olgu neetud see paha vaim. Vaat praegugi on paharet kusagil kurja tegemas, et me teda meelde tuletasime. Alati annab endast teada, kui temast räägitakse. Aga tookord kõneles isa just parajasti vanakurja vempudest. Kuidas ta, neetu, naiste südameid varastab, kuidas õhtuti jõe ääres hulgub, kuidas kanalauta poeb. Ta ronib ju majadessegi korstnatpidi, varastab lapsi. Pahad kombed kuriloomal! Igaüht teab nimepidi. Valib endale ohvri välja ja sedamaid moondub kellekski — kas vanataadiks või nooreks džigitiks. Teinekord juhtub nii: hõikab ta inimest kuskil tühjas kohas, too vahib ja vaatab ümberringi, aga pole hingelist. Ometi kutsuti teda, nimepidi hõigati.

Siis on peaasi vait olla, mitte vastu hõigata. Ütelda ainult «Allah, õnnista» ja palvet lugeda. Aga kui vanakurjale vastu kostad, siis on lool lõpp, oled kadunud! Ja mis vigureid ta kõik oma ohvritega ei tee: sunnib

119

puudaraskusi kive kandma, riputab kalju külge, viib hundikoopasse, piinab enneolematute piinadega. Ja ise rõõmustab, inimsoo vaenlane sihuke! Jah, peaasi on mitte vastata, kauem vait olla, ta ju varjab ennast hulga aega lammaste vahel.

Vaat sedaviisi . . . Meie naabrite juurde oli sõitnud üks noor naine. Rugijä oli nimi. Kaheksateistkümmend aastat vana, iludus: nägu lumivalge, kulmud mustad, aga silmad pelglikud. Ei ta kunagi pilku tõstnud, inimesele näkku vaadata ei julgenud. Häbelik, tasane naine oli. Istub ikka alati eemal, vaikib. Aga meile tuli igal õhtul, meeldis talle isa kuulata. Tuleb, silmnägu rätikusse mähitud, tšadraa ümber . . . istub vagusi naiste seas.

Jaah . . . Rääkisin juba, et tulid kord naabrid meile kokku. Isa jutustas vanakuradist. Huvitavalt jutustas, kuulad isuga. Aga siis õnnetuseks oli Rugijäl vaja välja minna. Oli teisel vist häbi, ei lausunud kellelegi sõnakest, läks tasakesi õue. Teada, kuidas maal — väljakäik õue teises servas. Meil olid seal tallis lambad. Me kõik kuulasime isa, ei pannud tähelegi, millal ta välja läks. Aga kui Rugijä tagasi tuli, seda ma juba märkasin ja viimsepäevani ei unusta. Jookseb äkki sisse, tormab ämma juurde ja karjub, metsiku häälega karjub: «Aidake, päästke, viib mu minema!»

Silmad teisel pealuust välja tungimas, vaht suu ääres, käed-jalad võbisevad. Rabeleb, vaeseke, ämma käte vahel ja ise nagu räägib kellegagi: «Tulen, ma ju tulen .. . kohe ... » — Ja kipub minema. Ja aina karjub: «Ma tulen, tulen!»

Meie teda vaigistama, hoiame kinni, aga tema sülitab, kriiskab, küünistab. Isa, nagu nägi, nii kohe ütles:

«Kadunud on see naine, langes vanakurjale saagiks. Vist redutas lammaste seas. Nüüd siis eksitaski ta teelt, nurjatu.» Hakkas ise ruttu palvet lugema. Aga see ei aidanud. Rugijä hakkas närbuma, jäi justkui kurttummaks. Hommikust õhtuni istub üksinda, ei lausu sõnakestki kellelegi. Aga õhtul, kui päike loojumas, muutub rahutuks, hakkab riidesse

panema, asju kokku korjama. Nagu pimedaks läheb, nii hakkab kisama: «Tulen, tulen!» Ja aina kipub majast välja — steppi. Päris aru kaotas. Ükskord, ise nägin, jõi keeva vett otse samovarist. Kõik keele ja huuled põletas ära Vaat
120
sedaviisi iga õhtu. Nagu pimedaks läheb, nii kisab: «Tulen!» ja ise viskleb ja rabeleb. Ükski palve ei aidanud. Sellepärast, et kurivaim on inimsoo kõige suurem vaenlane. Ei tema oma saaki küüsist anna. Ära suri Rugijä paari kuu pärast.»
Onu Kärim pomises palvesõnu.
«Kus teda meelde tuletatakse, sinna ta, kurivaim, tuleb,» ütles vanamees, tehes liigutusi, nagu tahaks ta midagi lõkketules ära põletada.
«Jah,» sõnas Salehh varjamatu pilkega, «ei oleks olemas neid kõige kurjemaid vaime, ei oleks me selliste päevadeni elanud. Harimatus hukutab rahvuse. See kõik bn väljamõeldis, onu Kärim. Aga Äldžan ei puutu siia.»
Onu Kärim ei pidanud nähtavasti vajalikuks Saleh-hile vastu vaielda.
«Kuidas soovid, pojuke, ainult pea meeles, mis ma rääkisin,» ütles ta, hõõrus kohmetanud käsi ja hakkas klaasist tulist teed rüüpima.

3 .
Kesköö oli juba möödas. Kõik ümberringi magas. Igal pool valitses rahu ja vaikus. Näis, et tukkuma olid jäänud isegi Täbrizi kauged tuled. Heitsid puhkama ka fädaiid. Ainult tunnimehed ei maganud. Vilet lastes või omaette laulu ümisedes sammusid nad mööda laagrit. . . Siin-seal ei olnud lõkked veel lõpuni põlenud, nad vilkusid eemalt läbi tiheda pimeduse. Seal olid üksikud veel ärkvel. Kogunenud väikestesse salkadesse, ajasid nad tasakesi juttu. Aeg-ajalt jäid nemadki vait. Siis häiris vaikust ainult koerte haukumine — isemoodi kaeblik talvine haukumine.
Aga siis kostsid vaikuses õrnad, paitavad helid, lõhestades öö kurjakuulutavat salapärast eesriiet, ja vaibusid hiljukesi kauguses.
Keegi mängis kirest ja igatsusest haaratuna vilepilli. Ainult valust ja armastusest tulvil süda võib panna vilepilli nii helisema. Imeliselt põimus selles muusikas rõõm murega, lootus lõputu igatsusega. Inimeste südamesse tungides äratas ta neis ähmaseid, erutavaid
121
soove, sütitas hinges imelisi, arusaamatuid tundeid. Helid kord tugevnesid, kord vaibusid vaevukuuldavaiks. Vilepilli kõlaga kokku sulades kostis keset pimedust tasane, hingestatud mehehääl:
Ju magab Täbriz, seisan sõnatult teel,
neil tänavail kukedki häält nüüd ei tee.
Oh, võiksin ma sellisel sügiseööl
kord kallimat emmata veel!
Onu Kärim kuulas, pilk mõtlikult kaugusse suunatud. Näis, et pillihelid elustasid teda, kandes temani mälestusi noorusest.
Vanamees ohkas sügavalt.
«Meeldib, onu Kärim?» päris Salehh.
«Vähe, et meeldib, pojuke, südant kõrvetab. Minevik tuli meelde, noorus.»
«No siis jutustagi meile natuke endast. Oled ju.kuus-kümmend aastat ilmas elanud, kui palju kõike näinud. Jutusta, mis sa inimestele jätad, mis endaga hauda viid.»
«Viin endaga ausa nime, järele jätan hea mälestuse. Keegi ei või ütelda, et vana Kärim lahkub siit ilmast häbistatuna. Elu oli mul raske, ränk, aga ausalt olen elanud. Ja kui ma uuesti sünniksin, elaksin niisama. Ei ole mul elus olnud niisugust, mida oleks häbi

meelde tuletada, ja head ei ole ma inimestele vähe teinud . . . Palju muret olen elus näinud. Aga jumal ei ole mulle liiga teinud. Ta laskis mul õnne maitsta.»
«Jutusta, onu Kärim, jutusta õnnest.»
«See oli ammu, veel šahh Muhammed Ali ajal . . . Olin siis kakskümmend viis aastat täis saanud. Tol ajal oleksin võinud hammastega rauda närida, lukke murdsin kätega lahti. Ühe korraga pistsin talle kinni. Talvel suplesin jääaugus, hambad plagisesid suus, aga midagi, terve olin. Ja oli mul tol ajal hea sõber — Azär. . . Mitte lihtsalt tuttav — nagu lihane vend oli. Või mis vend! Ei ole iga vendki säärane.
. . . Mis sõbrad nüüdsel ajal ka on! Azär ei söönud ilma minuta raasu leibagi. Oleks vaja läinud, oleks minu eest elu andnud ilma aru pidamata.
Sügiseti, kui külas viljakoristus lõppes, läksime alati ära Täbrizi. Ehitasime maju Täbrizi beidele ja
122
kaupmeestele . . . Azär oli väga tubli müürsepp. Töös ei saanud keegi talle vastu. Väsimust ta ei tundnud. Kippus tööle nagu liblikas tule poole, kui ainult töö oli huvitav. Rõõm oli teda vaadata. Aga mina olin treial. Jaa . . . Tol korral ehitasime Mükärräm-dövläle uut maja. Oli üle Täbrizi kuulus kaupmees. Noh, meiega koos töötas muidugi veel oma kümme meest: kandsid telliskive, segasid savi, vedasid mulda.
Saime talle maja valmis. Mükärräm-agaa sõitis ise ka rohkem kui üks kord ehitusele. Vaatab tööd pealt — ei ole midagi ütelda, kiidab ja sõidab minema. Kui ära lõpetasime, tuli ja viis meid oma mõisasse, käskis majale juurdeehituse teha.
Hakkasime tööga pihta. Tublilt tegime, peremees oli rahul, ühtelugu kiitis. Isegi ühes lauas sõime. Nagu öeldakse, käsi peseb kätt.
Vaat sealsamas Mükärräm-dövlä mõisas juhtuski kõige suurem, kõige tähtsam sündmus minu elus. Lihtsalt öelda, kohtasin oma saatust.
Jah . . . seal ma teda nägingi. . . Oli üks ilus päev. Täbrizis on päike talvel imepärane. Teeb inimese lustlikuks, ajab vere keema. Mul oli süda rinnus nii kerge. Veri keeb, töö edeneb. Ja äkki, saate aru, kuulen mingit imelist heli, otse südamesse tungis. Tõstsin pea ja jäin seisma nagu naelutatud. Müüri juures seisab tütarlaps ja näis, et päikese all on teine päike lõkendama löönud. Vaatab teine mind uudishimulikult. Kust sihuke tulnud? — mõtlen iseeneses. Rõivad on puhtad, ilusad, aga ise sale, kenake. Jumal, mõtlen, ega ometi ingel taevast alla ole laskunud? Ühesõnaga — kaunitar!
Nägi neiu, et vahin teda nagu juhmakas.
«Mis sa vaatad mind niimoodi?» pärib.
Aga hääl! . . . Olen üleni hall, varsti suren maha, aga see hääl kõlab kõrvus tänase päevani. See ei olnud inimese hääl. Nagu oleks ojakene vulisenud, või jälle viiul helisenud. Olin nagu tardunud, ei tea, mis ütelda.
«Hanõm,» lausun viimaks, «oled sa ingel või võlur? Või unistus inimese kujul? Ei või ju surelik inimene nii ilus olla!»
Vaatas mind ja naeratas. Naeratas nõnda, et süda tahtis rinnust välja hüpata. Võlus mind ära oma naeratusega. Jah, mu kallid, naine on kõige suurem nõidus,
123
mis jumal loonud. Mitte keegi ei oska ütelda, milles peitub selle nõiaväe saladus, ja kellelgi pole tema eest pääsu. Hukutas mind see päev, igaveseks hukutas.
Aga tema naeratab omaette, vaatab kord mind, määrdunud ja tolmust, kord mu rakkus käemürakaid. Uurib, nagu oleksin ma kivi — huvitav, aga veel lihvi-mata.
«Aga sina,» ütleb, «oled küll lihtne puusepp, aga hing on sul nagu luuletajal.»
«Hanõm,» sõnan talle, «teie jaoks, kui tahate, võin ma kas või Färhadiks saada, hakkan kaljusid raiuma. Raiun kivile teie kuju.»
«Mis sellest kasu,» kostab.

«Kasu? Kas liblikas kasust mõtleb, kui tulle lendab ja ära põleb? Ka Mädžnun ei mõtelnud kasust, kui kõrbes ringi rändas.»
«Aga kuidas su nimi on, džigitt?»
«Kärim on teie alandliku teenri nimi, hanõm. Kas on patt teada saada ka hanõmi nime?»
«Pole just suur patt. Aga milleks sulle mu nimi. Aitab sellestki, et mind näed. Tuleb agaa, küll ta siis ütleb mu nime . . . kaitsku jumal... »
Naeratas ja läks minema. Sain aru, et ta on meie peremehe tütar. Ja sant hakkas, mõistsin: mina olen üks asi, aga Mükärräm-agaa teine asi.»
Käed langesid mul rippu . . . Mis teha? Vaat kui oleks otsustatud tüdruk ära müüa, oleksin ta endaga viinud. Või pahad vaimud oleksid ta ära varastanud — mina oleksin päästnud. Aga lihtsalt naiseks võtta, temaga abielluda! . . . Too päev ajas mul pea segamini . . . Otsin teda igalt poolt. Unes hakkas ilmuma. Ei suuda teda oma südamest välja kiskuda, muud midagi. Jutustasin kõik Azärile ära. Mõtles mees ja ütles mulle:
«Ära kurvasta. Üks kord on antud sündida, üks kord surra. Kui armastad — vii ära. Mis ka ei oleks — vii ära.»
«Mis sa nüüd, Azär, selle eest kistakse nahk elusast peast üle kõrvade ja topitakse õlgi täis . .. Lugu nüüd meist, aga tüdrukule teeme häbi.»
«Ah nii. . . Tapetakse — noh, tapku pealegi. Mis sa kardad? Kui süda rõõmus, pole surragi kole. Vii tüdruk ära! Hullemat kui surm ikka ei tule!»
124 ,
«Ega ma surma karda, Azär. Kardan muud; äkki ta ei armasta mind. Aga mina teen talle häbi. Alatu teoga saan hakkama, see on hirmus.»
«No siis vaata ette, sõber. Tarvis teada saada. Kui tüdrukuga kokku juhtud, avalda talle oma tundeid, aga kui näed, mis temal südames, siis minu taha asi seisma ei jää.»
Nii läkski: hommikust õhtuni kannan laudu, aga ise ei saa silmi tema ukselt. Oh õnnetust, tema ei ilmunud kaks päeva nähtavale. Kurbus võttis võimust.
Lõpuks kolmandal päeval tuli õue. Mina juurde.
«Saiani, hanõm,» ütlen. «Olite päris kadunud, läksite peitu nagu kuu pilve alla.»
«Aga kas te siis otsisite mind?»
«Iga päev, iga tund, iga minut, hanõm!»
«Ei ole vaja, džigitt, ära lähene mulle, kahetsed. . . Jäta see ohtlik mõte . . . Ära otsi surma ... »
«Aga, hanõm, me kõik oleme vaid külalised selles ilmas ... Ja kui tuleb surmatund, siis on parem anda elu sõbra eest.»
Nägin, et tahab mind proovile panna, sain julgust ja ütlesin:
öös kihutab' armsama poole džigitt ja häbeneb kaita, et teekond on pikk.
Värsid mõjusid talle. Jäi mõttesse . . . Siis vaatas mulle silma ja küsis:
«Tähendab, mitte midagi ei karda? Mis iganes ütlen, seda teed? Kas nii?»
«Olen teie käsutuses, hanõm. Käsite pea pakule panna, panen.»
«Noh, kui nõnda, siis tule täna öösel, kui kell lööb kaksteist, siis räägime. Ära väravale koputa. Lükka — kui on lahti, tule õue. Aga kui lahti ei lähe, seisa värava juures, oota.»
Läks minema. Mul veeres nagu kivi südame pealt. Olen rõõmus, aga miski teeb ärevaks. Loen minuteid, millal tuleb kesköö. Ei teagi, kuidas jõudsin päeva mööda saata. Õhtul kõnelesin kõik Azärile ära. Mu jutt läks talle väga südamesse.
«Vaat see on tüdruk,» ütleb, «sellise eest pole kahju surragi. Tead, mis ma sulle ütlen: naisest, kelle vanemad
125
sulle kosivad, pole mingit rõõmu. Nagu oleks kanakuudis kana kinni püüdnud. Aga see siin on hoopis teine asi — pole kahju eluga riskida.»

Kesköö paiku läksime kahekesi majast välja. Veerand üks lükkasime väravat — ei lähe lahti. Seisame, ootame. Pool tundi seisime, tunni — ei mingit elumärki. Ma ei teadnud enam, mis arvata. Viimaks ei kannatanud välja.

«Tead,» ütlen, «pole meil siin enam mõtet vahtida. Vahi kas või viimsepäevani, targemaks ei lähe. Tuleb õue pugeda.»

Azär ei lausunud sõnagi, laskus põlvili, et saaksin talle selga ronida.

«Hüppa ainult ettevaatlikult,» õpetab, «hoia paremale, seal on pehmem . . . Kui midagi on, vilista — olen kohal nagu välk.»

Ronisin müüri otsa, hüppasin õue. Ümberringi vaikus. Hiilin läbi üldhoovi, jõuan naistepoolele. Vaatan, kuskil ei ole tulukest, kõik magavad, ainult tema aknas nagu põleks küünal. Hiilin lähemale. Hoian hinge kinni, kuulatan. Vaikus. Lähen veel lähemale, panen kõrva vastu akent. Ja kuulen — toas on mingi liikumine. Süda ähvardab silmapilk rinnust välja karata. Surun end kõvasti vastu akent. Ja ei usu oma kõrvu. Tema, ebamaine kaunitar, nutab, anub kedagi:

«Palun teid teie ema haua nimel, öelge end minust lahti. Miks süüdata küünalt, mis iialgi ei hakka põlema teile? Milleks segada tuhka koldes, kui teile pole antud selles kunagi tuld süüdata? Ei saa minust teile naist! . . . Ennem võtke kivi naiseks. . . Jätke mind, palun teid.»

Siis hakkas rääkima mees. Hääle järgi paistis mulle, et see on põdur, nõrk inimene.

«Münirä-hanõm (sain aru, et tema nimi on Münirä), ma olen kõik ütelnud. Kui te ei taha oma perekonnale õnne — oma asi. Aga ma palun teid veel kord — nõustuge. Te peate mõistma, et vastasel korral kaotate kõik ja teie isa jääb oma varandusest ilma. Te hävitate omaenese kodu!»

Nad rääkisid kaua. Meest ei liigutanud ei Münirä palved, ei tema ähvardused. Nagu haavatud hirv rabeles ta tema pihus. Aga mees rääkis rahulikult, kindlalt,

tundes end nagu hunt, kes saagi tabanud. Ei teadnud vaeseke aimatagi, kui lähedal on talle surm.

Tormasin tuppa. Münirä sööstis minu juurde. Haarasin kõrist kinni sellel nigelal mehel, kes alles oli paistnud halastamatu ja hirmus nagu draakon. Ta ei jõudnud isegi suud lahti teha, et halastust paluda.

Pigistasin ta kõri kuis käed jaksasid. Ta hakkas tõmblema nagu kana noa all ja sirutas end välja. Kõik oli läbi. . .

Viskasin laiba nurka ja astusin Münirä juurde. Ta oli surnukahvatu ja vaatas mind vapustatult, nõutult.

«Mis te tegite, mis te tegite?» kordas ta täielikus segacluses.

«Andke andeks, hanõm,» vastasin, «aga kui ma ei oleks sellele maole otsa peale teinud, oleks ta teid salvanud. Juhtus nii, ärge erutuge, tassin ta kohe minema.»

Tõstsin surnukeha üles ja kuulsin äkki tema häält:

«Aga teie olete tõesti vapper mees!»

«Olen ainult teie ori, hanõm! Ma ei saa vastu teie tahtmist teha! Nagu ütlete, nii jääb.»

«Miks sa mu siis hülgad, džigitt? Ma ei tohi ju enam siia jääda. Oota, lahkume koos.»

Mõne minutiga pani ta asjad kokku ja andis minu kätte. Ühe käega tassin laipa, teises kannan väikest kohvrit. Münirä tuli minu järel välja. Ettevaatlikult läksime üle hoovi, jõudsime tänavale.. . Andsin kohvri Azäri kätte. Surnu matsime Täbrizi taha Märaga tee äärde. Münirä jutustas mulle, et ta olnud väga ohtlik inimene. Ta seisnud õukonnale lähedal ja kui tahtnud, võinud ükskõik kelle hävitada. Saata asumisele, lasta üles puua, varanduse ära võtta. Ja seda kõike riigi nimel, seaduse nimel. . . Seadus on ahel harimatu, lihtsa inimese jalus, aga püünisrauad selle käes, kellele kuulub võim. Niimoodi oli maailm varem üles ehitatud. Ja nüüd ka niisama . . .

Läksime tookord linnast ära, lahkusime päriseks. Tõin Münirä külla, peitsin teda kõigi eest. Siis otsustasin minna temaga kaugemale — kartsin, et asi on avalikuks tulnud. Ka Azär leidis, et peame ära minema. Kolisime Bortšalõde juurde. Tublid inimesed olid. Ei nemad seda välja anna, kes tuleb neilt peidupaika
127
otsima. Ka Azär sõitis koos meiega sinna. Aga mu Münirä, kes oli kodus harjunud luksuse ja hellitustega, muutus kannatlikuks ja julgeks — oli nagu kurdi plika. Ratsa mööda mägesid, olgu külm või kuum — ikka stepis, ilma tulekolde, ilma peavarjuta. Ja ei iialgi kurtmist ega ohet. . . Süda oli tal truu ja hell. Ei oleks ma teda kohanud, oleks teadmata jäänud, mis on õnn. Nii ongi juhtunud, et ma siiamaani pole abiellunud, ei ole leidnud meeltmööda naist. Ei ole enam sääraseid naisi nagu Münirä . . .»

«Aga mis teist pärast sai, onu Kärim?» päris Salehh kärsitult.

«Mis enam pärast, pojuke . . . Ma ju rääkisin, et pole olemas inimest, keda ei neelaks maa. Võttis täitmatu nii Münirä kui Azäri. . . Aga väärikalt lahkusid nad sellest ilmast. Jah, pojuke. Eks võidelnud inimesed enne sinu sündimistki tõe eest. Kui palju on tema eest verd valatud! Kuula, jutustan edasi.

Aastat kakskümmend viis, kolmkümmend tagasi olid Täbrizis rahutud ajad. Nagu praegugi: kõik kees, linnad, ja külad olid ärevuses . . . Kõneldi vabadusest, demokraatiast. . . Saadi teada, et venelased kihutasid tsaari minema, et Venemaal läks võim rahva kätte. Siis me tulimegi tänavale. Eesotsas oli meil siis meie õpetaja Azadi. Ma ise olen teda näinud. Oli see alles inimene: haritud, aus, tark. Armastas väga Aserbaidžaani. Laostatud, viletsal maal tahtis ta rajada õnnelikku elu.

Ta rääkis alati, et pole maailmas paremat kui meie maa. Ja et tingimata hakkavad inimesed elama siin õnnelikult ja külluses. Ma ise kuulsin. No nii, võtsime relvad ja läksime Azadi järel. Nii mina kui Azär kui Münirä registreerisime end demokraatideks, meist said fädaiid. Alguses edenesid asjad päris hästi. Võim läks rahva kätte. Moodustasime Täbrizis oma komitee. Müüdavad Teherani tšinovnikud kihutasime Aserbaidžaa-nist minema.

Aga hiljem muutus kõik teiseks: kord hakkas Türgi, kord Inglise konsul oma nina vahele toppima. Teate, poisid, siin Iraanimaal pole lihtne putru keeta, enne on juba paljud võõrad käed õieli. Päästku meid jumal neist välismaalastest. . . Õigust öelda, kardan praegugi väga, kuidas lood lõpevad... Ei meeldi mulle tuul, mis
128
Inglismaalt puhub ... Ka tookord alustas Inglise konsulaat Täbrizis oma vempe. Sääraseid asju algatasid, et hullemat ei saagi olla.

Kadunud Azadi rääkis ikka: me ei tohi lubada, et Teherani silmus satuks Aserbaidžaani kaela ümber. Seda silmust hoiavad võõrad käed. Nad kisuvad ka meid rappa. Jaah . . . No nii, ei läinud ülestõusu algusest poolt aastatki mööda, kui inglased panid pukki oma sultani Mühbiri. Tema varjas ennast vabaduse-armastuse kilbiga. Nüüdki teevad mõned isandad niiviisi. Siis oli nii, et kui ainult juhus tuli, saatis korda selliseid asju, mida Šümrgi ei võinud unes näha. Silmakirjaks pidas läbirääkimisi, aga ise saatis meie vastu valitsusväed. Meelitasid meid lõksu ja pigistasid kõvasti vahele.

Münirä ei jäänud minust noil päevil sammugi maha. Haavatuid sidus ja kui vaja, võttis ka ise püssi pihku. Minutikski ei jätnud mind maha. Süda oli tal ustav, andunud.

Jah, mu armsad, rasketel päevadel ei ole inimesele miski kallim kui andunud, armastav naine. Langeb mägi sulle peale — temaga kannatad kõik välja. Langeb õnnetus "selga nagu kaamelikoorem — aga tema lausub sõnakese, ja muret pole nagu olnudki. Lahke naine on pääs kõigist viletsustest. . .

Noil mustadel päevadel oli Münirä mu ainukeseks toeks ja lootuseks. Las veereb ajalooratas, las liiguvad mäed paigast, viimsepäevani ei kao mu südamest valu tema pärast. ..
Ükskord oli äge taplus. Sultan Mühbiri oli vist nõuks võtnud meid ümber piirata ja maha tappa või siis elusana kinni võtta. Ega siis meiegi kehvalt sõdinud. Aga mu Münirä ei ole džigitist viletsam — papaaha peas, padrunitasku vööl, viielasuline püstol puusal.
Oleksite te teda näinud: mitte naine, vaid emakot-kas. Nägu särab musta papaaha all nagu kuu, huuled õhetavad kui punane tulp, silmad sätendavad nagu tähed!   Eh, mu kibedat saatust!
Juhtus nii, et üks meist sai haavata ja jäi teisele poole kaevikut maha. Münirä nägi, ja koüe tema juurde, ei tahtnud, et vaenlased kinni võtavad. Näen: tõstab üles, veab... Ja siis... sai haavata.   Münirä
129
kukkus maha koos selle poisiga, keda ta päästa tahtis. Sööstsin tema juurde, tõin kaevikusse, panin ta pea põlvedele. Vaatab mulle näkku, kuidagi kurvalt . . . Vaikib .. . Siis hakkas rääkima: «Palun sinult ühte, armas, vii mind ära, ära jäta siia. Mata mõnda ilusasse kohta. Pea see paik meeles, tule reedeti hauale. Rõõm on mul põrmuna lebada su jalgade ees, aga kui siia jätad, kisuvad koerad mu keha puruks. Siis sa mind ei leiagi. Ja mu hing jääb kodutult rändama.»
Räägib teine nii, aga mina suudlen tal käsi, juukseid. Katsin ta üleni suudlustega. Minu hingamine segunes tema hingamisega — tahtsin talle elu sisse puhuda. Aga ei, juba hilja. Surmavari laskus tema klaarile näole . . . Pole ilmas midagi hirmsamat kui inimese surm. Hakkas kustuma nagu küünal mu käte vahel. Haarasin ta, surusin rinnale — ei taha surmale ära anda. Aga tuli ikkagi vikatimees mu Müniräie järele. Ja vajutas oma pitseri silmadele ja huultele . . . Viimse hingetõmbeni ei lasknud Münirä minult oma kurbade silmade pilku. Aga näol oli sihuke õnnis naeratus. Olete kunagi tähele pannud: päike läheb looja, aga taevale jääb veel kauaks püsima selline roosa õhetus. Nii ka tema naeratus — tardus huultele nagu mälestus elust, õnnest. Ja mulle tundus, nagu oleks päike kustunud. Nagu oleksin kõrbes karavanist maha jäänud, istusin ja vaatasin enda ette. Süda märatses nagu mägi-jõgi. Pärast matsin ta maha. Aga mälestuse temast matsin oma südamesse. Ja kumbagi hauda pole seniajani puudutanud võõras käsi .. .»
Onu Kärim jäi vait ja sulges silmad. Kannatust, otsatut igatsust õhkus tema kõhnast vanainimesenäost. Aga vist hoidis noorusmälestus selles elavas skelelis alal soojendavat elu: ta liigatas jälle, ohkas sügavalt ja hakkas rääkima:
«Saatus otsustas vististi, et Münirä surmast on mulle vähe. Ta määras mulle üle elada ka Azäri hukkumise. Aga seda, mis temale, õnnetule, osaks langes, ei soovi ma oma verivaenlasele ka mitte.
Tema oli nende seas, kes kaitsesid Azadid. Hoidsid teda kui omaenese hinge. Aga mida võisid nemad parata? Küllap oli niiviisi ette määratud. Sultan Mühbiri tahtis võtta meie õpetajat elusana, saatis nende
130
vastu suure rühma. Azadi mehed võitlesid nagu lõvid. Ikkagi piirati nad ümber. Näevad vaprad mehed: lugu on kehv, saavad Azadi elusalt kätte. Siis tormas Azär koos mõne teise julge mehega otse vaenlasele peale, murdis nende ridadesse sisse. Azadil õnnestus pääseda. Aga Azär võeti vangi, ta oli haavatud. Tema ja veel mõned. Mühbiri käskis nad kõik üles puua ja kehasid mööda tänavaid vedada.
Jah, mu kallid, kes jõuaks loendada kangelasi, kes on andnud elu vabaduse eest. Inimesed rääkisid, et kui Azäri viidi võlla juurde, hüüdnud ta: «Elagu vabadus!» Ja kui talle silmus kaela visati, hüüdnud: «Seltsimehed maksavad meie eest kätte!»
Vana olen ma, habe on mul hall, aga püssi ei pane ma käest surmatunnini!».

Kõik vaikisid. Söed lõkkes kattusid tuhaga, öö oli otsa saamas ja uni kippus fädaiidele peale. Mõned juba tukkusidki, liibunud kõvasti üksteise vastu. Ka onu Kärimil vajusid silmad kinni.
Veidi aja pärast pigistas ta oma püssi, kattis pea kuuega, mis oli niisama vana kui ta ise, ja uni võttis tema jõuetu raugakeha üle võimust.
Kauguses, vilkusid Täbrizi tuled. Kuu vaatas pilve tagant välja, nagu mõtiskleks ta inimese armastuse ja kannatuse igavese kestuse üle, ja ujus edasi, saates maa peale oma tuhmi külma valgust.
1947

MEHDI HUSSEIN

Aserbaidžaani rahvakirjanik Mehdi Hüssein (1909—1965) sündis Sihlõ külas Kasahhi kubermangus õpetaja perekonnas. Õppis pedagoogilises koolis, 1930. a. lõpetas Aserbaidžaani Riikliku Ülikooli ajalooteaduskonna. Kirjutama hakkas 1926. aastal. Aastatel 1937—1938 õppis Moskvas Kinematograafia Instituudi stsenaristikateaduskonnas. Hiljem elukutseline kirjanik. Pärast sõda oli Aserbaidžaani Kirjanike Liidu esimees, siis NSVL Kirjanike Liidu sekretär.

VÕISTLEJAD

1

«Mis te ütlesite?» Ma ei uskunud oma kõrvu. «Te võiksite meister Heibäti tappa ega pilgutaks seejuures silmagi?»
«Ei pilgutaks. Mis eest teda haletseda? Ausõna, kui see oleks minu teha — nendesamade kätega käänaksin tal kaela kahekorra.»

Öeldu siiruses ei saanud kahtlust olla. Kuid imelik: meister Pirväli ei olnud isegi erutatud, ta ei öelnud seda hetkelise vihapuhangu mõju all. Ta seisis mu kirjutuslaua ees, range ja tõsine nagu alati. Olin sellest kuulnud ja lugenud, nüüd aga veendusin isiklikult: kohutav on inimese ohjeldatud sisemine raev. Päris kindel, et kui praegu minu kabinetis oleks viibinud keegi võõras, kes meie kuulsat naftatöölist meister Pir-välid ei tunne, ning kui ta oleks Pirväli julma, oma jäigas rahus isegi kohutavat pilku näinud, uskunuks ta sedamaid: jah, see hallipäine hiiglane toimetab oma võistleja (ning äsjase hea sõbra!) puurmeister Heibäti pikema jututa teise ilma.
Oli, mille üle imestada. Tundsin Pirväli-taati juba palju aastaid, pidasin temast väga lugu, isegi armastasin teda; temaga kokkupuutumine valmistas mulie alati head meelt. Selles hiiglase mõõtmetega inimeses võlus mind tema omapärane, ainulaadne peenetundelisus, sõbralikkus ja elurõõm.
Korraks turgatas mul mõte: «Võib-olla ma idealiseerin teda, viimaks olen temas eksinud?»
Ma ei tahtnud seda uskuda. Kuid mis küll sundis teda äkki muutma oma suhtumist Heibätti, oma vanasse seltsimehesse ja sõbrasse, kes puurmeistrina ei olnud vähem kuulus kui tema ise? Mõni rumal juhus? Või on tal selleks mingi tõsine põhjus?
Meister Pirväli pöördus ja tema tohutud jaiamüra-kad — lausa sambad! — hakkasid tümpsudes ukse poole astuma.
«Meister!» hüüdsin ma teda ja tõstsin käe.
Ta jäi seisma ja vaatas üle õla minu poole.

«Mida te soovite?»
«Ma ei soovi midagi, tahtsin lihtsalt küsida. Mis on juhtunud? Esmakordselt näen ma teid sellisena. Kuidas te võisite niimoodi öelda? . . . See ei ole teie vääriline. Palun seletage mulle see asi ära.»
«Seletada? Nagu te ise ei teaks?!» Tema põletikulised laud tõmbusid pilukile, huultele sugenes viril muie; nägin, kuidas tema lihavaile põskedele valgus tihe puna, sügavaist kurdudest uuristatud laup aga muutus üleni laiguliseks. «Teie teate seda paremini kui mina. Tõelisele inimesele on tema töömeheau kallim kui vats.
133

Siiani mõtlesin ma ikka: Heibät on samast taignast kui sina, kui teda autasustatakse, siis on osake tema kuulsusest ka sinu oma. Nüüd aga näen: ei, mind ei hinnata. Noh, selle peale võiks muidugi sülitada; kuid see tähendab ühtlasi, et minu tööd siin mikski ei panda. Sihuke ebaõiglus peaks teadagi ka Heibätil südame täis ajama. Aga kui ta vaikib, siis on selge, et ka tema südametunnistus ei ole puhas!»
«Ah, nüüd ma hakkan juba taipama, .millele te sihite — meister Heibätile anti töökangelase aunimetus . . .»
Ma ei oleks pidanud oma suud paotama. Selle vihjega valasin otsekui õli tulle. Pirväli enesevalitsus oli nagu käega pühitud.
«Ja teie?» tõstis ta häält. «Kas teie ei ole meie ülemus? Mispärast te vaikite?»
«Ega ometi mina ordeneid ja aunimetusi anna. Mina ju ei koosta neid nimekirju. Te teate seda väga hästi ... »
Meister Pirväli ei lasknud mul lõpuni rääkida. Endise, ja nagu mulle näis, pahaendelise aeglusega lähenes ta mu lauale, tõmbas parema kämbla vattkuue taskust välja ja jäi kogu kerega minu kohale kummardudes otse laua ette seisma.
Pean tunnistama: süda vajus saapasäärde. Ma mõtlesin: kohe kuulutab ta mu valelikuks ja lajatab mulle oma tohutu kämblaga nagu sepahaamriga lagipähe, ja kui mul toss kohe välja ei peaks minema, käänab ta mul veel kaela kahekorra!
Siiski ei takistanud ehmatus mind välkkiirelt kaalut-lemast, kuidas oodatavast arveteõiendusest terve nahaga pääseda: «Mõtted kõrvale juhtida! Viia jutt teisale!»
«Kuulge, meister, kas olete kunagi inimese maha löönud?»
Oli näha, kuidas tal huuled võbisema lõid.
«Mis? Mis te ütlesite?» küsis ta katkeval häälel, nagu kipuksid tal sõnad kurku kinni jääma.
Nüüd hakkas mul päris jube. Pirväli erutatud nägu tuli mulle aina lähemale, ma ei suutnud ta raevukat pilku kauem taluda ja pöörasin silmad kõrvale.
134
«Noh, ütelge seda veel kord!» nõudis ta vaikse, kuid käskiva häälega.
Mu närvid olid viimse võimaluseni pingul. Ei olnud kahtlust: kui ma talle nüüd otsekohe ei vasta, valab ta minu peale välja kogu meister Heibätile määratud viha.
«Korrake!» Ta hääl kõlas ähvardavalt. «Ma küsisin, kas olete kunagi mõnda inimest löönud?»
«Te küsisite teisiti.» Pirväli vangutas pead ega pööranud minult oma välkuvaid silmi. «Kas tõesti juba unustatud? Ütelge seda veel kord! Aga ruttu!»
Ta oli valmis igast mu sõnast kinni haarama.
«Meister,» ütlesin ma end vägisi virilalt naeratama sundides, «minu arvates oleme me ikka sõbrad olnud. Kust teil täna minu suhtes sellised eelarvamused on tekkinud? Te olete äkki nii muutunud!»
«Mitte põrmugi. Tõelise mehe iseloom ei muutu kunagi.» Tema hääl kõlas veelgi teravamalt ja võõramalt. Mõtlesin kibedusega, et nüüd rebib ta halastamatult puruks

sõprussidemed, mis meid palju aastaid on sidunud. «Ma ei ole seda sorti mees, kes iga päev oma vaateid muudab, nagu mõni sabarakk. Teie küsisite, kas ma olen kunagi inimese maha löönud? Eks ole? Olete haritud inimene, ülikoolis õppinud ja puha, mitte nagu mina, kuid minagi tean, mis vahe on sõnadel «lööma» ja «maha lööma». Mind muide ei ole elus veel keegi löönud, aga küllap leidus mehikesi, kes meelsasti oleksid tahtnud minuga arveid õiendada, kui aga paras juhus oleks trehvanud. Mul endal on vahest küll vaja olnud mõnele paar võmmu kuklasse anda, aga mahalöömist pole mul kunagi mõttesse tulnud. Vaat, kas näete ...» Ta tõstis oma kämbla muUe otse nina alla «Löök on mul nagu mehel muistegi, kes aga siraka saab, langeb kui jalust niidetud. Aga surnud ei ole sellest keegi — seda ei ole ma kunagi tahtnud. Kelleks ' te mind õige peate? Teie arvates olen ma mõni teeröövel? Või mõrtsukas?!»
«Mis te nüüd, meister, mina ei ole teid ju röövliks nimetanud .. .»
Mul jäid sõnad kurku kinni — olin ikka alles hirmu täis.
135
«See veel puudub!»
Silmad olid mul endiselt Pirväli kämblasse kiindunud. Igaks juhuks nõjatasin veidi tahapoole, et õigel ajal löögi eest kõrvale põigata.
Meister Pirväli nähtavasti taipas, et ma lõin vedelaks. Ebamääraselt, ja nagu mulle näis, nukralt muiates otsis ta püksitaskust pruuni nahast tubakakoti ja hakkas endale toekat pläru keerama. Tõmmanud keelega üle ajalehepaberi serva, sai ta selle viimaks kinni, ja tõmbas siis tuld lihtsast välgumihklist, mis oli meisterdatud Isamaasõja-aegsest padrunikestast ja mida ta (nagu mulle hästi teada oli) alati endaga kaasas kandis. Minu laua kohale kerkis tihe kollastes ja sinkjashalli-des toonides küütlev suitsupilv.
«Ma tean, et paljud teie seast armastavad rääkida õigusest ja õiglusest,» jätkas ta endise ägedusega. «Võtate koosolekutel sõna, nii et lausa imetle teie kõneosavust. Kuid mispärast te ühtesid autasustades unustate tihtipeale teised, kes neidsamu autasusid vää-rivad? Palun kuulake mind hoolega. Mina ei tee tööd mitte kuulsusehimu pärast ega ka mitte igasuguste korinate saamiseks. Keegi ei saa öelda, et ma oleksin sellest rääkinud või autasusid ihaldanud. Kuid mul on rohkem kui sada õpilast, ja kõigile on amet selgeks õpetatud. Need ütlevad: «Noh, kukume õhinaga töötama, anname endale säru, saame niisugusteks nagu Pirväli, aga mis sellest kõigest kasu — keegi teda ju ei hinda?» Räägime kohe päris avameelselt nagu mees mehega. Mispoolest Heibät minust etem on? Ütleme, tema puurib viiskümmend auku, mina — kuuskümmend. Tema töötab meil nelikümmend aastat, mina — nelikümmend kaks. Temal on meres viis puurauku, minul kaheksa. Võib-olla on Heibätil lapsi rohkem? Ei, ka selles ei jää ma temast maha. Mul on kolm tütart ja üks poeg, Heibätil üks tütar ja kolm poega. Ja mis sellest! Nüüdseaja tüdrukud ei jää poistest millegipoo-lest maha. Võib-olla on ta suurem patrioot kui mina? Lora puha!»
«Aga muidugi, meister, ilmtingimata!» kiitsin ma talle järele lootuses, et saavutan jälle endise soosingu. «Teie olete oma rahvast teenides halliks läinud. Sellest ei maksa kohe rääkidagi, seda tean ma väga hästi.»
136
«Teie teate, aga nähtavasti leidub ka neid, kes et tea.»
«Te eksite, meister.»
Ilmaaegu hakkasin talle vastu vaidlema. Vihaselt tõmbas ta ühtejärge mitu mahvi ja viskas kustutamata suitsuotsa tuhatoosi.
«Ah mina eksin?! Tuleb välja, et ma valetan, jah? Või tahate te mul isegi rääkimise ära keelata? Võibolla ei kõlba ma teile sellepärast, et ma koosolekutel liiga vähe suud pruugin? Iga pühade aegu on teil tribüünil Heibät, iga koosoleku presiidiumis Heibät, aja-lehtedes Heibät, ajakirjades Heibät, raadios Heibät, kinos — ikka jälle Heibät. Küllap

kolib varsti ka tele-stuudio Heibäti majja üle. Paar päeva tagasi ütles mu naine: «Eh, Pirväli, miks sul küll nii kehvasti veab? Kuidas see juhtus, et sinule määratud autasu Heibä-tile anti — töökangelaseks tehti tema, aga mitte sind?!» Mul läks kops üle maksa, ladusin talle südametäiega igasuguseid sõnu . . . Pärast hakkas endal kahju: milles tema, see minu eit, siis süüdi oli? Vaat teie siin tänitate: isikukultus, isikukultus! Mina olen seda kultust oma naha peal tunda saanud. Ei osanud ma teile meelepärane olla. Ja mispärast? Ei kiitnud ma kedagi üles, ei öelnud: «Kui tark sa oled! Kui vägev! Ilma sinuta läheme kõik hukka!» Aga näed — ikkagi elame, ei ole me veel ühti otsa saanud!»
«Eh, meister . . .»
Tahtsin talle jälle järele kiita, aga vanamees nägi mind läbi.
«Ärge segage vahele!» hüüdis ta peaaegu karjudes. «Laske mul vähemalt kordki elus südant kergendada, suu puhtaks rääkida! Ega maailm sellest hukka lähe!»
«Meister Pirväli! . . .»
«Olen jah meister! Aga paistab nii, et vähe sellest, kui oled puurmeister, vaja olla ka veel lobisemise meister!»
Ta pööras kannapealt ringi ja lahkus oma vanuse kohta ebatavalise kiirusega mu kabinetist. Isegi hüvasti ei märganud ta mulle öelda.
137

2

Järgmiseks päevaks oli planeeritud minu sõit merele meister Pirväli tööpiirkonda. Hommikul tööle tulles meenus mulle meie eilne kõnelus; ma lõin kõhklema ja mõtlesin: «Pirväli on solvunud ja kannab minu peale viha. Oleks vist parem, kui kohtuksime alles paari päeva pärast, kui tal viha juba lahtuma hakkab ja ta viimaks aru saab, et mina ei ole milleski süüdi ning et ta tegi halvasti, kui minuga nii jämedalt rääkis.» Õilsatele iseloomudele, kelle hulka minu arvates ka meister Pirväli kuulub, on väära enesearmastuse tunne täiesti võõras; kui nad vahel ägedast peast peaksidki ebaväärikalt käituma, kahetsevad nad seda järgmisel päeval siiralt ja paluvad .tavaliselt vabandust sellelt, keda nad asjata on solvanud.
Otsustasin oodata ja kohtuda temaga alles paari-kolme päeva pärast.
Kuid hommikul kella kümne paiku helistati mulle tema jaoskonnast. Aparaadi juures oli päevase vahetuse puurija Gürbät Kärim. Ta teatas mulle, et brigaadil olevat katkenud kannatus puurimiseks vajalikku materjali hematiiti oodates, mida olevat lubatud juba eile hommikuks, ja seepärast olevat nüüd jaoskonnas kõik tööd seisma pandud.
Rääkides kuulsin torus veel teist häält ja taipasin: puurija Gürbät Kärimi kõrval seisab meister Pirväli ning ütleb talle ette, Gürbät aga kordab iga tema sõna järele nagu papagoi.
«Paistab, et need tüübid sealt kontorist süütavad meie töö ja meie graafiku peale! Miks te ei tee neile selgeks, et inimesed puuraukude juures ei tööta oma lõbu pärast! Ka meie meister Pirväli on püha viha täis nende nahavedajate peale . . . Mis te ütlesite, meister? Ahaa, ta hoiatab: ärgu aetagu teda vihale, muidu võtab ta ise telefonitoru ja küllap siis mõnele mehele näidatakse, kus kivi all vähid seisavad!»
Kinnitasin Gürbät Kärimile, et ma viivitamatult kõike kontrollin ja välja selgitan, kelle süü läbi hematiit saatmata jäi. Sisemise paralleeltelefoniga võtsin ühenduse puurimistööde kontoriga ja sain teada, et hematiit
138
meister Pirväli puuraugu jaoks oli laost õigel ajal välja kirjutatud.
Seejärel läksin ise sadamasillale, mille servad lausa kirendasid mootorpaatidest, veopargastest ja kaatritest.

Meri oli rahulik ja lehkas naftast. Mulle meeldib see lõhn, millega kunagi ei suudeta harjuda ja mis ometi haistmismeelt ei eruta. Näis, nagu ripuks määrdunud hall taevas otse veepinna kohal. Kajakad kiljusid läbilõikavalt. «Läheb tormiks!» mõtlesin ma.
Töölised laadisid vana pargase «Volnaa» trümmi ja tekile igasugust puurimisjaoskondadele määratud varustust, sealhulgas ka hematiiti.
«Tere, poisid, tulin teile appi!» naljatasin ma. «Muidu jääte tööga päris jänni. Andsite ju meie hiiglasele Pirväliie sõna, et toote talle teisipäevaks hematiiti. Miks te teda siis alt veate? Ega nalja ole: kui vanamees oma vihas korraks teie küna peale puhub, siis hakka teid viimaks veel merepõhjast õngitsema!»
Mõned mehed puhkesid naerma, kuid enamik ei teinud mu jutust väljagi. Ma nägin, et meestel oli tõepoolest kiire taga. Selline laadimistempo oli mulle meeldivaks "üllatuseks. Kõigist energilisemalt aga töötas pargase kapten, heledapäine nooruk Volodja Timoštšuk. Kinnitanud* trossi ümber kasti, milles olid puurimis-pingi tagavaraosad, viipas ta kraanajuhile: viira! ning astus siis minu juurde.
«Nordi on oodata, seltsimees ülem. Vaja kähku teha. Aga mis puutub meister Pirväli hematiiti, siis see pleegib kai peal juba kolmandat päeva. Esmaspäevast saadik ei pääsenud me merele, mootor läks nässu, tihendid lõi täis. Nüüd saime korda. Eile alles nägin Pirväli-taati — vahtis mulle otsa kui inimesesööja, praegugi ajab hirmu nahka. Aga mind ta ei sõimanud. Ega teie ei tea, mis temaga viimasel ajal lahti on?»
«Ei tea. Võin ainult oletada. Kunas te laadimise lõpetate?»
«Tund-poolteist kulub veel ära.»
«Ma sõidan teiega kaasa.»
Mind ennastki üllatas see ootamatu otsus.

3

Ronides pargaselt «Volnaa» meister Pirväli puurtorni alusele, märkasin kohe, et olukord polnud hoopiski nii sünge, kui Gürbät Kärim seda mulle hommikul oli kirjeldanud. Puurimistööd jätkusid, keegi ei logelnud hematiiti oodates ilma tööta ringi.
Sain kohe aru: kaval Pirväli rakendas omapäraseid profülaktilisi abinõusid, nõudes varakult hematiiti, mida tal alles homme vaja läheb.
Gürbät Kärim, kes meie pargase vaierid vastu võttis, läks mind nähes ähmi täis, lõi silmad maha ja punastas. Küllap ta oletas, et ma ta valetamise eest läbi sõiman. Kuid ma olen ise hulk aega puurmeistrina töötanud ja pean südames heaks kiitma selle nõksu, mida ma ka ise olen korduvalt kasutanud, sest enamasti kannatab puurimise kiirus just nende viivituste tõttu, mis seadmete ja hematiidi saamisel ette tulevad. Ma ei öelnud Gürbätile sõnagi, tehes näo, nagu ei oleks me täna temaga rääkinudki.
«Aitäh hematiidi eest, seltsimees ülemus,» ruttas ta mind tänama. «Meie tagavarad olid lõpukorral, nüüd võime rahulikult töötada.»
«Kus see Pirväli peaks olema?» arutlesin endamisi. «Miks siis tema oma nägu ei näita?» Küllap oleksin pidanud selle üle koguni rõõmustama, kuid minus oli vastu tahtmist tärganud tungiv soov teda näha, et teada saada, kas ta tuju on pärast meie eilset jutuajamist paranenud ja viha lahtumas.
«Kus teie meister on?» pärisin Gürbätilt.
«Läks suitsu tegema . . .»
«Küllap märkas mind juba eemalt pargase tekil ja laskis jalga,» taipasin mina. «Jah, näib küll sedamoodi, et vanamees peab alles viha.» Otsisin teda silmadega, kuid asjata — teda ei olnud kusagil näha.
Läksin puurtorni alust mööda edasi, teretasin töölisi, pärisin, kuidas neil elu läheb; rääkisime asjalikku juttu ja viskasime nalja ka sekka.

Mehed suhtusid minusse väga sõbralikult. Oma kaheteistkümneaastastest kogemustest naftatööstuse alal ma juba teadsin: vähe leidub naftatööliste hulgas silma-kirjatsejaid ja pugejaid, ning kui nemad juba ütlevad:
140

«Aitäh, seltsimees ülemus!», siis tuleb see tõesti puhtast südamest.
Mis puutub meister Pirväli brigaadi surusse ja ava-meelsusse töoküsimustes, siis selles suhtes oli see otse eeskujulik. Tema poisid on mulle ja mu asetäitjaile oma arvamuse väärnähetest meie naftatööstuse valitsuse ja puurimiskontori töös korduvalt lausa näkku öelnud. Mõned neist tunnevad mind ammu, oleme üheskoos puuraukude juures töötanud — pärast instituudi lõpetamist praktiseerisin nimelt kaks aastat puurmeist-rina. Ühine töö lähendab inimesi — mina kiindusin neiudesse, nemad minusse. Ühesõnaga, mina olen nendega oma mees, mille üle ma väga rõõmustan, sest pean tunnistama, et nende lihtsate tööinimeste lugupidamist ja sõprust võita ei ole hoopiski kerge!
Vaatasin üle kogu puuraugu, nagu tavaliselt, ja pärisin viimaks Gürbätilt, kui sügaval asetseb praegu peitel.
Jah, meister Pirväli polnud kõva mees mitte ainult sõnas, vaid ka teos, nagu on kombeks öelda: selleks päevaks oli puuritud rohkem kui kakssada meetrit üle normi; kõik mehhanismid töötasid laitmatult, kõik brigaadi liikmed olid oma tööpostil.
Meeldiv on viibida sellises kollektiivis. Mõtled: «Eh, täitsapoisid! Selline ta on, see meie töölisklass!» Ja võimas uhkustunne nende inimeste üle pitsitab sul sõnulseletamatu erutusega südame kokku. Aga õhtul kodus märkavad naine ja lapsed: «Isa on täna heas tujus!» Ja nemadki rõõmustavad.
Mulle meenus, missuguses pingutatud ja ärritatud meeleolus meister Pirväli eile minu juurest lahkus. «Paha lugu ... »
«Kas teie meister täna öösel kodus ka käis?»
Selle küsimuse esitasin ma Gürbätile, kuid tema asemel vastas aidamees Jähja.
«Ei käinud.»
«Mispärast?»
«Ei tea. Õhtul oli vanamees kangesti tujust ära. Vaevalt jõudis teine valitsusest tagasi, kui juba kutsus meid kõiki kokku, võttis taskust ajalehe, luges meile sealt teate partei XXIII kongressi kokkukutsumisest ja sõnas: «Raporteid me kirjutama ei hakka — lärmi ei
141
ole meile vaja. Ja kohustusi me ka mingisuguseid vastu ei võta. Aga kongressi avamise päevaks anname kaks normi. Selge? Kes tahab sõna?» Keegi ei hakanud pikemalt rääkima. Meie kõik, nii nagu temagi, ei salli lobisemist. Meie eest räägivad arvud... »
Jähja pööras pilgu kõrvale ning ohkas sügavalt, otsekui kahetseks ta midagi. «Mitte ei saa aru, mis meie vanal viga on, eile käis õhtu otsa ringi, nägu pilves, ise aina pomiseb endale nina alla: «Ilmaaegu, ilmaaegu, ei oleks pidanud rääkima ... » Mida rääkima? Kellele? Mina ei pidanud vastu, hakkasin pärima: «Mis on juhtunud, meister? Mida sa kahetsed?» Tema vaatas mulle sedasi imelikult otsa, vangutas pead ja kohmas: «Oh, niisama, tegin ühe prohmaka. Nüüd pole enam midagi parata . ..»»
Mootorpaadi mürin katkestas meie jutu. Vaatasime kõik saabunud paadi poole ja nägime: mööda raud-treppi ronib alusele meister Heibät.
Mul käis südamest piste läbi: «Pagan teda siia tõi! Seal ta nüüd on, see võistleja! Iga hinna eest tuleb takistada neid kokku saamast. Kus see kõlbab, kui kaks kuulsat meistrit teineteise noorte juuresolekul läbi sõimavad!»
Jätsin töölised sinnapaika ja ruttasin Heibätile vastu.
«Kuhu sinu tee viib, meister?»

«Omade poole ikka, saja üheksandasse. Mõtlesin, et vaatan mööda sõites korraks ka Pirväli poole sisse, teen talle õige viisakusvisiidi ja kergendan natuke südant.»
Mina tegin, nagu ei saaks ma vihjest aru.
«Noo, kas siis selleks on põhjust?»
Heibät jättis mu sinnapaika ja läks töölisi teretama.
«Kus teie tark meister on?» Ja pöördus siis jälle minu poole: «Palun sind, seltsimees ülemus, võta sina ka meie vestlusest osa, ole tunnismeheks. Mul on Pirvälile mõned soojad sõnad öelda. No kus ta siis on, see Pirväli-agaa?»
Nagu hiiglaslik võlur ilmus Pirväli äkitselt otsekui maa alt meie ette.
«Tere, siin ma olen. Tark või lollpea — kuidas keegi loodud. Kas sa mulle selle agaa-tiitli juba ammu kinkisid?»
Töölised puhkesid laginal naerma. Oli kohe näha:

kahe kuulsa naftaveterani sõnalahing valmistab neile rohkesti mõnu. Naer aga pidi nähtavasti tähendama, et kahevõitluse võitjaks peavad nad kindlalt oma meistrit.
Heibät taipas üldist meeleolu ja sattus pisut segadusse, võttis aga siis tugeva käega Pirvälil kaenla alt kinni ja suundus temaga puhketoa poole. Paar sammu astunud, pöördus ta tagasi minu poole ja sähvas:
«Läki, seltsimees tunnistaja!»
Mida head võis nende vestlusest oodata? «Tarvis siiski minna,» otsustasin ma. «Kui riiuks läheb, siis lahustan nad ära.»
Töölisi ei paistnud eelseisev vestlus enam huvitavat ja nad läksid oma töökohtadele tagasi.
Tugev tuuleiil oleks mul peaaegu soni peast merre viinud, kus juba tantsisklesid teravaharjalised hallisegused lained.

4

Puhketuppa sisenedes hakkasid kohe silma selle kaunistatud laudseinad, kuhu oli kleebitud küll värvilisi pilte ajakirjadest, küll postkaarte, kuid samuti ka väljalõikeid ajalehtedest, mille järgi soovija võinuks vähese vaevaga kokku seada Pirväli kuulsa brigaadi täpse kroonika.
Paremas nurgas seisvast ahjust õhkus mõnusat sooja. Sinise kartongiga kaetud madalal lauakesel lõgis-tas kohisev elektriteekann oma kaant. Tilast patuses välja tihe aurupilv, millest seinale oli tekkinud märg laik.
Meister Pirväli lülitas teekannu välja ja võttis kaane pealt ära, pöörates näo tulise auru eest kõrvale; siis otsis ta ahju kõrval põrandal lebavast vahariidega kaetud kandekotist teepaki, raputas sealt otse kannu sisse tubli portsjoni teed ja pani kaane uuesti peale.
«Palun istuda, kus kellelegi meeldib,» sõnas ta ja laskus ise laua juures olevale pingile.
Mina ja meister Heibät istusime teisele poole lauda.
«Palun ütle mulle, kulla mees,» hakkas Heibät esimesena kõnelema, «mis ajast peale oled sa hakanud minu

varjuga sõda pidama? Mis ajast oled sa õppinud inimesi tagaselja süüdistama?»
Ükskõikse näoga, nagu ei puutuks jutt üldse temasse, küünitas meister Pirväli püsti tõusmata kandekotist puhta triigitud rätiku kollase kandiga, voltis neljaks kokku ja kattis sellega teekannu.
«Ei taha enne juttu alustada, kui on külalisi teega kosutanud,» mõtlesin mina. «Diplomaat!»
Kuid Heibät ei kärsinud oodata. Kellelegi otsa vaatamata jätkas ta solvunult:

«Lubage teada saada, milles minu süü siis õige seisab? Jäta oma teekann ometi kord rahule! Ma ei ole tulnud siia teed jooma, mul termos endalgi täis.»
«Panin teekannu enda jaoks, sind ma vägisi jootma ei hakka.» Kaaslase poole vaatamata tõmbas Pirväli taskust mulle juba tuttava tubakakoti ja hakkas endale pläru keerama.
«Aga mis puutub etteheitesse, nagu võitleksin mina sinu varjuga, siis selle peale vastan: sa eksid. Milleks mulle sinu vari, kui sa ise siinsamas minu ees oled?»
«Siis seleta ometi, mis lahti on?»
«Ära torma, kohe ütlen.» Pirväli rääkis meelega väga aeglaselt, pidades vahepeal pausi, otsekui tahaks ta sellega külalist tasakaalust välja viia. Oli näha, et talle valmistas lõbu Heibäti kannatust proovile panna. Võtnud välgumihklist tuld, tõmbas ta paar sügavat sõõmu ning jätkas niisama aeglaselt: «Ma ei tea, kes ja mida sulle on ette rääkinud, kuid parem oleks, kui sa mind ennast kuulaksid.»
«See kivi käis vist minu kapsaaeda,» muutusin ma valvsaks.
Minu südametunnistus oli täiesti puhas: mul ei olnud vähimatki võimalust olnud Heibätile meie eilsest jutuajamisest märku anda.
«Sinu naine klaaris minuga arveid,» sõnas Heibät. «Eile helistab ta mulle ja räägib: «Kus on õiglus, Hei-bät? Raadio ülistab alalõpmata sind. Miks ei võiks nad ka minu Pirvälid niisama tuliselt kiita? Niimoodi, ütleb ta, muutute te viimaks veel vaenlasteks.» Kui sinu majas ei oleks niisugust juttu räägitud, siis poleks ta mulle neid sõnu öelnud. Ma ei mäleta ainsatki korda, kus just sina poleks esimesena tulnud mind õnnitlema,

kui mind autasustati. Aga kui ma juhtusin merel olema, siis õnnitlesid mind telefoni teel. Mis siis nüüd on muutunud? Juba rohkem kui nädal aega ründavad kirjakandjad minu maja, sina aga vaikid. Mispärast?»
«Kuule, Heibät, ära mind parem solva! Selle kohta öeldakse: riputab haava peale soola. Nüüd julgeb tema solvunut mängida!»
Heibäti sarnakas, allapoole ahenev nägu muutus tuhkhalliks. Nägin selgesti: ta taltsutab end nähtavasti ainult lugupidamisest minu vastu. Tema sõrmed trummeldasid närviliselt lauaplaati, ümmargused, veidi pungis silmad vaatasid pilkumata vastasele näkku, terav kõrisõlm liikus üles-alla.
«Sa küsid, miks ma vaikin?» jätkas Pirväli suitsu alla tõmmates. Võistleja ähvardav hoiak teda nähtavasti üldse ei liigutanud. «Mõni asi ei ole mulle südame järgi, vaat mispärast.»
«Kadedus tuli peale, jah? Selge! Vaen lööb välja.»
«Vaenu ei ole siin mingisugust. Kohe laon kõik lagedale, küllap siis kuuled.»
«Ma kuulan.»
«Kas mäletad, kui sinu puurauk meres kõige raskematel sõjapäevadel äkki ülivõimsa naftajoa andis? Nädala pärast said sa Punalipu ordeni. Oli nii või ei olnud?»
«Noh, oli küll.»
«Aga kas ka minu puurauk sel ajal ei löönud laineid üle kogu Aserbaidžaani? Mis mina selle eest sain? Mitte midagi. Oli nii või ei olnud?»
Heibät lõi silmad maha, ta ei osanud midagi vastata ja libistas käe laualt põlvele.
«Sa vaikid?»
«Noh, olgu pealegi nii. Ordenit sulle ei antud, selle asemel aga anti sulle vägev preemia, said suure hunniku raha.»
«Mitte raha polnud see, mida ma ootasin. Silma . otsaski ei salli ma neid litapoegi, kes teevad tööd ainult kasuhimust, ajavad mustadeks päevadeks raha kokku. Ka mina tahtsin ordenit saada. Kas sa saad sellest aru? Ühesõnaga minust mindi mööda.» Pirväli toetas küünarnukid lauale ja tõmbas ühe vasaku käe sõrme konksu. «See oli esiteks. Kuula edasi. Viimaste kuude

jooksul oled sa puurinud neli auku, üldsügavusega üheksa tuhat meetrit. Ka mina puurisin neli auku, üld-sügavusega kaksteist tuhat meetrit. Ühe neist tegime me ilma hematiidita. Kas oli nii või ei olnud?»

«Oli,» kohmas Heibät.

«Ma ei kuulnud, ütle kõvemini!»

«Oli, kulla mees, oli. Ega ma salgama hakka!»

«Aga sind tehti selle eest töökangelaseks, riputati sulle rinda Lenini orden ja kuldtäht veel pealekauba. Aga minust mindi jällegi mööda. Kas oli nii või ei olnud?» Vanamees tõmbas teise sõrme konksu. «Vaata, see oli teiseks. Või rääkisin ma midagi valesti?»

Heibät oli ilmselt vastu seina surutud. Tundsin, et südames annab ta Pirvälile õiguse.

«No ega mina neid autasusid anna. Mis sa sellepärast minu kallal norid?»

«Sina neid ei anna, tõsi küll. Kuid ütle mulle, kus, kunas ja kellele oled sa kas või kordagi vastu vaielnud: «Te toimite ebaõiglaselt!» Kas on sihukest asja olnud? Kas sa protesteerisid? Ei. Siis vasta, kas võin mina sind pärast seda üldse veel meheks pidada?»

«E-e-e, Pirväli, tuleb välja, et sa oled auahnust täis. Seda ma ei teadnud. Nii et käisid senimaani ringi, mask ees?» Heibät krimpsutas põlglikult oma õhukesi huuli ja vangutas pead.

Nägin, kuidas Pirvälil käed värisema hakkasid, ja taipasin: Heibäti sõnad haavasid teda palju sügavamalt kui nonde ebaõiglus, kes teda autasu vääriliseks ei pidanud.

Ei, meister Heibätil ei olnud õigust Pirvälid milleski süüdistada, kõige vähem auahnuses. See oli teenimatu solvang.

«Sa eksid, meister,» panin ma käe Heibätile õlale. «Rohkem kui eksid! Eile ütles Pirväli väga õigesti: «Tõelisele inimesele on töömehe au kallim kui vats.» Need sõnad käivad läbi ja lõhki ka tema enda kohta, ja sa tead seda väga hästi.»

Minu vahelesegamine Pirvälid ei lohutanud. Ta pistis kustunud suitsuotsa tuhatoosi ja tõstis minu poole pilgu tulvil kibedust.

«Asi ei seisa ainuüksi töömehe aus, poja, ma ju rääkisin sulle: mul on palju seltsimehi, töökaaslasi, kes

on minust nooremad. Mul on — õpilased! Sellist asja nähes võivad nad töö vastu ükskõikseks muutuda, ütlevad: «Keegi ei hinnanud vana tobu Pirvälid, kes andis kogu oma elu inimeste heaks. Kes meiegi püüdlikkust hindama hakkab?» Vaat mispärast ma vanast peast auahneks olen muutunud. Küllap hakkan õige ogaraks minema!» Ta valas pirnikujulise klaasi teed täis. «Hüva, teeme sellele jutule lõpu peale, käigu kus . .. »

Piinava pausi kestel köitis mu tähelepanu vastu puurtorni alust pekslevate lainete märatsemine. Raevukalt lõgistas tuul puhketoa ust.

«Tõepoolest, lolliks olen läinud: hakkan ülemusi kritiseerima!» Pirväli ohkas, võttis kotist suhkrukarbikese ja pani lauale. «Jooge teed, saate sooja, väljas on vastik ilm. Jälle läheb tormiks!»

«Muuseas, ega ma ei sõitnud siia sinuga tülitsema,» ütles Heibät rusutult. «Tahtsin sind sotsvõistlusele kutsuda, lepingut sõlmida.»

Pirväli tõstis klaasi suu juurde ja rüüpas aeglaselt lonksu teed.

«Ei lähe läbi.»

«Aga mispärast, meister?» lipsas, mul üle huulte.

«Sellepärast, et mina olen temast liiga paiju ees. Mina — see* tähendab minu brigaad. Praegu ei ole meie tööstuses meiega võrdset, kellega saaksime võistelda. Kuigi...» Pirväli muigas kavalalt, «ka meie võtame võistlusest osa.»

«Säh sulle, veel üks mõistatus. Kes selle ära lahendab?» torises Heibät.

«Kellele mõistatus, kellele mitte.»

Ütlen ausalt, ka minule tundusid Pirväli sõnad mõistatuslikena.

Märganud minugi pilgus hämmeldust, pöördus ta ootamatu leebusega Heibäti poole: «Mine korja oma brigaad kokku ja teata poistele, et Pirväli ei hakka kellegagi võistlema, ei sõlmi kelle, gagi lepingut.» Jälle rüüpas ta klaasist lonksu ning * vaatas siis mulle otsa. «Sina, seltsimees ülemus, imestad, mispärast niimoodi? Sellepärast, et meie võistlesime juba seitsmekümnenda aastaga. Kahju, tehnika veab vahel alt, muidu oleksime veelgi kaugemal.» Näis, nagu oleks Pirväli kogu ebameeldiva jutu
147
juba unustanud, ta naeratas ja patsutas Heibätile sõbralikult õlale. «Noh, kuulus kangelane, kas lahendasime mõistatuse ära?» Meister Heibät tõusis püsti.
«Sa oled viha täis, Heibät. Ma näen, mis su südames sünnib.»
Heibät hakkas ukse poole minema.
Pirväli muutus uuesti tusaseks.
«Eh, Heibät, ei oleks ma mõne teisega nõnda avameelselt rääkinud.» Hääl oli tal kõlatu, rõhutud. «Ütlesin kõik välja, mida mõtlesin — nii sulle kui ka meie ülemusele. Sellega paneme jutule punkti. Istu maha, joome teed. Torm tuleb, kuhu sa oma pähklikoorega lähed? Nii võib õnnetus kaela sadada.»
«Ega ma esimest korda merel ole. Noh, hüvasti!» Ja Heibät läkski minema.
Pirväli oli kössi vajunud ja rüüpas vastu tahtmist teed.
Hoone vabises põhjatuule löökide all.
«Ilmaaegu lasksime Heibätil minna,» torises Pirväli. «Teie oleksite pidanud talle augu pähe rääkima. See meri on hullem kui metsloom, küll mina teda tunnen . . .»

5

Puhketoast väljudes sattusime üdini lõikava tuule küüsi, mis merel lõputuid vahuharjalisi lainetevalle taga kihutas.
Heibäti mootorpaat ei olnud veel kaugele jõudnud. Seda pilguga saates laskis Pirväli kõrvikul kõrvad alla ja nööpis oma vatikuue üleni kinni.
«Ilmaaegu, ilmaaegu ta sinna sõidab. . . Meie oleme kaldale palju lähemal. . . kõigest kilomeeter maad, ja ikkagi püüame tormi ajaks siit kaduda. Ma võin ette kujutada, mis seal nende juures praegu sünnib — tõeline põrgu! Kui Heibätil vähegi aru peas on, siis korjab ta oma poisid kokku ja viib kaldale.»
«Kes teab, mis poole tunni pärast võib olla,» koh-masin mina. «See on ju Kaspia — tuul võib äkki vaikseks jääda, ja siis oled sina esimene, kes kahetsema hakkab, et minema pagesid.»
148
Pirväli vangutas mornilt pead, nagu pärnaks teda mingi paha eelaimus, ja hakkas torni poole minema, ise üha jälgides lainetel hüplevat musta täpikest.
Põhjatuul aina kogus jõudu, nagu kavatseks ta hoopis marru minna.
Poole tunni pärast peatati töö puuraugu juures. Mürinal tormasid lainetevallid vastu alust, ähvardades kõike teelt pühkida, purustada ja minema kanda.
«Mis küll ulgumerel, seal saja üheksandas võib olla?» mõtlesin ma ängistusega, kui meie puurtornist mööduvaid mootorpaate silmitsesin. Kord kerkisid nad pähklikoortena hiigellaine harjale, kord vajusid alla merAsügavusse, nagu oleks see nad lõplikult neelanud. Kuid ei, paadid liikusid siiski edasi, pidades raevukalt märatseva stiihiaga iga meetri pärast ränka heitlust. Merel töötavad brigaadid olid kodukaldale tagasi pöördumas.
Üldreeglina peatati puurimistööd meres iga kord, kui torm oli tõusnud üle viie palli.
Pärast mulluseid õnnetusjuhtumeid andis peavalitsus selle kohta erikäsk-kirja.
Läksin klubisse tagasi ja läkitasin saja üheksandale radiogrammi: «Kõigil viivitamatult kaldale tulla!»
Kuid ka pärast seda ei jäänud mu süda veel täiesti rahule.

Kui hakkasin klubist meister Pirväli juurde minema, kes puurtorni juures seisis, pidi tuuleiil mu peaaegu merre paiskama. Imekombel pääsesin veel viimasel hetkel, kui olin vaistlikult mõlema käega aluse raudkäsi-puust kinni krahmanud.
«Džamal-pojuke,» pöördus ärritatud Pirväli minu poole, «anna käsk kätte, et kaater «Bakinski rabotši» neile järele saadetaks! Võta mu nõu kuulda!»
Tema mõtteid ei olnud raske läbi näha. Vanamees arvestas, et sellise tormiga ei saa väike mootorpaat saja üheksanda puurtorni juures kuidagi randuda, ja kui töölised peaksidki eluga riskides paati pääsema, siis ei "olnud kuigi tõenäoline, et nad õnnelikult randa jõuavad.
«Sul- on õigus, meister,» vastasin mina. «Seadke end ruttu valmis, sõidame asulasse, tarvis kähku abinõud tarvitusele võtta.»
149

6

Kui meil oli kaldani jäänud veel paarsada meetrit, lahkus kaater «Bakinski rabotši» reidilt ja sõitis meist mööda. Nähtavasti olid puurimiskontori töötajad meiega ühel arvamusel, ja nüüd saadetigi meie parim päästekaater neid brigaade ära tooma, kes kaugel ulgumerel viibisid.
Pöördusin meister Pirväli poole.
Nüüd ei olnud tema nägu enam nii morn kui enne.
«Noh, nüüd pole enam häda midagi.» Mulle näis, et ta isegi naeratab. ««Bakinski rabotši» saab ka tormist jagu.»
Kuid meie rõõm oli enneaegne.
Puhkes torm, mille taolist Kaspial viimase kahekümne viie aasta jooksul polnud nähtud. Päeval kella nelja ajal tõusis torm kolmeteistkümne pallini. Raevutsev stiihia purustas mitu meres asuvat puurtorni. Kannatanute hulgas oli ka luurepuurauk «109».
Radiogramm «Bakinski rabotši» pardalt tõi kohutava teate: «Meister Heibät sai surma koljutrauma tagajärjel, kaks meest brigaadist on suremas.»
Uudis vapustas kogu töölisasulat, ja peagi ka Bakuud,
Kui kaater, mille pardal olid päästetud ja haavatud töölised ning meister Heibäti surnukeha, endale vastutuult teed murdes viimaks kai ääres randus, seisin ma kaldale kogunenud rahvasumma hulgas. Siia oli tulnud kogu asula, noored ja vanad. Silmasin rahva hulgas rajooni juhtivate töötajate tuttavaid nägusid.
Ähmane videvik langes raevutsevale Kaspiale. Metsik põhjatuul tuiskas kaldal seisjaile lainete harjadelt jääkülma veetolmu näkku.
Inimesed olid vapustatud, paljud ei suutnud kuidagi uskuda, et meister Heibät on surma saanud.
Valgetes kitlites sanitarid läksid kanderaamiga kaatri pardale. Algul toodi maale haavatud, viimasena surnu.
Äkki kostis mu kõrvu hüüe:
«Hei, andke teed, laske läbi!»
Õlg nagu tungraud ees, murdis endale viimase kanderaami juurde teed töölise vattjopis laiaõlgne hiiglase kasvu mees, kelle pea oli vähemalt kahe pea jagu kõrgemal kui kõige pikemal mehel rahva hulgast.
150
Kes asulas ei tunneks meie Pirvälid? See oli tema. Nagu mägi kerkis ta esimese sanitari ette, kes kandis kanderaami Heibäti surnukehaga, ning käskis: «Pidage kinni!»
Kõhetu sarnaka näoga sanitar vaatas hiiglaslikule vanamehele aupaklikult ning pisut süüdlaslikult otsa ja ütles siis paluvalt, vaevukuuldavalt:

«Pirväli-taat, lase läbi.»
Kuid tema ei lasknud.
Sanitarid olid sunnitud kanderaami maha panema. Rahvahulk ootas hinge kinni pidades, mida Pirväli ütleb.
Ta laskus sõnatult kanderaami ette põlvili, embas surnukeha ning puhkes hardasti nutma, ja nõnda südantlõhestavalt, et mul juuksed püsti tõusid.
Rahvahulk vastas talle paljuhäälse nutuga.
Selline on tava: rahvas leinab, kui tema vägilased leinavad.

SÜLEIMAN RÄHIMOV

Aserbaidžaani rahvakirjanik Süleiman Rähimov sündis 1900. a. Zangezuri kubermangus Aini külas kehviku perekonnas. Õppis mõnda aega külakoolis, siis tuli leiba teenida sulasena. 1921. a. lõpetas kuue-kuulised pedagoogilised kursused Sušaa linnas. Oli kaheksa aastat külakooliõpetajaks. 1928. a. astus Aserbaidžaani Riikliku Ülikooli ajalooteaduskonda. Pärast lõpetamist Sušaa Pedagoogilise Kooli direktor. Kirjutama hakkas 1930. a. Rea aastate jooksul oli mitmel pool partei rajoonikomitee sekretäriks. Hiljem Aserbaidžaani Kirjanike Liidu juhatuse esimees, Marxi-Engelsi-Lenini Instituudi Aserbaidžaani filiaali direktor. On töötanud teistelgi vastutusrikastel kohtadel.

MIRZÄ VALEHH

Vääritult soosijalt ei võla ma vastu leivaraasugi
Hagani

Aastaid elas Mirzä Valehh Hätäm-khaani imepärases lossis, õpetades ja kasvatades tema lapsi. Lugupidamisest oma laste õpetaja vastu, kes oli õnnistatud suure

tarkuse ja põhjalike teadmistega, andis khaan Mirzä Valehhi käsutusse vaiksed ja hubased toad, mis olid üleni vaipadega kaetud. Mirzä Valehhi külalistele näis, et nad kõnnivad päikesepaistelisel ja lillelõhnalisel aasal.
Kuid Mirzä Valehhile jäi loss võõraks.
Tal oli keelatud vahetada vaipu, ümber paigutada mööblit, tõsta voodit seina äärest akna alla.
Akna taga aga laius ääretu jumalamaailm.
Kui jõudis kätte kevad, lendasid aeda kokku kõik ümbruskonna mahekeelsed ööbikud ja hõiskasid roosi-põõsa,stes ülemlaulu kõigevägevama ärarääkimata helduse kiituseks.
Mirzä Valehh võis tundide kaupa seista pärani akna all, mõlgutada oma salajasi mõtteid, nautida maa kevadist õilmitsemist.
Mirzä Valehhi huuled sosistasid ülevaid värsse, mis tärkasid tema hinges tuhande ja ühe ööbiku laulust, nende nuuksuvast igatsusest nõnda lähedase ja ometi kauge roosi järele.
Siitsamast, aga nüüd juba suletud aknast jälgis Mirzä Valehh, kuidas jõudis kätte sügisene lehtede langemise aeg. Lehed pudenesid puudelt nagu punased, kuldsed ja vasksed litrid, liuglesid sügisniiskes õhus, katsid maa sahiseva vaibaga — et nõndamoodi maaga üheks saada, kõduneda ja surra.
Kus alles hiljaaegu oli tuules vooganud tihe lehestik ning ahvatlenud ööbikuid, seal torkisid nüüd ogalikud — kahevõitluses tuulega olid põõsad oma tiibadest ilma jäänud. Pilved, mis varjasid taevast, näisid pori-hallid nagu kerjuse hilbud.

Kuid ikka sagedamini kattis hommikuti hõbedane hallakord lakkamatutest vihmasadudest pundunud maad, pakane aheldas ojasid ja järvi rohekassinisesse jäässe, ja siis jõudis kätte meeletu lumesadu. Puud mähkisid ennast vahuvalgesse kasukasse, nii tihedasse ja raskesse, et nende nõtke piht sellest kõverdus. Kire-vaõielised aasad ja lillevaibad kiirgasid jahedas päikesepaistes ühetooniliselt ja ahistavalt.

Vallatleva, sillerdava suve häälekus ja värvikus ei olnud Mirzä Valehhile südame järgi. Ta leidis rahu talve sügavast vaikusest. Pärast igapäevast khaani laste

153

õpetamist tavatses ta tundide viisi hämaras akna juures seista või jalutada toretsevates tubades ja juurelda aastaaegade paratamatus vahelduses peituva filosoofilise mõtte üle. Sellistel puhkudel polnud Mirzä Valehhi näol märgata tema tavalist heatahtlikku muhelust. Ta kõndis tubades ringi, keskendunud ja range. Tema hing viibis kõrgelennulistes filosoofilistes mõtisklustes ja ta ei tundnud muud kui tüdimust enesest ning väsimust. Ahistushoogude põhjust ei osanud Mirzä Valehh seletada ja üksindus ning lahusolek maailmast rõhusid teda rängalt.

Kuid Hätäm-khaan ja tema vooruslik kaasa Hälimä Hatõn lausa külvasid Mirzä Valehhi heategudega üle. Nad läksid oma laste õpetaja vastu päev-päevalt lahkemaks. Polnud neil kahju ei oma vaevast ega kingitustele kulutatud rahast. Kevadeks, suveks ja sügiseks tellis khaan Mirzä Valehhile uusi kallist välismaa kalevist, siidist või puuvillast rõivaid ning nõudis aina, et õpetlane ilmuks kingitud ehteis niihästi ametlikele tseremooniatele kui ka laste juurde tundidesse.

Iga kord, kui Mirzä Valehh neid kingitusi vastu võttis, tõmbus tal süda valusalt kokku, ja ta jäi norgu.

Ent kõigele lisaks oli ta veel khaani esimeseks usaldusmeheks, tema koosolekute iluks ja uhkuseks.

Mirzä Valehhi põhjatud teadmised kõige vanemast ja uuemast poeesiast ja filosoofiast, religiooniõpetustest äratasid kõigil Hätäm-khaani pidudel, aga ka äri- ja pühapäevadel üldist imetlust ning vaimustust. Tal olid peas Firdousi «Šahnamä», Nizami «Hämsä», Sa'adi «Gülistan» ja «Bustan», Ümar Hajjami rubaiid, Füzuli gaseelid.

Aegade unustusse vajuva põlise Idamaa poeesia hindamatud aarded olid Mirzä Valehhi ainuvalduses.

Ka tema kasvandik, khaani esikpoeg Adil hämmastas nii oma vanemaid, meelitusi jagavaid külalisi kui ka lossielanikke oma tasakaaluka, peenetundelise, kaunikõlalise kõnega. Siiras kiindumus poeesiasse ja õpetajalt saadud teadmised tegid temast tõe, õigluse ja halastuse eest seisja. Tema usulised tõekspidamised, kujunenud Mirzä Valehhi nõudlikul järelevalvel, tundusid mõneti painduamatud. Mida suuremaks ja mehisemaks Adil sirgus, seda suurema hoole ja austusega ta oma õpetajat ümbritses.

Ka khaani keskmine poeg, usin ja teadmishimuline Agil, kiindus Mirzä Valehhisse, armastas ning austas teda.

Igasugustel söömaaegadel, pidupäevadel ja argipäevadel kuulus Mirzä Valehhile Hätäm-khaani laua juures vääriline aukoht. Khaan ise pidas piinlikult silmas, et Mirzä Valehhile ulatatud tee oleks küllalt kange ja lõhnav, road rikkalikud ja hõrgutavad. Khaan ise valis oma laste õpetajale kõige kõrgema, pehmema ja vetruvama aluskoti, ise kohendas talle patja küünarnuki alla.

Ent iga kord, kui Mirzä Valehh neid hüvesid maitses, tabas ta endalt Hätäm-khaani torkiva pilgu ja ta suhu tuli mõrkjas maitse. Ja iga kord, kui ta võttis teenrilt vastu tassi lõhnavat teed, tundis Mirzä Valehh, et khaan kõõritab tema poole, ja maitsev jook muutus mürgiks. Veel kordagi polnud Mirzä Valehh nende aastate jooksul, mil ta khaani lossis elas, joonud niisugust teed, mis talle noorpõlves isakodus oli suupäraseks saanud. Nii tee värvuse, maitse kui ka kanguse oli valinud Hätäm-khaan. Kärmed teenrid sättisid Mirzä

Valehhile küünarnuki alla just sellise tuttide ja kuld-tikandiga padja, mille khaan oli tuua käskinud.
Möödusid aastad, täidetud koolitundide, pidusöömingute, üksildaste mõtisklustega, ja Mirzä Valehhi säbar rõngashabe kiskus juba härma; sellest langes aupaistet kodakondsetelegi ja täitis Mirzä Valehhi austajad heldimusega.
Siis toodi esimest korda tema juurde tundi Hätäm-khaani noorim poeg Gjärai.
Vananev khaan ja tema kaasa, kes oma kadunud noorust kibedasti taga nutsid, olid maimukesesse üliväga kiindunud. «Meie silmarõõm, meie lohutus,» õhkasid nad oma pojakese poole ja külvasid ta üle hellitustega.
Nii kasvas Gjärai talumatuks lapseks, kes ei olnud iseloomult ei oma auväärsete vanemate ega vendade sarnane. Ta ei jätnud oma koerusi, vallatusi ega jonni. Kui ta möllama kukkus, pööras ta kogu khaanilossi pea peale. Keegi ei julenud teda korrale kutsuda, Gjä-

rai lõhkus nõusid ja peksis puruks klaase. Pillirookepist ratsu seljas tuiskas ta mööda tube ja tegi niisugust kära, nagu oleks jumalatest kaitstud lossi tunginud terve röövlibande.
Vanemad vennad Adil ja Agil püüdsid üleannetut korrale kutsuda, kuid Hätäm-khaan ja Hälimä Hatõn astusid heldinult Gjärai eest välja ja andsid taile kõik tema üleannetused andeks. Ema ja isa koguni pahandasid oma vanemate poegadega, jätsid Adili ja Agili oma soosingust ilma, ei rääkinud nendega nädalate kaupa.
Gjärai võttis sellest julgust, läks hoopis käest ära, muutus lausa jultunuks. Ta ütles Mirzä Valehhile häbematusi, ei teinud koolitükke ära, kukerpallitas vaipadel ja diivanitel, kisas, rebis raamatuid ja vihikuid.
Mirzä Valehhi manitsused ei tähendanud võrukaelale midagi, ainult ärritasid khaani ja tema valitsemishimu-list kaasat. Hätäm-khaan sattus üha sagedamini raevu: «Vana narr! Ei taha haige lapse vastu tähelepanelik olla. Tal minevat raskeks! . . . Aga kas minul polnud raske teda aastate kaupa küllusega ümbritseda? Vai-vai, milline tänamatus!»
Muidugi mõista ei ulatunud need ülekohtused etteheited Mirzä Valehhi kõrvu, kuid ta tundis, et khaan pole temaga rahul, ja ta kannatas valusasti ebasoosingu all.
Ta mõistis, et khaan oli tema peale küllalt palju raisanud ja et ühel päeval võib khaani teener talle pihku pista paberilehe, kus on kirjas Adili ja Agili ja nüüd Gjärai õpetaja ülalpidamiseks tehtud kulutused.
Vanakest ängistas teadmine, et ta on khaani käsualune, et ta sõltub khaani armust. See oli pooleldi hääbumine ja Mirzä Valehh kaotas jultunud Gjärai ees pea ega suutnud teda talitseda, karistada, sisendada talle, et sirbikujuliste kulmude all säravad silmad on määratud olema tarkuse ja armulikkuse lätteks, et inimeses hinnatakse mitte tema vara ja päritolu, vaid vaimurikkust.
Kuidas küll talitada? Khaani loata ei julgenud ta sõrmegi liigutada, ent oma jõud jäi aina kasinamaks ja kasinamaks. Ja ei võinud ta ju loota, et mõni Hätäm-khaani upsakas naaber teda veel tema loojanguea oma

alaealiste poegade õpetajaks kutsub, ja kas ta jõuabki neid enam oma filosoofiliste ja religioossete doktriinide, ajaloo ja kirjandusteaduse põhitõdede järgi kasvatada. Mirzä Valehh ei olnud mollade kombe] fellagaga harjunud. Lisaks kõigele oli Mirzä Valehh kogu oma elu tühja rahakoti peal elanud: ei tarkus, ei õpetatus ega muud voorused polnud talle varandust toonud.
Ent samas lõi tagasihoidlik ja peenetundeline vanake kõhklema, tegi endale etteheiteid: «Võib-olla ma liialdan. Võib-olla see ainult näib mulie nii ja Hätäm-khaan ei jää oma helduselt ning heasüdamlikkuselt muinasjutulisest Hätämist põrmugi maha, ehk on ta

südamelt puhas ja eelistab kõigile maistele hüvedele ja varadele haridust ja võib olla koguni austab teda, Mirzä Valehhi?»
Õukonna ašuugid kõrvutasid tõepoolest oma käskijat legendaarse Hätämiga, kes teatavasti oli silma paistnud oma headuse ja heldusega. Nad ülistasid tema õrnatundelisust. Kuid need laulud ei toonud Mirzä Valehhile lohutust. Vanamehe süda jooksis verd.

II

Ühel päeval, kui Hätäm-khaani nõol Jadullah-khaa-nil sai olesklemisest villand, otsustas ta oma sugulasi, sõpru ja naabreid üllatada rikkaliku pidusöömaga, ja ta käskis õuekirjutajal valmis vorpida armastusväärsed kutsed.
Oma tuliseid ratsusid kannustades kihutasid käskjalad igasse ilmakaarde väljavalitutele kutseid kätte toimetama.
Hätäm-khaan, kes kogu eluaeg polnud suutnud sundida ennast kirjatähest jagu saama, kutsus oma pojad Adili ja Agili ja käskis neid Jadullah-khaani läkituse ette lugeda. Traditsioonilises laadis väljapeetud ja retoorilistest hüüatustest kubisev kiri oli talle meele järgi — Hätämgi oli ainitisest kodusistumisest tüdinud . . . «Võta kaasa ka Mirzä Valehh, las lõbustab meid igasugu lugudega.» Nende sõnadega lõppes Jadul-lah-khaani läkitus.
157

Hätäm-khaan kutsus vanakese enda juurde ja tegi talle oma nõo soovi teatavaks, näitas isegi kirja, mis pidi olema heasoovlikkuse märgiks.
«Võta kaasa ka Mirzä Valehh, las lõbustab meid lugudega.»
«Noh, mirsa, kas sõidame?»
«Ei, kõrgeauline khaan, ma ei sõida,» kostis Mirzä Valehh kõlatult ja lõi silmad maha.
«Aga miks siis?» tõmbus khaani nägu pilve.
Adil ja Agil vahetasid pilke ja pöördusid siis isa poole vagas soovis, et ta ei lülitaks nende õpetajat ja lubaks tal elu loojangupäevad veeta vagusas mõtiskluses.
Hätäm-khaan nohises tigedalt.
«Vanamees, sind kutsuti valitud seltskonda! Ja kes kutsus! Minu nõbu, samasugune kõrgestisündinud khaan nagu minagi! Sa peaksid uhke olema! Patt on peremehe külalislahkust põlata, hirmus patt!»
Mirzä tõi ettekäändeks oma ihuhädad ja lahkus khaani eluruumidest.
Hätäm-khaan läks viha pärast näost mustaks ja sõitis vennaste Adili ja Agili ning arvukate teeniite ja alamate saatel oma venna residentsi.
Seal ootas teda toretsev vastuvõtt, ja aeda õitsvate õuna- ja pirnipuude alla muruvaibale olid laotatud kuldtikandiga süfräd, ja Jadullah-khaan ise aitas kallil külalisel istet võtta. Ta tervitas armastusväärselt khaani poegi, noogutas möödaminnes tema saatjaskon-nale, ent kui ta külaliste hulgast ei leidnud Mirzä Valehhi, läks ta näost tulipunaseks ja ta silmad hakkasid välkuma.
«Olen ise süüdi,» õhkas Jadullah-khaan silmakirjalikus vagaduses. «Oleksin pidanud auväärsele vanakesele eraldi kutse läkitama.» Mõelnud ivake, lisas ta: «...ja saatma talle helde kingi.»
Ta hõikas õuekirjutaja enda juurde ja käskis tollel uue läkituse kirja panna.
«Meie palavaimaks sooviks on, et Teie, ülilugupee-tud Mirzä, külastaksite meid veel täna, lõbustaksite mind, patust, ja minu kõrgeaulisi külalisi. Võigu ratsu, millega tuleb Teie juurde minu käskjalg, kingin Teile austuse märgiks koos suiste, ohjade, kullakarraliste

rakmete ja sadulaga. Nagu näete, oskan ma tarkust hinnata — üheainsa külaskäigu eest minu tagasihoidlikku onni kingin Teile hobuse, mille väärtus on hindamatu ... »

Kui Jadullah-khaan käskjalale oma tuliseima ratsu ohjad ulatas, ütles ta nii valjusti, et kõik vaipadel lesivad külalised kuuleksid:

«Anna see kiri ja hobune vanamehele ja ütle, et khaan käskis: Mirzä Valehh seebitagu oma lõug kodus, habe ajagu külas.»

«Ei usu, et see upsakaks läinud ätt tuleb,» hõikas Hätäm-khaan nõole. «Asjata teed endale tüli, Jadul-lati, usu mind.»

Peremees muigas iseteadvalt: «Minu kirjal on võlujõud. Toob ta käpuli kohale . . . Niisugusest kingitusest ei ütle keegi naljalt ära.»

Adil ja Agil, kes ei tihanud võõrsil vanemate inimeste jutu vahele segada, vahetasid taas pilke ja jäid norgu.

«Kiirustagu!» hüüdis Jadullah-khaan käskjalale järele. «Pidu kisub tujutuks ja igavaks. Hea tuju aga annab hõrgutavatele suupistetele mitmekordse mõnu!»

Vaevalt olid teenrid käskjala saabumisest teatanud, kui Mirzä Valehh otsustas, et sedakorda ta ei lükka Jadullah-khaani küllakutset tagasi, vaid läheb peole — ta võttis teistkordset küllakutset kui vabandamissoovi.

«Ülitark mirsa, minu isand jättis pidusöömingu katki,» ütles käskjalg orjaliku kummardusega, «kõik jäid teid ootama, oo auväärsus!»

«Mis siis ikka, pojake, sõidame!» noogutas vanake kirja lahti rullides. Ent kui Mirzä Valehhi pilk langes hoolimatutele sõnadele: «. . .ja lõbustaksite mind, patust, ja minu kõrgeaulisi külalisi.. .», tõmbus ta süda valust kokku ja ta kahvatas.

Kirja käskjalale tagasi ulatanud, lahkus ta, tundmata huvi isegi selle vastu, millise kingituse ülbe Jadullah . talle külaliste lõbustamise eest oli lubanud.

Alandlik käskjalg ootas vanakest esikus, arvates, et Mirzä Valehh läks pidurüüd õlgadele võtma.

Ent aeg kulus, ja kui õpetlane ennast ei näidanud, läks käskjalg teenrite saatel ülakorrusele, koputas uksele ja tuletas meelde, et pidu Jadullah-khaani aias

159

jäi pooleli ja et peremees ja tema ülikad külalised ootavad mirsat lausa kannatamatult.

Tundes südames teravat noolepistet, vastas Mirzä Valehh erutusest katkeval häälel: «Mu poeg, ei sõida ma kuhugi,» langes silmili vaipadele ning jäigi sinna.

Mirzä Valehhile kingitud ratsut suitseidpidi vedades ilmus käskjalg tagasi Jadullah-khaani lossi ja kummardas oma isanda ees.

«Ai, Hätäm-khaan! Ära hellitanud oled oma vääritu alama,» sai Jadullah-khaan tigedaks. «Niimoodi ei kuuletu ta varsti enam Allahile   endalegi!»

«See teie Mirzä Valehh on tões kahtlejate killast,» torkas aukohal pikutav tüse musta habemega külaline.

«Jumalasalgaja!» teatas tema naaber jäiga enesekindlusega.

Hätäm-khaan oli vait, kuid südamepõhjas tunnistas ta etteheited õigeks ja mõistis Mirzä Valehhi kangekaelsuse hukka.

«Sa, vennas, oled ta käest ära lasknud,» jätkas tuliseks köetud Jadullah-khaan. «Mirzä-taoliste amet on õuenarriks olla! Aga see ätike peab ennast vaata et õigeusklike käskijaks!»

Igalt poolt sadas sõimu ja irvitusi alamast soost vanamehe pihta, kes arvab enesest teab mida.

Adil ja Agil ei söandanud peremehele ja külalistele vastu vaielda, ent nende südant täitis suur kurbus.

«Veider vanamees,» seletas hingeldav käskjalg. «Nii kallist kingitusest ütles ära. Ja kirja saatis tagasi. Kõige kentsakam oli veel see, et Mirzä rõõmustas mind nähes ja ütles:

«Sõidame pealegi, pojake,» aga nii kui kõrge-armulisema khaani kirja läbi oli lugenud, jäi kurvaks ja lukustas ukse. Kuulsin kaeblikku oigamist. Tõesõna, või mina aru sain, kes seal siis oigas, kas Mirzä Valehh või keegi laps.»

«Küll ma temast kangekaelsuse välja peksan,» lubas Jadullah ähvardades, läks külaliste juurde tagasi ja käskis viinavalajal pokaalid täita.

Külalised prassisid öö läbi, täitsid vatsa maitsvate roogadega. Aga hommikul, kui Hätäm-khaan kavatses oma valdustesse tagasi pöörduda, manitses peremees ta poegi jääma.

160

«Las nad olla veel nädala minu juures — käime jahil, lõbutseme!»

Aupaklikult saatjaskonnast ümbritsetud Hätäm-khaan jõudis koju ja silmas juba välistrepil oma noorемat poega Gjäraid. Too istus maas ja käristas oma õpikuid ja vihikuid tükkideks. Khaan tuli hobuselt maha ja jäi tunnist jalgalasknud logardit imetlema, tõstis Gjärai sülle, surus südame vastu, mattis ta näo suudlustesse. Siis laskis Hätäm-khaan silmad ringi käia, otsides Mirzä Valehhi, kuid ei leidnud teda; süngestudes korjas ta maast puruksrebitud raamatu- ja vihikujehed ja toppis need oma pika arhaluki taskusse.

Hoolitsevate abiliste toetusel astus khaan trepikotta, läks oma abikaasa poolele, teretas Hälimä Hatõui sõbralikult, jättis poisikese tema hoolde ja palus valmistada õhtueine valitud roogadest.

Kuigi ei olnud oodata külalisi, laotati peosaali helevalge laudlina, toodi sametised lamamispadjad, otsiti panipaigast välja kuldsed peekrid ja liuad.

Mirzä Valehh ei varjanud õhtueinele tulles oma hingehäda, palus malbelt maja peremehele, khaani hellale kaasale ja kõigile kodakondsetele jumala õnnistust.

«Tooge mirsale paksem ja pehmem padi,» andis khaan teenritele käsu, ja otsemaid seati vanakesele istumise alla helepunane udusulgedest sametpadjake.

«Valage mirsale kangemat teed!» ütles khaan häält kõrgendades ja otsemaid ilmus tumepruuni sisuga teetassi asemele tass musta lõhnavat teed.

«Tooge pilafi sisse uus kanapoeg!» hõikas khaan vihaselt ja otsemaid pandi Mirzä Valehhi liuale roosa rasvakastmega ülevalatud kanapoeg.

Murest murtud vanake ei tõstnud ei teed, ei pilaffi, ei kanapoega suu juurdegi. Kärmed teenrid kandsid lauale ja laualt ära puutumatuid taldrikuid.

Hätäm-khaan võttis armastusväärselt naeratades taskust Gjärai õpikutest ja vihikutest järelejäänud tükid ning heitis need laudlinale.

«Säh sulle, mirsa, kange tee, säh sulle pilaff kanapojaga! Wih lõuna-, hommiku- ja õhtusöögid, säh pehmed sametistmed, säh kuldtuttidega siidised padjad!»

Vapustatud Mirzä Valehh kattis näo kätega.

161

Khaan aga karjus nätsutatud paberitükke vaibale pildudes kimedalt:

«Säh sulle, mirsa, halatid, kasukad, arhalukid!»

«Lubage mul lahkuda, khaan!» sosistas Mirzä Valehh värisevi huuli.

«Miks sa varjad end pihkudega nagu pruudilooriga, mirsa?» päris raevunud khaan vagatsevalt. «Häbi on? Vai-vai, kui häbi! . . . Ära muretse, mirsa, ma olen suuremeelne ja võin andestada sinu jultunud kangekaelsuse.»

«Lubage, khaan, ma lahkun,» palus vanake.

«Selleks on sul täielik voli, mirsa,» naeris Hätäm-khaan. «Kui tahad, siis istud, kui tahad, lähed ära. Võid nagu varemgi kasutada piiramatut vabadust.»

«Ma lähen, khaan,» ütles vanake tasa.

«Ja õnnistagu sind kõigevägevam.»

«Hei, teenrid!» kraaksatas khaan käsi plaksutades. «Tehke mirsale uksed pärani lahti! Süüdake tõrvikud ja küünlad, valgustage Mirzä Valehhile teed.»

Ja ta saatis oma poegade kasvatajat õela naeruga.

III

Hommikul kandsid teenrid unisele Hätäm-khaanile ette, et Mirzä Valehhi toas pole hingelistki, et õpetlane on hüljanud oma peremehe kolde, mida soojendavad südamlikkus ja headus, ja kadunud teadmata suunas.
«Küll tuleb tagasi!» rahustas upsakas khaan nii ennast kui teenreid. «Nälg on halb teekaaslane! Küll tuleb tagasi kanapoegadega pilafi ja lõhnava tee juurde!»
Ja ta ringutas tüdinult.
Kui otsatutest jahipidamistest ja pummelungidest väsinud Adil ja Agil mõne päeva pärast koju tagasi jõudsid, küsisid nad isalt nõutuse ja ärevusega, kuhu on kadunud nende vooruslik ja suure tarkusega kroonitud õpetaja.
Isegi Hälimä Hatõn, kes harilikult ei julgenud sõnakestki poetada, tuli etteheidetega, et khaan oli vanakesega nõnda järelemõtlematult ja jämedalt ümber käinud.
162
Ent Hätäm-khaani südametunnistust see ei häirinud. «Ma tegin ju nalja,» mühatas ta naisele ja poegadele. «Ja lõppude lõpuks on mul õigus oma palgalisele märkusi teha ... Ta ei vaadanud meie lemmiku Gjärai järele, ei hoolitsenud poisi eest.»
Isalt luba küsimata — mis oli iseenesest ennekuulmatu julgustükk — saduldasid Adil ja Agil hobused ning kihutasid oma õpetajat otsima.
Hätäm-khaani lossist kadus elu, nagu oleks seal kustunud tarkuse ja suuremeelsuse küünal.
Oukondlaste, sõdurite ja teenrite hulgas liikusid kuulujutud: alalhoidlikud mõistsid Mirzä Valehhi tema arutuse ja aukartusetuse pärast hukka, nimetasid teda sõgedaks; hulljulged kiitsid vanakest maast taevani, nimetasid tarkuse kehastuseks, suureks vesiiriks.
Ainult Gjärai juubeldas, sest tunnid jäid katki ja keegi ei sundinud teda raamatute taha, ei käskinud kombekas olla. Poisike möllas lossis, lõikus ja lõhkus mööblit, rebis vaipu, jagas teenritele kõrvakiile.
Lõppude lõpuks sai Hätäm-khaanil sellest villand ja ta hoiatas võrukaela.
«Niiviisi kasvab sust tobu!»
Kui Adil ja.Agil vahutavaid hobuseid kannustades koju kappasid ja mornilt teatasid, et nad ei leidnud Mirzä Valehhi jälgi ja et ka ümberkaudsete külade ja asulate elanikud pole vanameest näinud, langes Hätäm-khaan tujust ära. Südames kripeldavat muret reetmata ajas khaan sõdurid otsingule, lubades muinasjutulise tasu sellele, kes toob Mirzä Valehhi lossi tagasi.
Kohusetruud relvakandjad luusisid asjatult mööda khaankonda, usutlesid iga vastutulijat, tungisid igasse onni, valvasid karavaniteid ja metsaradu.
Mirzä Valehh jäi kadunuks, nagu oleks kõigevägevam temasuguse kaunishinge ja vagamehe elusana taevariiki võtnud.
Sellest ajast peale eemaldusid Adil ja Agil isast, muutusid kinniseks, saatsid oma vaba aja mööda kas naabrite juures, pummelungidel või jahiretkedel, kodus aga lugesid oma teadmishimulise õpetaja kogutud teoseid ja vestlesid kõrgelennulistest filosoofilistest prob-leemidesA
163

IV

Mirzä Valehh lahkus Hätäm-khaani lossist, seljas vana, aastaid sahvris seisnud üliõpilaskuub, õlgadel abaa, ja kadus ääretusse pimedasse öhe.

Nüüd mõistis ta, et kõige puhtam õnn on olla vaba ja ausalt teenida oma leiba, mitte aga elatuda peremehe laualt pudenenud annetustest, jääda alati vabaks, sõltumatuks selle maailma vägevate heategudest.
Ta tundis Hätäm-khaani naabreid, võimukaid khaane, vürste, beisid ja teadis, et nad on samasugused enesearmastajad, jõhkrad, võimust ja rikkusest joobunud inimesed nagu tema hiljutine soosija. Ei, nende juurde vanake oma samme ei sea . . . Tema elupäevad nakkavad õhtusse veerema, Mirzä Valehh ei suuda enam kasvatada ja koolitada Adili ja Agili taolisi tead-misteleegist valgustatud noorukeid.
«Kust küll leida ustavust ja anduvust?» mõlgutas vanake ja võttis mure all küüru vajudes ette kauge rõõmutu teekonna. Niimoodi astus ta peatumata päevi ja öid. Et vastutulijates mitte kahtlust äratada, läks ta küladest ringiga mööda ja hoidus karavaniteedest kau-gemale.
Mirzä Valehh kartis jälitamist, ta ei tahtnud tagasi Hätäm-khaani lossi kullatud puuri, kus talle võidi kanget lõhnavat teed näkku pilduda, teotada tema halli pead mureda pilafiga, milles ujub hõrk kanapoeg ...
Nüüd võis ta oma janu kustutada mägiojade veega ja see maitses magusam kui lõhnav tee. Ta toitus marjadest ja rohtudest, ja need maitsesid paremini kui kõige hõrgutavamad road khaani laualt. Ja kui ta jõuetuna maha langes, oli maa pehmem kui udusulge-dest-sametist ja kuldsete tuttidega padjad.
Inimasulaid vältides tungis Mirzä Valehh aina sügavamale põlisesse tihnikusse. Siin-seal sattusid tema teele iidsete linnade varemed, vanade templite jäänused. Kindluse poollagunenud müüridel, mis kunagi olid kaitsnud khaanide losse, kärarikkaid turge, käsitööliste ja muude ametimeeste elamuid, sirgusid nüüd puuhiiglased, rühikad ja võimsad nagu rohelistes mundrites tunnimehed. Tihnikus ulgusid kiskjad. Hiiglasuured, süllapikkuste tiibadega mustad ja valged linnud lendasid vihinal kaljurahnult kaljurahnule, mäeharjalt mäeharjale. Kaljulõhedest vulisesid allikad, selged nagu lapse pisar.
Hallipäine vanake, kes oma parimad aastad oli khaanilossi külluses ja mugavuses mööda saatnud, pidi nüüd astuma sellesse tundmatusse maailma.
Tema kõrv muutus vastuvõtlikumaks, koguni mitme-kordistas kõiki helisid; vesised, noorusliku terasuse kaotanud silmad nägid puid ja kaljusid hoopis suurematena. Mirzä Valehhi hõredad juuksed tõusid hirmust püsti, ihu läks külmaks. Mägijõgede raevukas müha, pantrite kaeblik ulgumine, varingute mürin, langevate puude ragin jälitasid vanakest, hirmutasid teda, muserdasid, vajutasid maadligi, ähvardasid matta Häfi mäe alla ... Ja ei olnud Mirzä Valehhi kõrval ustavat sõpra, kelle õlale toetuda! Pöörduda tagasi? Paluda upsakalt Hätäm-khaanilt alandlikult vabandust, anuda andestust? Ei, pigem surra priiuses kui vabatahtlikult vangis piinelda.
Ja vanake kiirendas sammu.
Kõrgel mäeharjal nägi ta vanaaegset poolvarisenud müüridega kindlust, kus majad olid katuseta ja laskeavades siuglesid metsikud väädid. Kuid keskväljakul sillerdav ja vahutav purskkaev tõotas elu ja vanake otsustas siia peatuma jääda.
Eluasemeks valis ta väikese kloostrikongi, meisterdas sellele palkidest katuse, vahele puistas kuivanud lehti, tõestas vaiad kaitseks tormi eest kividega. Siis tõi metsast sületäie kähisevaid lehti, laotas põrandale, kohendas endale asemeks. Suurt Allahit tema heidete andide eest tänades sulges Mirzä Valehh silmad ja uinus.
Ta nägi unes oma lemmikraamatuid, millega oli kokku kasvanud ja mida teadis peast, ja vanakese vaimusilma ees elustusid Firdousi «Šahnamä» imepärased tegelased, Älifleila juhtumused, ja ta kõrvus kõlasid imelised värsid, ja vanakese süda täitus õnnest.
Kui ta koidu ajal ärkas, ei kahetsenudki ta enam taga mahajäänud surematuid teoseid — Mirzä Valehhile olid nad eluotsani mällu sööbinud, ja kui ta mälu kord

tuhmubki, siis on kõik juba ükspuha. Küünarnukile toetudes vaatles ta oma viletsat, kõigi tuulte tallata eluaset, ja tundis rõõmu, et leiab siit rahu.
Kogu päeva korjas Mirzä Valehh metsast õunu, pirne, pähkleid ja kastaneid ja kogus need kongi nurka, kattis oma kasinad varud kuivanud lehtedega. Ränikivist löödud säde süütas oksad, ja puhkes temagi majas koldeleek. Mägisoolakutelt kogus ta hoolega soolakristalle ja, viis need kongi. Tihnikust lohistas kuivanud puid ja ladus talveks riita.
Kord, kui Mirzä Valehh jälle põlislaanes kõndis ja loodust nautis, märkas ta sammaldunud kivil kasvamas kahte odrapead. «Kust küll on viljapead siia saanud?» mõtles vanake. «Küllap linnukesed tõid noka vahel ja poetasid kogemata maha, terad läksid kasvama. Aga võib-olla olid kindlustuse elanikud ennemuiste põllupidajad, ja mulle, üksildasele vanamehele, jäid need kaks viimast viljapead päranduseks?»
Hellalt noppis ta odrapead ja pöördus tagasi oma kongi. Pärast seda, kui ta oli nad päikesepaistel kuiva-tanud, hõõrus Mirzä Valehh viljapäid pihkude vahel, et teri kätte saada. Oma halati siilust tegi ta kotikese, peitis odraterad sinna ja asetas kotikese kõrgele hauakivile kongi sissekäigus.
Kepiotsaga kaevas Mirzä Valehh tuulevarjulisse ja päikesepaistelisse paika palvelinikusuuruse lapikese maad ja külvas sinna terad.
Suur oli tema rõõm, kui seeme tärkas ja põld kattus tiheda rohelusega — Mirzä Valehh ei raatsinud oma külvilapikese juurest lahkudagi, peletas sealt röövlinde eemale.
Sügiskülmad värvisid vaevunähtava orase kollaseks ja vanakese südamesse puges hirm oma hoolealuste pärast. Ent ootamatult tuli maha sügav lumi ja kattis põllu sooja vatise tekiga.
Mirzä Valehh puges oma kongi ja saatis mööda seal kogu talve, toitus pähklitest ja kuivanud puuviljast, turgutas koldetuld ja nautis luulet.
Tuhinal tuiskasid kohale marutuuled ja iidne kindlus hakkas huugama nagu tühi savinõu. Tuisktuulte ulgumine, oigamine ja vihisemine täitis kogu laotuse maa ja taeva vahel.
Hanged matsid kongi sissekäigu ja Mirzä Valehh ei pääsenud enam välja. Kõrv vastu

põrandat, kuulas ta, kuidas maapõu vappus, ja talle näis, nagu oleksid koolnud oma sügavates haudades ärganud, omavahel rääkima hakanud ja kisanud; millalgi olid nad siin elanud, teinud oma tööd, sünnitanud ja kasvatanud lapsi, tapelnud vaenlastega, nautinud armurõõme, jäänud vanaks ja lahkunud siis siit ilmast, et taevariiki kolida.
Mirzä Valehh elas lootuses, et talv möödub kiiresti. Nii sündiski: tuiskude ja tormide järel tulid lustakad kevadvihmad raksuva kõuemürina ja sähviva pikse saatel. Üha palavamalt paistis päike ja valas Mirzä Valekhi nõrkenud ning kõhnunud kehasse elumahlu. Nüüd olid ta toiduks rohi ja juured. Vanakese suursugune habe puistus ja läks mustusest päris halliks. Päevade kaupa lesis ta oma põllulapi veeres, jälgis pilvede rändu, nautis taevasina.
Ja siis hakkas laksutama ööbik, tuues kuuldavale lausa ennastunustavaid trillereid. Jumal ise teab, mis ime läbi oli ööbik, samasugune üksildane nagu Mirzä Valehh, siia kindlusesse sattunud. Eksinud lauliku hingestatud viisid näisid Mirzä Valehhile ütlemata kaunid ja sulnid, ja ta tänas kõigekõrgemat, kes oli sellise ašuugi inimestele rõõmuks loonud.
Kevadel tundis Mirzä Valehh, et ta on üksildusest väsinud, et täiusliku õnne leidmiseks vajab ta seltsi, vestlusi südamelähedaste inimestega, ning talle meenusid tema noored kasvandikud, kaunishinged Adil ja Agil.
«Inimene ei tohi elada üksi,» kinnitas vanake iseendale. «Ent ometi — pigem elada üksi ja süüa oma leiba kui leppida khaani laualt pudenenud raasukes-tega.»

Ta ei väsinud nautimast päikesetõusu ja loojangu õndsust, kuu rändu taevavõlvil, õitsvaid õunapuid, rohtu, mis kivist läbi kasvab ja seda murendab, oma heljuvat viljapõldu.
Kui aeg täis sai, kogus Mirzä Valehh ettevaatlikult viljapead kokku ja eraldas neist jämedad merevaigukarva terad. Suure kamalutäie saagist peitis ta järgmiseks külviks, ehkki mõistis selgesti, et ei ela järgmise kevadeni ja et talle ei lange osaks olla külvaja, lõikaja ja jahvataja.
167
Kahe lameda ja sileda kivi vahel jahvatas ta ülejäänud terad, segas taigna ja veeretas kellegi hauaplaadil valmis suure ümmarguse leiva. Seejärel ladus Mirzä Valehh kividest tändiri.
«Näib, et peagi täituvad kõik mu lootused,» mõtles ta ja habemesse poetus viimne pisar.
Tändiri seinad lõid tulelõõmast hõõguma ja Mirzä Valehh kummardus, et suruda taigen kividele, ent äkki värahtas vanakese süda ja ta kukkus.
Kaua lamas ta liikumatult, pilk taevavõlvil; päike tõusis ja loojus, lõid särama kauged heledad tähed, ent Mirzä Valehh otsis asjatult maailmaruumi ääretusest olemise mõtet.
Leib, mille ta ise oli kasvatanud, aus töömeheleib, mille eest ta polnud kellelegi tänu võlgu, hakkas kõrbema ja sinkjas suitsuvine tõusis tähtede poole.

V

Mirzä Valehhi kasvandikke, Adili ja Agili ei olnud lootus jätnud, ka talvel otsisid nad oma õpetajat, pärisid talupoegadelt ja karavaniajajatelt, ašuugidelt ja kaupmeestelt, kas nood pole ehk näinud maalt põgenevat vanakest.
Ükskord öeldi neile, et kaugel metsas vana kindluse varemetest on sageli nähtud sinist suitsuvinet taeva poole tõusmas, on see lõkke, kolde või leivaahju suits, kes seda teab.
Adil ja Agil ruttasid teenrite saatel sinna ja ekslesid mitu päeva tuulemurru, oksa- ja kivirägu keskel, esialgu hobustel, pärast jalgsi.
Korraga tundsid nad värskelt küpsetatud leiva lõhna ja valulises eelaimuses kiskus noormeeste süda kokku.
Vana kindlus võttis uljad sissetungijad ebasõbralikult vastu: laskeavadest põrnitsesid mustad kuivanud oksaraod nagu püssirauad; ogalikud põõsad rebisid nende kauneid rõivaid, nagu tahtnuks neid peatada; varemed tõkestasid nende teed.
Kuid värske leiva lõhn muutus aina tugevamaks, magusamaks, meelitavamaks.
168
Suitseva tändiri kõrval tolmus lamas Mirzä Valehh, käed laiali, ja vennad tõttasid jooksujalu tema juurde, hüüdes:
«Õpetaja!»
Hall vanake ei vastanud, tema klaasistunud silmad vaatasid taevasse ja tema jääkülmadel huultel säras naeratus, mis ütles tulijatele, et Mirzä Valehhi soovid ja unistused on viimaks täide läinud.
Ent odrakarask oli söeks põlenud.
Vennad langesid põlvili ja mälestasid oma õpetajat hea sõnaga ning tõotasid käia tema nõuannete järgi.
Kas teab, ehk nad pidasidki oma tõotust.

Mir Džälal

Mir Džälal Pašajev sündis 1908. a. Lõuna-Aserbaidžaanis talupoja perekonnas. Aastatel 1923—1928 õppis Kirovabadi pedagoogilises koolis. Seejärel töötas õpetajana. Kirjutama hakkas 1928. a. 1930. a. astus Kaasani Pedagoogilisse Instituuti kirjandusteadust õppima. Lõpetas Aserbaidžaani Teadusliku Uurimise Instituudi aspirantuuri. 1933. a alates töötab õppejõuna ülikooli aserbaidžaani kirjanduse kateedris. Praegu on professor Mir Džälal mitte ainult tunnustatud kirjanik, vaid ka silmapaistev kirjandusteadlane.

EKSAM

Sisseastumiseksamite käigus kõrgemas õppeasutuses kontrolliti meid kirjalikus. Kästi kirjutada kõige kohutavamast, mida keegi on elus näinud. Hiljem korraldati tööde ettelugemine ja hindamine. Nooruk, kes oli eksamitele tulnud Samahhõst, kirjutas, et kõige hirmsam,

170

mida ta oma elus näinud, oli maavärisemine Šamahhõs. «Kuidas ma küll mäletan neid minuteid,» kirjutas ta, «mil ühe silmapilguga varisesid mu silme ees põrmu kolmekorruselised hooned, mil majad kisti üksteisest eemale ja nende vahele ilmus haigutav auk; kuidas ma mäletan minuteid, mil tundsin, et maa kaob jalge alt ja ma hakkan kohe värisema ning kaotan teadvuse.»

Enamik noori agdašlasi meenutas Kuraa laastavaid üleujutusvoogusid. Nad kirjeldasid džeiraane, kes, kartes uppuda vees, mis ümberringi möllas, tulid hädaga inimeste juurde abi ja pääsemist otsima; madusid, kes suure vaevaga kõrgetele puudele ronisid ning end okste vahel päästa püüdsid; naisi ja lapsi, kes ulusid ning valjusti nutsid. Keegi eksamineeritavatest kirjutas ühest emast, keda ta oli kusagil linnas kohanud, ja tema tragöödiast. Noormees jutustas naisest, kes oli sünnitanud värdjad ning näitas mingi loomaliku nürimeelsusega kõigile oma kahepealisi, kaheksasõrmelisi kontideta lapsi, kes sarnanesid vormitute lihakäntsakatega,- ja korjas raha ammuli sui vahtivalt rahvahulgalt.

Õpetaja ise luges kõik kirjutatu ette, teatas siis perekonnanimepidi tööde autorid ja pani hinded. Järjekord jõudis lõpuks minuni. Kuid minu tööd õpetaja millegi-

pärast lugema ei hakanud. Ta keerutas seda käes, lehitses ja kutsus mind äkki nimepidi. Hüppasin jalamaid püsti.

«Tule siia,» sõnas ta. «Loed ise ette!»

Mul tõmbus süda kokku. Arvasin kohe, et õpetaja pole ilmselt mu tööga rahul. Sellepärast ta mu välja kutsuski, et analüüsida ja lahata iga mu lauset, et osutada mu vigadele ja panna mind kõigi ees punastama. Nii mõeldes läksin õpetaja laua juurde, võtsin oma töö ja hakkasin lugema.

. .. Palju olen ma oma elus kohutavat näinud. Karjus-pbisina veetsin ma kogu lapsepõlve mägedes Gjändžä rajoonis. Mõnikord ronisin ma Kaukasuse kõige kõrgematele nõlvadele, imetlesin põhjatut sinavat taevalaotust, mis oli hiiglasuure karikana mu pea kohal kummuli keeratud, ja tundes täielikku üksiolekut ning eraldatust kõigest elavast, hakkasin seletamatust hirmust

171

värisema. Ma olen näinud, kuidas taevast lõhestavad raevused välgud süütavad leegi, mis neelab metsad. Olen näinud, kuidas selges keskpäevataevas löövad täieliku päikesevarjutuse ajal särama tähed. Minu nähes on tapetud ka inimene, ja loom on alla langenud kaljult ning hukkunud kuristiku põhjatuses; mulle on vastu juhtunud hallid hundid, kelle aplalt kiiskavad silmad minus õudust tekitasid . ..

Kuid ma ei kavatse juttu teha mitte ühestki sellisest asjast. Ma ei mäletagi neist iga üksikseika. Õieti ma ei peagi seda kõike millekski eriti kohutavaks. Mulle meenus aga üks lugu, mida ma ei suuda iial unustada. Ja sellest ma siin jutustangi.
Meile tuli linnast külaline. Räägiti, et ta olevat kaupmees. Ma ei teadnud, miks ta tuli, ega tahtnudki teada. Pole meil kombeks kõike pärida ja usutleda. Meie tavaks on külaline vaid vastu võtta ja tema tervise järele küsida. Olgu ta teil kas või kuu aega külas. Kellelgi ei tuleks isegi pähe uurida, kust ta tuli või kuhu tema tee viib. Me teame, et linnarahvas armastab väga piimasaadusi. Nii me kostitame neid hapupiima ja -koorega. Ja ei saada külalist enne ära, kui oleme tal bozartma või kebapiga isu täis söötnud. Niisugune on meie komme.
Kaupmees, külaline linnast, veetis meil ühe öö karjuste onnis. Hommikul tuli ta minuga karjamaale lambaid vaatama. Ta esitas mulle küsimusi ja ma rääkisin talle lambatõugudest, nende kasulikkusest ja nii edasi. Mõned kuud tagasi olin ma saanud kingituseks ühe turkmeeni lamba, kellel oli just tol hommikul sündinud väike ja väga ilus tall. Vastsündinud uteke maagis esimest korda tasakesi. Tema kasukas, mis polnud veel täiesti kuivanud, küütles hõbedana. Kaupmees märkas talle ja küsis kohe:
«Kas see on karakull?»
«Jah, tall on karakull-lammaste tõust.»
«Taevane arm, on vast alles aare!»
«Peškäšš.»
Vaevalt sain ma seda öelda, kui kaupmees tõmbas taskust suure terava liigendnoa, avas selle ja lõikas otse siinsamas talle pea maha. Algul tall nähtavasti ei taibanud, mis temaga kavatsetakse teha. Ilmselt mõtles,
172
et lastakse tal emapiima imeda. Aga kui halastamatu kaupmees ta jalaga vastu maad surus, määgis pisitilluke tall tasa ning see nutu ja oigega sarnanev hääleke ei tulnud tal mitte suust, vaid juba läbilõigatud ja verd voolavast kõrist. Emalammas sõi sel ajal veidi eemal. Ta tõstis pea, kutsus poega ning otsis teda ärevate silmadega. Kaupmees, rõõmus kingi üle, nülgis samal ajal juba talle ja kuulutas:
«Oivaline nahk! Paras ühe papaaha jaoks!»
Turkmeeni lammas, kelle 'ainukesele ilma Loodud tallele ahne kaupmees noa sisse lõi, oli mul karjas umbes viis aastat. Ta ei määginud kunagi ning ei poeginud enam. Iga kord, kui talled emade juures imesid, jättis ta rohu naksimise, vaatas ringi, otsides kohta, kus oli kaotanud oma poja, ja tardus, pilk pikka aega kauguses.
Ja nüüd, kui ma näen karusnahksete kraedega uhkel-davaid naisi, kuulen ma selle väikese süütu talle kaeblikku määgimist, kes ei teadnudki, mis maitse on ema-piimal, kes ei saanudki tunda ema hellituse soojust. Mulle näib, et kuulen ikka haledat oigamist, kibedat nuttu. Nagu kurdaks kena talleke inimeste julmuse üle ja teeks läbi pisarate etteheiteid oma emale:
«Mispärast sa tõid mu ilmale nii ilusana? Mispärast sa tõid mu ilmale nii ilusana, vaene ema?»

VARAS

1

Ühel pilkasel ööl tõusis Durmušš voodis istukile ja vaatas ringi. Hämarusest oli saanud pimedus, mis oli muutunud tihkeks nagu jalgade alla tallatud pori. Justkui kolis. Tema venna viinamarjaistandus mustendas ähmase laiguna. Oli lämmatav; tundus, et kõik sulab kuumusest ja valgub laiali. Taevas ühines maaga. «Nüüd asja juurde!»

Durmušš läks peenarde vahel, maa oli põuast kivikõva ja lõhenenud. Ta kääris püksid põlvini, et
173
liikuda käratult ning mitte riivata melonite laiu lehti. Surus papaaha kaenla alla, astus hiilivalt, ettevaatlikult.
«Mis siin karta,» julgustas ta end, «kui magab, on mul mütsi pärast asja. Kui ei maga, siis ütlen, et tulin lobisema. Ja nii või teisiti ei kuku ma sisse . . .»
Päris tara juures kuulis ta mingisugust häält. Justkui oleks keegi hüüdnud: «Hei, hei, he-ei!» Ta kükitas roosipõõsa äärde ja tardus kõrvu kikitades. Kostis krabinat.
«Aga järsku luurab ta siinsamas! Vaat kui saan veel trobikonna haavleid keresse!»
See mõte tagus otse haamrina peas, läbistas kuuma joana ihu, pani värisema.
Ta tõusis ja tahtis juba venda hüüda. Ootas minuti. Sai aru, et sabistas hoopis sisalik, keda ta ise oli ehmatanud.
Durmušš kõndis kikivarvul ja hääletult nagu mõte, jõudis Kärbälajõ-Tapdõki viltmadratsi juurde. Vennas magas magusalt, norskas. Durmušš kummardus ta näo kohale, kuulatas. Sai aru, et too magab «hiiglaste und» ja meenutas «seitset päeva ja seitset ööd». Kärbälajõ-Tapdõki sagedasest pilafi söömisest laiaks veninud suu oli nii pärani lahti, et sellesse kogunenud uni võis seedida ainult «seitsme päeva ja seitsme ööga».
Durmušš hiilis viinamarjaistandusse .. . Kärbälajõ-Tapdõki aias olid mõned põõsad haruldast viinamarja. Selle ümmargused valged ning magusad marjad on tihedalt kobaras koos; ta valmib vara ja ilmub turule enne kõiki teisi sorte. Sellepärast teda armastataksegi ja makstakse ta eest kallist raha.
Ei tea kui mitmendat aastat juba ei õnnestu Kärbä-lajõ-Tapdõkil oma kuuelt põõsalt isegi kuut kobara-kest noppida. Pole viinamari veel valmiski saanud, kui ta on varastatud ja Kärbälajõ-Tapdõkile ei jää midagi. Naine sõimab teda molkuseks. Lõpuks sai mees ise ka vihaseks.
«Tõepoolest, mis see siis olgu! Peab ju ometi teada saama, kes mu viinamarjaistanduses on käima hakanud! Olgu ma neetud, kui ma tal kõhtu lõhki ei lõika! ... »
Kärbälajõ-Tapdõk ei usaldanud teenrit ega poega.
174
Niipea kui viinamarjalt õied olid langenud, tassis ta voodi aeda ja asus elama onni.
Kui ta oskab oma aaret hoida, saab ta igalt põõsalt kindlasti puuda viinamarju. Need kuumal maapinnal väljasirutunud põõsad kasvatavad kobaraid, mis on veest rasked nagu kevadine pilv. Plingid lehed, tugevad ja hambulised nagu kroon, paistsid olevat imenud endasse päikese teemantkiiri ja hommikuse kaste elustavat niiskust ning andnud selle tihedalt kobarasse koondunud, värske rohelusega hoolikalt kaetud läbipaistvatele marjadele. Aga kobarad olid täpselt nagu sulis Unnupojad, kes ei mahu kitsasse pesasse ja upitavad end üle ääre kord ema kutsudes, kord juhusliku möödakäija ohvriks saada soovides.
On alles viinamari! Ainuüksi huulte puudutusel pakatab tema õrn kest, ja vaevalt oled jõudnud neelata, kui mahl verre voolab.
Kärbälajõ-Tapdõkile tundus, et okstel ei ripu mitte viinamarjakobarad, vaid uhiuued tšervoonetsid.
Vaevalt silmanud seda viinamarja, pistavad Venemaalt sõitvad uhked daamid vaguniakendest pea välja ning hüüavad:
«Siia viinamarju!»
Missugune loll annab niisuguse viinamarja odavalt ära. Üks tšervoonets kilo! Vaat mis on õige hind sellele viinamarjale!
Seda laadi mõtted ei keerelnud üksnes KärbälAõ-Tapdõki peas. Need vaevasid ka tema venda Durmušši. Ega asjata ütle rahvas, et teed viivad südamest südamesse.

Tšervoonetsiga kobaralt lootis venelastest reisijaid koorida ka Durmušš, kes mägra kombel viinamarjapuh-maste vahel ronis ja kiiruga mahlakaid kobaraid rebis, äratades neid magusast unest.
«Isalt ei jäänud mulle mitte nöörijuppigi, millega end üles puua,» mõtles ta. «Vanem vend tüssas mind, võttis kõik endale . . . Vaid siga tal veel puudub. Kas ma tõesti seda viinamarja ka ei saa?»
Ettevõttega edukalt toime tulnud, läks Durmušš tagasi oma aeda. Peitis viinamarjad ära. Pistis ühe marja suhu ja matsutas magusalt. Mari oli maitsev kui keelatud suudlus, mis röövitud pimedal ööl mõrsja huultelt.
175
Uhke nagu polguülem, kes on hävitanud vaenlase, ajanud laiali vastase armee ja vallutanud kindluse, heitis Durmušš magama.

2

Kärbälajõ-Tapdõk äratati. Kottpimedus. Vaikus ja rahu. Kärbälajõ-Tapdõkile tuli meelde nõiutud öö tuttavast muinasjutust. Vaatas taevasse. Segamini puistatud tähed meenutasid kuldseid kümnelisi.
«Mis oleks, kui need kuldmündid järsku valla rebeneksid ja kuldse vihmana maa peale sajaksid? Allah, mis siis oleks! Võtaks papaaha ja korjaks oma sada tükki. Pärast ostaks linna südamesse majakese või võtaks oma aiale juurde naabermaatüki. Aastaga saaks juba ainuüksi tauria viinamarjast viisteist tuhat rubla. Durmušš läheks kadedusest lõhki! Katsugu siis veel minuga vägikaigast vedada!»
Ei jõudnud Kärbälajõ-Tapdõk küllalt oma unistuses mõnuleda, kui teener sosistas kõrva juures:
«Kiiremini! On aeg minna!»
Kärbälajõ-Tapdõk tõusis. Märkide varal tegi teenrile selgeks, et too läheks teisest küljest, ise aga laskus puude vahelt järsakusse ja ronis üles Durmuši juurviljaaeda.
Nii viinamarjaistandus kui juurviljaaia all olev maa jäi neile pärandusena isalt. Ja juhtus nii, et jagamise juures sai just Durmušš rohtukasvanud jäätmaa. Ta hakkas küll vastu, vaidles, räuskas, kuid see ei mõjunud ei šariati esindajale — mollale, ega võimu esin-dajale — vanemale.
Püüdnud kinni karjast mahajäänud hane, tõi Dur-mušš selle hõlma all kohtunikule kingituseks. Kuid selgus, et Kärbälajõ-Tapdõk oli teda ennetanud ning kohtunikule õigel ajal kuldset kümnerublalist hammaste vahelt näidanud. Kui vaidlus uuesti puhkes, siis karjus ägestunud kohtunik Durmušile:
«Mis sa ajad kaela õieli nagu hani! Kas sa ei saa aru, et vend räägib sul kuldseid sõnu ... » Ja asus Kärbälajõ-Tapdõki poolele.
Durmušš laskis pea norgu ning andis alla.
176
«Olgu siis vanem vend aia peremees,» arvas ta. «Kui elan, teen oma maast ka kulda. Olgu pealegi!»
Ja Durmušš pidas sõna. Ta puhastas umbrohu ja okkalise võsaga kaetud maalapi juurikatest, kündis, sõelus mulla läbi nagu jahu. Kaevas kanali ja juhtis sellesse vee. Istutas ümber maatüki kaks rida viljapuid. Maatükile aga rajas juurviljaaia. Ja teenis hästi.
Eeskujulikult haritud maalapp, mis oli jaotatud ühe-sugusteks peenraruutudeks, nägi välja nagu kuuba vaip. Noored õuna- ja pirnipuud aia ümber kiigutasid oma oksi, justkui oleksid hõljunud vaiba narmad.

Durmušš sai aiast üsna head sissetulekut. Ja nii kukkusidki rahad tema kirstu ning ta unistas viina-marjaistanduse rajamisest. See ei andnudki Kärbälajõ-Tapdõkile rahu. Kui ainult vend teda üle ei trumpaks! Kui ta vaid rikkamaks ei saaks! Niisugust õnnetust ei elaks Kärbälajõ-Tapdõk üle. Sellepärast püüdis ta Dur-mušile kõigiti kahju teha.
Viimasel ajal oli ta sageli tolle melonitele pilku heitnud. Tulnud aeda, nagu oleks ta eesmärgiks kallist nooremat venda külastada, valis ta salamahti välja ning jättis meelde üksikud peenrad, et öösel viivituse ning askelduseta maitsta nii-öelda oma venna aia saa-dusi.
Ta käskis teenrit öösel kottidega tulla ja ennast äratada.
Peenral lamavad melonilehed meenutasid maa mahlade ja taevase niiskusega toidetud vahvaid noormehi, kes magasid, rind kummis.
Iga varre juures külitas mitu melonit nagu noored laisalt mäletsevad vasikad, kes pole adra raskust veel tunda saanud. Varred, mis laiali laotunud lehti toetasid, olid nagu külalisi kostitava mõrsja käed, kes kannab roogasid. Mõned melonid lamasid kui sünged inim-põlgurid ninapidi mullas. Ühed oma kumera küljega sarnanesid tuules paisunud purjega, teised olid ümmargused nagu metsik kõrvits . . .
Kärbälajõ-Tapdõk lipsas peenarde vahele, mis ta oli juba päeval välja valinud.
«Noh!» noogutas ta teenrile peaga. «Mis sa veel vahid?»
Rasked, küpselt punakad melonid rebenesid varre
177
küljest esimesel puudutusel. Mõned siiski tõrkusid, hoidsid varrest kõvasti kinni. Kärbälajõ-Tapdõk tõmbas välja kinžalli ning hakkas värsi osavalt läbi lõikama.
Ah, missugused melonid! Küpsusest ning mahlakast magususest lõhkesid nad käte vahel. Kärbälajõ-Tapdõk roomas meloneid lõigates ettevaatlikult mööda peenraid, aga teener, kes ta järel tuli, ladus kotid täis ja veeretas need järsakust alla. Peagi peenrad tühjenesid ning kottidele kasvasid küürud selga.
Kui nad aiast välja said, hakkas koitma.

3

Oli juba keskhommik, kui päike kõrgesse taevasse kerkis. Kuid mitte kumbki tavaliselt koidu ajal tõusvatest vendadest ei saanud voodist välja. Mõlemad väänlesid oma teki all ühelt küljelt teisele nagu haiged. Päikesekiired, mis Kärbälajõ-Tapdõki asemele langesid, kõrvetasid teda väljakannatamatult; ta nihutas end päris vastu seina, surus pea patja, ja sulgenud silmad, kuulas pingsalt. Ta ootas, et kohe ulatub ta kõrvu paljaksvarastatud Durmuši halamine juurviljaaiast.
«Las leiab mu voodist,» otsustas ta.
Durmušš ei kiirustanud samuti tõusmisega, ka tema ootas, millal kostab aiast Kärbälajõ-Tapdõki kisa ja hädaldamine laastatud viinamarjaistanduse pärast.
«Las leiab mu magamast,» mõtles Durmušš omakorda. «Mängin süütut lapsukest ja teen, nagu hõõruksin und silmist.»
Olnud veel veidi aega sirakil, piilus Durmušš ühe silmaga teele: kas ei tule kedagi? Talle näis, et peenrad valitseks nagu mingi segadus. Terasemalt silmitsedes sai ta aru, et on sündinud midagi koledat. Durmušš tõmbas kähku püksid jalga ning ruttas aeda.
Jah, ta polnud eksinud! Tema erilise hoole osaliseks saanud parimatest melonitest polnud järele jäänud mitte ainsamatki. Peenrad olid sõtkutud, varred käk-rus lehtedega lebasid abitult maas nagu võidetud vägilased.
178
Durmušš ei uskunud oma silmi. Ta kummardus ning hakkas mõlema käega värsi üles tõstma, jalgadega maad sonkima, vaatas isegi rohu sisse.

«Ah! . . . Pole kahtlust! . . . Aed on puhtaks tehtud! . . .»
Esimene kahtlus langes möödakäijatele. Jooksis teele. Seal polnud kedagi peale talumeeste, kes arbaa-del sõites lõbusasti juttu vestsid või ratsa lambatallesid linna viisid.
Durmušš tuli tagasi, ja otsustanud juhtunust vennale teadustada, hüüdis Kärbälajõ-Tapdõki vahionni kohal:
«He,-ei! Hei, vennas, vennas! Hei, he-ei!»
Selle kisa peale ilmus Kärbälajõ-Tapdõki huulile mänglev naeratus.
«Noh, taipas lõpuks vennike, mis on juhtunud,» mõtles ta ning vidutas veel enam silmi. «Las tuleb otse voodi äärde!»
Durmušš kargas üle tara. Kui ta venna magamast leidis, hakkas ta ahastusest töinama: «Aa-ai! Kuidas sa võid põõnata, kui mind on huku-tatud! Tõuse ometi, vaata, mis minuga on tehtud!»
Nad läksid juurviljaaeda.
«Sa ainult vaata,» rääkis ta murtult vennale, osutades muljutud lehtedele ja segipaisatud peenardele. «Sa vaata, kuidas üks nurjatu litapoeg mind paljaks on röövinud. Iga varre küljes oli viis-kuus melonit. Kõik olid mulle pojast kallimad. Hoidsin neid selleks ajaks, kui rahvas suvistelt karjamaadelt tagasi tuleb. Aga tema, litapoeg, on isegi seemnemelonid ära tassinud! Et kurat su isale teises ilmas mööda põrgut sõitu teeks! ... »
Kärbälajõ-Tapdõk püüdis näida hämmastununa ning kaastundlikuna.
«Kahju! Küll on kahju su tööst! Aga õigupoolest oled sa ise süüdi! Magad siinsamas — miks sa nii raske unega oled? Kas sa ei tea, et vargad võivad silmalaust ripsmekarvagi välja kiskuda? Sa tead ju küll, missuguse vaevaga mina oma viinamarju olen hoidnud!»
Oma südamemurele vaatamata muigas Durmušš ometi endamisi kahjurõõmsalt venna sõnu kuuldes.
«Kuidas ma siis ei tea! Muidugi tean!»
Kärbälajõ-Tapdõk hakkas venda rahustama.
179

«Pole parata,» lohutas ta, «peaasi, kui vaid tervist jätkub ... »
«Kellele kuradile seda tervist vaja on, kui oma varanatukest varga eest ei oska hoida!»
«Sellest pole midagi. Varas jääb vargaks ega pääse karistusest, aga sina külvad veel, ja on sul jälle melonid. Varas ju . . .»
Durmušš ei lasknud tal lõpetada.
«Kui palju ma olen siia tööd matnud! Kui palju kaevanud, missugused rakud saanud! Ei palganud sulaseid ega töölisi nagu teised. Olen ju kõik ise teinud, ise. Igale melonile magamata öö ohverdanud! ... Et ta naisel . .'.»
Kärbälajõ-Tapdõkil hakkas Durmuši viimastest sõnadest sees keerama.
Siitpeale käis kogu sõim ning teotus isa ja ema pihta. Kuid selle ta kannatas välja, sest neid sõimas ju ta oma vend, kes poole sõimust ise kaela sai. Kui aga Durmušš tema abieluväärikust solvas, tundis Kärbälajõ-Tapdõk end valusasti haavatavat. Ta nägu hakkas punetama, huuled kuivasid, pilk muutus segaseks, silmades süttisid tulukesed.
Aga Durmušš kordas veel oma hirmsaid sõimusõnu:
«Olgu, olgu ta naisel... »
Kärbälajõ-Tapdõk oli jõudnud oma neljakümne seitsmendasse eluaastasse ja ta kõrv polnud veel niisugust teotust kuulnud. Tal tõusis veri pähe, kõik hakkas keema. Käsi haaras kinžalli järele ja oli juba valmis seda tupest välja tõmbama . . . Korraga kortsutas ta kulmu ning jäi mõtlema: «Kui ma teda löön, saab ta kohe aru, et mina olen varas. Tuleb ära kannatada.»
«Ja mis sa nende melonite pärast niiviisi räuskad!» kähistas ta raskelt. «Pole hea! Kuulevad veel. . .»

«Kuidas pole hea?!» röögatas Durmušš veelgi enam ärritudes; ta polnud seni pööranud pilku puruksrebitud vartelt.
«Kuidas siis mitte sõimata toda närukaela, kes käe mu vara külge pistis! Vaat just sõiman, sinu kiuste! Või pole veel hea?!»
Teises olukorras poleks Kärbälajõ-Tapdõk mitte mingil juhul niisugust solvamist talunud, ta oleks selle
180
endalt maha uhtnud sõimaja verega. Kuid nüüd? Tal ei jäänud muud üle kui vaikida . . .
Kärbälajõ-Tapdõk pööras ümber ja sammus oma aeda.
Läks üle kanali. Järsku langes ta pilk maas vedelevale puruksmuljutud viinamarjakobarale. «Ah!» võpatas ta.
Mõtles, et keegi on kobara rebinud, kuid peremeest märgates selle maha visanud ning ise pakku jooksnud. Kärbälajõ-Tapdõk vaatas ringi, astus lemmikpõõsasie juurde. Ja mida ta siis nägi! Põõsad rippusid lontis, meenutades tühjakslüpstud lambaid. Nad olid nii puh-taks tehtud, nagu oleks siit päise päeva ajal terve rood vargaid läbi marssinud. Varasest viinamarjast polnud jälgegi järel. Üksikud kobaraist pudenenud marjad lebasid kraavis. Vaatidel ripnesid abitult murtud, juba närtsinud lehed, paljad oksad aga sarnanesid teekäijatega, kelle bandiidid on suurel maanteel paljaks riisunud. Tühjadel rootsudel, kust kobarad olid ära kistud, kuivasid mahlapiisad.
Kärbälajõ-Tapdõk vajus meeleheites põlvili; ta nägi välja nagu inimene, kes on kaotanud poja, kellelt on võetud tugi. Võimetuna paigalt liikuma, tõi ta lämbuval häälel kuuldavale ahastava hüüde:
«Aidake! Hei! Aidake!»

4

Mõlemad kannatadasaanud pöördusid külanõukogusse. Jutustasid oma õnnetusest, hindasid kahju.
«Keda te kahtlustate?» küsis külanõukogu sekretär akti koostades.
Durmušš nimetas Agadžani poega, Kärbälajõ-Tapdõki kahtlus langes Paljaspea-Abbasile.
«Miks te neid kahtlustate?» küsis sekretär. «Võibolla on see kõik ühe inimese töö.»
«Ei ole,» ütles Kärbälajõ-Tapdõk veendunult, «minu aeda riisus teine varas.»
«Kust sa seda tead?»
«Tean.»
«Kui tead, miks sa siis ei räägi?»
181
«Ei, see tähendab, ei tea,» parandas Kärbälajõ-Tap-dõk. «Kust ma seda tean. Olgu neetud selle isa, kes mu aia puhtaks tegi!»
Uurimine ei viinud kusagile välja. Osutus, et Paljas-pea-Abbas istub vangis ja Agadžani poeg läks juba kuu aja eest külast ära.
Nii jäigi külanõukogus asi lahendamata.

5

Kolme päeva pärast astus õhtul külanõukogu esimehe poole sisse militsionäär Gäländär Gulijev. «Tee kähku, lähme jaama.»
«Mis jaama! Ma tulin just rehelt. Jalad valutavad.» «On asja, läki,» ei andnud militsionäär järele. «Lase vähemalt hinge tõmmata!» palus külanõukogu esimees.

«Ei saa. Asi on kiire. Sa näed midagi niisugust, millest suu lahti jääb!»
Külanõukogu esimees tõmbas äsja mahavõetud saapad uuesti jalga. Nad läksid läbi aia, ronisid üle tara ja olidki päris jaama juures.
Jaamakella helin tekitas saginat. Kes püüdis kassa ees tunglevaid inimesi tõugates ning müksides üle nende peade piletit õngitseda, kes haaras koti ja katsus kontrolöri eemale tõrjudes koos rahvasummaga platvormile pääseda.
Kisa ja kära kasvas iga minutiga. Inimmass liikus, lainetas, rüseles. Ja selles lärmis kõlasid selgesti jaama-elule omased väljendid:
«Platskaart!»
«Kus sa ronid!»
«Rong tuleb!»
Einelauast paremal, jaama müügiputka juures oleva väikese aiakese ees ootasid müüjad reisijaid nagu kalleid külalisi. Ühed ladusid korvikestesse viinamarju, teised kaalusid õunu ja panid neid kottidesse, kolmandad kuivatasid klaase. Siin valiti taldrikule välja praetud kotlette, teisal lõiguti meloneid.
Võtnud külanõukogu esimehel käest kinni, juhtis Gäländär ta aiakese juurde ja osutas sõrmega:
182
«Vaata nüüd!   Vaata hästi! ... »
Kärbälajõ-Tapdõk aitas oma teenril kottidest meloneid tassida ning pani need ritta. Kartlikult ringi vaadates sosistas ta tollele midagi.
Selsamal ajal kükitas Durmušš keeva vee putkast vasakul varase viinamarja korvi ees ja valis välja küpseid kobaraid, ise ärevalt ümbrust jälgides.
Külanõukogu esimees vaatas neid ning lausus ohkega:
«Vaene Paljaspea-Abbas! Vaene Agadžani poeg! Šaakal õgib, aga hunti süüdistatakse!»
Rong saabus. Inimesed väljusid vagunitest ning pudenesid nagu helmed katkenud niidiga keest mööda platvormi laiali. Ühed sõid ja jõid siinsamas müügi-putka juures, teised haarasid ostud ja kiirustasid tagasi vagunisse, kus neid võib-olla ootas põksuva südamega kallim.
Rahaomanikud ostavad, kaubaomanikud müüvad, aga ülejäänud peavad kõigel silma peal.
Kärbälajõ-Tapdõk oli jõudnud juba umbes tosinast melonist Jahti saada, kui ostjate vool kokku kuivas, ja pärast teist kella sõitis rong ära. Siis sirutas ta selga ning jäi kaugenevale rongile järele vaatama.
Korraga hakkas talle silma Durmušš, kes hoidis käes rätikut viinamarjadega. Kärbälajõ-Tapdõk kangestus ...
Kui nende pilgud kohtusid, tõmbusid mõlemad kühmu ja olid ootevalmis nagu kaks noolt, mis on teineteisele vastu sihitud.
Durmušš viskas rätiku korvi ning tormas puude taha.
Kärbälajõ-Tapdõk tõukas teenrit tagant:
«Läki!» Ja kargas tara juurde.
Sel momendil haaras kellegi käsi teda käest. See oli külanõukogu esimees.
Durmuši toimetas kohale Gäländär.
Auväärsed vennad seati silm silma vastu.

SABIT RAHMAN

Sabit Rahman Mahmudov sündis 1910. a. Nuhaa linnas. Õppis Bakuu õpetajate seminaris, seejärel läks kodulinna kooliõpetajaks. Siin alustas ka kirjanduslikku tegevust.

1929. a. astus Aserbaidžaani Riikliku Ülikooli filoloogiateaduskonda, kust läks üle Bakuu Pedagoogilisse Instituuti. Pärast lõpetamist 1932. aastal pühendus täielikult kir-janduslikule tegevusele. Suure Isamaasõja aastatel oli Aserbaidžaani Kunstiasjade Valitsuse teatriosakonna ülemaks. S. Rähmanile kui dramaturgile on antud Aserbaidžaani NSV teenelise kunstitegelase nimetus.

ÖÖBIK

1

Seda aega, millest juttu tuleb, mäletavad hästi vanad, noored aga ei tea sellest midagi. Neil päevil poleks Bakuud ära tundnud. Tänavad ja väljakud meenutasid lahingupaiku. Inimesi tapeti,

183

raiuti. Tugevad kurnasid nõrku. Verd voolas jõena. Võis arvata, et viimnepäev on käes. Maal peremehetsesid mussavatistid.

Praegu on härra Džälil Näim vimma kiskunud ning ka kõneosavus pole tal enam see mis möödunud aegadel.

Aga tema oligi ju Aserbaidžaani ilukõneleja ööbite

Armeenlaste ning muhameedlaste vaenu hirmsal ajal esines härra Džälil Näim avalikult Täzäpiri mošees ajalukku läinud sõimuga «usu ja rahva vaenlaste» aadressil. Inglise interventsiooni eelõhtul pidas ta kuuba turul tundide viisi kõnesid, äratades lihtsameelsetes kuulajates hämmastust oma raevu ning vihaga võõramaalaste vastu.

Ja siis tulidki inglased ning härra Džälil Näim laulis hoopis teist laulu. Temast sai nende sõber, ööl, mil lasti maha Bakuu komissarid, vihtus ta hommikuni kaarte mängida, võitis ning oli purjuspäi kindral Thomsoni maja juures vahisõdurit musutanud.

Aserbaidžaani tungisid türklased. Härra Džälil Näimi tavaks sai igal tänavanurgal karjuda:

«Hei, inimesed! Ärge laske osmaneid sisse! Sunniidid tulid ši-iite tapma!»

Kui aga türklased Bakuusse tulid, vahetas härra Džälil Näim papaaha fessi vastu ning hakkas rääkima türgi keelt. Ka nüüd ei saanud kõnedeta läbi. Türgi sõjaväelaste pilgu all sulades nuttis härra Džälil tribüünil härdalt:

«Ah, türklased! Ah, usuvennad! . . .»

Tuli ta väevõimuga alla tirida.

Niipea kui türklased Aserbaidžaanist kadusid, hakkas härra Džälil Näim neid jälle needma.

Just sel perioodil tegi ta suuri edusamme poliitilisel areenil, tõusis lennates mööda sotsiaalset redelit. Silmapiir selgines, puhus kerge tuuleke . . . Purjeta, kuhu tahad! Ja härra Džälil Näim hakkas terves Aserbaid-žaanis asju ajama. Tema kõned olid mitte üksnes Bakuu, vaid ka paljude teiste vabariigi piirkondade aardeks.

Ilusa kahekorruselise maja ees peatub kerge vanker, mille ette on rakendatud neli kõrbi. Kutsar popsutab

185

pukis piipu ja mõtleb millestki, silmadega ühte punkti puurides. Ka hobused on mõttesse vajunud, pead norus, sametised mokad puhevil.

Härra Džälil Näimil seisab ees ringsõit Aserbaidžaani küladesse, kus ta peab esinema kõnedega, tegema ettekandeid mussavatistliku partei tegevusest, praeguse -valitsuse

vankumatusest. Ta hakkab otsima ustavaid ja andekaid inimesi ning kirjutama neid oma partei ridadesse.
Massiivne uks paiskuski pärani lahti ning lävele ilmus väike mehike tohutu suure lihava ninaga. See oli tema — härra Džälil Näim.
Hobused viskasid ehmunult pea selga, surusid kõrvad pea ligi. Kutsar tõmbas kärmesti ohjad pingule. Väike mehike suudles hüvastijätuks lapsi ning teisi koduseid ja hüppas vankrisse.
Üks vana muhameedlanna, silmini musta loori mähitud, hiilis märkamatult vankri juurde ning sidus vedru külge helesinise helme — kaitseks kurja silma vastu. Kellegi käsi läigatas ukse tagant lävele kruusitäie vett — et kiiremini tagasi tuldaks. Vanker kihutas linna raudteejaama poole, kadus tolmupilve taha.
Sügis!
Vaguniaknast vilksatavad mööda hallikas uduvines põllud, künkad, mäed. Päike on nad paljaks kõrvetanud ning sidrunkollaseks värvinud. Mahajäetud põldudel, mis juba ammu adra järele igatsevad, pole näha ei inimesi ega linde.
Härra Džälil Näim seisab akna juures, mõtleb millestki. Kerge naeratus väreleb ajuti ta huultel.
Kõige rohkem erutavad elus teda kaks asja — söök ja naised . . .
«Söök ja naised! Kas pole need siis kõigi vapustuste, sõdade põhjuseks? Kas pole need kogu rahva, isegi religiooni aluseks? . . .»
Härra Džälil Näimi arvamuse kohaselt on peamine maailmas söök. Ta arvab, et kõik rahvusvahelised arusaamatused tekivad ainult toidu pärast. «Söök,» ütleb ta, «on meie filosoofia alus. Aga kate sellel on naine. Naisteta pole rahvast! Naisteta pole riiki!»
Niisugusest vaatekohast kinni pidades on härra Džälil
186
Näim vahetanud juba viis naist ja iga kord on just söök olnud lahutuse põhjuseks. Talle tundus, et mõned tema naistest keetsid küll hästi, kuid ei osanud peenelt, viisakalt süüa. Teised jälle sõid peenelt, aga nende söögitegemisviis ajas isegi koerad iiveldama. Seni polnud härra Džälil Näimil õnnestunud kohata naist, kelles oleksid samaaegselt ühendatud mõlemad anded. Sellepärast suunas ta nüüd kogu oma kire eranditult söögile.
Rattad lõksuvad. Härra Džälil Näim vaatab üksisilmi aknast välja. Kuldkollane horisont meenutab talle sõmerjat pilaffi. Hallikaspruunid künkad on nii tuvide ,moodi! ...
Halastamatu päike on kõrvetanud aiad. Okstel pole ainustki vilja, pole ka lehti .. . ent ikkagi viirastuvad härra Džälil Näimile õrnad mahlased virsikud. Suu jookseb tal vett, silmad hiilgavad . . . Ta peaaegu sööb neid . . .
Akna taga välgatavad tared. Külalapsed on end raudtee äärde haneritta seadnud, mugivad pirne. Aga kaugemal, muldvallil toidab naine rinnaga last. Pääsuke kihutab rongiga võidu. Noka vahel on tal ritsikas. Peni, keda häiris vedurivile, haugatab vihaselt paar korda ning asub jälle oma kondi kallale.
Härra Džälil Näimil hakkab südame all pistma. Laual on keedetud kana. Ta murrab raginal roosa jalakese, pistab selle tervenisti suhu ja juba võtabki ühe kondi välja. Sööming kestab otse jaamani.
Jevlahhi jaama saabus rong keskpäeval. Õhus veeresid päikest varjutades tolmupilved. Jaamahoones haises bozbašist pesemata kastrulite järele. Pinkidel magasid inimesed, kelle kurnatud näod olid ühte karva nende tolmuste rõivastega. Inimeste peal ronis arvutu hulk kärbseid. Kui keegi mööda läks, tõusid kärbsed keereldes üles, tiirlesid õhus nagu kaarnad saagi kohal ning laskusid jälle oma ohvritele.
Härra Džälil Näim otsis üles jaamaülema. Too oli kõhetu mees pikkade vurrude ja punase ninaga (kindel kroonilise napsitaja tunnus). Nägu kaetud peente kortsudega, hallid juuksed sakrus. Kaelas must rätik, mille ühe otsa külge oli seotud kellakett.

Kui jaamaülem saabujat nägi, hüppas ta püsti, lõi kannad klõpsudes kokku ja võttis valveseisangu.
«Kas teie kandis on rahulik?» küsis härra Džälil Näim.
«Just nii, teie kõrgeausus, kõik on rahulik. Lambad söövad koos tallekestega!» kandis ette jaamaülem, kuid taibanud, et oli sõnadega eksinud, klõpsutas veel kord kandu ning karjus veelgi valjemini:
«Olen süüdi, teie kõrgeausus! Tahtsin öelda: hundid söövad koos tallekestega ... »
«Kas armeenlasi on teedel näha?»
«Teed on kaetud nende surnukehadega, teie kõrgeausus!»
Niisugune vastus tõstis ilmselt härra Džälil Näimi tuju. Rinda uhkelt ette lüües sisenes ta jaamaülema kabinetti ning laskus pehmele diivanile.
Tundus, et kõrge külalise saabumine oli jaamaülemat tabanud ootamatult. Iga natukese aja tagant hüppas ta ukse taha, sosistas kellegagi, jagas kellelegi millegi kohta käske. Lõpuks ligines ta arglikult diivanile ja küsis otse pooleksmurdumiseni kummardades meelitavalt:
«Kas teie kõrgeausus ei sooviks ehk puhata?»
Härra Džälil Näim tõusis sõna lausumata.
Jaamaülem taipas, et vaikimine on nõusoleku märk, ning tema näol väljendus ülim rõõm. Uuesti klõpsatasid kannad. Selg paindus jälle kummarduseks. Orja alandlikkusega lõi ta ukse lahti ja laskis külalisel ees minna.
Plats jaamaülema maja ees oli rahvast tulvil. Talupojad, kes olid kuulnud «valitsuse» saabumisest, tulid siia oma kaebustega ning ootasid alandlikult, ühed istusid langetatud päi oma kottidel, teised seisid väikestes gruppides, kuid samuti sõnatult — väsinud, kurnatud, hirmul, et lasevad mööda momendi, mil «kõrge külaline» väljakule ilmub.
Härra Džälil Näim tuli jaamaülema majast välja alles kolme tunni pärast. Papaaha oli tal päris silmile libisenud, kuub oli õlgadele visatud; särgikaelus lahti nööbitud, saapapaelad lohisesid mööda maad . . . Külaline oli täiesti purjus. Ta astus väljakul mõned vaaruvad

sammud ning pidi millegi otsa komistades äärepealt kukkuma. Härra Džälil Näim kõõritas allapoole: maas lamas inimene . . . Vaevu jalul püsides vandus härra Džälil Näim ropult ja pöördus jaamaülema poole:
«Mis see tähendab, Murad-agaa? Need tõprad on ennast jälle täis kaaninud . . . Ma ju rääkisin, et peetaks piiri!... Rooska oleks kõigile vaja!» Ta kummardus ning silmitses maas lamajat. «Ei, te ainult vaadake teda! . . . Imetlege! . . . Ma arvan, ta on kolme mehe eest joonud ... On alles vägilane! . . . Vaat kus täitsamees! . . . Braavo! . . .»
Härra Džälil Näim kaotas äkki tasakaalu ning oleks peaaegu et ninali lennanud. Murad-agaa võttis riigitegelasel õigel ajal õlgadest kinni ja aitas tal püsiva asendi võtta.
Mis härra Džälil Näimisse puutub, siis ei pööranud ta nähtavasti isegi tähelepanu käteplaksutusele enda ümber.
«No mis sa jõllitad?» käratas ta jaamaülemale. «Vasta ometi, miks see mats ennast täis võttis?»
Murad-agaa ei jõudnud vastata. Rahvahulgast astus välja tõmmu näoga talupoeg ning lausus vaikselt:
«Agaa, ta pole purjus ... Ta sureb . . . näljast.»
Härra Džälil Näimi silmad läksid suureks. Ta pööras pea Murad-agaa poole, kes suurivaevu jalul seisis, ja kähistas:
«Murad-agaa, süütu inimene sureb . . . Palun sind, ta ei tohi surra! ... »
Murad-agaa läks näost punaseks, lõi kannad kokku, kummardas ning raius:
«Kuulen, teie kõrgeausus! Ma käsin, et ta ei sureks! ... »

Härra Džälil Näim astus kolm sammu tagasi, võttis hoogu ja hüppas üle maas lamaja. Nüüd seisis ta päris rahvasumma vastas.
«Vannun, talupojad, et te olete viimseni purjus!» hüüdis ta. «Olete kõik viina kaaninud! Ja häsli tegite . . . Viin — see on jookide tsaar! .. . Elagu mussa-vatistid! ... Hurraa! ... »
Väljak vaikis. Härra Džälil Näimi jollis silmad rändasid otsekui kivistunud talupoegade kurnatud nägudel.
189
«Mis?! Te ei toetagi härra Džälil Näimi?!» Veri valgus talle pähe.
«Hei, talupojad! Te kõik . . .» Järgnes sõim.
Platsil valitses hauavaikus. Siis äkki liigutas end maas lamav talumees, tõstis pea. Ta silmis põles viha-tuluke. Ta sülitas härra Džälil Näimi jalgade ette ja vastas sõimule veel hullema sõimuga. Härra Džälil Näimi püstoliga käsi rabas õhku. Murad-agaa sai sellest vaevalt kinni kahmata.
Pärast pikaajalisi jõupingutusi saadi «suur isik» vankrisse istuma, ning edasi mindi Tšinarlõ külla, milleni sõiduks kulus neli tundi. Mõlemal pool maalilist teed. kõrgusid istutatud pähklipuud.

2

Põud. Võis arvata, et Tšinarlõ küla on tabanud taeva needus. On viljapeksuaeg, kuid ühestki majast ei leia ka kuivanud leivakoorukest. Talupojad söövad ainult puuvilja. Sellest, aga samuti sogasest jõeveest on kõigil kõhud pundunud.   Iga päev sureb keegi.
Küla servas võttis härra Džälil Näimi vastu salk ratsanikke, kelle hulgas oli ka küla kulak Mürsäl-bei. Nendest ümbritsetuna sõitis vanker platsile ja peatus. Mürsäl-bei teenrid aitasid kallil külalisel maha astuda.
Vintis härra Džälil Näim oli teel tublisti raputada saanud. Tema niigi tillukesed silmad olid veelgi ahenenud. Isegi kasvult oli ta nagu väiksemaks jäänud.
Korraga äratas härra Džälil Näimi tähelepanu mingi räbalapundar kümmekond sammu vankrist. Ta uuris seda terasemalt ja nägi, et räbalate alt paistavad jalad.
«Oleks nagu jälle inimene! ...» mõtles härra Džälil Näim ning meenutas juhtumit Jevlahhi jaamas.
«Hei, bei, kes seal maas on?» küsis ta küla rikkaima käest.   «Mis inimene see on?»
«See pole inimene, agaa. . . See on surnud armeenlane . . .» vastas Mürsäl-bei.
«Tubli! . . . Hästi öeldud! . . . Enam kui tubli!» puhkes härra Džälil Näim naerma.
Mürsäl-bei kutsus külalise enda poole koju.
190
Hiiglakasvulise bei kõrval oli härra Džälil Näim nagu kidur puunässakas kõrge mäe jalamil.
Just sellesama päeva varahommikul varises üks Tši-narlõ küla elanikest üle platsi minnes kokku ning heitis hinge. See oli vanaisa Aršak, kes oli kehvikuna kogu elu selles külas aserbaidžaanlaste keskel elanud. Ta ei lahkunud kunagi kodukülast, töötas koos kõigi teistega põllul: külvas, lõikas, peksis vilja. Talupojad armastasid vanakest tema lõbusa loomuse, peenetundelise ning osavõtliku südame pärast.
Hirmust küla kulaku ja mussavatistlike ohvitseride ees, kes rändtirtsuparvena sageli küla peale tormasid, riisusid, naiste kallal vägivalda tarvitasid, ei julgenud talupojad Aršaki laibale isegi läheneda. Aserbaidžaani vanamehed, kadunu sõbrad, ootasid ööd, et surnukeha ära viia ning mulda sängitada.
Härra Džälil Näim mõnules Mürsäl-bei külalistetoas diivanil ja pühendas kohalolijaid oma filosoofia olemusse.

«Söök ja naised!» hüüdis ta, vehkides käega vidu-silmse kõrilõikaja Mürsäl-bei nina ees. «Selles on elu mõte. Söök peab olema maitsev nagu naine, ja naine — maitsev nagu söök! ... »

«Missuguseid naisi tema kõrgeausus silmas peab?» küsis Mürsäl-bei, söandamata isegi istuda nii tähtsa külalise juuresolekul.

Härra Džälil Näim pööras end majaperemehe poole ning mõõtis teda arusaamatust väljendava, põlgliku pilguga, millest Mürsäl-bei käed hakkasid nagu iseenesest kuube kinni nööpima.

«Oo naised, naised,» jätkas härra Džälil Näim lakke osutades. «Ma ei räägi seaduslikest naistest. Oma naine — see pole midagi. Ma mõtlen niisuguseid naisi, kelle olemasolu inimesele vaimutoitu annab. Kas pole nii, bei?»

Mürsäl-bei hea sõber ja parem käsi Ähmäd-bei, kes .külalisele kõige lähemal seisis, võpatas nagu unest ärgates, noogutas pead ning sõnas: _«Tõsi, tõsi...» «Juuksed peavad naisel olema pehmed kui siid, kael ahvatlev kui rõõsk koor, huuled magusad kui jäätis. Kas pole nii, bei?»

«Muidugi, muidugi. . .»

«Pärast seda kui inimene on küllastunud maisest söögist, peab naine teda vaimselt küllastama. Naised, oo naised! . . . Naine — see on jumalik olevus!» Siinkohal pöördus härra Džälil Näim majaperemehe poole ning lisas järsult:

«Noh, bei, mul on hoog sees! Too midagi söödavat. Las hing lõbutseb.»

Kohe oli laud kaetud ning härra Džälil Näim andus kogu kirega oma lemmiktegevusele. Aga samal ajal käisid Mürsäl-bei kaaslased majast majja ja kutsusid rahvast platsile kokku. Anti teada, et mussavatistlik partei korraldab külas suurejoonelise miitingu. Iga talupoeg pidi vabatahtlikult platsile tulema, et kuulata huvitavat ettekannet mussavatist-liku partei tegevuse kohta.

Kuni kaks talumeest püüdlikult platsi pühkisid, selgus, et vabatahtlikke polnud ilmunud kuigi palju. Siis võeti tarvitusele täiendavad abinõud.

Mürsäl-bei käsu kohaselt ronis noor räbalais talupoeg mošee kõrval kasvava puu otsa, mis minaretti asendas, ja hüüdis mitu korda:

«Palvusele, õigeusklikud!»

Seejärel ronis ta alla ning hakkas puuhaluga vastu vaskpada taguma.

Härra Džälil Näimi lühike kasv pani Mürsäl-bei mehed mõtlema. Kõnet pidades pidi nimekas külaline kõiki nägema, samuti pidid kõik teda nägema. Oli tingimata vaja midagi tribüünitaolist kokku klopsida. Algul taheti ehitada kividest poodium, kuid sellest kavatsusest ei tulnud midagi välja: ehitusmaterjali polnud käepärast.

Siis hakkasid Mürsäl-bei mehed talupoegade hüttide ümber luusima ning ühest õuest platsi läheduses leidsid nad keskmise suurusega veevaadi. Vest kallati maha, vaat aga veeretati platsile.

Järk-järgult täitus plats rahvast.

Loorides naised istusid meestest eraldi ringis. Nad pistsid pead. kokku, sosistasid, vehkisid kätega.

Lõpuks ilmus härra Džälil Näim platsile. Talupojad nihkusid ettepoole. Igaüks tahtis mussavatistliku partei esindajat paremini näha.

Bei kaaslaste abil hüppas härra Džälil Näim vaadi otsa. Tükk aega rabeles ta tasakaalu hoida, siis alustas kõnet:

«Hei, inimesed! Hei, Tšinarlõ küla elanikud! Mind saatis teie juurde mussavatistlik partei, meie rahvusliku valitsuse püha partei. Kohe ma räägiti meie rahvusliku partei ülesannetest ja kohustustest. . . Kuulake siis, talupojad! . . . Pärslased ütlevad .. .»
Siinkohal luges härra Džälil Näim pärsia keeles ette kaherealise salmikese, mille mõttest ta ka ise hästi aru ei saanud. Tõlkes tähendaksid need värsid järgmist:

Kividel pisaraist nõrgub kebap —
põletab teda lipendav leek.

Pärast niisugust sissejuhatust kõrgendas ta häält veelgi ning jätkas:
«Hei, kuulajad! Hei, talupojad! Pange tähele! . . . Kui teie seas on vaenlane, kui teie juurde tuleb halb inimene, kui teie keskele tungib uskmatu, siis hoiduge temast eemale, ärge rääkige temaga, ärge käige temaga läbi; võidelge temaga, hakake talle vastu! . . . Mussa-vatistlik partei — see on muhameedlaste partei! Meie partei — see on õigluse partei! Muhameedlaste partei nimi on kirjutatud lihtsate inimeste suurde südame-raamatusse! Sellepärast õnnestuski meie võimsal parteil päästa teid uskmatute kallaletungist, säästa teid armeenia nuhtlusest. Tänu tema püüetele langeb kõigekõrgema Allahi püha vari jälle teie peale!»
Härra Džälil Näim peatus, et hinge tõmmata, ning tema kõrvu kostis vali nutt ja nuuksumine. Ta heitis pilgu sinnapoole, kus istusid naised. Nuuksetest võis eraldada üksikuid lauseid:
«Armas ahhund! Allah õnnistagu püha imaami HüsL seini mälestust!»
«Ohverdagem end tema eest!»
«Olgu neetud Jesiid!»
Bei teenrid tormasid rahva sekka.
Naised polnud ammu imaamide jutlusi kuulnud. Oraatori kõne, millesse oli ohtralt puistatud araabia-ja pärsiakeelseid sõnu, meenutas neile muharrami.
193
Nende hinges ärkas igatsus. Et südant kergendada, tõusid nad oma kohtadelt ning läksid koju.
Minuti pärast oli pool platsi tühi.
Jälle valitses vaikus. Härra Džälil Näim köhatas hääle puhtaks ja jätkas:
«Oo inimesed! Oo Tšinarlõ küla elanikud! Võtke kuulda minu nõuandeid! Kõik teie heateod võecakse hauataguses maailmas arvesse. Ärge pange oma lootusi sellele kaduvale, julmale ning patusele ilmale. Armastage ligimesi kui iseennast. Ärge tehke ligimestele kurja . . . Pidage vaid meeles, pidage veel kord meeles, et armeenlasi tuleb hävitada, hä-vi-ta-da! . . .»
Tagumised read hakkasid aegamisi hõrenema. Aga härra Džälil Näim läks järjest rohkem põlema. Kord osutas ta käega läände ja ka talupojad keerasid end lääne poole; kord sirutas käe välja ida suunas ja talu-pojadki pöörasid pilgud itta. Härra Džälil Näim karg-les vaadil nagu akrobaat. Tema huultele ilmus vaht. Ta rääkis ka endast: oma kõrgest ametist ja sellest austusest, mis talle rahva poolt osaks langeb. Kuid põhiline, oluline osa tema esinemisest oli muidugi suunatud armeenlaste vastu.
Rahvahulk valgus üha enam laiali.
Sedamööda kuidas plats tühjenes, omandas härra Džälil Näimi kõne üha kiirema tempo ning ta hääl kõlas ikka valjemini ja valjemini. Oraatori vaade oli suunatud silmapiirile. Laused lendasid suust kui nooled. Kõrvalt vaadates oleks võinud arvata, et see pole polii-tiline sõnavõtt, vaid araabia ja pärsia keele tund med-reses, kus meie jutustuse kangelane muide omal ajal hariduse saigi.
Härra Džälil Näim rääkis vahetpidamata. Ta joovastus oma kõnest. Viin, mida lõunasöögi ajal oli joodud, andis palju jõudu. Ta ei näinud kedagi, ei märganud midagi. Härra Džälil

Näim vaid rääkis, rääkis... Ja ta tundis, et tema kõneosavus ei haara mitte ainult teda ennast, vaid ka talupoegi, tundis, et nood on valmis mussavatistliku partei eest kõik, isegi elu ohvriks tooma. Viimases oli härra Džälil Näim täiesti veendunud.
Otsustanud viimaks, et on aeg ümmargune lõpp teha ja kiiduavaldusi vastu võtta, kiskus härra Džälil Näim

pilgu horisondilt, vaatas alla rahvale ning . . . tema väljasirutatud käed tardusid oma asendisse . .. Plats oli tühi. Ainult päris vaadi juures kükitas, pea kuklas, elatanud halli habemega taat.
Härra Džälil Näim vaatas mõnda aega liikumatult vanameest, siis mahenesid järsku kurrud ta näol, värahtasid kortsud suunurkades. Ta naeratas, viipas käega ning hüüatas:
«Braavo sulle! .. . Tubli! ... Sa oled tõeline kangelane! Sa oled meie noore kodumaa ustav poeg! Braavo! . . . Tubli!... Enam kui tubli! . . .»
Märganud, et oraator temaga räägib, ronis taat ettepoole, pani käe kõrva juurde ja kuulas tähelepanelikult.
«Braavo sulle!» jätkas härra Džälil Näim. «Nüüd ma alles näen, et ka meie külades leidub tõelisi patrioote! Jah, nüüd ma tean, et ka meie külades elavad rahva ustavad kaitsjad, kes on valmis tema eest elu ohverdama! . . . Vaata! .. .» härra Džälil Näim sirutas käed ette. «Näed, kõik on laiali läinud. Nad ei saanud aru . . . Jah, nad ei võinudki mõista minu sõnade mõtet. Kuid sina mõistsid! Jah, sina said aru, sina istusid lõpuni ja kuulasid suurima rõõmuga ühe mussavatist-liku partei juhi sõnu. Tubli!»
Talumees kuulas mussavatistliku tegelase sõna-valingu lõpuni, lõi lössis papaaha vastu põlve sirgeks, pani'selle jälle pähe ning vastas siis aralt:
«Agaa, mina olen harimatu talupoeg . . . Sellest, mis sa praegu rääkisid, ei saanud ma mõhkugi aru . . . Aga vaat, mille peal sa seisad, on minu oma. Ma ootan, millal sa lõpetad, et seda koju veeretada.»
Härra Džälil Näim oleks nagu äkitselt kustunud, halliks muutunud, lõtvunud. Ta ei lausunud enam sõnagi, hüppas maha ja hakkas Mürsäl-bei maja poole astuma.
Talumees aga tõukas vaadi otsekohe külili ning veeretas kolinal koju.
Nädal pärast seda juhtumit tegi meie härra Džälil Näim, Aserbaidžaani ilukõneleja ööbik, ettekande mussavatistliku partei kesknõukogu istungil Bakuus. Ta jutustas sellest, missugune lugupidamine on nende

parteile külades osaks saanud, sellest, et kõikjal valitseb küllus ja rahu; sellest, missuguse rõõmu ning külalislahkusega olid talupojad teda vastu võtnud.
Kohalolijad kuulasid härra Džälil Näimi ettekannet suure huviga ja lõpuks otsustas mussavatistliku partei kesknõukogu autasustada oma ustavat liiget heldelt suure rahasummaga.
Ja autasustaski.

Mämmädhanlõ Änvär

Änvär Mämmädhanlõ sündis 1913. a. Geoktšai linnas. Lõpetas Bakuus 1931. a. tööstustehnikumi. Töötas mõnda aega mehaanikuna tehases, seejärel teadusliku uurimise instituudis. 1934. a. ilmus trükist tema esimene jutustus. 1938. a. lõpetas Kinematograafia Instituudi Moskvas. Töötas toimetajana ja tõlkijana kirjastuses ning ringhäälingus. Sõja ajal oli rindelehe kirjasaatja.

LAHKUMINE

Pöördunud poolelt teelt tagasi, laskusid nad mööda . järsku jalgrada, mis viib tiheda metsaga kaetud Musta Linnu mägede harjale. Mõlemad vaikisid. Rahu segas vaid kuivade okste praksumine ning jalgade alt veerevate väikeste kivide rabin.
Ädilä vaatas tähelepanelikult teed, kaitses tihnikus oma siidkleiti. Mõttesse vajunud Iljass, kes tal käe alt kinni hoidis, jäi alatasa põõsastesse kinni, libastus ja
197
komistas. Iga kord Ädilä võpatas, vaatas talle otsa ning vangutas etteheitvalt pead.
Lõpuks jõudsid nad Viie Allika kurusse. Siit viis otse alla kurupõhja käänuline vankritee. Väljunud metsast, lookles tee roheliste nurmede vahel, sukeldus kurusse seda risti läbi lõigates, siis aga ronis üles mäenõlvakul asetseva väikese küla juurde.
Iljass tahtis aidata tütarlapsel teele laskuda ning kavatses juba alla hüpata, kuid Ädilä hoidis teda tagasi ja osutas peaga vasakule.
Nad jõudsid suure sileda kivi juurde, mis oli poolesl saadik maasse vajunud. Saja-aastased pöökpuud heitsid kivile tiheda varju.
Iljass võttis pintsaku seljast, laotas selle kivile. Ädilä istus, silus juukseid. Iljass seisis tema selja taga. Ta kummardus ning hakkas noppima tillukesi kuivade lehtede tükikesi, mis olid takerdunud tütarlapse soengusse. Naeratades vaatas Ädilä üles talle otsa.
«Oled mu peale pahane?»
«Ei ole.»
«Aga kelle peale siis?»
«Mägede peale.»
«Miks?»
«Nad väsitasid su ära, ei lasknud meil üles minna.»
Ädilä raputas eitavalt pead.
«Ma pole väsinud.»
«Aga ikkagi keerasid tagasi. Kui me oleksime sinna tippu jõudnud ... »
«No mis seal on? Üksik vana puu? Sa ju ise rääkisid: ainult pooled oksad on rohelised, ülejäänud on põletanud välk.»
«Puu on, jah, peaaegu luukere. Aga tema kuivanud okstel istuvad kotkad, nad vaatavad kaugele-kaugele . . . Ma tahtsin, et sinagi näeksid seda, mida mina olen sealt näinud.»
«Istu. Jätkub sellest, mis meile siit paistab. Kui ma sellel kivil istun, siis oleksin nagu teatris, loožis. Aga meie ees on — kõige suurejoonelisem lavapilt.»

Nende jalgade all sügavas kuristikus vulises allikas; läbinud lühikese raudtoru, peksis veejuga vastu pikergust, suure künaga sarnanevat õõnsat kivi, tormas siis pulbitsedes ja vahutades alla kuru lõhangusse ning
198
ühines seal arvutute lätete vetega. Otse ees, teisel pool kuristikku, tibatillukese küla kõveratel keerdus tänavatel ja mustavate okaspõõsastega piiratud õuedes mängisid lapsed. Mägede nõlvadel kerkisid tumedad metsad; veel kõrgemal rohetasid smaragdina alpi aasad. Suure küla kivikatused välgatasid läbi tiheda metsa-roheluse teravalt taevasse lõikate punaste täppidena. Nende taga kõrgusid üksteisest üle Kaukasuse majesteetlikud hambulised ahelikud.
Ädilä tõstis pea ja vaatas jälle Iljassile otsa.
«Miks sa ei istu?»
«Kõnnime, Ädilä, kõnnime täna veel. Puhka natuke ja lähme siis edasi.»
«Ei, istu, ajame juttu. See on ju meie saladuste-kivi.»
«Laseme tal hinge tõmmata. Kaks kuud aina räägime, tema aga kuulab . . .»
Tütarlapse näole libises vari, ta silitas hellitavalt kivi.
«Sa õnnelik!   Iljass haletseb sind.»
Iljass seisis tagapool. Ta kummardus Ädilä juurde, tema nägu kadus tütarlapse juustesse.
«Tol päeval,» alustas ta sosinal, «tol päeval, kui ma nägin . . . kui ma sinusse armusin, hakkasid isegi kivid elama, hakkasid hingama.»
Ädilä sirutas käed üle pea ja põimis need Iljassi kaela ümber. Langetas laud ja vajus viivuks õndsasse tardumusse. Siis vallandas nagu ärgates käed.
«Lõunani on veel tund aega. Istu, täna on meil vaja paljust rääkida. Isal ja emal on sulle küsimusi.»
Iljass ajas end sirgu.
«Nähtavasti pole isa-ema rahul minu vastustega, mida sa juba kaks kuud oled neile edasi andnud.»
«Selleks et lõplikku otsust teha, peavad nad sinust teadma kõike.»
«Räägin endast nii palju, et hakkab juba piinlik.»
«Aga minul on igav, kui sa millestki muust räägid. On igav, kui sa jutustad selle pisikese küla tulevikust.»
«See on mu koduküla. Sa pead mu nõrkuse andeks andma.»
«Annangi, kuid tingimusel, et räägiksime sinust ja meie tulevikust.»
199

«Ma hakkasin sellest kord juttu tegema, aga sa ei tahtnud   kuulata.»
«Sellepärast, et sa seod meie saatuse selle külaga. Mina olen linnatüdruk. Armastan tuledesäras tänavaid. Mulle ei meeldi külaõhtud.»
«Kui Kuraale elektrijaam ehitatakse, muutuvad ka meie mahajäetud külakeses õhtud valgeks.»
«Aga ikkagi pead sa mind siis suveks kihavatesse kuurordilinnadesse viima, mitte sellistesse vaiksetesse mägiküladesse.»
«Kannata,   nädala   pärast   oleme   linnas.»
«Küll ma oleksin siin igavust tundnud, kui poleks sind kohanud. Siia tõi meid ema. Ütles, sõidame, seal saab   ühendada   meeldivat   kasulikuga.»
«Mida see tähendab?»
«Isa ravib külas haigeid. Selle raha eest ostab ema uue mööbli.»
Puulehtedesse lõikusid kollaka leegina päikesekiired. Teisel pool, päris kuristiku serval seisis ratsanik. Nii mees kui hobune tema all olid tõstnud pea ja vaatasid, kuhugi kaugusse. Hobune trampis esijalaga kannatamatult   maad.

Ädilä kummardus, noppis rohukõrre, mis otsekui purskkaevust halli kivimüraka alt üles vohas, ja tõstis siis uuesti silmad.
«Ema mõtleb, kas sa pärast instituudi lõpetamist saad linnas hea korteri. Aga isa ütles, et kui kohe hakata asja ajama, siis jõuab järjekord sinuni viie aasta pärast, just instituudi lõpetamise ajaks.»
«Miks nad arvavad, et ma linna jään?»
«Aga kuhu sa siis lähed?»
«Siinseid lapsi peab ka keegi õpetama.»
«Peab, kuid . . . mina elan ju linnas, aga sina .. .»
«Ka siin on vaja käsi, mis haigeid raviksid.»
«Kui mind pärast meditsiinilise lõpetamist siia tööle suunataks, siis tapab ema end ära.»
«Kes niimoodi ähvardab, ei vii oma ähvardust täide.»
«Linnas on meil viietoaline korter. Ema ütleb, et kolm tuba koos mööbli, vaipade, valge klaveriga — on minu kaasavara.»
200
«Sinu kaasavaraks ei peaks olema kolm tuba, vaid rõõm tulevikust.»
«Seda küll, kuid linnaelu mugavused on seotud hästi sisustatud ruumika korteriga ... »
«Hästi sisustatud korterites hakkab mõnikord süda valutama.»
«Aga see, kes kord külast ära läinud, ei tule ikkagi enam nendesse savionnidesse tagasi. Sinu linnasuguja-sed . . .»
«Mul on linnas ainult üks sugulane.»
«No olgu see ükski — kas ta läks tagasi?»
«Ei.»
«Miks?»
«Tema saatus on linnaga seotud.»
«Kes ta on? Sa pole mulle temast midagi rääkinud.»
«Onu. Ainuke inimene, kellest ma pole sulle rääkida jõudnud.»
«Ema jutu järgi olevat su onul Kommunistide tänavas tore korter ja nad elavat seal kahekesi—tema ise ja ta naine. Miks ei võiks vennapoeg nende juurde minna?»
«Mul on ühiselamus mugavam.»
«Isa räägib, et su onu on vastutav töötaja.»
«Sinu vanemad teavad minust rohkem kui ma ise.»
«Mis siis? Ma olen neil ainuke tütar. Isa arvab, et inimesi on vaja kontrollida.»
«Nii ei kontrollitud mind isegi siis, kui komsomoli vastu võeti.»
«Seda ütle neile ise. Õhtul tuled meile. Isa tahtis sinuga rääkida.»
«Väga hea. Las küsivad, mida tahavad ja selgitavad kõik lõplikult välja.»
«Ma arvan, et tulevad ka veel niisugused küsimused, mida sa pead minu abiga vastama,» ütles tütarlaps naerukil. «Kuhu sa vaatad?»
«Taevasse. Näed neid kaht musta täppi?»
Ädilä tõstis pea. Valgete pilvede all hõljusid läbipaistvas põhjatuses kaks mägikotkast.
«Kõtt, kõtt, te tõprad!» Ädilä kahmas pähklisuuruse kivikese ning võttis hoogu.
Iljass pani käe tema kuldvõruga ehitud randmele.
«Pole vaja, nad lõid juba kartma ja lendasid minema.»
201
Ädilä vaatas üles Iljassile otsa. Tolle silmis mänglesid kelmikad tulukesed. Tütarlaps puhkes naerma.
«Paistab, et sul on siis lõbus, kui ma lollusi teen.»
«Mul on hea, kui näen sind niisugusena, nagu sa oled. Kui sa südame järgi talitad, kui sa oma sõnu räägid — siis sa oled ilus.»

«Aga ema kinnitab, et tütarlaps peab iga oma sõna, iga tegu hästi läbi mõtlema. Seitse korda mõõtma, üks kord lõikama.»

«Niisugustes raamides on inimesel kitsavõitu.»

«Selle-eest kindlam. Ma tahan kätte saada õnne, mis mu käeulatuses on, ma ei taha kihutada viirastuse järel, mis kusagil kaugel virvendab.»

Sel minutil hirnus teisel pool kuristikku hobune ratsaniku all, hirnus kaua, kaeblikult ja rahutult. Iljass võpatas.

«Miks sa kogu aeg ratsanikku vaatad?» Ädilä pööras end tema poole.

«Ta ootab kedagi. Aga kes ta on ja kelle oma on hobune, seda ei tea ma arvata.»

«Mis sul sellest?»

«Lihtsalt niisama . . .»

«Kuula nüüd. Lõunani on veel pool tundi. Ema küsib mu käest, miks me ainult päeval jalutame, miks sa ei tule mulle järele kuuvalgetel öödel.»

«Ema ei lase mind jalutama ei kuuvalgetel eg-i pimedatel öödel.»

«Kas sa oled memmepoeg või mees?»

«Seda ja teist.»

«Mida te õhtuti teete?»

«Ema võtab mu pea oma põlvedele, laulab hällilaulu või jutustab muinasjuttu.»

«Kas sa oled ainuke poeg?»

«Ei, vend on ka. Minust vanem. Temast ma juba rääkisin sulle.»

«Tähendab, sa oled pesamuna?»

«Samuti mitte. Mul on õed.»

«Miks ta siis ainult sind niiviisi hellitab?»

«Teised lapsed on siinsamas. Töötavad kolhoosis. Ainult mina üksi olen linnas. Näen sind viimast korda, ütleb. Räägib, et ta kas sureb või ei tule mina enam

külasse tagasi. Võib-olla on ta haige, ei tea. Meie emad ei räägi oma haigustest.»

«Ei, ta pole haige, ma nägin teda hommikul.»

Iljass pööras end kiiresti Ädilä poole.

«Kus? Kuidas sa ta ära tundsid?»

«Ma tulin siia. Kuulen, et teie maja juures keegi hüüab: «Tütreke, pea kinni!» Vaatasin tagasi: tuleb üks naine tara tagant, ja otse minu suunas. Tuli juurde, pani mõlemad käed mulle õlgadele. Ütleb: «Tütreke, luba, et ma sind veidi vaatan.» Mul oli kohe niisugune tunne, et see on sinu ema. Kohmetusin, punastasin. Seisin ega teadnud, mida öelda.»

«Aga tema?»

«Vaatas mind ja ütles siis: «Mine, tütreke, ma pidasin sind kinni.»»

Mõlemad vaikisid viivu.

Teispoolt kuristikku kostis jälle hobuse valju hirnumist.

«Tärlan,» pääses tahtmatult Iljassi huultelt.

«Kes see on? Kas sa tundsid ratsaniku ära?»

Iljass, kes oli iseenesesse süvenenud, ei taibanud nähtavasti, mida temalt küsitakse. Ädiläle tundus, et tema vaates on mingi mõtlikkus, isegi nõutus. Tütarlaps langetas pilgu; kui ta uuesti rääkima hakkas, värises ta hääl:

«Tärlan võib olla nii poiss kui tüdruk . . . Miks see nimi sulle järsku meelde tuli?»

Seekord jõudis tema küsimus Iljassi teadvusse: «Tärlan. . .» jutustas Iljass mõtlikult, «see on hobuse nimi. Sel päeval, kui ma tema kaotasin, lõppes ka mu noorus.»

«Kas see oli sinu hobune? Isa kingitud?»

«Ei. Isa ei teinud meile, lastele, kingitusi. Kuid ta puges kas või nahast välja, et me ei peaks tühja kõhuga magama heitma. Kui ta suri, olin ma kuueaastane. Pärast toetas meid ema vend. Tärlan oligi tema hobune. Mina hukutasin selle ime.»

«Ime?» küsis Ädilä.
«Jah, teisiti poleks teda võinud nimetada.»
«Jutusta mulle temast. Ma ei saa armukadedaks.»
«Armukadedaks?» Iljass vaatas Ädiläle imestunult otsa.
203
«Sa mõistaksid mind, kui oleksid oma näoilmet näinud. Istu ometi, mul on kael kõveraks jäänud.»
Iljass istus tütarlapse jalgade ette möödunudaastas-tele lehtedele ja toetas küünarnuki kivile. Nüüd ei näinud Ädilä üldse tema nägu. Iljass rääkis ning Ädilä kuulas, pilk noormehe mustade, veidi lokkis juuste turris salkudel, mida oli juba kohati riivanud hõbe. Tütarlaps puudutas ettevaatlikult tema tihedaid juukseid; Iljass ei tundnud midagi, ta rääkis nüüd nagu iseendaga.
«... Sel sügisel kui onu Venemaalt kodusõjast tagasi tuli, sain ma kolmeteist-kümne-aastaseks. Oli septembri lõpp. Ühel udusel õhtul, kui majades süüdati tuled, kostis — näed sellelt künkalt küla taga — hobuse hirnumist, mis pani mind värisema. Süda hakkas kõvasti peksma. Ootasin ärevalt mõne hetke. Hobune hirnatas uuesti. Polnud kahtlust. Ma ei pidanud vastu ja tormasin kohe majja ema juurde, kes parajasti lampi põlema pani.
«Ema, onu tuleb! Onu!»
Ema surus segaduses käed rinnale ning jooksis välja trepile. Mina tuiskasin talle järele.
«Ema, ta sõidab! Ta on kohe siin!»
Ema vaatas nõutult ringi:
«Kes selle teate tõi? Siin pole kedagi!»
«Ma kuulsin Tärlani häält — ta hirnus just künkal.»
Ema näoilme muutus ja ta laskis käed jõuetult rippu.
«Oh, pojake . . . Aga mina jäin tõepoolest uskuma!»
«Ei, ta ju tuleb! Vannun, et tuleb ... Ma jooksen vastu.»
Minu kindlus pani ema kõhklema, ta erutus uuesti.
«Oh, et Allah su häält kuulda võtaks, pojake! Jookse kiiresti tädi Arästä juurde ja ütle, et ema palub näpu-täit teed, kui tal on. Meil pole lehekestki majas ... »
Ronisin aega viitmata üle tara ja olingi meie naabri, tädi Arästä õues. Kui ma tagasi kalpsasin, kõvasti kinnipigistatud peos natuke teelehti, sõitis onu Tärla-niga juba õue. Kõik kodused jooksid käraga kokku. Muldvalli juures hüppas onu hobuselt maha. Algul surus ta meid, jõnglasi, oma laialisirutatud käte vahele hunnikusse. Seejärel embas väärikalt ema. Pärast ütles mulle:
204
«Võta sa Tärlan, las ta jahtub veidike.»
Puistasin teelehed kiiruga õe pihku, haarasin Tärlani ohelikust ning viisin ta kaugemale õue. Eemal teiste pilkudest, liibusin ma siin pirnipuude all tema kuuma kaela vastu.
«Tärlan, võiguke, mu mustasilmne kullake,» rääkisin ma hellitlevalt ja suudlesin hobuse silmi ja nina.
Aga tema tõstis oma kenus kaela, pööras pea kõrvale ning otsis silmadega peremeest; minu hellitused ei mõjunud temasse. See kurvastas mind, ent siiski ei jõudnud ma Tärlani tahtmist mööda vaadata. Ta polnud põrmugi muutunud, see meie Tärlan. Peenelt voolitud nägu, teravad väikesed kõrvad, tulised mustad silmad, sihvakad tugevad jalad, lai võimas rind, ümar laudjas, uhke hoiak. . . Imeline muinasjuturatsu — Tärlan!
Kui onu temaga külast ära sõitis, siis vaatas Tärlan iga kord seal künkal ringi ning hirnus: läheme, elage hästi! Tagasitulekul, vaevalt künkale jõudnud, viskas ta pea selga ning teatas rõõmsa hirnatusega: näete, olengi siin ja tervitan teid!
. . . Kolm aastat tagasi kihutas ta raudade alt sädemeid pildudes minema, viies onu tundmatusse kaugusse, ohtlikule retkele . . . Kaua istusin ma siis künkal ja vaatasin

liikumatult Tärlanile ning ratsanikule järele, kuni hobuse kapjade alt tõusnud valge tolmupilv langes tagasi tee pehmele pinnale.
Nüüd pöördus Tärlan tagasi kodukülla. Koos peremehega oli ta viibinud ägedais lahinguis, oli tulnud läbi sõjatulest. Minu kujutluses joonistusid pildid taplustest ja ägedatest võitlustest, millest Tärlan onu välja tõi, ning kiindumus Tärlanisse muutus juba tema kummardamiseks.
Sidusin hobuse ploomipuu tüve külge ning seadsin veidi aja pärast sammud maja poole. Ja esimesed sõnad, mida ma juba lävelt kuulsin, olid onu omad.
«Tärlanita oleksin ma selles viimases võitluses küll kadunud hing olnud,» jutustas ta teed rüübates.
Selsamal ööl nägin ma ratsut unes .. . Nägin, et kihutan Tärlani seljas ägedasse lahingusse. Meie omad, punased, ja mina nende hulgas, tormame laviinina valgete peale. Rünnakuhoos viskub Tärlan noolena ette,
205
jättes meie aheliku selja taha. Pöörases möllus sulavad maa ja taevas ühte. Me purustame ja pühime ümberringi kõik oma teelt. Valgete ratsavägi pudeneb laiali nagu pesakond kanapoegi, keda on vallanud hirm kulli nähes. . . Kuid äkki osutub, et oleme vaenlase rõngas. Saablilöögist pähe läheb mul silme ees mustaks, ma libisen, aina libisen sadulast. Tärlan painutab oma luigekaela, paneb selle mulle toeks, ei lase mul maha kukkuda. Surun end tugevasti tema vastu . .. Metsiku hirnatusega tõuseb Tärlan tagumistele jalga-dele. Hüpe, veel üks . . . Murrab läbi vaenlase piiramisrõngast ja kannab mu lahinguväljalt ära. Meid aetakse taga, sadade kapjade müdinast vappub maa . . . Tärlani jalad kerkivad uuesti maast lahti, ta tõuseb õhku ja lendab, nagu oleksid tal tiivad. Tohutu kiirusega kihutavad meie poole metsaga kaetud kingud . . . Tärlan rebib end hooga lähimale kingule. Mu käed ripnevad elutult, tinaraske pea vajub alla, kiskudes endaga kaasa abitut keha. Nagu kaljutipust lahtimurenenud kivi langen ma alla põhjatusse haigutavasse kuristikku, mis on valmis mind neelama. Löök! . .. Kukun maha, avan silmad ja.. . näen, et laman oma ema jalgade ees.
Sel hetkel hirnatas Tärlan rahutult. Kargasin püsti ja jooksin õue.
Sirutanud pea välja ja suunanud sädeleva pilgu ärevalt pimedusse, tagus Tärlan vasaku jala kabjaga raevukalt maad. Ajas sõõrmed puhevile, hingas raskelt. Ta nagu igatses millegi järele. Kes teab, ehk viirastusid temalegi lahingud, kus ta oli olnud. Aga võib-olla tegi teda rahutuks külaöö harjumatu vaikus, ja tundes üksindust, kutsus ta oma ratsanikku.»
«Aga mida sina oleksid tahtnud? Et onu oleks hobuse sulle kinkinud?» katkestas Ädilä, kõõritades Iljassile näkku vaadata, kes oli end tema jalgade juures sisse seadnud.
«Ei, midagi niisugust poleks mulle pähegi tulnud. Unistasin vaid sellest, et kord, üksainus kordki kihutada Tärlaniga, lennata temaga sinna künkale, kuulata ta hirnumist, aga siis ... siis söösta üle kaljude, üle kuristike, kihutada sinna, kus taevas ühineb maaga,
206
heita pilk lõputusse kaugusesse . . . Kuid see kõik sai mulle osaks vaid unes.»
«Vaeseke!» Ädilä libistas käega uuesti üle Iljassi pea. «Miks onu ei lubanud sul hobusega sõita?»
«Ta pidas mind vilumatuks, lapseks. Niisugusele tulisele täkule nagu Tärlan võiksid istuda ainult vähesed, inimesed, kes on omandanud täiusliku ratsutamis-kunsti. Ja ka ema oleks nagu sõnadeta vastu vaielnud — teda piinas samuti eelaimus, et kui mina Tär-lani selga istun, siis juhtub tingimata õnnetus ... Ja lõppude lõpuks juhtus ikkagi õnnetus. Tärlanist sai rrünu taltsutamatu kire ohver; ime hukkus minu käe läbi.»
«Mida siis sina temale teha said?» küsis Ädilä, pilk kauguses. . . «Temale istudes asetasid sa ju iseenda hädaohtu.»

«Võib-olla . . . Kuid siiski ei teinud tema mind sandiks, vaid mina tema. Aga pärast me lasksime ta maha.»

Ädilä silmad läksid ehmatusest ümmarguseks. Ilj ass süütas kustunud paberossi.

«Lõpuks tuli päev, mil ma istusin Tärlani selga,» jätkas ta oma jutustust. «Nädal pärast kojutulekut kavatses onu kaugesse molokaani külla oma rindekaaslast Vassilit vaatama sõita. Ta otsustas minu kaasa võtta. Suur, hästi korrastatud küla, kus onu sõber elas, asetses mägedes teisel pool Aftäri kuru.

Hommikul Tärlani saduldades luges onu nähtavasti sõnatut palvet mu silmist.

«Mine Muhtari juurde,» ütles ta, «ja palu minu nimel tema hobust. Ütle, et jõuame õhtuks tagasi.»

Jooksin onu Muhtari poole (praegu on ta kolhoosi esimees). Muhtaril polnud onu jaoks millestki kahju. Ta saduldas ise hobuse ning andis oheliku minu kätte.

Sõitsime onuga külg külje kõrval külast välja; süda paisus rõõmust. Ma ei pööranud Tärlanilt oma vaimustatud pilku. Vaevalt jõudsid me hobused teisele poole kinku, kui Tärlan hirnus jälle pikalt nagu alati ja pööras end ümber: läheme ära, elage hästi. Laskumine oli rahulik. Ajuti piilus onu silmanurgast, kuidas ma sadulas püsin. Niipea kui jõudsime maanteele, mis kulgeb piki Aftäri orgu, muutus Tärlan tuliseks. Ta puris-

tas valjusti, näris suuraudu, kõõritas oma hiilgava musta silmaga minu hobust; oli raevunud, et me tal jalus oleme. Onu märkas ta läbematust, lausus:

«Kui sa teed tunned, siis annan ohjad tema kätte.» Kogu tee oli nagu peopesal, erilist tundmaõppimist ei nõudnud. Noogutasin nõusolevalt pead. Onu surus jalused kergelt Tärlani külgedesse. Hobune sööstis kohalt. Ja kuidas sööstis! Otsekui oleks lõikav tuuleiil näkku löönud. Mul jäi hing kinni. Minuti pärast polnud tast enam jälgegi järel. Teda taga ajada oleks olnud naeruväärne. Seda tundis arvatavasti ka minu hobune ning ei söandanud ikka veel traavida. Mõne aja pärast nägin ma Tärlani jälle. Ta oli juba kaugel käänulisel teel, mis tõusis molokaani küla juurde. Näis, nagu oleksid ratsu esi j alad lõhestanud taevast. . .

Kui ma lõpuks külla jõudsin ja Vassili õue üles leidsin, istusid mu onu, majaperemees ja kaks elatanud habemikku õues mooruspuu all laua taga. Nende ees seisis kaks tühja viinapudelit. Mulle anti kaks klaasi õlut. Tuli need teineteise järel tühjendada. Kuni ma jõin, jutustas Vassili, kuidas nad mu onuga kord vangi langesid ja kuidas valged neid kolme päeva pärast maha lasta käskisid ja kuidas neil surmasuust pääseda õnnestus. Kuulasin alguses seda lugu, siis vaatasin onu. Too vaatas mõtlikult kuhugi minust mööda.

Ohtu eel, kui pidime koduteele asuma, ütles ta mulle:

«Jooda Tärlani tiigi ääres; on aeg minna.»

Ma tõusin.

«Istud oma hobuse selga. Tärlani aga viid ohelikku-pidi,» lisas onu.

Hüppasin onu Muhtari hobuse selga ja haarasin Tärlani valjastest. Aga kui palju ma ka ohje ei sikutanud, Tärlan seisis nagu maasse naelutatud.

«Ei lähe ta su setuka järel kuhugi,» muigas Vassili. «Roni parem maha, võta mõlemad ohelikust.»

Tulin maha, aga kui ma hobustel valjastest kinni võtsin, surus Tärlan järsku kõrvad pea ligi ja hammustas Muhtari hobust, nii et vaeseke hirnudes kõrvale kargas.

Vassili puhkes naerma.

«Pole viga, vii praegu Tärlan; meie poiss tuleb kohe, annan sinu suksu tema kätte.»

Nüüd, kus ma üksnes Tärlani talutasin, vaatas ta algul onu poole, kuid järgnes mulle. Läksime piki tänavat alla. Ma ei tea, kuidas Tärlan mu järel tuli, aga mina sammusin, pea norus. Mul oli tunne, et kogu küla lastekari jookseb kokku ja hakkab mu üle irvitama:

näha kohe, et kardad ratsa sõita. Jõudsime külast välja suure kunstliku tiigi juurde. Peale minu oli siin veel teisi lapsi, kes hobuseid jootma tulid.
Tärlan sirutas mokad läbipaistvasse vette; vilistasin teda tasakesi. Kui ta janu oli kustutanud ning pea tõstis, käärisin ma püksid põlvini, astusin vette ja pesin puhtaks Tärlani peened soonilised jalad, tema luigekaela, sametise laudja, kammisin ja silusin sõrmedega ta lakka. Siis kogusin julgust ja sakutasin Tärlani kergelt otsmikulakast. Kui onu seda tegi, siis surus Tärlan kõrvad pea ligi ning naksas hellitavalt, õrnalt onu kätt. Aga nüüd ei pööranud Tärlan mingisugust tähelepanu mu pugemiskatsetele, ta jäi mu hellituste vastu ükskõikseks, nagu polekski ta tundnud mu erutusest värisevate sõrmede puudutust. Tõstis kõrgilt pea ja vaatas, üle pea kuhugi kaugele.
Tärlani põlglik ükskõiksus solvas mind. Vihalaine kerkis mulle pähe, hing jäi kinni. Haarasin tal valjastest ning tirisin teda kõigest jõust enda järel; tee kõrval heitsin ratsutid järsu liigutusega talle kaela peale ja hüppasin ühe raksuga ta saduldamata seljale. Saabus lõpuks see õnnis silmapilk, mis siiamaani oli mulle vaid unes viirastunud.
Tärlan muutus ootamatusest pööraseks, sööstis paigalt, lõi tagant üles, püüdis harjumatut sõitjat maha heita. Kuid ma surusin jalad kõvasti ta külgedesse ja kleepusin ta külge nagu pigi. Tärlan ajas end püsti ja keerles meeletult tagumistel jalgadel; tema uhke, talt-sutamatu loomus ei suutnud minu julgusega leppida. Aga mina otsustasin: mingu või maailm hukka — kas alistab tema minu või mina tema.
Tärlani sõõrmed paisusid laiaks, näis, et nad purskavad tuld. Vaevalt sai ta kõik oma neli kapja maha panna, kui ma haarasin ratsutid ja lõin teda kogu jõust. Tema all oleks nagu pomm lõhkenud; metsiku hooga rebis ta end püsti ning sööstis välguna edasi; hetkeks viirastus mulle, et hobune on mu alt ära libi-
209
senud, mina aga olen õhku rippuma jäänud. Uhke ratsu, kes polnud kergest kannustemüksust iialgi tugevamat puudutust tunda saanud, oli nüüd haavunud löögist, avaldas pahameelt kogu oma olemusega.
Ma pole võimeline kõike seda järjekorras jutustama, mis edasi sai. Mäletan vaid, et keerasin Tärlani järsu nõlva poole, mis asetses külast põhja pool. Läksime teest kõrvale ja kihutasime üle küngaste, mis olid üleni kaetud okkalise võsaga. Põõsad peksid vastu jalgu, kiskusid püksid räbalaiks, kuid ma ei tundnud valu.
Tärlan lendas kui hullumeelne üle võsa; rinnaga padrikus teed rajades tungis ta sellest noolena läbi; tuul vilistas kõrvus ning selles ulgumises oleks nagu onu hüüdnud:
«Mis sa teed?! Seisa!»
Kuid ma ei saanud hobust seisma jätta. Sikutasin kõigest jõust ratsuteid, aga selle tulemusena libisesin vaid tema võimsa kenus kaela suunas. Tärlan oli üleni vahus. Roosakas vaht varises tema veritsevatelt mokkadelt. Lasksin ratsutid lõdvaks. Ükskõik. Asjatu vaev. Taipasin õudusega, et minu käed pole küllalt tugevad Tärlani hoidmiseks . . . Silmad olid tal verd täis valgunud. Kannustatud omaenese vihast, sööstis ta edasi. Ta tormas nõlvakust üles, lendas teed tundmata noolena alla. Mu teadvusesse jõudis lõpuks see, et ratsutame vastu hukule. Kui ma aga tundsin, kuidas Tärlan mu all tulisiuna lookles, süttisin ka ise:
«Kihuta!» hüüdsin. «Kihuta! Torma kas või kuristikku — ma ei karju: «Seis!»»
Kui Tärlan minuga hiiglasuurele kaljurünkale kihutas, mis süngelt Aftäri kuru kohal rippus, tõmbasin siiski instinktiivselt paremast ratsutist, vasakut samal ajal lõdvaks lastes; Tärlani kael nõksatas; ta kappas piki järsaku serva ja põikas alla. Läks korda vältida õnnetust, pääsesime paratamatust surmast. Tärlan vihises nagu meteoor mööda looklevat mägiteed, mis viis alla kurusse. Minus pesitses nõrk lootus, et kui Tärlan maanteele hüppab, rahuneb ta võib-olla, aeglustab galoppi ning ma peatan ta.

Ühe järjekordse teekäänaku taga oli varjul kaarik ja vaat, millega molokaanid veavad kuru põhjas
210
mürisevast ojast joogivett. Lahtirakendatud hobused nap-sisid rahulikult rohtu.
Ma ei jõudnud veel hüüatadagi, kui Tärlan end nagu pillikeel välja sirutas ning hooga üle veevaadi hüppas; kui ta jalad jälle maad puudutasid, surusin end piiritus tänus veel tugevamini ta vastu.. «Pea kinni, Tärlan, pea kinni, kullake, aitab rumalustest,» sosistasin ma ning hõõrusin hellitavalt põske ratsu kaela vastu.
Kuid ei — Tärlani raev polnud veel lahtunud. Mind haaras hirm. Kui see meeletu tormamine edasi kestab, siis ei pea Tärlani süda vastu.
Selle mõtte juures kattus mu otsaesine külma higiga.
Ja kui me jätsime selja taha viimase teekäänaku ja Tärlan maanteele hüppas, võtsin tarvitusele viimase otsustava abinõu: tõmbasin järsult ratsuteid ning keerasin hobuse tihedasse kõrkjastikku, sohu. Mu ootused läksid täide. Tärlan vajus põlvini sitkesse soomudasse. Soo klammerdus ta ümber, haaras nagu vangirauda-dega kõvasti oma kammitsaisse. Tärlan rebis üks kord, teine, ja langes metsikult korsates põlvili, kargas aga otsekohe püsti. Ta hingas raskelt. Tema küljed kumer-dusid nagu sepalõõtsad. Ma arvasin, et on õnnestunud Tärlani peatada, et me oleme päästetud, ja hingasin kergendatult. Aga just selsamal hetkel tegi hobune ootamatu, jõulise nõksaku, ratsutid libisesid mul käest. Tärlan, higist läbimärg, küünitas ahnelt vee juurde. Mul jäi hirmust süda seisma. Kui toibusin, hakkasin nagu poolsegane teda kandade ja rusikatega vastu külgi ning kaela taguma. Tärlan ei paistnud valu tund-vatki, nagu polekski ta enam löökidest solvunud — ta jõi tohutute sõõmudega jäist soovett. Kõrist kõmasid tumedad vulksatused. Hüppasin maha; püüdsin Tärlani pead vee juurest ära kiskuda, klammerdusin ta laka külge. Külvasin hobuse näo üle löökidega, ajasin vee tema veriste mokkade ees sogaseks — kõik asjata. Vaid kord, ainult üksainus kord tõstis ta pea, vaatas Hiind, hüppas eemale ja asus jälle ahnelt vett jooma. Ma vajusin põlvili mudasse ega suutnud Tärlani õõtsuvast soost välja tõmmata. Kargasin veel kaua ta järel kivilt kivile, püüdsin teda kas või segada. Kuid iga kord hüppas Tärlan kõrvale ja kustutas oma janu, kuni küljed ümmarguseks paisusid.
211
Ma sain aru, et kõik on kadunud, juhtunut ei saanud enam heaks teha ... »
Iljass tõmbas sügavalt hinge. Ädilä kummardas oma näo talle lähemale.
«Aga mis sai pärast seda, kui Tärlan oli janu kustutanud?»
Iljassi hääl oli tuhm, nagu oleks see tulnud sügavast kaevust.
«Tärlan jäi haigeks; jalgadesse lõi halvatus.»
«Ja onu?»
«Onu ja Vassili ratsutasid vana vesiveski juurde ning leidsid mu sealt. Ma istusin tammil. Tärlan seisis minust kahe sammu kaugusel, nägu vastu kõrge papli tüve.»
«Mida onu sulle ütles?»
«Mitte midagi. Ma vaikisin, pea norus; ka onu ja Vassili vaikisid. Kõik oli niigi, ilma pärimisteta näha. Onu ronis Vassili hobuselt maha, võttis Tärlani ohelikuga järele ning läks jala. Vassili aga tuli Muhtari setuka seljast maha, upitas minu asemele. Mul oli ükskõik, mul polnud isegi häbi, et mind nagu väikest last hobuse selga aidatakse . . . Vassili seisis kaua veski juures ja vaatas meile järele.
Tärlan oli jälle ees, kuid niisugusel pikal teel juhiti teda esimest korda valjastest. Ta astus raskelt, ei närinud suuraudu, ei väljendanud soovi tõusta peadpööritavasse lennusööstu. Kogu kodutee sõitsin ma nagu unes; püüdsin kätte saada Tärlani väsinud varju, kuid ometi ei suutnud.
Koju jõudsime hilja õhtul. Astusin kohe Muhtari poole sisse.

«Noh, kuidas sõit läks?» küsis ta ohelikku enda kätte võttes. «Millega Vassili teid kostitas?»
Mu huuled värisesid, ma ei suutnud talle vastata. Ei sellel ega ka järgnevatel öödel ei läinud ma koju. öösiti olin oma sõbra Muradi peres, päeval aga püüdsin mitte sattuda onu silma alla. Ma kartsin kohata ta pilku. Onu käis ikka veel vanas hallis soldatisinelis, mille ta oli rindelt kaasa toonud. Tal polnud võimalik uusi riideid muretseda, aga omal ajal oleks ta ju
212
võinud müüa Tärlani hulga raha eest, saada sellest terve varanduse. Leidus isegi niisuguseid ostjaid, kes pakkusid hobuse eest maakonnakeskuses neljatoalist maja koos aiaga.
«Aga pärast?» huvitus Ädilä. «Pärast?»
«Pärast, kui mul õnnestus emaga kokku saada, kuulsin temalt, et onu hulgub päevade kaupa ringi ja on näost ära. Räägib ning peab kaua aru kuulsa ratsaniku, vana Džäliliga, kes hobust vaatama tuli.
Teade sellest, missugune õnnetus Tärlani oli tabanud, levis välgukiirusel terves ümbruskonnas. Mitte ainult meil, vaid ka naabermaakondades räägiti Hässänoglu ratsust. Vähe leidus inimesi, kes polnud Tärlanist midagi kuulnud. Vana Džälil ei saanud muret millegagi kergendada; ta ei osanud leida parandavaid rohtusid. Nii ei tulnudki ratsu jalgadesse enam endist tugevust; Tärlan oli nüüd nagu tiibadeta lind ...
Kord õhtul oli teisel pool varbtara kuulda onu häält — ta kutsus mind. Jooksin põksuva südamega tänavale. Onu seisis ja hoidis Tärlani valjastest; ma ei julgenud onule otsa vaadata, vaatasin hobust. Kuhu oli jäänud tema endine leegitsev pilk? Tärlani silmad olid nagu kustunud kolle, nagu tuhaga kaetud.
Hobuse tagant veeres järsku välja kõhukas mees, sirutas onule oma labidataolise käe, mille pöialt ta püsti hoidis:
«Lööme käed kokku, Hässänoglu,» ütles too. «Käed kokku, ja lool lõpp!»
Tundsin temas ära Nüsräti, hobuseparisniku. Ta kauples iganädalasel turul. Tema silmis, mis lausa õgisid Tärlani, süttisid ja kustusid ahned tulukesed. Jättes tähele panemata parisniku käe, mis jäigi õhku rippuma, pöördus onu minu poole:
«Nüsrät ütleb, et Tärlanil pole selles ilmas midagi muud teha kui rakkes käia ja tema arbaad vedada. Aga mida sina sellest arvad?»
Esimest korda pärast toda õnnetut päeva kohtusid mu silmad onu omadega.
«Ei,» hüüdsin ma parisnikule. «Ei! Ennemini kägistan Tärlani omaenese kätega, kui nõustun sellega, et sa ta rakkesse paned, peksad, sõimad ja piinad!»
Nüsrät kehitas õlgu, vaatas onule otsa.
213
«Mine ära,» lausus too talle vaevalt kuuldavalt.
Siis keeras onu end minu poole.
«Meie läheme ka,» ütles ta. «Viime ta veidi eemale. Täna ta tunneb igatsust, hirnub vahetpidamata.»
Heitnud ratsutid Tärlani kaelale, pööras onu ta ümber. Tärlan astus ta kannul taaruval, raskel kõnnakul. Vaevaga üht jalga teise ette tõstes lontisin Tärlani sabas.
Jõudsime külast välja. Keerasime hobuseteelt kõrvale, suundusime mööda rada üles järsu kaljunuki poole, mis rippus Viie Allika kuru kohal. Onu kõndis langetatud päi. Raskelt tõusis tema järel norus Tärlan. Vaid mina, kes ma selle rongkäigu lõpetasin, vaatasin ebamäärases ärevuses ning rahutuses ringi. Lõpuks jõudsime sügava kuristiku servale. Hiiglasuured mustad pilved katsid veeredes kogu taevavõlvi; külasse viival teel keerutas tuul tolmu üles; mõlemal pool rada viskles ehmunult maas rohi, kõrred surusid end aralt üksteise vastu, sosistades millestki oma pisitillukesLe roheliste keelekestega.

Onu peatus, samuti Tärlan. Ka mina jäin seisma.
Onu võttis Tärlani valjaidpidi ning viis ta päris järsaku servale. Ma jälgisin neid hämmastusega.
Silmapiiril sähvatas välk, tume taevas kärises kõrvulukustava mürinaga me pea kohal.
Tärlan võpatas, viskas pea selga, vaatas kuhugi üle kuristiku. Tuul sasis ta lakka, lõi selle siis lahedaks ja mul tekkis hetkeks kujutlus, et see on endine Tärlan — nii uhkelt seisis ta, selge kontuur tumeda horisondi kohal.
Tundsin õlal onu kätt; ta ulatas mulle oma nagaani. «Tee lõpp,» pomises ta. «Täna parisnik, homme parkal . . .»
Suutmata vastata sõnagi, niisutasin kuivanud huuli.
«Noh? Kas käsi ei tõuse?» naeratas onu kummaliselt ning sihtis ise Tärlani.
Ma ei lasknud tulistada, haarasin tal relva käest. Sel momendil hirnus Tärlan kaeblikult, pikalt. Tõmbas kaela kenusse ja sirutas end onu suunas, justkui oleks tahtnud temaga hüvasti jätta. Läksin hobuse juurde, sihtisin peaaegu teadvusetult valget lauku ta laubal ning surusin päästikule. Püüdes end püsti ajada, viskus
214
Tärlan üles, kuid vajus tagumistele jalgadele ja langes nagu niidetult otse alla kuristikku.
Ma läksin päris järsaku servale. Kuristiku põhjas kasvasid tihedad põldmurakapõõsad.
Märkasin lõhutud võsa, murtud oksi, kuid Tärlani ma ei näinud.
Astusin äärelt tagasi. Pöörasin ümber.
Onu läks kiiresti mööda teed külla.
Okaspõõsaste roostekarva lehtedele kukkusid rabinal esimesed suured vihmapiisad.
Vihmale tähelepanu pööramata läksin koju otse üle põllu; kui ma külla jõudsin, kihutasid tänavatel sogased veejoad. Algas äge Avihmavaling, mis ähvardas uputada kõik ümberringi ...»
Iljass jäi vait.
Vaikis ka Ädilä. Siis vaatas kella ja tõusis.
«Sa lõpetasid jutustamise ja aeg ongi just niikaugel.»
Iljass tõusis samuti.
«Lähme, muidu sa jääd lõunale hiljaks.»
Nad laskusid Viie Allika kurusse, läbisid selle. Ja alles siis, kui nad hakkasid vastasnõlvakule ronima, vaatas Ädilä üles.
«Jälle on kogu taevas pilves. Küllap tuleb vihma.»
«Sügisesed pilved,» kostis Iljass. «Varsti avanevad taevaluugid — algab vihmaperiood.»
«Siis me oleme juba linnas. Kui ainult praegu kallama ei hakkaks, muidu saab mul veel kleit märjaks.»
«Pole viga, sul on neid palju.»
«Sulle näib see nii; linnas on tüdrukuid, kellel on ainuüksi suvekleite kolm kapitäit.»
«Peab sellel alles aega olema, kes ühe suvega nii palju kleite demonstreerida jõuab.»
«Naine leiab aega sada korda päevas ümberriietumiseks.»
«Sa nagu kadestaksid neid, kelle õlad on vaid oma kleidikoorma kandmiseks.»
Ädilä keeras end äkilise liigutusega Iljassi poole ning vaatas tema juukseid.
«Igal juhul mitte neid, kes panevad oma õlad kandma kirgede koormat ja korjavad liiga vara halle juukseid pähe.»
215
Iljass ei vastanud.
Mõlemad ronisid üles järsust nõlvakust.
Korraga kostis ülevalt hulga hobuste kõmisevat kabjamüdinat. Salk ratsanikke kogunes üksiku ratsamehe ümber, kes ikka veel künkal seisis. Üks ratsanikest, tõmmunäoline noor poiss, tervitas peanoogutusega naeratades Iljassi.

Iljass küsis:

«Kuhu nüüd, Mürad?»

«Toptši metsadesse. Kulak Hätämi jõuk tungis täna öösel Heitäpä karjamaale. Kolhoosi kari on metsa aetud. Seal all ootab meid miilits.»

«Tuleksin ka, kui tohib,» ütles Iljass.

Mürad vaatas Iljassi teraselt.

«Olgu,» vastas ta. «Jätame onu Muhtari maha.»

Keeranud end sadulas ümber, kõnetas Mürad pikakasvulist ning kogukat hallide vurrudega kolhoosi esimeest:

«Onu Muhtar, meil võib kaua minna, sul on aga siin kolhoosis tööd ülepeakaela. Mine parem tagasi. Iljass sõidab sinu hobusega.»

Ainult kahel ratsanikul, Muradil ning Muhtaril rippusid seljal viielaengulised karabiinid.

Kuni Muhtar kaalutledes otsaesist hõõrus, pöördus Iljass tütarlapse poole:

«Noh, nägemiseni, Ädilä. Siit saadab sind onu Muh-tar.»

Tütarlaps vaatas Iljassile päranisilmi otsa. «Aga isa? Isa kutsus sind ju õhtuks külla?»

«Ütled, et palub vabandust, ei saa tulla.» Ja lisas viivu aja pärast:

«Kui küsib onu kohta, siis võid edasi öelda: onu ei tööta enam vastutaval kohal. Sain täna linnast kirja. Ta on kolme päeva eest arreteeritud; mille pärast, pole veel teada. Hüvasti!»

Valitses rõhuv vaikus. Kõik peale Muhtari ja Muradi vahetasid omavahel pilke. Iljass astus Muhtari juurde ning ootas, kuni too hobuse seljast maha tuleb. Muhtari nägu tumenes; nähes Iljassi enese kõrval, kõhkles ta tükk aega. Mürad rabas siis tormakalt karabiini õlalt ja ulatas selle Iljassile. Lausus kolhoosi esimeest vihaselt põrnitsedes:

«Noh, onu Muhtar, anna oma viielaenguline siia; saad ta pärast minu käest tagasi.»

Muhtar süngestus veelgi enam ja vastas:

«Ära ägestu, Mürad! Oleme veel meiegi mehed.»

Nende sõnadega võttis ta karabiini õlalt ning heitis selle Iljassile. Too püüdis karabiini lennult. Muhtar ronis aeglaselt hobuse seljast maha, Iljass hüppas sadulasse.

Hobused alustasid kohe galoppi ja kogu ratsasalk kihutas künkatipust alla teele.

Kui küla kaugele selja taha jäi, küsis Mürad, kes Iljasgiga kõrvuti ratsutas:

«See tüdruk — kas ta on suvitaja?»

«Jah. Arsti tütar.»

«Külas käis jutt, et te olla teineteisesse armunud.» «Jah, oli nii; nüüd läksime lahku.» «Ehk kiirustasite?»

«Ei. Me hakkasime esimesest päevast peale lahku minema.»

«Siis ära vaeva oma pead — küll unustad ära.» «Mitte iialgi. Ma armastasin seda tüdrukul, niisugusena, nagu ta on.» «Aga nüüd?» «Nüüd veel rohkem.»

Mürad keeras end kähku Iljassi poole, tahtis midagi öelda, kuid näinud ta näoilmet, vaikis.

Ädilä läks Muhtariga mööda külatänavat. Kumbki mõtles oma asju.

«Onu Muhtar,» katkestas tütarlaps järsku vaikuse, «kas te tundsite Hässänoglud?»

Muhtar ei vastanud kohe. Kõndinud kümmekond sammu, ohkas ta vaevaltmärgatavalt.

«Tundsin küll. Maantee, mis meile raudteejaamast tuleb, tõi siia Hässänoglu. Ta oli tol ajal meie maakonnas vastutaval tööl.»

«Kas te Tärlani ka teadsite, onu Muhtar?»

«Kes see Tärlan oli?» küsis esimees hämmeldunult.

Ädilä vaikis hetke, küsis:

«Ma tahtsin teada, kas see on hea hobune, millel Iljass nüüd ära sõitis?»

«Ei, tütreke, hobune on keskmine; ennemalt oli mul suurepärane täkk.»

«Aga nüüd ei ole niisuguseid hobuseid?» «On, kuid väga vähe.» «Miks? Kuhu nad jäid?»

«Nendel hobustel läksid teise ilma endised mehed,» vastas Muhtar ning suunas kaugusse mõtliku pilgu, otsekui oleks ta meenutanud inimesi, kellest rääkis. Siis pöördus raskelt, kogu kehaga Ädilä poole. .

«Oota, mida sa küsisid? Kas ma Tärlani mäletan? Tuli meelde, tuli meelde! Niisugust nime kandis Häs-sänoglu hobune. Mitte hobune, aga pilt.»

«Ma ei tea, kas pilt või ime, aga ta hukkus ikkagi Iljassi käe läbi. . .»

Muhtar vaatas altkulmu Ädiläd, muheles hallidesse vurrudesse.

«Tead, tütreke, Tärlanid on oma aja juba ära ratsutanud. Kuuled mürinat künka taga? See on meie traktor. Künnab päikeselisel lagendikul uudismaad. Nüüd on tema aeg. Küla kiratses; kui poleks seda masinat, ei oleks me tõusnud.»

Kui Ädilä õue jõudis, kauples ema vanaeit Fatõga paari kanapoegade pärast, vanaema sorteeris puust kandikul riisi, isa jõi teed tuhkpuu marjadest keedisega ning kuulas rahulolevalt ägedat jagelust oma naise ja Fatõ vahel.

Ädilä karjus järsku ootamatult ema peale: ,

«Ema, ära kiusa vana naist — osta või lase tal minna!»

Ema jäi jahmunult Ädiläd vaatama. «Noh, kuidas on?» küsis ta. «Kas kutsusid ta õhtuks?»

«Kutsusin. Ei tule.» Isa pani klaasi lauale.

«Miks siis? Kas sa ütlesid, et mul on vaja temaga rääkida?» «Ütlesin.»

«Ja mida ta vastas?»

«Vastas, et onu ei tööta enam vastutaval kohal linnas; et kui su isa see huvitab, siis räägigi talle nii.»

«Mis rumalused need olgu? Miks ta arvas, et mind just see huvitab?»

«See pole rumalus. Ta teadis, et sa kavatsed seda pärima hakata.»

«Hästi, kavatsesin . . . Aga mis siin siis pirtsutada?»

«Ta ei pirtsutagi. Ütles, et onu arreteeriti kolm päeva tagasi. Mille eest, pole teada.»

Ema võpatas kohkunult, tahtis midagi küsida, kuid keeras järsku selja ning kisas vihaselt eidekese peale:

«Mine minema! Mis sa siin pealt kuulad? Pole meil nüüd vaja su kanapoegi.»

Fatõ tõusis puhkides, torkas kanapojad kaenla alla ning koperdas õuest välja. Ema hakkas Ädiläga rääkima;

«Ädi, kui nii. . .»

Tütar katkestas teda poolelt sõnalt:

«Ära karda, ema, me ei kohtu enam. Ta jättis ise minuga hüvasti.»

Ädilä läks majja. Abikaasad jäid isekeskis. Nad vaatasid vaikides teineteisele otsa. Naine ootas, et alustaks mees, sest kõikide küsimuste arutamisel ja otsustamisel oli esimene sõna mehel, viimane aga naisel. Perekonnapea, kes talle omase kutsealase harjumuse tõttu ei soovinud kindla otsuse väljaütlemisega vastutust enda peale võtta, alustas tavaliselt ähmaste sissejuhatustega ning jäi äraootavale seisukohale, kuni naine kõik oma kaalutlused selge sõnaga välja ladus. Seekord naine ei oodanud oma järjekorda ja teatas pärast hetkelist pausi:

«Süda aimas mul juba päris algusest peale: pole temast Ädiläle paarilist.»

Ädilä hüppas poolhämara toa nurgast akna juurde.

«Kuni tänase päevani pole sa nii rääkinud; sina tahtsid, et ta mind päeval ja kuuvalgel ööl jalutama viiks!»

Isa köhatas hääle puhtaks.

«Vigadest õpitakse, Ädi. Kui igati järele mõelda, siis pole tekkinud olukorras mitte sina alla jäänud. Sa oled mul tark tüdruk ja pead aru saama, mida ma öelda tahan.»
«Ma saan aru, isa, saan aru. Tõsi, ma olen sul tark tüdruk. Ma mõtlen kõige üle järele. Ta ei saanud minuga sinna mäetipule, üksiku puu juurde minna. Olin laisk, ei läinud, tulime poolelt teelt tagasi.»
219
Ema pistis kähku vahele:
«Ja õigesti talitasid! Mis sul seal mäe peal võõra noormehega teha?»
Ädilä hakkas vihast hingeldama.
«Pange asjad kokku,» paiskusid tal sõnad kähinal suust, «sõidame. Kohe, jalamaid! Lõpetage oma meeldiva ja kasuliku ühendamine.»
«Ädi, sa oled arust ära,» halises ema.
«Jääge siis, mina lähen öösel minema!»
Ädilä põrkas akna juurest tagasi. Ema ruttas tuppa. Tütar pakkis kohvrit. Ema tahtis talle midagi öelda, kuid taibates, et seekord jääb viimane sõna tütrele, ei söandanud seda teha; ta läks tagasi terrassile ja sõnas mehele:
«Ei jää muud üle, otsi inimene — on vaja kaht vankrit!»
Varahommikul olid vankrid valmis; ühte pandi kohvrid ja kompsud. Ädilä võttis istet nende otsas. Teises vankris seadsid end sisse ema ja isa.
Udu, mis tõusis kurust, mähkis enesesse künkad ning mäed; kõik hääled uppusid tuhmvalges vines; vankrite ette rakendatud hobuste kabjamüdin kostis nagu maa alt. Jätnud selja taha tõusud ja langused, jõudsid hobused tunni aja pärast Aftärikuru põhjas kulgevale maanteele. Neile tuli vastu arbaa, mida vedasid kaks püh-velhärga; arbaa järel tuli ratsanik.
Arbaale teed andes keeras esimene kutsar hobused veidi kõrvale.
«Mis on juhtunud, sõber?» küsis ta, kui oli ratsanikuga kohakuti jõudnud. «Kas tõesti õnnetus?»
Ratsanik tõstis pea. Ta ei vaadanud kutsari, vaid Ädilä otsa. Tütarlaps tundis ta otsekohe ära: see oli Mürad. Tema pilku kohates läbistas tütarlast värin, ta hüppas püsti ning viskus tahapoole, kaugeneva arbaa suunas.
«Pea kinni!» hüüdis ta kutsarile.
Tütarlapse karje, mis sarnanes lõikava oigega, pani kõiki võpatama. Ootamata, kuni vanker seisma jääb, hüppas Ädilä maha. Mürad hõikas kähedalt arbaa-juhile:
«Pea, onu Teimur. Pea kinni!»
220
«Mis juhtus, kuhu sa lähed?» erutus ema, kes märkas Ädiläd mööda vilksatavat.
Too jäi seisma, otsekui oleks ta komistanud, ja peatus.
«Ärge tulge ligi!» sõnas ta lämbuval häälel emale ja isale. «Laske hüvasti jätta.» Siis tormas arbaa juurde.
Arbaal lebas elutu keha, kaetud millegi mustaga. Ädilä ronis põlvili peatsi poole. Tardus sekundiks. Siis kummardus ja kergitas katte serva.
Iljassi pea puhkas õlgedel. Tema juustesse oli takerdunud kuivi rohukõrsi. Värisevi sõrmi noppis Ädilä need ükshaaval välja, lükkas tagasi otsaesisele langenud jonnaka juuksesalgu . . .
Möödusid minutid, mis temale võib-olla tundusid igavikuna. Ta tajus niisugust lootusetut väsimust, et toetas pea jõuetult arbaaservale. Tema pilk oli suunatud kaugusse. Seal eemal varjas Musta Linnu mägesid hommikune udu. Üksildast puud polnud näha. Valgete pilvede all ei lennelnud enam mustad kotkad. Ädilä vankus ning langes Iljassi surnukehale, embas mõlema käega ta pead, liibus põsega vastu ta külma nägu ja sosistas hingeldades:

«Iljass, kui ma oleksin üles läinud, kui ma poleks poolelt teelt tagasi pöördunud . . . Mida sa tahtsid mulle seal öelda, seal mäetipul? Vasta mulle, Iljass, mida sa tahtsid, mida sa tahtsid mulle näidata tolle mäe tipust? ... »

«Iljass vaikis . . . Esimest korda ei vastanud ta mulle,» lõpetas Ädila sügavalt hinge tõmmates oma jutustuse.

Mõlemad toad majakeses, kus asus küla arstijaos-kond, olid hämarad. Valge linaga kaetud kušetil istus ja kuulas Ädiläd juba üle tunni aja keskmist kasvu hallipäine mees — Hässänoglu. Esimesel pilgul näis, et' Hässänoglu magab. Ei, ta ootas jutustuse jätkumist. Ädiläl hakkas ebamugav. Ta tõusis, läks väikese akna juurde. Alles nüüd sai Hässänoglu aru, et jutustus on lõppenud; tõstnud pea, vaatas ta tähelepanelikult akna juures seisvat valges kitlis noort naist. Üle

221

tema õla nägi Hässänoglu suursuguseid mäeahelikke ning nende kohal tumenevat õhtutaevast.

Hässänoglu tuli täna siia Ädilä juurde pärast tööd, kui Ädilä oli lõpetanud haigete vastuvõtmise ning valmistus juba kitlit seljast võtma. Naise süda hakkas tumedalt taguma. Ta tundis külalise kohe ära. Miski oli talle juba varem ette öelnud, et see inimene kindlasti tema juurde tuleb. Sellest päevast peale, kui rehabiliteeritud Hässänoglu saabumine kodukülla puhkusele teatavaks sai, püsis Ädiläs ärev ootus. Ta oleks tahtnud seda kohtumist vältida ja samal ajal võimalikult kiirendada.

Hässänoglu palvel jutustas arst talle viie aasta eest toimunust, kahest unustamatust päevast, mis panid alguse pöördele tema elus. Kui Ädilä oli sellest rääkinud, tundis ta mõningast kergendust. Vaadates hajuvil pilgul aknast välja, lausus ta vaevalt kuuldavalt:

«Pärast seda päeva, kui esimest korda ei tulnud vastust mu sõnadele, muutus kogu mu elu. Tüdrukul, kes oli unistanud kolmest kapitäiest kleitidest, tuli nüüd mõelda kohusest, elust.»

Hässänoglu tõusis aeglaselt püsti.

«Aitäh, tütreke, et mu palve täitsid,» rääkis ta. «Mulle olid need viis aastat lakkamatuks võitluseks julma laimuga. Kuid kõigi nende viie aasta kestel mõtlesin sageli temale. Ta oli juba varasest noorusest peale unistaja; ta kas lootis liiga palju oma võimetele või langes meeleheitesse, hävitades end omaenese silmis. Aga kui ta nägi esimest korda lõhet oma tormilise mõttelennu ja tegelike võimaluste vahel, siis ta lõi kartma. Kahju, et ma tol ajal tema suhtes vea tegin ...»

«Võib-olla oli nii; võib-olla valitsesid temas romantilised puhangud. Kas see on siis paha?»

«Sellele küsimusele on mul raske vastata. Igal juhul on sellel, mida romantikaks nimetatakse, mitte ainult parem, vaid ka pahem pool: sa kas leiad tiivad ja lendad, usaldades end nende hoolde, või sa satud nõiaringi ning peksled selles kui murtud tiivaga lind.»

«Ei tea,» erutus Ädilä äkki. «Ei tea. Kuid ma mõtlen siiamaani: mis oleks olnud, kui ma poleks tookord

222

poolelt teelt tagasi pöördunud, kui me oleksime koos sinna mäetippu roninud? Ei, ma ei mõtle enam sellest. Varsti ma lähen sinna üles, tolle üksiku puu juurde . . .»

Hässänoglu astus akna ette Ädilä kõrvale.

«Jah, kui vaatad sealt tipust alla Širvani steppi, siis tahaks lehvitada tiibu ning lennata . . . Kas te kavatsete sinna üksi minna?»

«Ei, kahekesi. .. Mehega.»

«Tema teab ka arvatavasti seda lugu?»

«Teab,» ohkas Ädilä. «Teab, et me lahkume minevikust seda tükkhaaval südame küljest rebides.»

ILJASS ÄFÄNDIJEV

^S^SS^^^
Uiass Äländiley sandis 1914.
Saf ale- a keskkooli Õppis ed'asi Bakuu Pedag ц Qn
A S ? &~ft££ t — s . Tema
Äfändijev «Blanud Bakuus m i t f f l . J teoseid

EIDEMÄGI

Juba kolmkümmend üheksa päeva võitles ümberpiiratud linn šahhiga, kes oli tulnud kaugelt maalt, et seda endale võita. Lahingu neljakümnendal päeval vallutasid šahhi vapper poeg kahekümneaastane Mäliktadž ja tema viissada vägilast tormijooksuga ühe kaitsemüüri ja tungisid linna. Nende järel valgus linna kogu sõjavägi.

Linnaelanike kangekaelsus ajas šahhi marru. Korduvatele ettepanekutele vaatamata keeldusid nad alla andmast, mispeale šahh kutsus enda juurde vesiir Taig-jöz-Jussifi ja andis käsu mitte kellelegi armu heita.

Taigjöz-Jussif laskis hukata seitse tuhat lahingutes ellujäänud linnaelanikku, lastest kuni täiskasvanuteni. Majad purustati. Verd voolas ojadena.

Pärast kolmepäevast tapatalgut ja laastamistööd lahkus šahh linnast ja käskis haljale künkale telgid üles lüüa. Ta andis oma vägedele käsu pidutseda kolm päeva ja kolm ööd ja tühjendada võidu auks karikad. Türkiissinised kuldäärega kannud valati täis seitsme-aastast širaazi veini. Tapeti viieaastasi erakordselt maitsva lihaga musti jääri. Jahimehed tõid Karabahhi metsadest faasaneid, kelle suled olid nagu elavad tulekeeled.

Valitseja läks oma telki, mis oli kinnitatud seitsme kuldvaia külge, ja võttis istet seitsmel hinnalisel karva-matil. Ilmusid našabuuri pillimehed atlassrüüs. Laotati laiali laudlinad, asetati kohale kuldkarikad. Seitsekümmend seitse sarve kuulutasid šahhide šahhi võitu.

Samal hetkel astus telki šahhi julm vesiir Taigjöz-Jussif ja tegi valitseja ees sügava kummarduse. Šahh ulatas kõrval seisvale neegrile tühja karika ja sõnas kurjalt, kulmu kortsutades:
«Kus sa olid, vesiir? Või arvad sa, et minu võidu-pidu saab takistada?»
Taas kummardus Taigjöz-Jussif maani.
«Kõrgus, ma olen väeti Jussif, sinu kuulekas ori. Minu hilinemine šahhide šahhi peole ei olnud põhjuseta.»
Vesiiri häälest tundis šahh, et mees on toonud halva teate.
«Mis on juhtunud, vesiir? Räägi ruttu!»
Vesiir kummardas kolmandat korda ja ütles:
«Olgu Tema Kõrgusel elupäevi veel paljudeks aastasadadeks! Sinu poeg Mäliktadž. . . on haige.»
«Mis sa räägid, vesiir?!» Šahh tõusis oma kohalt.
Prints Mäliktadž lamas kõrvaltelgis. Kummalgi pool voodit seisid seitse neegrit, käed risti rinnal. Nende pilgud olid suunatud voodile.
Kui šahh vesiiri saatel telki astus, langesid orjad põlvili ning surusid lauba vastu maad. Siis tõusid nad püsti ja taganesid kümmekond sammu. Šahh läks poja juurde ja pani oma valge, rubiinidest ja briljantidest sädeleva käe printsi otsaesisele.
225
«Mu poeg Mälik,» lausus ta ärevalt. Kuid haige vaikis. Siis pööras šahh oma kahvatanud näo vesiiri poole ja andis vapustatud, väratava häälega käsu:
«Saata otsekohe kullerid laiali. Las kogunevad siia kõik maailma targad.»
Kogu päeva veetis šahh poja päitsis, öösel ei saanud ta sõba silmale ega maitsnud palakestki.
Järgmisel päeval tuli vesiir tagasi ja teatas:
«Kõrgus, linnas on vaid mõned raugad ja lapsed. Kõik teised elanikud on hävitatud. Need aga, kes ellu jäid, põgenesid öösel metsadesse. Suure otsimise peale leidsime lõpuks ühe ennustajaeide.»
Tulivihane šahh küsis:
«Kus on see nõid?»
«Ta ei tulnud kaasa. Tahab, et prints tema juurde viidaks.»
«Ohoo!» naeratas šahh kõrgilt.
«Ma oleksin käskinud ta tulle heita, kõrgus, kuid... » Sahh katkestas vesiiri jutu. «Pange palankiin valmis!»
Valitseja ja tema kaaskond läbisid purustatud linnajaod, laipu täis tänavad ning peatusid väikese onni ees. Neegrid võtsid palankiini õlgadelt ja asetasid maha. Ettevaatlikult kanti prints onni. Poolpimedas ruumis seisis pikakasvuline vanaeit. Nähes šahhi ta ei kummardanud ega liikunud paigast, vaid seisis tardunult nagu kuju. Sahh astus onni, istus padjale haige päitsis ning ütles:
«Eit, räägitakse, et sa oskad kõnelda kurjade vaimude džinnidega. Sa leiad rohtu ravimatute haiguste vastu. Vaata, mu armas poeg Mäliktadž on üleni kuum — neetud džinnid on röövinud temalt teadvuse. Palun sind, aita meid. Kui sa ta terveks teed, puistan sinu maja ja su enda kullaga üle. Aga kui sa petad, lasen sul surra kõige hirmsamat surma.»
Vanaeit vastas uhkelt ja rahulikult:
«Ma olen ema . . . Saan aru tundest, mis sind piinab. Ma teen su poja terveks.» Eit võttis veetassi ja laskus palankiini ette maha. Ta pomises midagi omaette ja
puhus vette. Hetke silmitses ta teraselt tassi ja pööras siis oma raske ning ähvardava pilgu kokkutulnute poole.

«Oo šahh,» lausus ta, «ma näen siin tuhandet vihast hinge. Nad küsivad: «Kas šahh armastab väga oma poega?»»

Kohkunult ütles šahh: «Millest sa räägid, eit? Ta on mu ainuke pärija. Minu suur riik palub tema eest, loodab tema peale. Pärast seitset aastat pikka palumist, pärast seda, kui ma olin toonud seitse tuhat ohvrit, kinkis suur looja ta mulle. Ta kasvas suureks ja sai esimeseks vägilaseks Kajaanimaal.»

Ennustaja vaatas veel kord vette ja ütles:

«Hallipäine naine küsib: «Kas printsi ema elab?»»

Ohates vastas šahh:

«Elab. Tema ema Hädidžä-banu on kõige õnnelikum naine siin ilmas. Sest et ta kinkis mulle niisuguse poja nagu Mäliktadž. Ravi, eit, mu poeg kiiresti terveks. Hädidžä-banu näeb praegu unes musti madusid.»

Alles nüüd vaatas eit printsi, ja oli näha, et noormehe kahvatu ilu valmistas talle piina. Eide ripsmed võpatasid, silmad laienesid ning lõid tuhmilt helkima.

«Tal on mingi sisemine haigus,» lausus šahh, vaadates raskesti hingavat poega. Eit tõusis oma kohalt, astus haige juurde ja pani oma soonilise, kuivetu käe noormehe rinnale. Haige kergitas lauge. Eit nägi kahte musta, nukrat silma, mis sarnanesid nii väga haavatud emahirve silmadega. Eide päevitusest ja murest puretud nägu lõi särama imelises valguses: ta oli ju ema . . .

Siis läks ta mägedesse ja tõi kaasa sületäie lilli. Nende mahladest jooki andis ta haigele juua. Ta ei lahkunud haige juurest päeval ega ööl.

Ellujäänud linnaelanikud saatsid talle needusi. Eite nähes lõid mäenõlvadel redutavad raugad silmad maha. Tahtmatult vangutasid nad pead, ja kõrvalises paigas, varjul võõraste pilkude eest, ütlesid nad:

«Eh, Ballõ-eidest on saanud jumalasalgaja ...»

Isegi lapsed irvitasid tema üle.

«Kuule, nõid, kus su kuldkingad on?» hüüdsid nad pilkavalt ja jooksid tal järel.

Eit vastas kaasmaalaste põlgusele vaikimisega. Iga päev käis ta mägedes, tõi sületäie lilli ning ravis haiget. Ta oli ju ema. Lõpuks seitsmendal päeval avas

prints silmad ja palus süüa. Aga üheteistkümnendal päeval said väed teada, et prints on jälle täie tervise juures.

Šahh andis eidele kukrutäie kulda ja lisas: «Eit, ava mulle oma lillede saladus.»

Eideke vangutas pead.

«See on saladus, valitseja. Ma annan su pojale veel ühe lilledest valmistatud rohu, ja ta ei tunne enam kunagi, mis on haigus.»

Nende sõnadega tõi eit karika, milles oli roosakas vedelik. Šahh võttis karika ja nuusutas.,

«On see muskus või ambra?» küsis šahh. «Selle lõhn võlub inimest.»

«Jook on valmistatud maailma kõige haruldasematest lilledest,» vastas eit.

Valitseja jõi ära poole karikast, ulatas selle siis pojale ja ütles:

«Võin vanduda, et kogu oma elu jooksul pole ma maitsnud nii magusat šärbätti.»

Prints tühjendas karika ja ulatas selle eidele. Viimane ohkas kergendatult.

Šahh andis talle veel ühe kukrutäie kulda ja pöördus kõrval seisva Taigjöz-Jussifi poole:

«Vesiir, halvad vaimud rikkusid mu pidu. Kuid nüüd olen ma muredest vaba. Käskige vägedel kolm päeva pidutseda, nii et päike taevas tuhmuks.»

«Lastud nool ei keera tagasi, valitseja. Saatus juhib iga hetke,» lausus eideke Ballõ vaikselt.

«Vanaeit, oled sa arust ära? Mis sa lobised?» Sahh tõusis vihaselt, kuid äkilisest valuhoost tabatud, lõi ta vaaruma, sirutas käed välja ja haaras vesiiri õlast. Samas kõikus ka prints otsekui jalalt raiutud pappel ja kukkus taga seisva neegri kätele.
Valitseja suust kostis metsik hädakisa:
«Mürk! Mürk! Mürk! ...»
«Jah, mürk ... » kordas Ballõ-eit rahulikult. Vaadates poega, kes maona maas vingerdas, karjus šahh:
«Vesiir, appi!» Ja suutmata enam jalul püsida, varises ta vaibale.
Vaevu suutis ta pead tõsta ja hüüda:
228
«Eit! Päästa või ainult mu poeg! ... Sa ju rääkisid, et oled ema . . .»
«Jah, kõrgus.» Ballõ-eit ohkas. «Ma olen ema! . . .»
Šahh ja tema poeg surid hirmsates piinades. Taigjöz-Jussifi käsul suleti eideke oma hütti. Seejärel puistas iga sõdur onnile suure kotitäie mulda. Kui õhtu kätte jõudis ja viimased päikesekiired pilvedes kustusid, oli Savalani mäe tipule, eidekese onni kohale kerkinud kõrge küngas...
Kevadel kasvasid künkale kollaste okastega karu-ohakad. Nimeks aga anti sellele paigale «Eidemägi».
Sajandite tuuled ja veed on hävitanud linna varemete jäänused. Praegu laiub seal tasandik. Kevaditi sirutavad end taeva poole kuldsed moonid. Üksnes Eidemägi kõrgub seal, meenutades kunagist linna. Mäe jalamil vuliseb allikas. Kaugetest paikadest käivad siin rändurid ja kustutavad janu karge allikaveega . . .

KIRRIJA JA PUNANE LILL

Kui vana Kara ja tema õpilane maja katusele jõudsid, tõusis linna mäerajoonis päike. Nad mõlemad olid pikka kasvu, sihvakad, jämeda-koelistes masuudiplekkidega pluusides. Vanamehel oli soni otse kulmudeni tõmmatud, noormehe pea oli tuule ja päikese eest katmata, mustad juuksed küljelt lahus. Vanamehel oli paremas käes igivana, lausa söeks põletatud piip.
Nad tegid katusel tiiru. «Kas alustame?» küsis noormees. Vana noogutas nõusolevalt. Noormees ronis mööda redelit alla, vana aga otsis lagedale tubakakoti ja hakkas kiirustamata piipu toppima. Samal ajal, päikese käes silmi kissitades, laskis ta pilgul libiseda üle ootava tööpõllu.
Vana- kirr katusel oli sulanud ja laiali valgunud. Siin-seal võis näha praokortsukesi. Ja siis vana märkas, et ühes kohas, kus kirr oli üles punsunud ja lõhenenud, sirutus taeva poole lill. See oli tulipunane. Tõusva päikese viltustes kiirtes
229
helkis ta otsekui rubiin. Noored, just äsja avanenud lehekesed ümbritsesid teda hoolitseva sõõrina.
Silmi lillelt pööramata pahvis vana piipu. Oma kir-rijaameti pikkade aastate jooksul oli ta palju kordi näinud niisugust pilti. Seda tuli ette sügisel või kevadel. Iga kord pani habraste varrekeste ootamatu jõud vanamehe tahes-tahtmata imestama. Ja iga kord, kui ta nende kohale kummardus, oli tal tunne, nagu tahaksid nad talle midagi öelda. Kuid mida? Millegipärast polnud vana kunagi selle üle mõtelnud. Oli lihtsalt vaadanud . ..
Päike oli enese silmapiirilt lahti rebinud ja rippus mere kohal. Vana ajas end raskelt sirgu, pani käe päi-kesevarjuks silmade ette ja suunas pilgu itta. Nii ta seal seisis, koredates saabastes jalad harkis. Ja paistis, nagu seisaks ta seal niimoodi maailma loomisest kuni viimsepäevani välja.

Vanamehe nägu oli päikesest tõmmuks parkunud. Karmilt ning selgelt joonestusid esile kortsud nagu sügavad mustad sügisesed vaod.

Üle katuse serva kerkis noormehe mustajuukseline pea. Jõudnud redeli viimasele pulgale, ulatas ta vanale tööriistade koti. Nad võtsid kangi ja asusid katuselt vana kirri lahti murdma ning alla pilduma.

Kui töö oli tehtud ja nad alla ronisid, tegi vana pluusi rinnatasku lahti ning tõmbas sealt rublalise.

«Võta ... »

«Mul ju on.»

«Võta!»

Noormees pigistas raha pihku ja tuiskas minema. Vana vaatas talle muheldes järele. Siis istus ta maja seina äärde päikesevarju ja pani piibu tossama.

Kõrvalt vaadates näis, nagu silmitseks ta möödasaa-livaid jalakäijaid ja autosid. Ei, teda, seitsmekümneaastast vanameest ei huvitanud see kärarikas sigin-sagin ümberringi. Ta vaatas sellest mööda, vaatas üle, otsekui soovides näha midagi tänava teises otsas. Ta otsis midagi silmadega, kuid mida — ei teadnud isegi. Ta lihtsalt vaatas.

Nurga tagant ilmus noormees, paberkott kaenla all. Käes oli tal ajaleht.

«Tänane?» küsis vana.

230

«Jah. Erilist midagi pole. Tahad?»

Piip hambus, hakkas vana ajalehte lappama, noormees aga võttis kotist kimbukese kressisalatit, ja hüüdes: «Lähen pesen ära!», lipsas väravast välja.

Kui ta tagasi tuli, oh vana ajalehe juba laiali laotanud ja asetanud sellele leiba, vorsti, juustu ning paar pudelit õlut. Nüüd võttis ta välja aja jooksul tumenenud luupeaga noa ja asus vorsti lahti lõikama.

«Kas seitsmeks lõpetame?» küsis noormees ootamatult.

«Töö või? .. . Ehk ikka . . .» Vana vaatas noormehele otsa. «Kella seitsmeks. . . Noorte asi.» Kunagi oli ta samasuguste küsimustega oma meistrile peale käinud. Palju vett oli sest ajast merre voolanud, aga temale tundus, nagu oleks see olnud eile . . .

Kui nad olid keha kinnitanud, keerasid nad toidu-jäätmed ajalehe sisse ja hakkasid eelmisel õhtul toodud suure tahmase tünni alla tuld tegema.

. . . Arvata vaid! Juba pool sajandit on tal tegemist selle tünniga, mis on nagu põrgukatel keeva tõrvaga.

Kui palju aastaid oli vana nagu see noormeeski praegu, käised üles kääritud, seganud kirri ja tundnud, kuidas see pehmeneb, alistub tema käte jõule.

Esmakordselt oli ta proovinud seda juba poisikesest peast, õpilasena vana meistri juures, kelle nimi oli samuti Kara — kirrijate põline nimi. Nad töötasid suures kõrguses, valades linna kõige kaunima, akadeemia hoone katust. Tol ajal oli tal teine nimetus — Ismaili palee.

Vana hakkasid taas vaevama mõtted aja petlikust kiirusest. Täpselt viiskümmend viis aastat tagasi, reedesel päeval, olid nad koos meistriga alustanud selle hoone katuse kirrimist. Oli novruz-bairami viimane reede. Nad töötasid päikesetõusuni. Pärast tõid kõrval-majast värsket leiba, juustu ja kannutäie head teed.

Õhtul kutsus meister Kara teda enda poole külla. Värava juures põlesid lõkked; rõõmust kilgates hüppasid lapsed üle tule.

Vana meistri naine Gjülsüm (rahu tema põrmule, oli meister Karale vääriline elukaaslane) pakkus pilaffi praelihaga, pärast aga teed pirnikujulistes tassides, idamaiseid maiustusi . . .

Vana mäletas kõike üksikasjadeni. Mäletas nii selgesti, nagu oleks meister Kara ja tema Gjülsüm veel praegugi elus olnud . . .
Pika metallvarrega labida otsas kookus, segas noormees kirri. Kirr podises nagu tihe taigen. Sitked lihased noormehe päevitanud kätel paisusid ja ahenesid. Tema näol pärlendasid suured higipiisad.
Istudes sealsamas ja pahvides piipu, silmitses vana noormeest rahulolevalt: «Kanged mehed need kirri-jad!»
Lõpuks koputas ta piibu vastu kivi tühjaks ja hõikas:
«Kuidas läheb? Lase veidi keeb ... Sa istu kübeke, jahuta ennast.»
Noormees pani labida käest ning võttis taskurätiku. Esimest korda märkas vana tal korralikku, triigitud taskurätikut (peale vanaema polnud noormehel kedagi).
Ettevaatlikult, nagu kuivataks ta tinti, pühkis ta näolt higi.
«Lähen joon õige,» ütles ta.
«Mine,» oli vana nõus.
«Kas tuua siia ka?»
«Pole vaja.»
Noormees oli juba värava juures, kui vana talle järele hüüdis:
«Vaata ette, ära palju joo! Alles oli kurk haige.»
Päike kaldus juba loojangule, kuid tööl polnud veel lõppu näha. Noormees täitis kiirustades pange pange järel. Katusel seistes tõmbas vana pangesid üles ning valas kirri paksu ühtlase kihina laiali.
Heitnud lõpuks pilgu suurele taskukellale — seitsmeni oli jäänud veel kolmveerand tundi —, kummardus ta üle katuseserva alla ja hüüdis:
«Aitab! Ülejäänu lõpetame homme.» Ja otsekui endamisi:
«Ristluud oleks nagu valutama hakanud . . .» Noormehe nägu lõi särama. Ta viskas panged käest. «Noh, kui mind enam vaja pole .. .» «Mine, mine! ... » «Homseni siis!»
Noormees viskas kuue üle õla ja kiirustas minekule. Kuid vana . . . Temal polnud kuhugi rutata. Aeglaselt,
232
et mitte redelit paigast liigutada, laskus ta alla, tõstis panged üles ning pistis need tulisesse kirri. Ronis siis katusele ja tiris pange üles ...
Kui töö valmis sai — vana oli otsustanud selle täna lõpetada ega kavatsenud sõna murda —, oli juba videvik. Pikkamisi kõmpis vana kaldapealsete ning istus pingile. Otse vee äärde, kus kasvasid oleandripõõsad. Ta armastas neid tunde pärast päevatööd, armastas seda veeäärset pinki, armastas merd.
Kaldapealsel oli palju jalutajaid. Vanast möödusid paarid, tihedalt külg külje vastu liibunud. Ent tema ei yaadanud nende poole. Pea kohal rippusid tuled. Kuid vana ei huvitanud kaldapealsed tuled. Ta vaatas merd, virvendavaid valgusvööte, mis läksid kaldast mere poole.
Paistsid lahes seisvate laevade tuled. Kauguses plin-kisid majakad. Meri sätendas ning vahutas kalda ligidal. Ta hingas otsekui elusolend, ja tema liikumises oli midagi rahutut, jäävalt igavest. Iga kord, tulles kohtumisele merega, muutus vana reipamaks, kuid ta ei saanud lahti ärevusest, mida meri talle sisendas.
Tõmmanud ära kaks piibutäit, vana lõpuks tõusis. Tema tee viis mööda majast, mille katust nad hiljaaegu olid valanud. Läbi tüllkardina paistis heledasti valgustatud tuba, kus kaetud laua taga istusid isa ja kaks last. Nad sõid lõunat. Raadiost tuli lõbusat muusikat . . .

. . . Nii ta jõudis agulisse, avas oma toakese ukse ning süütas tule. Paljas pirn laes, kulunud vahariidega kaetud laud, toolid ja raudvoodi nurgas. Kõik, nagu ka see lappidest tekk voodil, oli vana, kuid väljanägemiselt korralik.

Kiirustamata võttis vana kuue seljast ja riputas ukse kõrvale varna. Läks siis toa kõrval asetsevasse kitsasse kööki, võttis riiulilt purgi hapupiima (naabrinaine tõi seda talle iga päev, pani riiulile). Kui ta oli pisut keha kinnitanud, läks ta tuppa ning lülitas sisse valjuhääldaja. Loeti päevauudiseid (ta armastas uudiseid kuulata). Pärast lühikest pausi teatas diktor: «Segjahh.»

Omal ajal polnud talle suuremat naudingut kui kuulata segjahhi Hani esituses. Aga nüüd . . . Vana tõusis

233

ning keeras valjuhääldaja kinni. Sest ajast, kui poeg Džavanšir rindele läks ja jäi, ei suutnud ta enam seg-jahhi Jtuulata. Närv ei pidanud vastu. Südames polnud kohta üleliigsele nukrusele . ..

Vana heitis pikali. Kuid und ei tulnud. Ainuke, kes peaaegu iga päev oli teda külastanud, oli tema õpilane. Kuid juba kümme, kümme pikka päeva ei ole noormees enam üle tema toa läve astunud. Miks? Kas noorte käest seda küsitakse? . . .

Ta tõusis, kustutas tule. Minutit paar ei seletanud silm midagi. Tihke, ilma ainsagi valguskiireta pimedus mässis ta endasse. Otsekui oleks see olnud igavik ise. Ja ta süüvis sellesse. Kuid mõtted käisid oma rada, andes valgust ja lootust.

Tema kujutlusse kerkis juba homne päev, rõõm, mida tunneb noormees, nähes tehtud tööd. Ja kuidas nad hakkavad valama järgmiste majade katuseid. Ja kuidas korteriomanikud teda tänavad ja endale külla kutsuvad.

Siiani olid kõik tema tööga rahule jäänud, teda austati. Tal oli alati töid tagavaraks ning meister tundis selle üle uhkust. . .

Tema silmade ette kerkis veel korraks kirri segav noormees, siis ta uinus ...

Järgmisel päeval valasid nad järgmise maja katust. Vana töötas jälle üleval, noormees oli all. Just enne. töö lõppu, kui vana kummardus, et uut pangetäit üles tõsta, nägi ta noormehe kõrval tüdrukut. See oli tööriietes. Tema lühikeseks lõigatud juustes oli erepunane pael. Nähtavasti oli ta end äsja pesnud: juuksetukk laubal oli veel märg. Tüdruk seisis, käed seljal, ja silmitses noormeest, kes rutakalt pangedega kirri ammutas. Iga kord loksus tal muist üle serva maha.

Vana arvas selle olevat mõne juhusliku mööduja — kas siin vähe uudishimulikke peatub, et kirrijate tööd takseerida. Kui kõik oli valmis ja vana alla ronis, osutas noormees tüdruku suunas: «Saa tuttavaks, meister.»

Altkulmu meistrit piiludes läks tüdruk tema juurde. Siis äkki naeratas. Tal olid väga valged hambad. Punane pael tema süsimustades niisketes lokkides veretas...

234

Ettevaatlikult surus vana tal kätt, võttis siis piibu, puhastas seda ja küsis: «Töötad?»

«Ta ehitab uut kinostuudiot,» vastas noormees tüdruku eest. «Näe, otse töölt... »

Nii nagu tüdruk oli vana vastas seisma jäänud, nii ta nüüd seisis, vaatas vaikides Kara poole, nagu oodates, et too temalt veel midagi küsib. Kuid vana ei pärinud enam midagi. Siis heitis noormees kuue üle õla:

«Noh, kui mind enam vaja pole... »

«Mine . . . Minge,» lubas vana.

Noormees viivitas silmapilgu, pöördus siis minekule.

«Rašid!» hõikas meister ootamatult. Kui noormees tagasi tuli, poetas vana talle pihku kolmerublalise.

«Mis, kas said juba töö eest?» imestas noormees. «Ei, aga ... »

«Aitäh!» Ja Räsid jooksis tüdrukule järele.

. . . Sellest päevast peale tuli tüdruk igal õhtul. Niipea kui ta ilmus, hakkas noormees kiirustama ja kirri pangedesse kallates loksutas seda üle ääre maha. Viimaks kahmas noormees oma kuue ja nad lahkusid koos.
Vana ei armastanud neilt rohkemat pärida. «Küll ise ütlevad, kui vaja . . .» Kuid sellest ajast peale, kui oli olemas punase juuksepaelaga tüdruk, hakkas ka tema unistama. Ta kujutas endale ette, mismoodi ta noortele pulmad korraldab, kuidas paneb pisikesele, kui see poiss juhtub olema, nimeks kõlava Kara. Vaimusilmas kangastus kogu selgusega noore kirrija tulevane perekonnaelu . . . Kui palju kordi oli ta endamisi lugenud raha, mis ta saab, kui on uuendatud kogu majadekvar-tali katused. Kui palju kordi oli ta ükshaaval oma mälus läbi mõtelnud, mida pulmakingiks osta.
Aga ühel pühapäevasel päeval juhtus midagi üsna potamatut.
Vana oli just saunast tulnud, jõudnud oma üksildasse toakesse, tee keema pannud. Sel hetkel koputati uksele.
Seekord polnud noormees üksi. Ei sest olnud midagi: vana tundis suuremat rõõmu kui kunagi varem.
235
«Võtke istet.» Vana hakkas askeldama. «Siin on palav.» Ta avas toa ainukese akna.
Noormehel oli seljas lumivalge päevasärk, kaelas helesinine kaelaside. Tüdruku randmel helkis kuldkäekell.
Vana tundis äkki, et noormees pole selline, nagu ta alati oli olnud — muretu ja vaba, vaid et teda aheldab mingi mure, ning vanamehe rõõmu sekkus arusaamatu hirmutunne.
«Täna on ilus ilm,» naeratas vana ootamatult.
Noormees heitis talle tähelepaneliku pilgu. Kunagi polnud ta vana meistri suust kuulnud selliseid mittemidagiütlevaid sõnu. Polnud kunagi märganud tema näol sellist mõttetut naeratust.
Vana tõusis ja läks tõtakalt kööki. Vanamoelisel lillelisel kandikul tõi ta kolm tassi teed.
«Ilmaaegu tegite endale tüli, meister,» lausus noormees. «Tema oleks ise ... »
«Tüli! Jumaluke, mis tüli see ... » Vana pööras pilgu kõrvale. «Te istuge veidi siin, ma tulen kohe.»
Noormees võttis tal käest kinni.
«Meister, me oleme juba söönud. Ära muretse. Või on sul endal kõht tühi? ... » Vana vangutas pead: «Ei.» «Siis istu, on üks asi . . .»
Esimest korda nende aastate jooksul nägi ta meistrit kohmetuna ja askeldavana.
Tuppa sigines vaikus. Vana ei talunud seda, tõmbas ' kandiku ligemale:
«Jooge ära.»
Esimest korda nende aastate jooksul oli vanamehe hääles nii palju nukrust ja hellust. See pigistas valusasti tema südant.
Noormees võttis oma teetassi ja rüüpas selle kahe sõõmuga tühjaks. Vana tahtis võtta tühja tassi, kuid noormees kohmas ruttu:
«Ei, ma ei joo enam ... »
Vana vaatas noormehele altkulmu otsa.
«Täna hommikul,» ütles ta, «käisid veel kaks kindlusest. Ütlesin, et meil on väga palju tööd, et alles pärast viieteistkümnendat tuleb kõne alla . . .»
Poiss piilus silmanurgast tüdrukut. Uuesti sigines vaikus. Viimaks ajas noormees end järsult sirgu:
236
«Meister, homme ma ei tule . . .»
«Kuhu?» küsis vana summutatud häälega. «Kirri valama.»
«Miks?»

«Ma lähen õppima ... »
«Kuhu?» Vana tegi näo, nagu ei saaks ta aru.
«Teedeehituse tehnikumi.»
Vana oli mõni hetk vait.
«Kas raske ei ole? . . .»
Noormees taipas, kuhu vana sihib.
«Ei. Küll me ära elame . . .»
«Mina hakkan töötama, tema las õpib,» sekkus tüdruk ootamatult valjusti meeste jutusse.
«Teate . . .» Ta takerdus, otsis sõnu. «. . . teate, praegu pole kirrijate aeg. Nüüd ju uutel majadel katust enam ei kirrita.»
Ta jätkas ühtviisi ägedalt:
«Te ärge enda järgi otsustage. Räsid on väga noor, ta peab mõtlema tulevikule.»
«Jah . .. muidugi,» mõtles vana. «Peab . . .»
«Ausalt öelda,» — tüdruku hääl kõlas otsekui kuskilt kaugelt — «te olete talle nagu isa. Räšidil on kahj u teist lahkuda ... »
Vana tõstis silmad ja vaatas kuidagi ebatavaliselt, uutmoodi tüdrukule otsa. Vana oli harjunud nägema teda kitsastes tööriietes, punane pael süsimustades lokkides. Ta oli niisugune väike ja tugev.
Tüdruk võttis noormehe ja enda teetassi (vana ei joonud teed) ning viis need kööki. Kui ta tagasi tuli, tõmbas noormees kergendatult hinge ja tõusis toolilt. Ka vana tõusis.
Mõnda aega seisid nad vaikides. Vanast harjumusest ütles noormees:
«Noh, kui mind enam vaja pole . . .»
«Minge, minge . . .»
«Jääge terveks, meister.»
«Jääge ka teie terveks ja saage õnnelikuks ... »
Nad olid juba ukse juures, kui tüdruk ootamatult pöördus, vana juurde ruttas ja teda kikivarvul suudles.
Nad lahkusid. Uksest tungis tuppa hele päikesevihk. Siis uks sulgus ja toas valitses jälle tavaline hämarus.
Vana seisis silmapilgu lävel, nagu midagi väga tähtsat meenutades. Siis astus ta akna juurde. Noored olid juba teekäänu taha kadunud.
237
Vana võttis kuuehõlma alt taskust piibu. Pikkamisi sai ta tagasi oma alatise keskendatud ja asjalikult mõõduka oleku. Ta pani soni pähe ja läks välja.
Ta kõndis rahulikul mõõdetud sammul, võttes suuna lapsepõlvest tuttava puiestee poole, mis pühapäeviti oli kirrijate armastatud kogunemispaigaks.
Tõusev päike kuldas taevaäärt, helkisid meisterlike ornamentidega kaunistatud akadeemiahoone kuplid.
Ta läks ja valis mõttes maju, mida sel nädalal kirrida. Ta läks ja mõtles elust, vanast ja igavesti noorest elust, selle lihtsatest ja tarkadest seadustest.

ÄSSÄN SEJIDBÄILI

Hässän Sejidbäili sündis 1920. a. Bakuus teenistuja perekonnas. Pärast keskkooli lõpetamist astus Kinematograafia Instituuti. Töötas mõnda aega Bakuu kinostuudios režissöörina. Kirjutama hakkas sõjapäevil. Kirjutab aserbaidžaani ja vene keeles. Praegu on H. Sejidbäili Aser-baidžaani Kinotöötajate Liidu esimene sekretär.

AMETILIFT

Ma ei ole Tuhkatriinu. Mul on vanemad, on vend. Kogu pere töötab ja me elame hästi. Kuid siiski on saatus mind millestki ilma jätnud.

Ma olen inetu. See tähendab palju.

Räägitakse, ma olla sündides olnud nii pisike, et hakatud kohe Hiirepojaks kutsuma. Tookord kõlas see vististi väga hellitavalt. . .

Lapsepõlves olin ma alati ühtviisi kõhetu, teraste silmadega inetu plikatirts. Kõik lohutasid siis ema: «Pole viga ühtigi, ta veel muutub.» Kuid aastad möödusid,

239

mina aga ei muutunud. Ja pikapeale taipasid kõik, et ma jäängi niisuguseks. Ka hüüdnimi Hiirepoeg jäi alles, ainult et ta kaotas oma hellitava varjundi. Hüüdnimi käib mõnikord üllatavalt, visalt inimesega kaasas.

Minu nimi on Ljuba. Aga koolis kutsusid mind vähesed niimoodi.

Kui ma vaatan end peeglist, ei tundu ma endale sugugi vastumeelsena. Tõsi, silmad on mul liiga väikesed, kuid nad säravad, vaatavad tõsiselt ning tähelepanelikult, ja mulle näib, et neis on teataval määral puhtust ning otsustavust. Nina muidugi on terav ja väiksevõitu, aga üldiselt võttes on olemas veelgi väiksemaid ninasid, nagu näiteks minu sõbrataril Liidia Ivanoval. Ometi ei hüüa keegi teda «knopkaks», vastupidi — ta meeldib kõigile ja tal on palju tuttavaid poisse, minul aga pole kedagi. Ega vist saagi olema.

Üha rohkem hakkas hüüdnimi meelehärmi valmistama siis, kui ma olin tütarlapsest neiuks sirgumas. Seitsmes klass jäi seljataha, aga hüüdnimi ei kadunud. Koolis kiusatakse ju kõiki omamoodi ja sellega on harjutud, aga hiljem... Ma hakkasin sõbrataridest eemale hoidma, vältima seltskonda.

Siis ma kiindusingi lugemisse. Ma lugesin öösiti, võtsin raamatu tänavale kaasa, lugesin metroos ja trammis. Kui olin ühe raamatu lõpetanud, ei suutnud ma kohe uut alustada. Pidasin veidi vahet, ja mitte niisama, vaid selleks, et alati oli peas palju muljeid ning tuli anda aega nende selgimiseks. Kui ma näiteks olin läbi lugenud «Paganini», vapustas mind jõud, mida sellele inimesele andis kunst. Tema oli samuti inetu, oli isegi äbarik, ent kui ta mängis, võlus ta kõiki ja oli rohkem kui ilus. Ja ma ei saanud enam midagi lugeda, enne kui polnud viibinud mõnel kontserdil, kus esitati tema teoseid.

Ka kinos käisin ma sageli. Üksi on hea käia — keegi sind ei sega, ei häiri. Aga paneb imestama, miks peaosades mängivad tingimata ilusad tüdrukud? See on isegi üksluine. Kas siis inetuil puuduvad tunded? Kas siis nemad ei saada korda kangelastegusid? Üldse oleks elulähedasem, kui filmides mängiksid nii ühed kui teised.

240

Hiljem leidsin ma endale sobiva töö. Ühte kõrghoones asuvasse luksushotelli vajati liftööri. Kui ma esimest korda sinna sattusin, võttis kohe pea ringi käima. Kõikjal läikima lihvitud marmor, vaibad, kuld. Igal pool aina välismaalased. Nad jutlesid valjult ja mulle arusaamatuis keeltes. Ma nägin mitut tumedanahalist meest, kuid need ei olnud neegrid. Kaks pealaest jalatallani valges, otsekui linadesse mähitud kogu läksid mööda. Siin-seal vilksatasid pilusilmsed, laiade põsesarnadega kasahhid ja ilusate vurrukestega gru-siinlased.

Lifte oli palju, kolm igas tiivas ja nende uksed avanesid automaatselt. Kas tõesti tuleb mul siin töötada?

Ent kaadriosakonnas vaadati mulle otsa ja minu avaldusele alla sirgeldades heitis ülem hooletult: «Ametiliftile!»

Kas te ka teate, mis tähendab töötada hotelli ameti-liftil? See on sama, mis seista suurepärase etenduse ajal teatri kulisside taga. See on koht, kus toimub kogu nähtamatu ettevalmistustöö, mis tagab etenduse edu ning millega vaatajal pole pistmist.

Siin sõitsid minuga koristajad, montöörid, lukksepad, juuksurid, põrandapoonijad. Need kõik olid lihtsad inimesed ja mul oli nendega hea. Siin kulges mu elu sellisena, nagu ta varemgi oli olnud. Jälle olin ma elust lahutatud oma väikese kabiini seintega, ja peaaegu alati üksi: kaua ju keegi kabiinis ei viibinud. Inimesed ootasid, et sõita minuga minut-kaks, ja kadusid siis. Nad ruttasid — igaühel olid omad toimetused.

Hotellis oli kakskümmend üheksa korrust ja mõne päeva jooksul sain ma teada, kus asuvad restoran, daamide ateljee, juuksur, mitmesugused töökojad, pesumaja ja einelaud. Minuga sõitsid koristajad, töömehed sinistes kitlites, tööriistad käes, virgatsid ja puhvetipidajad. Ma vedasin metallkaste toiduainetega, vorsti, singi ja suitsukalaga, puukaste õunte ja apelsinidega, punutud korve veiniga.

Sõitnud nõnda mõnda aega, harjusin ma oma lifti rütmi ja kiirusega, hakkasin tunnetama neid peaaegu füüsiliselt, ise sellele mõtlemata. Vahel, uksi avamata, arvasin õigesti ära, millisel korrusel ma asun. Lihtsalt vaistu järgi. Nuppudele pilku heitmata vajutasin ma

neile ega eksinud kunagi. Vähehaaval hakkas üksluisus ja hallus mind väsitama. Mis veelgi halvem — ma lakkasin uskumast, et see kõik on tõelisus.

Siis tuli minu ellu Salome. Tuli tantsusammul, poetades üksteise järel maha oma seitse vaipa. Kui selgelt ma teda nägin, meeletult pärani silmade ja hõbekandikuga, millel lebas Ristija Johannese pea. Ma ei mõistnud seda teost, kuid see võlus mind oma muusikalise rütmi ja salapärasusega. Hoopis teisiti tajusin ma õde Carrie't — lihtsameelset ja pinnapealset. Ma armastasin teda nagu oma õde. Kuu ajaga lugesin ma läbi «Sõja ja rahu». See oli tõepoolest terve ajastu. Kuid kusagile mu mälu riiulitele jäi kindlalt püsima inetu vürstitar Mary oma kiirgavate silmadega, kes ainult mõnikord, suure tunde mõjul muutus kauniks. Kõige vapustavama mulje jättis mulle romaan «Noor Kaardivägi». Hiljem paistis mulle kaua aega, et ka mina olen olnud seal koos nendega, kuid imekombel pääsnud eluga ja võin nüüd jutustada sellest, millest raamat vaikib. Ma tajusin endas niisugust jõudu, et tuli tahtmine teha midagi nende kangelasteo sarnast. Tundus, et nii kirgliku soovi puhul kangelaseks saada piisaks vaid ainsast juhusest. Ah, kui see juhus tuleks! Samas helises kell. Mind kutsuti kaheteistkümnendale või neljateistkümnendale korrusele, ja mu mõttekäigud katkesid.

Aeg läks, ja järjest raskemaks muutus alalõpmata lülitada end oma viirastuslikust, raamatulikust, kuid nii imekaunist elust sellesse teise, mis pulbitses mu kabiini uste taga. Mõistete «minu» ja «võõras» vahel käis otsekui lahing. Kõige hullem oli, et ka see «minu» — mu raamatud — oli mind reetnud. Ma neelasin neid, ahmisin endasse palju mõtteid ja ilu, ise sellest osa võtmata, omandades kõike valmis kujul. Kui ma sellele mõtlesin, kadus mu viimane tugi.

Siis juhtuski see, mis muutis kõik teiseks.

Keegi pealifti saatjaist oli ootamatult haigestunud ja tuli kähku leida asendaja. Ja nad valisid minu!

Nüüd ma sõidutasin ainult reisijaid — neid elegantseid võõramaalasi, kel olid imelikud kohvrikesed ja ruudulise mustriga reisikotid; pikakasvulisi araablasi, lüheldasi birmalasi ja vietnamlasi. Palju liikus ka

venelasi, samuti maitsekalt riides. Esialgu silmitsesin ma reisijaid uudishimuga. Mind hämmastas ja pani muigama, et nad kõik, niipea kui olid astunud kabiini, jäid tõsiseks ja seisid nii tähtsalt ning pidulikult, otsekui sooritaksid mõnd rituaali. Kuid niipea, kui lift liikuma hakkas, tõmbasid kõik ühtviisi hinge ja kabiinist väljudes hakkasid ühtviisi elavalt lobisema ja naerma.

Lifti kiire liikumisega oli esialgu raske harjuda. Eriti ebameeldiv oli laskumine. Kui kabiin vajuma hakkas, oli tunne, nagu hüppaksid vette — süda jäi seisma ja pea käis ringi.

Kõige enam meeldis, et siin oli minu käsutuses terve väike majapidamine: mitme nupureaga jaotuskilp, telefon, mikrofon, ventilaator, ja mis peaasi — lifti kasutamise eeskiri poleeritud raamis. Selle lõpus oli öeldud, et ootamatu peatuse või mõne muu rikke korral peavad kõik kabiinis viibijad alluma saatja juhtnööridele. See tegi mind olukorra peremeheks.

Lifti uksed avanesid automaatselt, kuid mitte otsekohe lifti peatumisel, vaid pärast hetkelist erutavat pausi, mis paljudele reisijatele näis nii lõpmatuna. Mulle igatahes küll. See oli otsekui muinasjutus: «Seesam, avane!» Ja kui uksed avanesid, süvenes mulje muinasjutust veelgi. Eredatest pehmetest vaipadest, tuledesärast, poleeritud mööbli, seinte ja põranda pimestavast helgist ei maksa parem rääkidagi. Igal korrusel, otse lifti vastas olid mugavad tugitoolid ja laud, millel oli vaas toredate lilledega, igal korrusel eri värvi. See vaatepilt oli esimene, mis ma nägin, kui uksed avanesid, ja viimane, kui nad sulgusid. Endamisi ma nimetasingi korruseid nii: rooside korrus, jorjenite korrus, gladioolide korrus . . .

Kuid ka see muinasjutt hakkas tuhmuma. Asi oli selles, et minu välimusega saatja oli pealiftil erandiks. Siia võeti ainuüksi iludusi, või vähemasti meeldivaid näitsikuid. Kõik nad olid väga peenelt riides ja nende liigutustes oli mingi pehme graatsia. Peaaegu kõik nad õppisid võõrkeeli, alati oli neil käes mingi vestlus-sõnastik. Mõned pillasid juba osavalt mitmesuguseid käibeväljendeid, kutsudes välismaalastes, iseäranis lõunamaalastes esile väsimatut vaimustust. Aegamööda

hakkasin märkama, et minuga sõidab vähem rahvast — peamiselt naised ja vanakesed. Kui liftid peatusid üheaegselt, nägin ma sageli, kuidas suurem osa ootavaid mehi, heitnud mulle pilgu, tormas kõrvallifti suunas. Sellistel hetkedel tundsin ma oma üleliigsust eriti teravalt.

Ja siis haarasin ma jälle oma truude sõprade, raamatute järele. Mind köitis Hugo. Romaanides «Jumalaema kirik Pariisis» ja «Inimene, kes naerab» leidsin ma palju lohutavat. Niisugusele vigasele nagu Quasimodo sai osaks suur, ennastohverdav armastus, millele ta jäi truuks kuni surmani. Kas siis see ei ole kangelastegu? Kas siis see pole hingeline õilsus? Aga Gwynplaine, kelle kurjategijad olid ära moonutanud? Dea ju jumaldas teda, ja ma olen kindel, et mitte ainult selle pärast, et ta oli pime. Võimalik, et ta poleks temast lahkunud isegi siis, kui ta oleks olnud nägija — nii suur oli tema sisemine ilu, armastuse jõud. Ka mind oleks võinud hakata armastama pime. Kahju, et ma ei ole sündinud enne sõda. Oleksin võinud meditsiiniõena rindele minna. Hospidalis oleksin ma kohanud pimedat haavatut, sest neid ju oli. Ja niimoodi oleksin ma võinud anda ühele inimesele suure, tõelise õnne. Ma oleksin hoolitsenud tema eest päeval kui ööl, oleksin viibinud tema voodi juures. Ma tean: mul on meeldiv rinnahääl ning osavad käed. Aga siis oleksid nad eriti hellad. Ma ju armastaksin teda. Ta ei näe minu nägu, mis teeb minu käitumise vabamaks. Ja mu sooviks on olla talle hea.

Sageli taban end mõttelt: mis on minus tõeliselt väärtuslikku, sellist, mis lohutaks mind mu inetu välimuse pärast? Raske on vastata sellisele küsimusele. Kuid tundub, et minus on palju mõistatuslikku. See, mis minus pesitseb, sarnaneb väga mingi jõuga, kuid mul pole seda kusagil rakendada. Ja kui ma tunnen endas seda jõudu, seda indu, siis tajun, et elu muutub kergemaks. Ma usun, et tuleb aeg, mil saadan korda midagi tähelepanuväärset ja tähtsat, võib-olla isegi kangelasteo. Kuid mitte keegi ei märka seda, sest neid häirib mu nägu, mu veider hiirevaade. Aga maailmas on ju olemas ka niisugune tegevusala, kus väljanägemisel pole tähtsust.

244

Mõnikord valdab mind soov saada filminäitlejaks ja tõestada kõigile, et ka minusugune võib hästi mängida ja vaatajaid kaasa elama panna. Miks mõjub see kõigile ühetaoliselt? Nagu lifti tõuge liikumisel. Niipea kui nad mind märkavad, pööravad pilgu ära, et mitte mind vaadata . . .

Ja siis juhtus see, mispärast ma seda jutustust alustasin.

Kord vahetuse lõpul, kui olin juba küllalt üles-alla mööda korruseid saalinud, tuli mul laskuda koos Allaga, selle nägusa blondi tüdrukuga, kel olid suured, otsekui väsinud silmad.

Meie uksed avanesid üheaegselt ja ma võisin rahuldustundega vaadata, kuidas ootajad Alla kabiini ruttasid. Teised suundusid neile järele, arvates nähtavasti, et on mingi järjekord, või siis lihtsalt inertsi mõjul. Ainult üks mees viivitas ja tuli minu juurde, jäädes kõheldes uksel seisma. Mina vaatasin nagu alati kuhugi mööda, ootasin, et ka tema läheb kõrvalkabiini. Minu jaoks valitses ukse taga tühjus. Kuid äkki kõik muutus — ta astus kabiini. Peale tema ei tulnud kedagi. Ta nimetas krüsanteemide korruse, ja me hakkasime tõusma. Märkasin, et sisenemisel jäi ta mind ainiti silmitsema ega pööranud pilku kogu kolmesekundilise sõidu kestel. See oli midagi ebatavalist, ja ma püüdsin teda salamahti silmitseda. Kõik, mida ma suutsin tabada, olid tema pikk kasv, hõbedased meelekohad, barett ja nurgeline habe. Ühes käes oli tal kõvera otsaga kepp, teisega hoidis ta kaenla all suurt joonis-tusalbumit. Ta tegi juttu:

«Teiega on mugav sõita — ei ole tunglemist ... »

Niimoodi öelda, pealegi veel nõnda meeldiva, lahke häälega! Või ta ei saa aru? Või lihtsalt ei juhtunud nägema Allat? Mu süda oli lõhkemas. Oli tahtmine teha midagi üleannetut tema ebaõnnestunud nalja puhul. See kõik toimus muidugi kümme korda kiiremini, kui ma jutustan. Lift pidurdus nõutud korrusel ja ma hüüdsin naljatlevalt:

«Seesam, avane!»

Uksed avanesid. Kuid mees ei rutanud väljumisega. Ma ehmusin. Äkki olin ma käitunud liiga vabalt?

245

«Kallis Modest Aleksandrovitš!» hõikas kaukaasia aktsendiga kiilaspäine vurrudega mees. Ta oli nähtavasti oodanud. Habemega sõitja ruttas talle vastu. Nad embasid teineteist. Ma vajutasin nupule ja viimane, mida ma sulguvate uste vahelt nägin, oli kimp krüsanteeme. . .

Pärast seda sõidutasin ma teda veel mitu korda ja märkasin, et ta ei lähe teiste liftide juurde, vaid ootab meelega minu saabumist. Mis siis ikka, minu juures polnud ju kunagi kitsas.

Kord, kui me kahekesi laskusime, tegi ta jälle juttu:

«Kui palju me oleme juba koos sõitnud, kuid tutvuda pole saanud veel mahti.»

Ma nimetasin oma nime.

«Millal siis, Ljuba, teie vahetus täna lõpeb?» «Kell seitse,» vastasin, mõeldes, et tal pole kindlasti millestki rääkida. Ta vaatas kella.

«Tähendab, täpselt kaheteistkümne minuti pärast. Kas ma võiksin oodata teid väljas, ütleme bussipeatuses?»

Lift pidurdus. Pikalt järele mõelda polnud aega ning iseendalegi ootamatult noogutasin ma nõusolevalt: kurk oli äkki nii kuiv, et ma ei suutnud lausuda ühtki sõna. Uksed avanesid ja ta väljus.

Mida ma tegin? Kuidas ma võisin nii ülepeakaela nõustuda? . . .

Ma astusin peegli juurde. Hirmus! Inetum kui kunagi varem. Mis tal arus oli? Kas ta tõesti ei leidnud mõnda nägusamat? Mitte ei saa aru! Siin peab peituma mingi saladus. Äkki tegi ta minu kulul nalja? No hüva, lähen kohe ja saan teada . . .

Aga sel õhtul ei saanud ma teada tühjagi. Ta ootas mind bussipeatuses. Me kõndisime kohe edasi.
«Ega te väsinud pole?» küsis ta, uuesti teraselt mind silmitsedes.
«Ei...»
«Vahest jalutaksime veidi? . . .»
Me suundusime Kaldapealsele. Ma ootasin pingsalt, mis sellest loost tuleb. Kuid ei tulnud midagi erilist. Ta esitas mulle kõige tavalisemaid küsimusi: kui vana ma olen, kuidas ma elan, mida õhtuti teen, kas olen tööga
246
rahul, mida loen . . . Ma rääkisin talle meeleldi kõigest, ei jätnud ühtki vastust võlgu, kuni lõpuks märkasin, et ta ei esitagi enam küsimusi, mina aga muudkui räägin. Sattusin kimbatusse ja jäin vait. Kuid tema, justkui polekski seda tähele pannud, sõnas mõtlikult:
«Kui täiuslik ja huvitav on nende elu, kes oskavad näha. On hea, et te olete varakult õppinud kõike jälgima — nii ei libise midagi head mööda ... »
Tema kõnemaneer erines minu omast. Ta kõneles lühikeste, nagu raiutud lausetega, ja mitte alati õieti. Esialgu oli mul tahe teda parandada — nii tugev oli minus harjumus väljenduda lihvitud raamatukeeles. Kuid pärast sain aru, et nii, nagu tema end väljendab, on palju parem. Tema hääl oli veidi kähe, ent mõjuv ja meeldiv ning kõik, millest ta kõneles, jäi kuidagi hästi meelde. Nagu oleksin ma sellest juba varem kuulnud, kuid vahepeal unustanud. Ma räägin juba meie järgnevatest vestlustest. Tol õhtul me jätsime üsna pea hüvasti, leppides kokku, et kahe päeva pärast läheme jälle jalutama. Ja nii jäigi mul mõistatuseks, milleks ta mind vajab.
Järgmine kord me kohtusime päikesepaistelisel päeval ja istusime Kaldapealsel. Hiljem kõndisime uuel hiiglasuurel metroosillal. Ta juhtis mu tähelepanu suursugustele kõrghoonetele, Lužniki staadioni kolossaalsele ovaalile, rääkis selle kaasaegse linnapildi piirjoonte uuest erilisest ilust ja harmooniast, mida kunstnik vaevalt oskaks jäädvustada, ja sellest, et praegu murrab ta ise pead kompositsiooni kallal, millele ta esialgu on tinglikult nimeks pannud «Suur Moskva».
Mind on alati huvitanud, miks kaasaegses, hiiglaslikus Moskvas, kus on nii palju uusi toredaid hooneid, nagu ülikool, palju tulevikulinna kujutavaid prospekte, otsivad kunstnikud ikka veel kõrvalisi nurgakesi, sammaldunud kirikuid, puust majauberikke ja sammastega villasid, nagu neid mõnel pool veel näha võib. r Võimalik, et neid on kergem maalida?
Ta muigas minu naiivsuse üle. Siis rääkis ta maalikunsti vooludest, esteetilise tunnetuse individuaalsusest. Ma ei saanud kõigest aru ja kaitsesin seda, milles olin veendunud. Me vaidlesime. Ta ägestus, hakkas otsima tõestusi. Ma pole kunagi tundnud end nii õnne-
likuna
247
kui tol õhtul. Täisealine, tõsine mees, tõeline kunstnik rääkis esmakordselt minuga kui võrdsega. Tal oli vaja mind milleski veenda, oli vaja teada, millest ma mõtlesin, ja ma vestlesin temaga nagu iseendaga. Temaga oli kerge olla. Siiani oli mu elu kulgenud pideva monoloogina, nüüd oli algamas dialoog, ja see rõõmustas mind. Nüüd polnud ma enam üksi. Kas võis miski rikkuda seda muinasjuttu?
Äkki pööras ta mulle jälle oma tähelepaneliku pilgu ja judinad jooksid üle mu selja, kui ma kuulsin, kuidas ta mõtlikult, otsekui omaette lausus:
«Ei! Aga siiski. . . Hämmastav sarnasus! . . .»
Ma aimasin, mis võib sellele järgneda. Tõusin pingilt, ütlesin, et olen väsinud ja püüdsin meie jutuajamist lühendada. Ei möödunud kümmet minutitki, kui ma olin juba koduteel metroos. Otsustasin kindlalt temaga mitte enam kohtuda.

Kuid kaks päeva hiljem nägin teda jälle lifti juures: ta tuli oma õpilase, aserbaidžaanlase juurest, keda ma olin tihti koos temaga näinud.
Juba liftis küsis ta ametliku tooniga, kas ma ei oleks nõus teda aitama. Ma ei leidnud alust keeldumiseks, seda enam, et mu solvumine oli juba möödas. Me kohtusime uuesti. Ilma pikemata palus ta mind endale poseerima tulevase maali eskiisi tarvis. Ta ütles, et see on talle väga vajalik ja palus mind nõustuda.
Muinasjutt muutus üha huvitavamaks.
Ja nii ma astusin esmakordselt üle kunstniku ateljee läve. Kõik seal oli ebatavaline ja huvitav, nii et ma mõneks minutiks isegi unustasin, milleks mind siia oli kutsutud, ja silmitsesin hoolega tuba.
See oli ümber ehitatud suurest rõdust, nagu Modest Aleksandrovita ütles. Kogu selle idapoolne külg oli klaasist, mille tagant paistis aed — see oli Petrovski park. Seintel, nurkades, eesriiete taga, lihtsalt, ruumi nurka tõstetult seisid virnadena etüüdid, maalid, skitsid — tehtud söega, õlivärvide või akvarellidega. Tohutu suurt klaasseina varjutas luuderohi; nurgas seisis kõrge hiina vaas. Oli tunda teravat värnitsa, värvide ja lõuendiraamide puu lõhna. Põrand oli tavaline laudpõrand ning see andis ateljeele mingi erilise koduse hubasuse.
248
Piltide seas märkasin ma raamitud, kolletanud pärgamendilehte, millele oli joonistatud kummaline sabakeste ja täppidega kujund.
«Mis muster see on?» küsisin ma.
Modest Aleksandrovitš naeratas.
«See pole muster, Ljubake, vaid ühe aserbaidžaani poeedi ja filosoofi Nizami suurepärane araabia kirjas mõttetera. Selle kinkis mulle minu õpilane, kelle pool ma olen käinud teie liftiga. Tahate, ma ütlen, mida see tõlkes tähendab? «Minusse mahuvad mõlemad maailmad, kuid seesinane maailm on minu jaoks kitsas.» Te saate aru, mida see tähendab?»
«Esimest poolt ma mõistan, kuid teist . . .»
«Tuleb aeg, mil hakkate mõistma ka teist poolt. Noh, ehk alustame?»
Ta pani mind istuma kõrgele alusele, mille taga seisis valge ekraan, ja seanss algas.
Mind pani imestama, kuidas Modest Aleksandrovitši nägu otsekohe muutus. Ta nagu sulgus endasse. Silmad ahenesid, huuled tõmbusid triipu, vaade oli terav ja selge. Ta muutus justkui heledamaks ja nooremaks. Tema käsi hakkas liikuma julgelt ja vabalt, oli kuulda kriipivat heli — ta visandas söega.
Möödus pool tundi, tund.
«Olete väsinud?» küsis ta vahetevahel tööd katkestamata, ning lisas: «Pea kõrgemale, palun!» või «Vaadake sinna!»
Lõpuks ta tõusis.
«Soovite vaadata?»
Tundsin kohmetust: «Ei, ei, mitte nüüd. Kunagi teinekord ... »
«Järgmine kord laseme käiku värvid,» ütles ta minuga hüvasti jättes.
Jõudis kätte järgmine kord, siis veel ja veel. . . Neil päevil ei lugenud ma peaaegu midagi. Kummaline, reisijad hakkasid silmitsema mind lahkemalt, tulid sagedamini minu kabiini. Nüüd ma nägin, et iga] neist oli oma elu, võib-olla samuti raske. Peagi sai endine liftisaatja terveks ning mul tuli pöörduda tagasi ameti-liftile. Ma olin väga kurb.
Töö minu portree kallal lähenes lõpule, kuid ikka veel ei olnud ma seda näinud. Modest Aleksandrovitši

hämmastas minu vastupidavus. «Muuseas, teie iseloomus on palju visadust,» ütles ta. Nüüd töötas ta rahulikumalt, rütmilisemalt, ja me ajasime seansside ajal palju juttu. Vaheaegadel kostitas ta mind tee ja võileibadega. Ta elas üksi ja oskas kõike ise teha. Kord, kui tal nähtavasti õnnestus rõhutada tähtsat joonekest portrees, lausus ta enesega väga rahulolevalt:
«Te ei tea, Ljuba, kui palju mulle on head tehtud, mind aidatud.»
«Kuid millega siis mina teid aidata võiksin?»
«Te päästsite mu suurima idee. Ma tean, nüüd teen ma selle pildi valmis. Ja tean, et kui poleks kohanud teid, vaevalt oleksin selle teema juurde asunud.» Ning ta lisas vaiksemalt:
«Te olete imestamapanevalt sarnane mu eelmise kangelannaga. Ma kaotasin tema . . . Tahtsin jutustada sellest juba varem, kuid märkasin, et reageerite sellele kuidagi imelikult... »
Ja saabuski päev, mil ta ütles:
«Valmis! Nüüd võite vaadata, missugune te olete .. .»
Mul jooksid judinad üle selja. Mis siis ikka, tuli vaadata. Ma oleksin peaaegu karjatanud. Olin mina ja ei olnud ka. Väga sarnane ning ometi hoopis teistsugune. Kuid milline? Ja äkki sain aru — see seal ongi tõeline mina, selline, kellena üksnes mina end tundsin. Selles oli midagi, mis siiani oli kõigile tabamatuks jäänud. See oli olemas, oli, oli! Puudus vaid üks — Hiirepoeg.. Teda polnud enam — Modest Aleksandrovitš oli võtnud selle minult otsekui nõiaväel.
Kust ta teadis, et ma võin korda saata kangelasteo? Ise veel ütleb, et ma aitasin ta hädast välja! «Istuge, lapsuke. Mis teiega on — te ju nutate!» kuulsin ma tema häält.
*
Sel päeval töötasin ma õhtuses vahetuses. Järgmisel päeval oli oodata suure välisdelegatsiooni saabumist ning meie teenindav personal elas eriti pingelist elu. Minu kabiin ei seisnud mitte minutitki: oli tarvis
250
vedada toiduaineid, puuvilja, pesu. Ma töötasin nii, nagu mitte kunagi varem. Muidugi, seda pandi tähele ja korda kaks kuulsin, kuidas mulle hüüti: «Vaadake, meie Hiirepoeg on hoogu sattunud!»
Ja just nüüd, kus nad mõtlevad, et ma lõpuks ometi hakkan harjuma ja kohanema võõrastemaja eluga, kaugenen ma sellest ühtsoodu. Ma eemaldun paratamatult. Ma olengi juba lahkunud. Ei, muidugi, avaldust pole ma veel esitanud ja ei tee seda ei täna ega homme — tarvis on hästi järele mõelda, otsustada, mida ma tahan. Tean vaid ühte — seda, mis oli, ma ei taha. Sellest on multe vähe! See kabiin on kitsas, ma ei mahu enam sellesse. «Minusse mahuvad mõlemad maailmad . . .» Kui hästi on sellega öeldud, kui lennukad on need sõnad! Kas mina mahun sellesse maailma, ma ei tea veel, aga ma vajan teda.
Ma vajan tervet maailma, vähemaga pole ma nõus. Palju on veel vaja õppida, et teda endale võita, kuid kõige tähtsamat ma juba tean — kunsti mõjul võib inimene uuesti sündida. Kunst loob maailma iseenda järgi. Ja see maailm kuulub nüüd mulle.

BAIRAM BAIRAMOV

Bairam Bairamov sündis 1918. a. Agdami rajoonis Älimadatlõ külas talupoja perekonnas. Lõpetas Agdami pedagoogilise kooli, aastail 1938—1942 töötas külakooliõpetajana. Suure Isamaasõja tegi kaasa rindel. Pärast demobiliseerumist pöördus Bakuusse tagasi ja

1950. a. lõpetas Aserbaidžaani Riikliku Ülikooli filoloogiateaduskonna. Trukis ilmub tema teoseid alates 1950. a. Praegu töötab B. Bairamov vabariikliku kirjastuskomitee esimehe asetäitjana.

GRANIIT

Kevade esimestest päevadest kuni hilissügiseni olid maanteel voorinud autod katkematu piduliku ahelana. Nüüd aga oli see maantee nukker ja lage.

Mäekuru põhjas jõe kaldal, võimsate pähklipuude varjus seisis teetööliste majake. Kahest küljest piirasid teda sünged rippuvad kaljud. Õuelt võis ainult jupiti näha teekäänakuid. Näis, nagu toetuks tee oma kurvidega astangutele, tõustes niimoodi pilvede poole. Õuel vedeles kirkasid, sepahaamreid, vanarauda, ma-suuditsisterne, samas olid ka greider ja buldooser. Väikese teemaja ukse ees rippus tabalukk.

252

Sügise viimastel päevadel läksid ilmad väga halvaks. Jõgi, mis voolas alla piki mäekuru, tõi otsekui kaasa kogu mägede külma. Halastamatud tuuleiilid painutasid pähklipuude oksad peaaegu maadligi. Telefonitraadid undasid ja oigasid ärevalt. Lumi tuiskas täis jalgrajad ja mäekurud ning mattis teed.

Pisikeses toakeses malmahju ees end soojendades istusid teemeister Šahmärdan ja tema õpilane Džavan-šir.

«Oleme kogu maailmast ära lõigatud, meister,» alustas Džavanšir ja vaatas aknast välja. Laiaõlgne ja jässakas, nagu ta oli, meenutas ta noort tamme. Tema nägu, mis oli nii tihedasti tedretähti täis, nagu oleks see hirsitangudega üle puistatud, ehtisid punakad vur-rud; ta oli need kasvama jätnud, et olla võimalikult Šahmärdani sarnane.

«Vesi keeb. Noh, kergita ennast! Pane tee hakkama,» ühmas meister vastuseks.

«Kui nii edasi läheb, on ka toiduained varsti otsas,» jätkas Džavanšir, otsekui poleks teda kuulnudki.

«Pane tee hakkama, ma ütlen sulle!»

«Tee ammu valmis, meister.»

«Siis soojenda lõunasööki.»

«Saab tehtud!»

«Ja otsi midagi kaevu ümber mähkimiseks, et vesi ära ei kulmuks. Muidu jääme veeta ka veel.» «Saab tehtud!»

Džavanšir hüppas püsti, vaatas korraks ringi, ning leidmata midagi sobivat, võttis ukse kõrval rippuva vatijopi. Viskas selle põrandale, astus jalaga peale ja rapsas paremast varrukast niisuguse jõuga, et tõmbas selle otsast koos kõigega.

Meister Šahmärdan heitis talle põlgliku pilgu.

«E-eh, õiget inimest sinust ei saa. Mis sa oma jopist lõhud?»

Džavanšir riputas jopi tagasi varna. «Et ainult vesi ära ei kulmuks, meister. Kui tee lahti läheb, sõidan linna ja ostan uue.»

Ta avas ukse. Tormi-iil paiskus tuppa. Jäise õhu hoovus neelas silmapilk kogu armetu soojatagavara. Meister tõmbus kühmu, mööda selga jooksid külmavärinad . . .

253

Džavanšir tuli tagasi, valge nagu jääkaru. Tema punakad vurrud, juuksed, käed, õlad — kõik oli üleni lumine. Ta seisatas hetke lävel, hambad laiast naerust välkumas.

Meister ühmas pahaselt:

«Raputa lumi maha! Külm võtab su luuni läbi. Jääd veel haigeks . . .»

«Ah, mõni asi, see külm. Kes ta sihuke on, et võib mind läbi võtta, meister? Muuseas pean sulle ütlema: viimnepäev on käes mis käes. Kogu taevas on umbes. Iga oksake

nutab oma nuttu. Hea veel, kui meid lume alla ei mata.» Džavanšir raputas riietelt lund, trampis jalgu ja korrapealt oli põrand märgi plärakaid täis. Ta pilgutas oma punaseid ripsmeid ja mööda tema õhetavaid põski voolasid veenired. Otsekui õrrituseks ta küsis:
«Noh, kuidas enesetunne on, meister?»
«Kuu pealt kukkusid, või mis?»
«Seda just mitte . . . Tahan lihtsalt teada, kuidas sulle lumetorm istub?»
«Mine, mine, vala tee välja . .. Ära ilmaaegu jahvata!»
Džavanšir läks laua juurde, loputas korraks pakse kandilisi klaase ja kallas teed — kõigepealt meistrile, siis endale, segas lusikaga pliidil tuliseks läinud toitu ja istus.
«Meister, kas sa noorest peast ka nii vähese jutuga olid?» jätkas ta Šahmärdani kallal norimist. «Aitab lobisemisest, joo!» «Kui vana sa oled, meister?»
«Too aga too rutem taldrikud ja hakkame sööma.»
Džavanšir ulatas taldrikud ja lusikad.
«Tead, onu Šahmärdan, mu kadunud vanaisa rääkis: karda vaikset vett ja vähese jutuga inimest.»
«Aga kas su kadunud vanaisa ei rääkinud, et õnnetu on see, kes satub niisuguse lobasuu seltsi nagu sina?»
Džavanšir tõstis taldrikutele eilset putru ja lõikas leiba.
«Saagu minust su ohver, meister . . . Söö, söö terviseks.»
«Pole nagu tahtmist. . . Eilsest peale torgib abaluude all. Jaksu ei ole.»
«Mis sa nüüd, meister, ega sa viimaks haige ole?

Tahad, ma annan sulle sihukest rohtu, et su haigus on kui peoga pühitud?»
Vastust ootamata tõmbas ta voodi alt pooleliitrise pudeli ja valas klaasi ääreni täis.
«Joo, meister. Joo minu terviseks, et su haigus kehast kaoks.»
«Oh sind, paharetd.. . Sinusugune räägib või prohvetile augu pähe.» Šahmärdani suu vedas laiale naerule. Kulisedes voolas viin suhu.
«Vaat nõnda ... Ja nüüd hauka sibulat peale.»
Šahmärdan silus nimetissõrmega vurruotsi ja pani suitsu ,ette, vaatamata sibula poolegi. Ta tõmbas paar-kolm tugevat mahvi, pani paberossi tuhatoosi servale ning tõmbas ligemale sügava taldriku, mis oli ääretasa putru täis. Sõi veidi, silus jälle vurre ja tegi suitsu.
Kiirustamata, kahe sõõmuga jõi Džavanšir ära ülejäänud viina, sõi ära viimse kui raasu ja koristas toidunõud laualt.
«Noh, kuidas on, onu Šahmärdan — kas valu annab vähe tagasi?»
«Ei. Mitte põrmugi. Nähtavasti higistasin eile ahju juures, siis läksin välja ja seal tuul mu läbi tõmbaski.»
«Tahad, ma hõõrun sul selga?»
«Poleks paha.» Vana pööras end ja heitis kõhuli voodisse.
Džavanšir kääris käised üles ja asus asja juurde, "alu tõttu oli vanal raske hingata. Ta kattus üleni igiga, kuid poiss sai aina hoogu juurde.
«Noh, meister, paistab, et läks kergemaks. Meeldib, seepärast oled vakka, mis?»
Vaevu hinge tõmmates ühmas meister Šahmärdan:
«Ime, et veel elu sees. Nagu karu oleks kallale karanud . . .»
«Mul on kerge käsi. Nüüd saad kohe terveks. Kui õige laseks veel kuppu?»
«Kuidas sa neid paned — piiritust ei ole, kuppe samuti? . . .»
«Tühiasi. Piirituse asemel laseme viina käiku, kuppe sendavad klaasid.»
«Oota veidike, lase hinge tõmmata. Küll siis vaatame .. .»

«Olgu peale. Eks siis hõika, ma olen valmis.»

Džavanšir võttis meisli ja haamri, läks nurka graniiditüki juurde, mille ta hiljaaegu oli siia toonud, ja asus tööle. Meisli alt lendas sädemeid: klõks-klõks, klirr-klirr . . .
«Meister, kas magad?»
«Sa ei lase ju silma kinni panna.»
«Su kõrvad peaks nagu olema müraga harjunud, meister.»
«Tobu, kes siis niisuguse meisliga graniidist jagu saab.»
«Pole viga. Kui ei saa meisel, küll siis saan mina.»
«Ja mistarvis sa end üldse piinad?»
«Küll näed veel, meister.»
«Kas sa vähe oled neid kive toonud ja siis tagasi välja visanud. Mingu siis seegi ... »
«Ma olen kogu aeg otsinud just sihukest jonnakat, tõrgest kivi. Seda ma ära ei viska! Aga kui ma sind segan, siis võin ka jätta ... »
«Olgu, toksi pealegi. Nagunii on uni läinud. Tütre pärast mure.»
Kopsimine lakkas.
«Tunneks tütar haige isa pärast muret. Magab teine magusat und .. .»
Šahmärdan ajas end istukile ja köhis kähedalt.
«Kui ta vaid magaks . . . Kardan, et jääb lumetormi kätte. Ta pidi ju täna külast tagasi tulema.»
Džavanšir pani haamri ja meisli käest, läks meistri juurde ja katsus käega tema otsaesist.
«Sul on palavik, meister. Sellepärast on ka süda
rahutu. Kohtu-uurija Münävvär Sahmärdan-gõzõ loeb
praegu teab missugusele korrarikkujale kriminaalkoodeksi paragrahve...»
«Ka sinuga oli tal tegemist, poja,» muigas Šahmärdan.
Džavanšir ohkas ja istus oma voodile. Mõtted kandusid sest lumetormi mattunud maailmast kaugele-kaugele . ..
. . . Möödunud aastal ehitasid Šahmärdan ja tema õpilane Džavanšir veejuhtme, mis kulges metsast piki teepeenart otse majani välja. Meister andis juhtnööre, ühendas torusid. Õpilane kaevas torud maasse. Palju
256
tegemist oli Džavanširil selle torustikuga; kogu tööd aga juhtis Šahmärdan. Ja hakkaski torudes voolama metsaallrka jääkülm vesi. Meister ladus kividest kaevu, tegi kraani, ja plats maja ees muutus lõbusaks koos-käimiskohaks. Neiud ja noored naised, autojuhid ja kolhoosnikud peatusid siin. Kustutasid janu ja kiitsid neid, kes olid ehitanud veejuhtme . . .
Kord palaval suvepäeval kogunes kaevu ümber palju autosid. Džavanšir tuli töölt ja kavatses end pesta: Ta asus kaevu juures järjekorda. Järsku sõitis suhinal ette must «Volga». Sealt hüppas välja heledas ülikonnas noormees, trügis teiste vahelt läbi ja suundus otsejoones kraani poole.
«Seltsimees, seiske järjekorda!»
«Kas te ei näe, kõik ootavad!»
«Kus see kirjutatud on, et ka veejärjekorras peab seisma?» nähvas noormees vastuseks. «Minge eest, mul on kiire . . .» Ja ta lükkas kõrvale tüdruku, kes parajasti vett võttis, ning asetas kraani alla oma termospudeli. Üks järjekorras seisvatest autojuhtidest haaras tal tugevasti käsivarrest.
«Või siis jõuga kohe, seltsimees? Šahmärdan, rahu tema isa põrmule, tegi selle kaevu kõigi jaoks... »
«Käi kuradile tükkis oma Šahmärdaniga. Lase käsi lahti. . . Tead, kellega sul . . .»
Džavanšir ei lasknud tal lõpetada, vaid virutas talle niisuguse kõrvakiilu, mis häbematu noormehe jalamaid maha niitis. Kui ta jalule tõusis, oli tema uhke ülikond üleni porine. Ta sülitas pihku sisselöödud hamba, istus autosse ning kihutas rajoonikeskuse poole.

«Arvasin, et mul oli õigus,» meenutas Džavanšir, «ma ei kartnud midagi. Sain teada, et seda asja hakkab uurima Münävvär ja olin tõsiselt rõõmus. Mõtlesin, et nüüd on kõik naljaasi. Olin ju löönud meest, kes solvas tema isa. Algas juurdlus. Kordamööda loeti ette paragrahvid, täideti ja pöörati protokollide lehekülgi. Kui ta mind ülekuulamisele kutsus, oli mul millegipärast kerge tunne. Oli kuidagi meeldiv tema küsimustele vastata. Ma viivitasin sihilikult vastustega, et rahuldustunnet pikendada. Kui ta oleks võtnud mõõga ning ükshaaval raiunud maha sõrmed, millega olin and-
257
nud kõrvakiilu, ma ei oleks piiksatanudki. Ma vaatasin teda, tema pabereid. Tema süüdistas mind, mina aga kuulasin ainiti tema hääle kõla.»
«Kodanik Džavanšir Džavanširov, te lõite vastutavat töötajat, rajoonidevahelise varumiskontori direktorit. Selle eest, et te lõite seltsimees Handämirovit, kooskõlas kriminaalkoodeksi paragrahvi...»
«Lugupeetud uurija, ma lõin seda, kes solvas töömeest, meest, kes kolmkümmend aastat on ehitanud mägiteid rippuvatele kaljudele ja kes nii vähe on hoolinud iseendast. Ta juhtis vee metsast siia selleks, et inimesed juua saaksid ... »
«Handämirovi solvamise eest tuleb teid vastutusele võtta. Teil ei olnud mingit õigust omakohtuks . . . Lüüa ametiisikut... »
«Hästi, ma olen nõus igasuguse karistusega, mille te mulle määrate.»
«Mitte mina ei määra, vaid seadus,» vastas tema.
«Seadus on ju teie teha.»
«Mina allun seadusele, kas mõistate?»
«Aga kas need, kes on kõrgel kohal, ei allu?»
Meister tõusis, võttis paberossi. Džavanšir virgus mälestustest, otsis ahjust hõõguva söe hing andis meistri suitsule tuld.
«Paistab, et on veidi kergemaks läinud, mis?»
Šahmärdan ei vastanud. Tema mõtted ringlesid Münäwäri ja lumetormi ümber.
«Mõistlik inimene ei lähe teele sellise ilmaga, meister.»
«Või sa seda ilma alati tead. . . Ma kuulen nagu mingit mürinat... »
«See tuleb traatide undamisest. Ära ilmaaegu
muretse.»
Meister kuulas teraselt, heitis pikali ja sulges silmad.
Džavanširi mõtted rändasid jälle minevikku.
«Aga siiski. . . Ehkki mulle anti kuus kuud paranduslikke töid, ei saanud ma sugugi Münäwäri peale pahaseks. Tahaksin ka praegu teda näha. Isegi siis, kui ta mul kraest kinni võtaks ja noomiks: «Ah sind, kurjategijat!» ning mu vanglasse saadaks, ikkagi poleks ma talle pahane. Saaks vaid teda näha, kuulda tema häält. . .»
258
«Kui paremaks ei lähe, meister, luba ma lasen kuppu?»
«Olgu peale. Näita, mida sa võid,» ütles meister ja pööras end kõhuli.
Džavanšir pühkis kaks teeklaasi üle, tõmbas vati-kuuest tombu vatti, mähkis traadi otsa, kastis viinasse ning pani põlema. Hoidis rohekat tuld meistri selja kohal. Klaasid imesid end kehasse nagu kaanid.
«Noh, kuidas on, meister, tirib?»
«Kõvasti. . . Küll tirib. . . Pane mulle midagi peale.»
«Onu Šahmärdan, kas tead, Münävvär on väga hea tüdruk ... »
«Ära lobise!»
«Ja tark, ja ilus . . .»
«Oled sa peast põrunud?»
«Jumala tõsi! Tüdruk üle ilma!»

Meister hüppas püsti, kobas kätega ringi, kuid leidmata midagi, rebis seljalt ühe klaasi ja hakkas sellega ehmunud Džavanširi ees vehkima. Siis virutas ta klaasi südametäiega vastu põrandat. Klirinal lendasid killud laiali.
«Kas oled nüüd rahunenud, meister? Heida õige pikali, ma katan su kinni, muidu jälle külmetad. Mis nüüd teha? Ainult üks klaas on jäänud ... »
«Midagi pole vaja. Käi eemale! Ja pea keel hammaste taga.»
Džavanšir ei lausunud sõnagi, võttis meisli, läks oma graniiditüki juurde ning asus tööle. Läbi marulise tuule ulgumise ja vilina kuulis ta äkki hobuse hirnumist. Džavanšir tõttas ukse juurde, vati-kuube käigupeal selga tõmmates.
Öine tuisk peksis vastu silmi. Ta vaatas ringi. Nii see oli — värava taga kaapis hobune kabjaga maad. Tema lakk, selg, sadul — kõik olid jääs. Džavanšir astus ligemale ja võpatas: Münäwäri hobune!
Silmapilgu seisis ta nõutult. Jooksis siis majja, võttis laualt käsilaterna ning läks tagasi õue. Meister oli ju ennist öelnud, kuhu külla Münävvär sõitis. Tuli minna läbi Jelliküla ja metsateed pidi jõuda maanteeni. Ta võttis ratsmed ja tõmbas neid meelega vales suunas. Hobune tõrkus ega liikunud paigast. Kuid tarvitses vaid keerata teda Jelli poole, kui hobune läks.

Eksimist Džavanšir ei kartnud: siinsed paigad olid talle nii hästi teada, et oleks võinud orienteeruda ka kinnisilmi. Kuid minna oli raske. Kohati vajus ta vööni lumme. Kui rada muutus nii kitsaks, et hobune enam läbi ei mahtunud, sidus ta looma tamme külge ja läks jala edasi. . «Münävvär!» Tema hääl kadus tuule ulgumisse.
«Mü-näv-vär!» .
Paremalt, järsakuveerult paiskus mürinal alla lumelaviin, oma teel puid murdes.
Kõik mattis enda alla . . . Pääseb siit veel elusalt? . . . Juba lootust kaotades keeras Džavanšir vasakule. Ta kahlas sügavas lumes, nõretas üleni higist. Oleks tahtnud peatuda, hinge tõmmata, kuid ta teadis: seista ei tohi, külm võtab kangeks.
Ta võttis kokku kogu oma jõu ja hüüdis veel kord, ilma suurema lootuseta end kuuldavaks teha: «Mü-näv-vär!» Ja samas viirastus talle oigamine. Tal tõusid juuksed püsti. Ta vehkis rutakalt laternaga, lõõtsutas, loopis lund laiali, ise äärepealt teadvust kaotamas. Ja siis nägi ta tütarlast.
«Münäwär, oled sa elus?» Džavanšir tõstis ta üles ja surus kõrva vastu tema rinda.
«Lööb! . . .» Sel hetkel tundus talle, nagu oleks taevas selginenud ja päike tõusnud. Teadmata kust tulvas temasse uut jõudu. Ta hõõrus vatikuue voodriga Münävväri nägu, võttis tüdruku kätele ja hakkas minema.
«Sa magad, meister, ega tea midagi. Paremgi, et ei tea — süda ei peaks vastu.»
Kui Džavanšir jõudis tammeni, kuhu ta hobuse oli jätnud, tundis ta ääretut nõrkust. Ta peatus hetkeks, tõmbas hinge. Siis asetas ta tüdruku ettevaatlikult sadulale, nägu allapoole, ning päästis hobuse tehti. Otsekui taibates, mida temalt nõutakse, hakkas hobune, peremehe nõod ootamata, kodu poole astuma.
Meister magas. Ja kui ta magab, siis pauguta või kahurit — ei kuule. Džavanšir tõi Münävväri tuppa, võttis tal mantli seljast. Pani tüdruku oma voodisse, ajas ahju tulikuumaks. Siis läks ta välja, viis hobuse varju alla, andis talle tüki leiba, viskas teki üle ja tuli tuppa tagasi.
Ta pani tee keema ja jäi mõttesse. Münävvär ei

ärganud. Džavanšir läks tema juurde ja puudutas õrnalt ta kätt.
«Münävvär, vahest tõused ja jood tassi teed? Mis sa arvad, seltsimees uurija?»
Tüdruk avas silmad, vaatas ehmunult ringi, kuid märgates Džavanširi, rahunes. Ilmselt ta mõistis, mis oli juhtunud . . .

«Tänan, süüalune. Kas isa teab? Oleks hea, kui ta ei saakski teada ... »
«Ära muretse, ta magab õhtust saadik.»
Džavanšir loputas ainukese terve klaasi puhtaks ja nad rüüpasid sellest kordamööda teed.
Münävvär jäi jälle magama otsekui väsinud talleke. Ka Džavanšir ise seisis veel vaevu püsti, kuid et heita polnud nagunii kusagile, läks ta toanurka, asus graniiditüki kallale ja töötas seal hommikuni välja, püüdes võimalikul, vähe müra tekitada.
Saabus hommik. Päike tõusis ning valgest lumekoormast rasked oksad akna taga lõid särama tuhandeis sädemeis.
Haamriga vigastatud sõrm tuikas valusalt ja oli otsekui tules.
Isa ja tütar ärkasid. Šahmärdan rõõmustas Münäv-väri õnneliku päralejõudmise üle, kuid torises siiski.
«Oli sul tarvis niisuguse tormiga välja tulla . . . Miks sa külasse öömajale ei jäänud?»
«Kõik läks hästi, isa. Aitäh Kõrvile . .. Aga kuidas ma siit rajoonikeskusse pääsen, seda ei tea. Pealegi teie telefon ei tööta.»
Valu pärast kulmu kortsutades lausus Džavanšir:
«Tõenäoliselt on tuul kuskil posti ümber ajanud. Millal me küll neist pehkinud postidest lahti saame .. .»
«Miks sul sõrm seotud on?» märkas äkki Šahmärdan.
«Niisama, lõin kogemata haamriga. Läheb üle, meister.»
«Niisama poleks sa sõrme kinni mähkinud. Näita aga siia!»
«Tühiasi,» lõi Džavanšir käega.
«Ma ei saa aru, mis sa selle graniidiga jändad? Milleks sulle seda vaja?»
«Niisama, ajaviiteks, meister. Et igav ei hakkaks. Tead, mu isa oli kiviraidur, osav nikerdaja. Küll oskas
261
alles ilusaid mustreid kivisse raiuda! Tahtis ka mind õpetada. Aga mulle meeldib maakivi nõnda lihvida, et oleks nagu marmor . . . Siis raiud sisse mõne südamelähedase joonistuse, ja aastaid peab vastu.»
«Mina olen vana mees, kolmkümmend aastat tööd teinud, kuid sinust, peaga ja kätega poisist, jagu ei saa. Ja sina tahad graniidist jagu saada?!»
«Ma olen ju teilt palju õppinud, meister. Õige mees oskab seda hinnata. Ma olen teile nagu isale tänu võlgu.»
See liigutas meistrit.
«Ma teen ju nalja, poeg. Armastan sind nagu oma Münävväri; sa oled mu tiivuline kotkas. Pane õige oma masin käima ja vii meie uurija rajooni.»
Haige sõrm valutas, nagu oleks sinna soola puistatud, kuid Džavanšir ei teinud sest väljagi. Ta proovis greiderit käivitada, kuid külmunud mootor tõrkus. Džavanšir läks tuppa, võttis märkamatult ühe oma särgi, valas sellele petrooleumi, asetas mootori alla ning süütas põlema. Tuleleek pahvatas ülespoole. Mootor soojenes ja hakkas porisema.
Džavanšir tõmbas selga ühe varrukaga vatijopi. Parem käsi valutava sõrmega jäi paljaks, kuid ta ei pööranud sellele tähelepanu. Münävvär istus kabiini ja nad sõitsid minema.
Tee oli tuisanud. Greider liikus kõrvulukustava möirgamisega vaevaliselt läbi lumehangede.
Ühel käänakul vähendas Džavanšir kiirust.
«Kas on külm, seltsimees uurija?»
«Ei ole. Sõida edasi.»
Masin lõi jälle ulguma. Natukese aja pärast jäi moo-torimürin uuesti vaiksemaks.
«Sõrm valutab kangesti, Münävvär ...»
«Pole häda midagi. Sõida.»

Mootorimüra vaibus nüüd sootuks. Rattad pressisid vastu kaljut, jäid seisma. Džavanširi hääl värises:
«Münävvär, ma tahan sulle . . . ma . .. pean sulle midagi ütlema.»
«On parem, kui vaikid. Edasi, sõida kiiremini edasi!»
Džavanšir vaatas viltu tüdrukule otsa ja võttis vaikides rooli. Kui rajoonikeskuseni ei olnud enam palju maad, ütles Münävvär:
262
«Pea kinni!» Greider pidurdus. «Mis juhtus?»
«Ma lähen siin maha, siit pole enam kaugel. Sina ära muretse, sõida aga tagasi.»
«Kuidas ära muretse? Me oleme ju peaaegu et kohal. Ma võtan onu Šahmärdanile apteegist rohtu kaasa.»
«Isa ei kannata rohtusid silmaotsaski. Sina aga oled tugev poiss, ei sinuga juhtu midagi. Sõida parem tagasi . . . Mul on sulle veel üks palve: ära räägi kellelegi eilsest loost ja sellest, et sa mind siia tõid. Saad aru, ma olen vastutav töötaja, rajoonis tunnevad mind kõik. Igasugu jutud lähevad laiali. .. Sinu ennastohverdavus vääriks autasu, aga kui sa minust lugu pead, siis — mitte kellelegi sõnakestki. Mõistad?»
Džavanširil läks silme ees mustaks.
«Ole mureta, seltsimees vastutav töötaja... Sa suvatsesid õigesti tähendada: on parem, kui ma edasi ei sõida.»
«Solvusid, nagu näha?»
Saabus kevad. Lumi ning jää sulasid. Tulvaveed ja jõed laulsid oma mitmehäälset laulu. Tee elavnes taas. Kord külast tulles nägi Münävvär kaevu juures suurt rahvahulka. Kuid keegi neist ei võtnud vett, kõik seisid ja uudistasid midagi. Münävvär läks ligemale. Kaevu külge kinnitatud marmorsiledale plaadikesele
olid raiutud sõnad: SAHMÄRDANI ALLIKAS.

Issa Hüsseinov

Issa Hüsseinov sündis 1928. a. Agstafa rajoonis Muganlõ külas kooliõpetaja perekonnas. Lapsepõlve- ja noorusaastad möödusid külas. Edasi õppis Aserbaidžaani Riiklikus Ülikoolis. IV kursuselt siirdus Moskvasse M. Gorki nimelisse Kirjanduse Instituuti, mille lõpetas 1952. a. Trükisõnas esineb 1949. a. alates. Praegu on I. Hüsseinov kinostuudio «Aserbaidžanfilm» peatoimetaja.

MÜRK

Mugavalt sadulas õõtsudes, karvane papaaha kuklasse lükatud, laulis rändkarjus Mirgasõm lõbusat laulukest. Tõsi küll, tema hääles oli tunda midagi sellist, mis ei sobinud ei karjuse ulja kehahoiaku ega laulukese mänglevate sõnadega, kuid sellest võinuks "aru saada ainult lähedane inimene. See kuuekümneaastane, vägilase kehaehitusega mees oskas oma tundeid valitseda. Ja et mitte neid omapead, lõdvaks lasta, selleks laulis Mirgasõm nüüd särasilmsest kaunitarist, kes oli tulnud kruusiga allikale:
Musti kulme välgutas, pilguga mu vallutas . . .
Laul lõppes. Samas turgatas pähe uus, aga see ei sobinud. See rääkis lahusolekust ja surmast ning Mirgasõm püüdis seda ruttu unustada.
Kott soonis õlga. Palju aastaid, hommikust õhtuni oli Mirgasõm seda kotti kandnud ning kunagi polnud ta selle raskust tähele pannud. Kott oli õlaga nagu ühte kasvanud, oli muutunud Mirgasõmi kehaosaks. Kuid nüüd ta tundis, et õlg on selle raskuse all kangestunud.

Jalalabad olid hakanud tülitama. Ehkki saapad olid vanad ja lahedad . . . Mirgasõm ei võtnud neid jalast isegi kolmekümne viie kraadise leitsakuga. Praegu aga on sügis, oktoober . . .
Mirgasõm vaatas mõtlikult vana tamme, mis toretses oma purpurses sügisrüüs, ohkas siis, pööras pilgu hobusele ja silmitses kaua hellitavalt tema lopsakat lakka ja lihaselist, sinkjalt helkivat turja.
«Jah . . . vennas . . . Tuleb välja, et nii on lood . . .» sõnas Mirgasõm tasakesi. «Aga kuidas see ikka käib? Täna heidame magama, homme tõuseme üles, ja ööpäev ongi möödas. Veel üks öö ja üks päev — ja juba teine ööpäev. Aga kolmandal päeval lõikavad nad lindi läbi, avavad lüüsi, ja kõik . . . Ongi meie mets kadunud.»
Hobune komistas. Mis tal seal ·— ? Kolmeaastane, võiks öelda oma parimas eas, aga näe, äkki siledal maal komberdama! . ..
Mirgasõm oli üles kasvatanud kolm poega. Kõige vanem töötas kohaliku rajoonikomitee sekretärina, teine õppis Bakuus, aga noorim oli pärast kooli lõpetamist läinud tööle sellesama paisu ehitusele, mis lähemail päevil pidi avatama. Mirgasõm armastas oma poegi, oli nende üle uhke. Kuid Alapatša, too sire ja ilus hobune polnud vähem talle südame külge jäänud.
Hobune komistas uuesti ja köhatas. Mirgasõm tõmbas ratsmed pingule ja patsutas laia pihuga hellitavalt oma lemmiku selga.
«Mis on, Alapatša? Komistama oled hakanud? Komista või ära komista, aga meil läheb räbalasti. Kui juba oma poeg tammile putkas ... Ise ütleb: isa, ära kurvasta, vesi on kõigest kallim. Kui tuleb vesi, istutame sada sellist metsa nagu sinu oma!»

Hobune komistas jälle. Mirgasõm tõmbas ohelikku.
«Mis sul täna arus on!» ühmas ta südametäiega. «Tuju nagunii vilets. Astu, astu, ära vigurda!»
Ja Mirgasõm ropsas kantsikuga. Täkk, kes varem oli üksnes piitsa nägemisest paigalt sööstnud, isegi ei võpa-tanud. Liigutas vaid kõrvu ning kerge värin jooksis üle tema läikiva naha.
«Mis sul on, sõber?» ärritus Mirgasõm. «Paistab, et oled rahutu nagu minagi. On nii?»
Hobune astus aeglaselt, õõtsutas laisalt pead . .. Ehk tunneb ta tõepoolest peremehe murele kaasa?
«Jaah . . .» lausus karjus mõtlikult väsinud, tuhmi häälega. «Nõnda, vennike, on meiega asjad . . .»
Vaikne on sügisel metsas: puud on tardunud ja linde pole kuulda . . . Tõsi, Mirgasõm poleks neid ka muidu kuulnud. Ta ei kuulnud enam isegi hobusekapjade müdinat kõvaks tallatud metsarajal.
Täkk jäi seisma. Karjus vaatas ettepoole — hobune võis märgata kedagi peremehe tuttavaist ja seisma jääda. Siin, eluasemetest eemal, juhtus seda harva.
Läheduses polnud ühtegi hinge. Vaid puud, vaiksed ja liikumatud. Mirgasõm katsus sadulavööd. Kui see läheb
lobedaks, siis hobune tavaliselt peatub, nagu peremehele märku andes.
Ei, vööga on korras.
Karjus hüppas sadulast, silmitses teraselt hobust ja märkas hobuse pehmetel mokkadel mullidena pärlendavat kollast vahtu. Mirgasõm pühkis peopesaga üle mokkade ja nuusutas. Ninna tungis terav assõrgali lõhn.
Ehmunud Mirgasõm vaatas Alapatša silmi. Need olid täis piina. Hobuse mokkadele ilmus uuesti vahtu. Suutmata uskuda, nuusutas Mirgasõm seda uuesti tning tundis sama teravat ja mõrkjat lõhna.

Hobune oli mürgitatud. Kui nüüd otsekohe abi ei saa, siis on Alapatšal lõpp käes. Kõik see vilksatas selgelt läbi pea. Kuid ta seisis paigal, nagu ei puutuks see temasse, ja vaatas, kuidas täku värisevatelt mokkadelt nõrgus vahtu, langedes paksude kollaste lontsudena maha . . .

Nelikümmend aastat oli Mirgasõm saatnud mööda sadulas. Ta tundis metsas iga rohukõrt. Siinsetes paikades

266

assõrgali ei kasvanud. Seda mürgist rohtu võis leida üksnes kaugel mägedes, teispool mäekuru. Kuidas võis see siia sattuda?

Võib-olla ta siiski eksis? Mirgasõm uuris hobust tähelepanelikult. Ei, eksitust ei saanud olla. Rinnalihased tõmblevad krampides, põlved võnguvad — näha, et loom püsib vaevu jalul. Vaade on suunatud kõrvale. Häbeneb oma nõrkust. . . Või ei taha peremeest kurvastada.

«Otsekohe . . . Otsekohe,» sosistas karjus ärevalt ja vaatas ringi. «Otsekohe... otsekohe!»

Mirgasõm torkas kantsiku saapasäärde, tõmbas papaaha silmadele, kahmas sinelihõlmad pihku ning tormas ülepeakaela metsa.

Siit kaks kilomeetrit eemal, kiirevoolulise jõekese kaldal oli veel hiljaaegu asunud «veekoerte» — saarmate sovhoos. «Koertesovhoos» — nii hüüti teda ümbruskonnas. Kuu aega tagasi oli sovhoos evakueerunud. Hooned lammutati osadeks, varem jõel olnud raud-puurid võeti maha ja veeti ära. Asulast olid järel üksnes kivihunnikud. Veidi maad eemal mustendasid kaks kibitkat, mis kaugelt paistsid nagu tihedalt teineteise vastu surutud ämblikud. Direktori äi Dašdämir hoidis nende juures oma karja.

Higine ja hingeldav Mirgasõm jooksis kibitkade juurde. Tigeda kähiseva haukumisega tormasid talle vastu kaks suurt karvast koera. Dašdämiri polnud näha. See-eest astus kibitkast välja pikakasvuline noormees, kaabu peas, üpris linnamehe moodi.

Noormees käratas koerte peale. Imestunult silmitses ta võõrast vanameest, kes raskesti hingeldas.

«Ma olen rändkarjus,» selgitas Mirgasõm, «ränd-karjus Mirgasõm. Peaksime teineteisega tutvuma, pojake, veidi juttu ajama, kuid praegu pole selleks aega. Mul juhtus õnnetus . . . Hobune sai mürgituse. Piima on tarvis. Pangetäis piima, või muidu saab hobune otsa. Kuhu see Dašdämir ise kadus?»

«Ma olen siin,« kuuldus kustki tagapoolt. «Mis siis lahti on? Mis häda sul on?»

Mirgasõm pöördus hääle suunas. Näha polnud kedagi.

«Ütled, Mirgasõm, et su päevad on täis saamas, ah?» Näis, nagu tuleks see kume hääl maa alt.

267

«Kus sa küll oled, Dašdämir?» küsis Mirgasõm nõutult ringi vahtides.

«Siin. Kuhu ma ikka peaksin kaduma . . . Aga kuhu sina siis minema hakkad? Kas sa, Mirgasõm, valmistud juba siitilmast lahkuma?»

Päratust puuõõnest, mis musta koopana tammede vahel haigutas, ronis ägisedes välja Dašdämir.

«Pole midagi öelda, leidsid aja meie üle nalja heita. Siia ära astu, sinna ära mine, siin ära seisa! Muudkui valvasid oma kaitseala. Aga näed nüüd! Koera saba alla su kaitseala. Võib-olla viid endaga kaasa? Viskad turjale ja vedidki ära.» Dašdämir puhkes naerma. Raskelt nagu koopakaru tatsas Dašdämir Mirgasõmi juurde.

«Tähendab sul on piima vaja?» Ta vaatas karjust ja kissitas silmi. «Aga kui meil sinu jaoks piima polegi?»

«Tunne hirmu vähemalt jumala ees, Dašdämir. Ütlen sulle, praegu pole aega naljaks — hobune saab otsa.»

«Kus see su hobune on?»
«Siin ligidal . . . Metsa jätsin.»
«Miks sinna? Kas sa ligemale ei võinud tuua?»
«Ei saanud. Ta on omadega täiesti läbi. Tee rutem, jumalapärast. Niisugust hobust teist ei leia.»
Nähes, et äiataat ei mõtlegi oma torisemist lõpetada, pöördus Mirgasõm paluvalt noormehe poole, kes seisis kõrval ja suitsetas. Mirgasõmi pilku tabades viskas ta sigareti ära.
«Kohe ma toon.»
Mirgasõmile olid linnainimesed alati meeldinud. Viisakad ja lahked, tulid nad vahetevahel metsa puhkama. Iga kord kutsusid nad teda oma seltsi sööma-jooma mõne haralise tamme alla allika läheduses. Ja nüüd, vaadates järele sellele kärmele, taibukale ning arvatavasti südamlikule noormehele, tundis Mirgasõm uue jõuga südame all rõhuvat muret. See mure polnud andnud rahu ehituse esimestest päevadest peale. Kord see kaugenes, kord muutus jälle teravamaks ning püüdvamaks. Lõikavad lindi läbi, avavad lüüsi, ja põline mets kaob alatiseks külma, roheka vee alla. Ning koos temaga kaovad need harvad kohtumised lahkete tarkade inimestega ...
«Hei, Mirgasõm!» Rändkarjus ei taibanud kohe, mida
268
tahab temalt see habemesse   kasvanud   turske   mees. «Miks.sa ei vasta?» «Mis sa tahad?»
«Piima eest tuleb tasuda. Endal poeg rajoonikomitee sekretär, küll siis ka raha jalaga segada.»
«Ega sina ka vaene ole, väimeespoeg direktor.»
«Mul, sõber, on teine asi. Minu kukrul on auk sees. Paned raha kotti, aga tema pudeneb sealt välja. Üksi sind juba kui palju kosutatud!»
«Kuidas nii? Tuleb välja, et oled mu oma kinkidega ära ostnud?»
«Sina arvasid, et austusest või? Vaat mis sa veel ei taha!» Dašdämir lagistas naerda. «Muide, see pole paha asi. Talvel ei kauple sa mult isegi lund välja ilma tasuta.»
Mirgasõm ei teadnud, mida seepeale lausuda. Kannatamatult vaatas ta kibitka poole, ja kui noormees pangega ilmus, kiirustas ta talle koerte metsiku haukumise saatel vastu.
«Aitäh!   Suur tänu   sulle, pojake!»
«Ettevaatlikult, onu!» Naeratades ulatas noormees talle pange.
Niipea kui Mirgasõmi käsi puudutas külma pange, jahtus tema viha otsemaid. Ta oli jälle rahulik, nagu oleks tema rebestatud südamele läigitatud jääkülma vett. Kõik laabub kenasti. Nüüd tulevad Dašdämir ja too kärmas ning taibukas noormees temaga kaasa, aitavad hobusele piima joota, teda toibutada . . . Äkki märkas Mirgasõm, et pang lebab küljeli maas ja Daš-dämir naerab, suur hambuline suu pärani, koerad aga lakuvad ahnelt rohu sisse valgunud piima.
«Jumalapärast, ma ei teinud seda meelega,» hüüdis Dašdämir, naerust kõveras. «Jalg läks pihta. Sina, Mir-gasõm, ära muretse. Vaat kus veel asi — hobune. Saad veel tiiskuse sihukese tühja asja pärast. Hobune on su poegadele naljanumber; vaat muretsevad vee\ auto. Anna ainult silmanurgast märku!»
Mirgasõm vahtis Dašdämiri valgeid hambaid, mis olid nii koerakihvade moodi, kui nad tihedas mustas habemes välkusid, ja mõtles murega, et on kaotanud uiga palju aega ja et kusagilt mujalt piima otsima minna pole enam mõtet. Hetkeks tuli talle pähe, et kui
269
õige ostaks Dašdämirilt piima. Ent samas ta loobus
sellest mõttest. Ei, osta ta ei suuda. Ta tuli saama sõb-
ralikku abi. Harjumuspärane kannatlikkus aitas teda.

Mirgasõm tõmbas välja taskurätiku ning võttis aeglase liigutusega peast papaaha . . .
Jahedas sügisõhus võis selgesti märgata, kuidas tema kõrge otsmikuga,
paljaks aetud pea auras. Mirgasõm pühkis taskurätikuga üle näo ja pealae ning hakkas pikkamisi metsa poole astuma.
Hobune lamas külili. Mirgasõm laskus looma kõrvale põlvedele, silitas sooje, siidiseid lauge, mis tema käe all vabisema hakkasid. Käeseljaga pühkis ta põskedelt silmist nõrgunud pisarad.
«Näed, nõnda on meiega asjad, Alapatša . . . Nii on lood, vennike ... »
Hobune hakkas korisema, tõmbles viimast korda ja tardus . . .
Mirgasõm tõusis, päästis sadulavöö lahti, võttis hobusel valjad peast, viskas sadula õlale ja hakkas minema piki varjulist, ainult temale teadaolevat jalgrada.
Saabus õhtu. Sahinal langesid puudelt lehed. Jahedad kollased lehed kukkusid tema rinnaleA ja õlgadele, libisesid mööda nägu alla. Tema ent astus ja astus oma mõõdetud sammul, tõstmata silmi hämaruses valendavalt teerajalt.
Kui Mirgasõm metsast välja jõudis, tundis ta, et pole enam jõudu edasi minna. See oli uus, harjumatu tunne. Ta pani sadula maha, istus raugalikult ähkides selle peale ja jäi kuulatama metsa mühinat.
«Vaat nõnda on need asjad,» sosistas ta vaevukuuldavalt ja ohkas.
«Nõnda on sinuga lood, Mirgasõm. . .»

PULMAD

Vanasti sõidutati pruuti peigmehe juurde rikkalikult ehitud, vaipadega kaetud arbaas ning pruudikodu õu oli otsast lõpuni uhkeid sõidukeid täis. Pruudi lähenemisest teatasid pulmarongi eesotsas kappavad ratsanikud. Zurnaade huilgamine pani hobused

perutama. Täkud ajasid tagajalgadele üles ja hirnusid valjusti.
Nüüd kubises õu autodest. Läbilõikava hirnumise asemel tõstsid siit-sealt «Võlgade» ja «Moskvitšide» signaalid.
Autode karavan liikus värava poole.
Peigmehe ja pruudi kodud asusid lähestikku, peaaegu teineteise kõrval. Ent uuem komme nõudis, et pulmarong peab läbi sõitma mitte üksnes kogu küla, vaid ka selle ligema ümbruskonna. Seda selleks, et kõik võiksid näha ja kuulda, kui lõbusad ja toredad on pulmad, kuivõrd rahul on nende korraldajad, kui õnnelik on noorpaar.
Piduliku rongkäigu ees sõitis helepunase brokaa-diga kaetud «Volga». Eesistmel istus tähtsalt toibabasõ, pulmakorraldaja — lihav mustavurruline mees. Tema taga olid istet võtnud peigmees ja peiupoiss. «Volga» järel liikus kolmetonnine veoauto, koormaks pruudi kaasavara: kapid, kummutid ja igasugu muu majakraam. Kõige selle keskel taburettidel istusid pillimehed. Uks neist oli roninud kapi otsa ja tagus seal väsimatult trummi. Kappi toetasid kaks jässakat, juba tublisti vintis noormeest.
Veoauto järel sõitev «Volga» oli uhkeim kogu rongkäigus. Kapotil ümber hirve kuju oli punutud punaseid roose, mis lehvikuna tuules lendlesid. Selles autos sõitsid pruut, tema sõbratar, kes täitis täna pruutneitsi kohuseid, ning jenge — naine, kes pidi hoolitsema pruudi eest.
Autode karavan sõitis väravast tänavale ja ümbruskond lõi kajama võimsatest, pidulikest helidest.
Peigmehe vanem vend, rajooni miilitsaosakonna ülem, oli juba purjus. Ta pistis autoaknast välja oma suure lihava käe, milles tuhmilt helkis püstol, ja tulistas lakkamatult õhku. Ehmunud naised peletasid katustelt poisikesi, kes vaimustusega toimuvat vahtisid.

Peigmees — kohaliku kooli füüsikaõpetaja, kõhetu ja arglik noormees — kortsutas laskude raginat kuulates hädiselt kulmu:

«Ilmaaegu ta . . . Kui ainult midagi ei juhtuks.»

«Pole midagi. Pulmad on pulmad,» muheles toiba-basõ ja silitas rahuloleva pilguga vuntse.

271

Erepunaste roosidega ehitud «Volgas», pea vastu jenge õlga, nuttis vaikselt pruut.

«Kõrvalt vaadata paistab, nagu viiksid noorikut vägisi,» muigas jenge. «Kui ei meeldi, anna märku, pöörame otsa ümber.»

Pruut kergitas oma ilusat kahvatut, mustrilise siidrätiga varjatud nägu ja vaatas küsivalt kaaslasele otsa. Nähes, et too naljatleb, ohkas ta ja naeratas läbj pisarate.

«Nutan, ja ise ei tea, mispärast. . .» Jenge naeratas kaastundlikult.

«See on rõõmust, rumaluke, õnnest,» suudles ta pruuti pisaraist märjale põsele.

«Kas sa enda pulmas nutsid?»

«Mis sa veel ei taha! Ulgusin suure häälega.»

Sõbratar, kes istus pruudi kõrval, embas teda hellalt õlgadest:

«Naljatilk! Sa vaata, missugused pulmad! Tee ainult silmad lahti ja vaata, mis ümberringi toimub.»

Märjad ripsmed võpatasid. Peenikeste, hennast oranžiks värvunud sõrmedega tõmbas pruut arglikult räti silmadelt, vaatas ringi, ohkas süüdlaslikult ning peitis jälle näo.

Kolmandas «Volgas», mis sõitis pruudi auto taga, oli kitsas ja kärarikas. Seal istus vähemalt kaheksa inimest: mõned õpetajad, peigmehe töökaaslased, traktoristid ja kaks militsionääri. Nad müksisid üksteist, karjusid midagi ning naersid laginal.

Lakkamatult huilgasid zurnaad. Kapi otsas istuv noormees tagus väsimatult trummi. Miilitsaülem kõrvetas püstolist taevasse, aeg-ajalt padrunipidemeid vahetades.

Pulmarong liikus edasi niisuguse mürinaga, nagu on kohane nii pidulikule sündmusele, kõik läks, nagu pidi minema.

Äkki lõi sesse paljuhäälsesse ja rõõmsasse mürasse sisse pidurite võigas krigin. Esimene «Volga» peatus. Üksteise järel pidurdasid kõik autod. Rongkäik peatus otse klubi ees. Zurnaad vaikisid. Järsust tõukest lendas kolinal alla kapi otsas istunud pillimees. Pooljoobnud sõbrad haarasid ta lennult kinni.

272

Peigmehe vend, unustades nähtavasti, et ta istub autos, kargas püsti ning lõi pea valusasti ära.

«Miks sa peatusid?» hüppas ta juhile peale. «Sõida!»

«Sõidame edasi! Lase käia!» hõikusid tagumiste autode juhid, kannatamatult signaali andes.

Esimese «Volga» ees teel seisis keskmist kasvu laiaõlgne noormees. Seljas oli tal pleekinud, masuudist läikiv rihmata sõduripluus, mis ulatus kalifeepükste põlvedeni. Teravate põsesarnadega, veidi tahumatu, kuid millegi poolest väga meeldiv nägu paistis tihedate, korratult otsaesisele langenud kastanikarva juuste tõttu täiesti ümarana.

«Šamil!»

«Samil pani tee kinni!»

«Ei või olla!»

Üksteise järel plaksusid autode uksed. Pulmalised vaatasid välja, ohkasid üllatunult ja sosistasid isekeskis:

«On ta arust ära või?»

«Süda ei anna vaesekesele rahu!»

«Miks teda minema ei aeta?»

«Katsu ajada! Temasugust juba paigast ei liiguta.»

Külalised tunglesid esimese masina ümber, silmitsedes vaikselt tolmustes säärsaabastes ning kulunud sõduripluusis noormeest. Ta seisis, jalad laialt harkis, rasked tumedad käed puusas, ja takseeris pulmalisi julge, koguni väljakutsuva pilguga.
Kõik vaikisid. Miilitsaülem lõi raevuselt autoukse kinni, ja käigult püstolit kabuuri toppides, lähenes kiiresti Šamilile:
«Miks sa pulmarongi peatasid? Vasta!»
«Vabandust, seltsimees ülemus, kuid siin kasutan mina!»
Toibabasõ pani käe rahustavalt vormikuue pagu-nile. «Mine'nd kõrvale,» pöördus ta kellegi pulmalise poole. «Too õige üks kingitus . . . Ainult hea ja hinnaline.»
Minuti pärast oli kõnetatu tagasi suure valge, tuttidega kaunistatud salliga. Pulmarongi juht vibutas korraks salliga läbi õhu ja asetas selle suursuguse liigutusega Šamili õlale.
«Võta vastu.   See   on sulle kingiks.»
273
Šamili huuled võpatasid vaevumärgatavalt. Tema mustades kõõrsilmades välgatas pilge. Kiirustamata võttis ta salli õlalt ja ulatas andjale tagasi:
«Milleks rutata? Las kõigepealt proovib keegi minuga jõudu.»
«Aga kui meie hulgas pole sulle jõu poolest võrdset?»
«Otsige veidi, ehk leidub.»   m
Toibabasõ pöördus ja libistas pilgu üle tumma rahvahulga:
«Noh! Kes proovib?»
Keegi ei vastanud. Inimesed sosistasid omavahel ning heitsid uudishimulikke pilke pruudi auto suunas. Valge pulmaloori all kühmu tõmbunud, püüdis pruut end asjatult esiistme seljatoe taha peita.
Peigmees istus langetatud silmi, hämmeldusest õhetades. Tema peiupoiss, heledapäine kõhetu noormees kord kahvatas,   kord punastas vihast.
Klubist ja ümberkaudsetest majadest ilmus välja uudishimulikke, kes jäid aupaklikku kaugusse seisma. Sajad silmad jälgisid ainiti Šamili. Tema aga seisis keset ärevat rahvahulka, käed puusas, -ja silmitses rahulikult peoperemeest:
«Ma ei liigu paigast enne, kui pole mõnega jõudu proovinud.»
Esimese auto uks löödi äkki kinni. Šamili poole jooksis peiupoiss.
Ägedushoos sai ta vaevu sõnu suust: «Keda kuradit sul vaja on? Ütle! Sulle juba öeldi, et meie hulgas pole niisugust pühvlit nagu sina. Kingituse sa ju said! Mis, pagana pihta, sa siin veel tolgendad!»
Šamil kahvatas kergelt, kuid silmitses ümbritsejaid ikka endise rahuliku muigega:
«Niisugune on komme. Ega mina pole seda välja mõtelnud. Kui pulmalistel tee suletakse, tuleb jüudu katsuda.»
Üks peigmehe sõpru, pikk armiline noormees, samuti õpetaja, astus tuikudes ette.
«Näete nüüd. Tahab kakelda, meie ajastu Don Quijote.»
Kuid Šamil neid pilkesõnu ei kuulnud: peiupoiss ja
274
toibabasõ, puhudes kummaltki poolt talle viinalehka näkku, püüdsid veenda kangekaelset oma mõttest loobuma.
«Ole ometi inimene,» sosistas peiupoiss talle kõrva. «Oled juba niigi rahvast teotanud. Nagu poleks teist kohta, kus oma jõuga kelkida.»
«Sa pole ju enam poisike,» lisas toibabasõ vaevukuuldavalt. «Eesrindlik mehhanisaator, endine tankist. Kas sa ei näe, mis ülemusega lahti? Pulmade asemel korraldad matused.»
Kõik see, millest räägiti, läks Šamilil kõrvust mööda. Tema mõtles vaid üht: Zöhrä ei armasta oma peigmeest. Ei meeldi talle see kõhetu-kahvatu noormees, vaid tema rikkad vanemad: tulevase äia valge kahekorruseline maja, toad poleeritud mööblit täis. Ta

maksab veel kätte. Pulmapäeval, kesk seda kärarikast pidu tuletab ta truudusemurdjale ennast veel meelde. Kuid sellest on ju vähe. Vähe, et kätte maksta!

Šamil vaatas ringi ja nägi pulmaliste seas mitut traktoristi. See, et tema sõbrad pulmadest osa võtavad, viis Šamili hetkeks segadusse. Kuid ta sundis end naeratama, heitis kiire pilgu peigmehele, ajas end sirgu, seeläbi otsekui kasvades, ning pöördus toibabasõ poole:

«Mis siis ikka. Peab nähtavasti peigmehega mina kokku panema.»

Sõnagi lausumata sööstis peigmehe vend Šamilile kallale. Teda õnnestus kinni pidada ja autosse tõugata.

Väljak sumises. Kõikjalt kostis rahulolematuid hüüdeid.

«Tee vabaks!»

«Sõida talle otsa!»

«Kõik autodesse!»

Šamil vaikis, vaatas enda ette maha. Kostsid ägedad autode signaalid, otsekui üksteist kurdistada püüdes. Esimene «Volga» nihkus paigast. Ent samas ta peatus — ratta vastu toetus Šamili põlv, mis ei taganenud tolligi.

Auto läikivalt puhta tuuleklaasi taga välkusid toi-babasõ vihased silmad. Peiupoiss oli näost kaame. Nende pilgud puurisid Šamili. Viimane tõstis aeglaselt pea ja heitis kiire pilgu peigmehele.

Ja äkki see mees, kes oli kangekaelse visadusega

275

ärgitanud skandaali, langetas pea ning astus teelt kõrvale, sinna, kus tunglesid traktoristid.

«Voib-olla tal polegi kergem kui minul ...» lausus ta vaikselt.

«Kellel, Šamil? Kellel?»

Šamil ei vastanud. Tee sa inimestele selgeks, mis kurbust ja lootusetust ta praegu peigmehe silmis oli tabanud. Ja ometi polnud ta milleski süüdi, peale ise. enda tahtejõuetuse. Samal kombel, pea maas, eemaldus Šamil rahvahulgast, läks läbi küla ning hakkas astuma eemal valendava välilaagri poole. Tema kõrval, saabastega tolmu üles keerutades, sammusid traktoristid.

Pulmalised jätkasid teekonda.

Toibabasõ avas autoukse, upitas end poolest saadik välja ja vaatas tigedalt veoauto poole.

«Muusikat!» hüüdis ta. «Muusikat!»

Raevusest hüüdest ergutatud pillimehed hakkasid suure hooga puhuma, kuid hetke pärast jäid uuesti vakka.

Pruut oli valge loori all kössi tõmbunud ja nuttis valjusti. Nüüd ei lohutanud teda enam keegi.

Miilitsaülem ei paugutanud enam püstolit. Ainult suitsetas, süüdates paberossi paberossi järel. Kinni-nööpimata kabuur naksatas kuuldavalt, kui auto tee-konarustest üle sõitis.

Pulmarong möödus puuvillapõldudest, tegi naaberküla juures ringi ja pöördus tagasi. Täie pidulikkusega veeresid autod peigmehe maja ette.

Esimene «Volga» peatus trepi ees. Toibabasõ astus välja. Harjunud liigutusega tõstis ta käe, et üle vurrude siluda, ja tardus sambana paigale — kõik autod peale pillimeeste veoauto ja pruudi «Volga» 'olid tühjad.

«Mis see tähendab?» pääses tal tahtmata üle huulte. «Kuhu nad kõik kadusid?»

Keegi ei vastanud. Mõne silmapilgu vaatas toibabasõ mõtlikult ühte punkti, pöördus siis pillimeeste poole ja viipas väsinult käega:

«Mis te vaikite? Mängige! Muusikat!»

Tuli mängida. Kord on kord — kui juba on pulmad, peavad zurnaad huilgama.

TŠINGJIZ HÜSSEINOV

Tšineüz Hüsseinov sündis 1929. a. Bakuus. 1952. a. lõpetas Moskva RiikUku ülikooli]a 1955. a. NSVL TA Idainstituudi aspirantuuri. Filoloogiakandidaat. Kirjanduslikku tegevust alustas 1955 a Praegu on Tšingjiz Hüsseinov Moskvas NL Kirjanike Ludus aserbaidžaam kirjanduse konsultant.

«JAWA»-HANÖM

Hommikul vara katkestab mu une tuppa tunginud mesilaste nõelterav peenike undamine: laual seisab vaagen maikuu meega . . .

Tõusen, tõmban kardinad akna eest nii kõrvale kui saan ja ajan mesilased aeda — otsigu mett lilledelt! ...

Madala kõrkjatest tara taga on naabersuvila.

Mikajõl pühib kiirustamata, teab mitmendat korda juba lapiga oma lemmiku — mootorratta «Jawa» niigi säravat spidomeetrit, esilaterna võru ja punarinnalist paaki.

Mäletan teda pikakoivalise lärmaka poisina, kui ma esmakordselt siia puhkust veetma tulin.

Igal suvel leidsin ta eest sootuks teistsugusena. «Tere hommikust, Mikajõl!»

Terrassilt astub alla noor naine — nende uus suvitaja.

Juba mitu päeva tõuseb ta igal hommikul ja saadab Mikajõli tööle.

Mikajõl satub teda nähes segadusse ja punastab. Süda hakkab ägedalt põksuma. Erutusest kuivab kõri.

Naisel on vallatud silmad ja kõlav meloodiline hääl.

«Muudkui silitad oma kaunitari?»

Noor naine vaatab naeratades pikka sihvakat noormeest. Päikesekiired näivad ta lumivalgetelt hammastelt tagasi peegelduvat, ajavad tema ronkmustad silmad otse sädemeid pilduma.

«Oota, ma panen sul krae kinni.»

Naise peened osavad käed tõusevad tema punase villase särgi ülemise nööbi juurde, mis näikse iga hetk rebenevat musklite pingest noormehe laial rinnal.

Mikajõl läheb kõrvuni punaseks, ja nagu maa külge kasvanud, kardab isegi hingata. Veri ühtäkki kuumab ja taob meelekohtades.

Ta veeretab «Jawa» kergelt õuest välja asfaltteele.

Juba tiirlevad rattad meeletult, puuduvad ainult tiivad, ja masin tõuseks lendu.

Mootorratta kõrvulukustav möire hajub kiiresti ja peagi kaob hoopis.

. . . Naabrite terrassilt kumab aiateele valgust.

Mikajõl kuulab huviga noort naist. Ta on valmis kuulama teda hommikuni, kuid on juba hilja, on aeg magada.

Noor naine paneb oma pehme peopesa Mikajõli laiale töömehekäele ja tõuseb. Tõuseb ka Mikajõl.

«Head ööd, Mikajõl!» ·

Ma kustutan tule ja vaatan suurte tähtedega ülekülvatud lõunataevast. Mõtlen Mikajõlist, «Jawa»-hanõmist, noorest naisest. Miskipärast on mul kurb . . .

Mina ei kuule enam ammu: «Tere hommikust!» Enam ammu ei öelda mulle: «Head ööd!»

Niiviisi, nagu kuuleb seda Mikajõl. Niiviisi, kuidas öeldakse seda Mikajõlile.

LEIB

Mispärast ma meenutasin toda päeva?

Või nägin ma unes kauget lapsepõlve? Ma nägin meie sõja-aastate suurt, kõrge laega külma tuba, mida köeti suitseva petrooleumiga, toa keskel rasket nelinurkset lauda, kaetud kulunud lillelise vahariidega, millel ilutses must triikrauajälg, väljaulatuvate vedru-ribidega vana diivanit, millel puhkab väsinud ema, jalad istumise alla keritud . . .

Mõnikord näen ma tõesti seda kõike unes, täna öösel see polnud uni.

Aga võib-olla meenus see mulle alles hommikul, kui poeg lükkas rahulolematult eemale eilse kõvavõitu leiva ja nõudis värsket?

Võib-olla.

Ei ole tarvis põhjust otsida. Varem või hiljem oleksin ma pidanud seda päeva meenutama. Meenutama mitte selleks, et jälle pikaks ajaks unustada, vaid selleks, et seda enam mitte kunagi meelest lasta.

Kas tõesti olin see mina?

Isegi praegu ei oska ma seletada, kuidas mul need hirmsad sõnad tol kaugel päeval huulilt libisesid.

Kas saab seda korrata?

Aga on siis kirjutada kergem?

Kord koduteel oli ema tõepoolest võtnud tükikese sõja-aastate raskest mustast leivast.

Nii kui ma nägin puretud leivapätsi, karjusin ma valjusti:

«Sa sõid tee peal leiba! Leiba peab jaotama!»

Ema vaatas mind, silmad täis kohkumust. Erutusest veretuks muutunud huuled liikusid hääletult. Tuppa sigines niisugune vaikus, et mul hakkas hirm. Ema vajus minu sõnade raskuse all küüru. Tema silmades nägin ma põhjatut kurbust. See kurbus on mu südames veel praegugi nii elav, otsekui vaataksid ta silmad üha mulle hinge. Ma ei mäleta, kuidas ma majast välja tänavale jooksin.

Tulin koju alles õhtul.

Ema ootas mind.

Ta ütles vaikselt mulle otse silma vaadates:

279

«Kui meie hakkame leiba jaotama, nii nagu mõned seda teevad, jääb mu süda seisma.»

«Ka mina ei taha seda,» pomisesin ma.

Kuid õhtusöögi ajal jaotas ema leiva ikkagi osadeks.

Ja lõiganud tüki oma leivaviilu küljest, pani ta selle minu ette.

Ma ei puudutanud tema tükki. .

Ma andsin leiva talle tagasi. Ma sundisin ema seda tükki ära sööma. Kuid see ei ole õigustus. Sõnad olid ikkagi öeldud. Aastatega kasvas häbi nende pärast. Ema andestas mulle. Olin ma palunud andestust? Ei. Ma tundsin, et ta andestas. Kuid neid sõnu ma endale ei andesta.

EMA

Ma lähen mööda vaikset kitsast tänavat kõrgete kiviaedade vahel.

Väravate juures müürid katkevad ja on näha, et nende taga on Bakuu suvilate varjurikkad aiad.

Palavus.

Ma lähen mere äärde.

«Mähfirät! . . .» kuulen ma ootamatult ja peatun tahtmatult. Nii kutsuti minu ema. Ma pole ammu kuulnud seda nime, seda nii vanaaegset ja nüüd väga haruldast.

Niisamasuguse värava taga suvilas elasime me palju
aastaid tagasi ...
Palavus . ..
Olen end vaevaga üles kõrge mooruspuu otsa vinnanud. Näen sealt merd. See on sini-sinine, ilma laineteta. Kui nopin mooruspuumarja, valgub selle verejas mahl peopessa ja punased pritsmed jäävad sünnimärkidena mu paljale rinnale. Marjad on mahlased, maitsvad, magusad.
Puu all seisab ema. Ettevaatlikult, et mitte maha
280
pillata, korjan ma kõige suuremad marjad tema jaoks valgesse emailkruusi. Palavus . . .
Suvila õues savivooderdisega ahjus — tändiris — on läidetud tuli. Ema küpsetab rukkijahust leiba.
Ma istun terrassi astmetel. Minu käes on kuum leib. Ma loobin seda käest kätte. Ei jõua oodata, kuni see jahtub, haukan ja kõrvetan muidugi suu ära. Ema naerab ja puhub mulle ammuli suhu.
Palavus . . .
On näha mere lainjat liivast põhja. Ema laotab rannale suure vaiba ja peseb seda. Rannale jooksvad lained lakuvad seebihelbeid. Pimestava päikese kiirtes sädelevad ja mänglevad üha eredamalt siidise vaiba mustrid.
Vesi on soe, hellitav, jalge all on pehme liiv.
Ema hüüab: «Aitab, tule välja!»
«Veel, veel!» ütlen ma ning sukeldun üha uuesti ja uuesti. Käega ulatan põhja, kahman peotäie liiva, tõstan selle veest välja. Liiv on tumehall, nagu muda. Ta on ilus ainult vees; veest lahus kaotab liiv oma helgi.
Ma pole ammu merd näinud.
Sõja ajal me enam suvilasse ei sõitnud.
Nendel aastatel sai emast doonor.
Kui ta oli verd andnud, tuli ta koju ärakurnatuna, laotas vaiba vattmadratsile ja vajus vaikselt, peaaegu hingetuna sinna pikali. Mina tõstsin silmad õpikult ja vaatasin teda: tema õrnad, õhukesed silmalaud võpa-tasid, kõhn rind tõusis vaevumärgatavalt. Et jalad madratsile ei mahtunud, lebasid need otse põrandal.
Sa oleksid praegu kuuekümneaastane. Kuid ma e: kujuta sind ette sellisena. Ma mäletan sind noorena ja väga ilusana. Kõige ilusamana.
281

TELEFONIHELIN

Lift peatus sel korrusel. Vaikuse katkestas kellahelin. Sevda, laps süles, avas ukse.
«Teile on telefon,» ütleb hallis pihtkasukas naine.
Lifti uks on avatud — pimedale mademele 'langeb kollane valgus.
«Ma kohe!» — Sevda heidab pojale salli õlgadele ja väljub. Esialgu prantsatab kinni korteriuks, seejärel lifti oma. Korrus vajub pimedusse . . .
Maja on ehitatud hiljuti, korterites telefone veel ei ole. Kogu trepikoja jaoks on esimesel korrusel üks aparaat. Liftitädi istub telefoni kõrval.
«Kes räägib? Zärifä? Missugune Zärifä? . . .» Viivu imestunult vaikinud, meenutab Sevda: «Ah Zärifä! ... Mis ime sind siia tõi? . . . Hästi, ma ootan, tule.»
Lifti uksi sulgemata avab Sevda snepperluku. Tuleb tagasi, lööb valgustatud kabiini paukudes kinni, tõmbab enda järel kinni ka korteriukse. Trepimade on uuesti pimeduses — lamp on rikkis, tarvis vahetada.

Milleks tal mind vaja on? Sevda heidab salli varna, laseb poja põrandale, ja hoides teda kätest, astub aeglaselt piki koridori. Viimast korda . . . Näib, et pärast meie pulmi ei ole ma teda näinud. Mis tal minu juurde asja on?
Naine jättis poja sinnapaika, astus tagasi ja sirutas käed välja:
«Tule, ära karda! Noh, julgemalt!»
Laps hakkas saamatult tatsama, ja ulatunud lõpuks haarama ema jalgadest, surus nina vastu tolle põlve.
«Minu Gündüz!» Sevda tõstis poja üles ja surus vastu rinda.
Hakkas siis mööda tuba kõndima.
.. . Zärifä oli Sevdast aastat kuus vanem. Nad elasid ühel õuel. Zärifä teisel korrusel, Sevda poolkeldris. Nende aknast paistis kivitrepp. Sevda ja ta ema ei näinud teisele korrusele minejate nägusid, vaid nende jalgu ja saapaid.
Kui algas sõda, mobiliseeriti nii Sevda kui ka Zärifä isa ja saadeti rindele. Nad võitlesid ühes väeosas. Ja kirjad neilt saabusid peaaegu ühel ja samal päeval.
282

Olid rasked aastad. Tüdrukud tõusid enne valgel, läksid pikkadesse leivasabadesse. Ei jätkunud suhkrut. Ei olnud» võid. Tihti joodi teed kõva leivatükikesega.
Seitsmeaastaselt tegi Sevda kodus kõik. Ema töötas kudumisvabrikus — hommikul vara läks, õhtul hilja tuli. Mõnikord tõi ta töölt kaasa pooleliitrise purgi roosat kisselli. See oli maiusroog. Praegu ei himusta Sevda kodus keegi kisselli. Eriti Sevda seitsmeaastane tütar Aigün. — Kas tõesti olin ma siis niisamasugune? Imelik, isegi uskumatu. Kuidas ma küll majapidamisega toime tulin? . . . Mis asja on Zärifäl minu juurde?
Surmateated isade kohta saadi üheaegselt. Sevda oli just äsja kooli läinud; teadet sai lugeda alles palju aega hiljem: «Kangelaslikult. . . Kodumaa eest... »
Zärifä õppis seitsmendas klassis. Tütarlaps oli värske nagu rõõsk piim, ta kulmud olid otsekui söega joonistatud. Kiire, tuline, keevaline, naeris ta tihti ja nõnda nakatavalt, nõnda südamest, et teda vaadates oli võimatu ka ise naeru tagasi hoida. Iga päevaga muutus ta nägusamaks. Keha ei mahtunud kitsasse kleiti. Väike Sevda oli südames Zärifäle pahane: kuidas võib naerda, kui isa on hukkunud? — Asjata süüdistasin teda, ta oli ju tookord neljateistkümneaastane . . .
Sel ajal astusid sageli teisele korrusele kaks paari jalgu: ühed saabastes, teised uutes paksu tallaga meestekingades.
Saabaste kandja elas meie tänavas. Algkoolis õppis ta Zärifäga ühes klassis. Hiljem hakati õpetama lahus, nad hakkasid õppima eri koolides. Ta oli kõhn, pikka kasvu, mustade käharate juustega noormees. Otsekui oma kasvu häbenedes hoidus Süleiman veidi kühmu. Teda nähes tuli miskipärast tahtmine naeratada — väga naljakas oli ta lühikeses vormikuues, mille talle oli kinkinud rindelt mõneks päevaks koju sõitnud isa. Sevda mäletab ka praegu Süleimani isa kurba jutustust: «Meie väeosa sattus piiramisrõngasse, vaevaga murdsime läbi, ühinesime teiste väeosadega. Meid oli tuhandeid, järele jäid ainult sajad.» Sevda isa oli üks tuhandete hulgast.
Paksu tallaga kingade omanik oli masajas elatanud mees. Ta töötas juveelitöökojas. Juveliir tuli sageli
283
teisele korrusele, hiljem jäi sinna ka ööseks. Zärifä ema tuli töölt ära, nad elasid nüüd hästi. Juveliir sai Zärifä uueks isaks. Isagi võib olla kas uus või vana . . .
«Gündüz, tule, tule, vaat nõnda! Ära karda!»
Kartlikult ringi piiluv Gündüz püsib vaevaga jalul, peab aga vahvalt vastu, et mitte istuda, hiljem tuleb hingeldades, jalga jala ette seades taaruval karukõnnakul ema juurde.

«Kohe tuleb isa, tuleb õde! Istu, näe, siia, mina aga lähen lõunat tegema... Ainult ära nuta!»

Sevda paneb poja istuma puust mänguaeda, kus on lelud, ja läheb kööki. Süütab gaasi ja hakkab tule kohal kana kõrvetama.

. . . Mäletan, kord kutsus Zärifä mind enda juurde üles. Võõrasisa ja ema ei olnud kodus. Kutsus, võttis kastrulist kanajala ja ulatas mulle. Mäletan praegugi selle kana maitset. Ei, Zärifä ei olnud ema moodi. Tema ema kaebas alailma: pole seda, ei jätku toda, elu on kallis, sureme kõik nälga. Küsis keegi laenu — ei andnud, ütles, et majas pole kopikatki. Ahnepäits!

Juveliiril oli linnas tuba, nad andsid selle üürile. Ei möödunud päevagi, mil mööda treppi ei oleks üles kantud kaste ja kompse. Mõnikord tassiti sisse vanaaegseid peegleid, vaipu, nikerdustega kappe, toole. Meie õuelt müüsid paljud kalleid, enne sõda ostetud asju — elu oli raske. Kes müüs pianiino, kes vaiba, kes rõivaid. Ostjaid oli vähe. Ent juveliir ostis. Aitas hädast välja neid, kellel oli kitsas käes. Ja mitte keegi ei taibanud küsida, mitte keegi ei pärinud, kust on temal ja temasugustel nii palju raha. Minu ema rääkis: «Lõpeb sõda, tulevad meie sõjamehed tagasi ja vaat niisugused inimesed peavad rahva ees vastust andma! Küsitakse: «Aga mida sina tegid meie võidu heaks?» Siis vaatame, mida vastab juveliir ja teised temataolised! ... » Kuid sõda lõppes, ja keegi ei pärinud, keegi ei vastanud. Kahju küll!

Zärifä ja Süleiman kohtusid sageli. Õhtul poest petrooleumi ostmast tulles nägin ma neid koos meie maja juures umbtänavas. Nad seisid kõrvuti kitsas pimedas tänavas, otsekui püüaksid kogu maailma eest peitu pugeda. Nende sosinast ei olnud võimalik aru saada, hääli tunda ja eristada. Võis arvata, et sosistasid üksnes

284

huuled, sõnad tulid ühest suust. Ma tundsin alati rõõmu neid koos nähes. Unustasin nälja, puuduse. Minu lefpselikus kujutluses kuulus nagu maailm neile, muinasjutuprints Süleimanile ja printsess Zärifäle, maakera pöörles ainult neile, tõi ainult nende jaoks pimeda õhtu meie linna. Ja umbtänavgi oli nagu ainult selleks loodud, et nad kohtuksid. Sageli ma uinusin ega kuulnud, millal Zärifä tagasi tuli. Võimalik, et ta läks mööda treppi nii tasa selleks, et mitte äratada ema ega mind? Kuid päeval muutus Zärifä Süleimani kohates teiseks. Justkui polekski see tema, kes kogu eilse õhtu oli umbtänavas noormehe vastu liibununa seisnud, justkui polekski see tema, kes seal Süleimaniga oli sosistanud. Sõbrataridega koolist koju tulles ja meie maja juures Süleimani kohates pöördus ta kõrvale. Tüdrukud peatusid, ajasid Süleimaniga juttu, tema aga tegi uhke, kõrgi näo ja läks pirtsakalt nina kirtsutades mööda. Süleiman sattus segadusse, vaikis. Silmis süttis viha ja kustus samas. Võib-olla ei tahtnud tütarlaps keelepeksule põhjust anda? Või tahtis vahest öelda, et näe, Süleiman ei ole talle kohane paariline? Kuid missugune Zärifä oli tõeline — kas see, mis õhtul, või see, mis päeval? Kumba uskuda? Tütarlaps jooksis kiiresti trepist üles, astmed võppusid, meie aken ägas. Zärifäd võis tema jooksust ära tunda. Pühapäeviti oli mu ema närviline, vihastas, kui kuulis tema samme ja hüüdis talle toast järele: «Nii võib majagi kokku variseda!»

Zärifä ema aga riidles tütrega Süleimani parast. «Ja mis sa temas leiad, selles kolaskis?» süüdistas ta Zäri-fäd. « Päevavaras. Kas tema on sulle paras paariline?» Zärifä kuulas vaikides, ei vaielnud vastu.

Mis puutub päevavarga tiitlisse, siis ei olnud Zärifä emal õigus: meie tänavas tundsid kõik Süleimani kui tõsist, tarka ja töökat noormeest. Kas ta aga paras paariline oli või mitte, siin ehk oli tal õiguski . . .

Zärifä muutus üha nägusamaks. Vanad kitsad kleidid visati minema. Kallid, moodsad, eredad rõivad rõhutasid veel rohkem ta ilu. Ka ema näis noorenevat. Ta on minu emaga

ühevanune, kuid nägi välja palju noorem. Mis parata? Tõsi, sõda lähenes juba lõpule, kuid meie elasime endiselt kehvalt.
285
Aeg läks edasi, ja siis ei olnud õhtuti umbtänavas enam kedagi. Linna enam ei pimendatud. Umbtänavas põles tuli ja Zärifä ei tahtnud, et teda Süleimaniga nähtaks. Ma ei mõistnud, miks? . . .
Süleiman käis oma alatises vormikuues. Ta muutus mehisemaks. Ta silmad vaatasid Zärifäd rangelt ja tähelepanelikult . . .
Sevda valas emailkastrulisse vett, pani kana keema.
Kuipalju mälestusi äratas see telefonihelin! . . . Kae tõesti tahab Zärifä kohtuda niisama, asja ees, teist taga? Huvitav, missuguseks ta nüüd on muutunud? Kas aastad on teda muutnud? . .. Mälestused on nähtavasti minust tugevamad, ei anna rahu . . . Sel aastal, kui leivakaardid ära kaotati. . . Sevda jäi mõttesse, meenutas seda päeva, mil enam kaarte vaja ei läinud: ema ostis palju-palju leiba. Sel aastal lõpetas Zärifä kooli. Süleiman saadeti Moskvasse õppima. Tookord sõitis palju noori pealinna. Moskvas hakati vabariigi jaoks kaadrit ette valmistama. Zärifä jäi Bakuusse, astus võõrkeelte instituuti. Minust jäi ta kaugeks, ta isegi ei märganud mind: mis asja tal pidigi olema kolmeteist-kümneaastase tüdrukuga? Teda ümbritsesid, eakaaslased. Tihti kostis teiselt korruselt hääli, naeru, mängiti pianiinot, käiati grammofoniplaate, tantsiti. Valss, fokstrott, tango . . . Päikesepaisteliste orgude serenaadid. Teisel korrusel põles hele tuli. Ka õue langes osake sellest valgusest, samuti trepile ja koguni meile tuppa. Zärifä oli niivõrd muutunud, et teda oli raske ära tunda: karusnahkne kasukas, eri värvivarjundeis villased kampsunid, kallid kleidid, kingad. Austajate parv tiirles tema ümber, temaga lipitseti. Kõndis ta kiirustamata, käratult. Kuid nagu ennegi võppus trepp tema sammude all. Arvatavasti harjumusest.
Sõjajärgse rahareformi aastal juveliir suri: arvatavasti ei pidanud süda vastu viimaste kuude ärevusele. Veel tema eluajal oli üks tema kauge sugulane palunud Zärifä kätt. Tütarlaps ei olnud nõustunud, kuid pärast võõrasisa surma andis Zärifä oma jaa-sõna nii kiiresti ja varmalt, et isegi ema imestas nii järsu muutuse üle. See oli laiaõlgne, tugeva kehaehitusega aasta neljakümne ringis mees. Tema tohutud poolsaapad olid minu omadest kolm korda suuremad. Kui ta trepist alla tuli, kartsin ma, et kunagi lööb ta meie akna sisse. Naabrid rääkisid, et see on «varakas mees». Keegi ei teadnud, kus ta töötab. Zärifä läks mehele ja sõitis mehe juurde. Käigud teisele korrusele lakkasid järsult. Trepp sai rahu. Serenaadid vaibusid.
Kuid vaikus ei kestnud kaua. Kolme aasta pärast tuli Zärifä tagasi. Ta läks mehest lahku. Kogu päev kanti teisele korrusele asju. Kui Zärifä oli mehe koju läinud, kaks kätt taskus, siis tagasi tuli ta sugugi mitte tühjade kätega. Uuesti ujus õu õhtuti heledas valguses, muusika tungis meie tuppa. Trepp näis otsekui ära tundvat Zärifä sammud, hakkas uuesti võppuma.
Hädakisa katkestas Sevda mõtted. See oli Gündüz, kes oli roninud üle mänguaia ja patsatanud parketile. Sevda jooksis tuppa ja võttis poja sülle.
«Aga kus on Aigün? Kus on isa? Aigün, tule kiiremini, Gündüz ootab sind! ... »
Poiss jättis kohe mitu järele. Suured pisarad jäid põskedele pidama.
Sevda läks lapsega kööki, keeras gaasi juurde, korjas veelt keemisvahu, heitis pilgu valgele ümmargusele kellale seinal: veerand neli. Kell neli lõpetab mees töö, pool viis on lasteaias, kell viis jõuab koju. Aga lõuna ei ole veel valmis. Kes on süüdi? Mälestused?
Lift avanes ja prantsatas kinni. Sevda tardus. Võpatas uksekella helinast. Zärifä! käis läbi pea.
. . . Zärifä astus sisse, suudles Sevdad, pani ukse juurde lauale kimbu roose, võttis Gündüzi sülle, andis talle šokolaadi. Sevda võttis pojalt tahvli ära.

«Ta on veel väike, Zärifä, ei maksa ... » ütles ta ja talle meenus: see oli sõja ajal, kui Zärifä kutsus ema eest salaja Sevda üles, võttis kummutisahtlist paksu tahvli ameerika šokolaadi, murdis pooleks ja kostitas Sevdad, teise poole sõi ise. Õhtul avastas Zärifä ema šokolaadi kaotsimineku, sai teada, milles on asi, tormas kurjustades Zärifä kallale, põrandariie käes. Sevda ei mäleta, millega skandaal lõppes. Arvatavasti sai Zärifä võõrasisa käest tublisti vatti. .·.

«Kuidas sa siia sattusid, Zärifä? Sa ju kuulu järgi sõitsid ära kaugele? Kunas saabusid?»

287

«Juba kuu aega olen siin. Ema saatis telegrammi. Ta on haige, Sevda. Ravimatu haigus . . . Mina aga ei teadnudki, et sul on kaks last. Missugune ilus nimi — Gündüz . . . Aga kus tütar on?»

«Lasteaias, varsti tuleb.»

«Küll oled sa õnnelik! Kodu, mees, lapsed . .·.»

«Aga sina?»

«Nähtavasti on õnn teistele määratud. Minust hoiab ta kangekaelselt eemale . . . Ma läksin mehest lahku* Sevda.»

Jälle?

«Kui ma ka emalt ei oleks telegrammi saanud, ikkagi oleksin tagasi tulnud. Seal on ju pärapõrgu. Mis sellest, et kahe- või kolmekordsed palgad. Mees teenis küllalt palju. See ei ole peamine.»

Sa ei tule ju tühjade kätega tagasi, Zärifä!

«Tead, Sevda, mina raha ei vaja.»

Tean! Võõrasisalt ja esimeselt mehelt jäi teile küllalt varandust!

«Aga mida ütleb sinu ema, Zärifä?»

«Mis tal öelda? Temal, vaesekesel, on elada üürikest aega ... Ja tema on süüdi, et mul nii läks!. Ütles, mine talle, sõida temaga koos ära, tulete tagasi, toote kaasa kohvritäied raha . . . Noh, ja siis? Mulle jätkub omastki rahast sajaks aastaks. Ka elukutse mul on, aga. .. õnne ei ole, Sevda, õnne.»

Sellest ajast, kui ma nägin teda meie pulmas, ei ole ta muutunud. Ainult veidi täidlasemaks läinud. Ilus! Paksud patsid kuhjatud krooniks — see läheb talle väga . . . Kuidas võib niisugusesse mitte armuda! Minagi oleksin armunud! Kuid mis parata: kedagi ei suuda ta õnnelikuks teha ja ka ise ei leia õnne. Huvitav, kus Süleiman praegu on? Ehk oleks ta temaga õnnelik olnud? . . .

«Sevda, sa ei kuula mind hoopiski!»

«Andesta, ma olen täna miskipärast hajameelne . . . Palun, lähme kööki, varsti tulevad minu omad koju, aga mul ei ole veel kõik valmis. Sa jutusta, mina kuulan ja teen oma toimetusi.»

«Instituudi lõpetasid?»

«Ära küsi, Zärifä! Ikka alles viiendal kursusel.» «Jah, õppimine on sul veninud.»

288

«Sel aastal lõpetan, maksku mis maksab. Seevastu on mees minust ette jõudnud — möödunud aastal kaitses väitekirja.»

«Tean. Eile nägin teda televiisoris.»

Säh sulle! Nägi ja tormas kohale!

«Mis sa mind nii vaatad? Või juba armukade? . . .» Naer kaikus vastu kogu korterist. Kui Zärifä nii naerab, tahaksin ma ta peale karjuda. Tuleb meelde Sülei-man . . .

«Ära karda, meest ma ei varasta!» Sevda jättis kartulikoorimise ja vaatas kurjalt Zäri-fäle otsa.

«Ma teen nalja, Sevda,» muutus Zärifä korrapealt tõsiseks, nukraks. «Kuidas sa aega veedad, kellega te kohtute, sõbrustate?»

«Ma olen väga kinni, Zärifä. Kirjutan diplomitööd. Iga päev käin laboratooriumis. Ema vaatab laste järele, hoolitseb majapidamise eest. . . Aga üldiselt kohtume me sageli mehe töökaaslastega . . .»

«Ah, Sevda, küll ma olen üksik! Ma tahaksin kohata head, puhast inimest. Ma armastaksin teda kogu hingest, oleksin tema pärast kõigeks valmis. Ma unistan suurest, sügavast, tõelisest armastusest. Ma olen noor, ilus, kuid üksik, mul ei ole kedagi lähedast, kellega mul oleks hea ja rahulik . . . Kuid sina ei mõista mind, Sevda!»

«Mida ma võiksin sinu heaks teha, Zärifä?» Kas tõesti hakkas mul Zärifäst kahju? Tundsin tahtmist teda aidata, rahustada.

«Ole hea, aita mind!»

«Aga kuidas?»

Zärifä tõmbas sügavalt hinge, justkui oleks tal õhust puudu tulnud, otsis mööda kööki käies mõttesse vajunult vajalikke sõnu.

«Ma ütlen, kuidas, ära ainult lükka mu palvet tagasi . . . Sinu mehega kõrvuti istus televisioonistuu-dios noor teadlane, kes kasutas tihti sõna «sünteetiline», tema nimi on Süleiman . . .»

Ah nii! Kas näed, millest ta unistas! Ühe tõukas eemale, oli vaene, teise tõmbas õnge ja tegi paljaks, nüüd unistab «suurest armastusest»? Vaata kui osav!

«Aga kuidas on sinu Süleimaniga? Mäletad sa teda?»

289

«Süleiman?» Zärifä kohmetus. «Mis siis?»

«Niisama, lihtsalt küsisin.»

Zärifä vaikis.

Ma ei olnud veel kordagi teda niisugusena näinud. Ja kuidas ta ometi ära tundis, et see noor teadlane oli puhas ja tark? Miks ei tundnud ta seda selles teises Süleimanis? Jah, see Süleiman on samuti puhas, hea, tark. Ja lisaks veel poissmees! Kuid mitte kunagL kuuled, mitte kunagi ei tutvusta ma teid!

«Millest sa jälle mõtled, Sevda?»

«Noor teadlane, kellest sa räägid, on naisemees. Tal on tore perekond.»

«Kahju! . . . Ma oleksin teda armastanud! ... » lausus Zärifä mõtlikult. Tema silmis peegeldus nii lootust kui pettumust. «Ega ma ei ütlegi, et ilmtingimata temaga. Olgu mõni teine. Aga ilmtingimata teie tuttavate hulgast!»

«Armastus tutvuse järgi?»

«Ära naera minu üle, Sevda. Ma tean, et teie tuttavad on erilised inimesed.»

«Tänan!»

«Ei, tõesti, ma tõsiselt. . . Tutvusta mvnd tubli inimesega teie ringkonnast.»

«Ja see on kõik?»

«Ma olen sulle elu lõpuni tänulik!»

Sevda võttis pannilt kaane, segas noaga särinal praadivaid kartuleid. Pruunistunud viilud tõusid peale. Mida Zärifäle öelda? Palve tagasi lükata? Ta kattis panni kaanega. Pani noa lauale. Vaikis. Vaikseks jäänud Gündüz istus Zärifä süles.

«Ära sa mehele minu palvest sõnagi kõssa!»

Kell helises: kord, teine, kolmas.

«Tulevad!»

Sevda jooksis ukse juurde. Laual lebasid Zärifä toodud roosid. Tsellofaani pakitud lilled olid longu vajunud. Sevda võttis roosid ja avas ukse.

«Oo, sa võtad mind lilledega vastu! See on väga hea. Ainult paistab, et pisut nagu . . . hm . . .» Färhad takerdus, märganud koridori lõpus Zärifäd, kellel oli Gündüz süles.

Sevda aitas tütrel riidest lahti võtta. Mees riputas mütsi varna.
290
«Tere!»
Gündüz, nähes õde, kippus Zärifä käte vahelt välja. Zärifä pani ta ettevaatlikult maha ja ulatas Färhadile käe.
Sevda oli mossis. Oskad naeratada nagu vaja, Zärifä. Üheski olukorras ei kaota pead!
Sevda kuulis mehe häält:
«Aga teie, Zärifä-hanõm, ei ole üldse muutunud. . .»
Kas ütles ta nõnda viisakusest või ütles seda, mida mõtles, kuid Sevdal hakkas ebamugav, justkui oleks külm rauatükk talle südamele vajutatud. Sevdale näis, et tema meest, selle sõpru, Süleimani riivas midagi halba, ebameeldivat. . .
Färhad läks, laps süles, tuppa.
Zärifä puudutas käega kergelt Sevda õlga:
«Ma lähen . . . Sinu mees on väsinud.» Ta ütles seda sosinal. Sevda mäletas sosinat umbtänavas. Peaks paluma teda jääda, kuid ei suuda. Sevda avas ukse.
«Aga mispärast on teie korrusel sihuke pimedus? Oh neid uusi maju!» Seda ütles Zärifä valjult ja lõbusalt.
Sevdale tuli meelde ere valgus, mis põles neil rõdul.
«Lamp on rikkis. Tarvis uus sisse keerata.»
. .. Järgmise päeva õhtul peatus korrusel lift. Korteris kostis uksekella helin.
Liftitädi kutsus Sevdad:
«Teile on telefon! ... »

Anar

Anar Rzajev, tuntud aserbaidžaani luuletaja Rässul Rza poeg, sündis 1938. a. Bakuus. 1955—1960 õppis Aserbaidžaani Riiklikus Ülikoolis filoloogiat. Esimesed jutustused ilmusid trükist Üliõpilasaastatel. 1962—1964 jätkas õpinguid kõrgematel stsenaristide kursustel Moskvas. Praegu on Anar Aserbaidžaani Raadio kunstiosakonna peatoimetaja.

AASTA VIIMANE ÖÖ

Nagu alati, võttis Hämidä seegi kord uut aastat vastu kodus. Aastaid oli tal tublisti üle viiekümne. Sellest ajast saadik, kui Aserbaidžaanis uut aastat tähistama hakati, oli ta ainult üks kord kolmekümne esimesel detsembril kodunt ära olnud. Sedagi palja juhuse tõttu. Hämidä oli oma mehe Gäzänfäriga tagasiteel Moskvast. Veidi enne Mahhatškalad peeti rong kinni. Tee oli lund täis tuisanud. Nii võtsidki Gäzänfär ja Hämidä neljakümne seitsmendat aastat koos teiste reisijatega vastu vagunis.
Viiekümne teisel aastal Gäzänfär suri.
292

Hämidäle jäi neli last. Oleks Sahib ka alles jäänud, kes kaheaastaselt suri, olnuks neid viis.
Kõige* vanem tütar oli Gülarä, edasi tulid Rüstäm, Dilarä ja lõpuks pesamuna Tofik.
Gülarä oli abielus. Ta mees Süleiman oli arst. Neil oli pooleaastane poeg, nimega Vagif.
Tofik oli neljateistkümne, Dilarä seitsmeteistkümne, Rüstäm kahekümne ühe ning Gülarä kahekümne viie aastane.
Peale Gülarä elasid kõik lapsed veel kodus Hämidä juures.
On kätte jõudnud vana-aasta õhtu. Kell on kolmveerand üheksa.
Hämidä keedab köögis pilaffi.

Tofik peab muudkui telefonikõnesid ja lippab iga natukese aja takka kööki ema juurde, et maha täristada järjekordset uudist.

«Ema, kas tead, Seiran tuleb ka!»

«Missugune Seiran, kullake?»

«Sa ei mäleta? Ta ju meeldis sulle, ütlesid veel, et ta käib maitsekalt riides.» «Ah jaa! Noh, tore!»

Tofik on erutatud. Esimest korda elus võtab ta uut aastat vastu «seltskonnas», oma sõprade, kaheksanda klassi õpilaste seltsis. Juba paar kuud tagasi oli omavahel kokku lepitud, et uut aastat võetakse vastu üheskoos.

«Tulge meile,» oli Tofik ettepaneku teinud. «Meil pole mitte kedagi kodus peale ema. Ja tema juba meid ei sega.»

«Aga vanemad õed-vennad?»

«Need pole kunagi vana-aasta õhtul kodus.»

Tofik avaldas emale suure saladuse: klassi tüdrukud küsivad ka oma vanematelt luba ja tulevad. Tofiku kadunud isa, naftameister, oli kõigile tuntud.

«Ema, Vassifi õde tuleb vist ka. Ta ei ole küll meie klassist, aga tahab tulla koos vennaga.»

«Mis siis ikka, pojake, las nad tulla pealegi.»

«Kas toitu jätkub?»

«Jätkub, jätkub, tulgu või viisteist võõrast veel, kõigile jätkub,» naerab Hämidä. Tofik peab järjekordselt läbirääkimisi. Vaevalt saab

toru hargile, kui ta võtab jälle uue kõne. Siis jälle uue. Seejärel helistatakse talle enesele. Jutt jookseb ...

Tofikule tundub, et sellise seltskonna kokkukogumine on võimatult keeruline, peaaegu lootusetu ettevõte. Uks kavatseb tulla hiljem, teine varem, kolmas elab kaugel, neljas ei tea Tofiku'maja, viiendal pole telefoni, mõni aga on hoopis ümber mõelnud. Kõige, tujukamad on muidugi tüdrukud.

«Ema, kuule, Firängiz ei taha tulla!»

«Mispärast?»

«Ta arvas, et oleme omapead, aga kui tuli välja, et minu vend ja õde jäävad koju, siis — tema häbeneb . . .»

«Mis siis teha, kullake?»

Tofik heidab tigedaid pilke Rüstämi ja Dilarä tubade poole.

«Ilmaski ei ole neid kodus. Ma ei saa aru, mis neile täna sisse on läinud. Kõik tahavad äkki uut aastat kodus vastu võtta,» kaebab ta.

Hämidä naeratab:

«Mis teha, kullake, ega me saa neid ju jõuga välja ajada.»

Tofik läheb pahaselt köögist minema ja klammerdub uuesti telefoni külge. Jälle arutatakse, lepitakse kokku . ..

Dilarä turtsub:

«Aitab telefoni otsas rippumisest. Võib-olla tahab keegi ka mulle helistada.»

Imelik, et Dilarä täna välja ei lähe. Esmakordselt nelja-viie aasta jooksul. Isegi Rüstäm istub kodus. Viimast korda võttis ta kodus uut aastat vastu siis, kui isa veel elas.

Jah, kui Gäzänfär elas, oli nende majas vana-aasta õhtul rõõmu kui palju! Alati hulganisti külalisi. Pärast Gäzänfäri surma perekonnas aastavahetusi enam ei tähistatud. Gülarä ja Rüstäm läksid tavaliselt sõprade poole, Hämidä heitis Dilarä ja Tofikuga vara magama.

Hiljem hakkas Dilarägi vana-aasta õhtul kodunt ära käima. Nüüd siis on kord Tofiku kätte jõudnud.
Praegu on kõik kodus peale Gülarä. Ja Gäzänfäri ei
294
ole. Tema suri seitse aastat tagasi . . . Kui Gülarä oleks koju jäänud, oleks kogu pere koos. Aga seda ei juhtu kunagi. Alati puudub keegi.
Seinakell lööb üheksa. Tofik ilmub pärast viimaseid «läbirääkimisi» kööki. Ta on kuidagi segaduses.
«Mis nüüd, Tofik, ikka ei saa külalisi kokku?»
«Ei, aga . . .»
Tofikul on ilmselt midagi öelda. «Mis siis on?»
Kui raske see ka ei oleks, tuleb Tofikult lõpuks katkendlikult ja kogeldes:
«Tead, ema . . . Rauf ütleb, et tulgu me neile. Et isaema on hommikuni ära ja me oleksime üksinda. Täiesti üksinda ... »
Hirmus raske on seda öelda.
Hämidä silitab poja juukseid.
«Pole midagi, poeg, kui te nii tahate, minge pealegi Raufi juurde, mis siis ikka.»
Tofiku silmad löövad särama. Ta tunneb, et ema ei solvunud.
«Aga kas seal söögipoolist on?»
«Küll midagi ikka leidub,» heidab Tofik rõõmsalt, «konserve või muud sihukest kraami. . .»
«Aru peas! Mis konserve? Ma panen teile natuke pilaffi kaasa.»
«Ei, ei, ema, milleks meile pilaffi. Kuidas ma sinna lähen, kastrul kaenlas, mind naerdakse välja.»
Hämidä naeratab:
«Hea küll, mine!»
Tõepoolest, milleks neile pilaff? Nad söövad konserve ja tunnevad end vabade ja õnnelikena. Siin oleksid nad küll pilaffi söönud, aga poleks end vabalt tundnud. Oleksid mõnda aega lõbusust teeselnud ja siis laiali pudenenud.
Veidi hiljem suudleb Tofik tormakalt ema ja läheb.
Rüstäm magab. Igatahes on ta silmad kinni. Oma tuppa minnes oli ta emale öelnud: «Heidan puhkama, ärge mind äratage.» Hämidä teab selle vana-aasta-õhtuse uneisu põhjust vägagi hästi. Nädal tagasi läks Rüstäm oma pruudiga tülli ja nüüd ei helista kumbki teineteisele. Põhimõtteliselt. Dilarä ei leia enesele ajaviidet, käib aina ühest toast teise, sirvib vanu ajakirju,
295
vaatab televiisorit. Ta on erutatud. Aeg-ajalt seisatab ta telefoni juures. Kuid telefon vaikib.
Hämidä askeldab endist viisi köögis. Äkki heliseb uksekell. Hämidä avab. Lävel seisavad Gülarä ja Sülei-man, Vagif süles.
«Astuge sisse, tere tulemast!»
«Tere.»
«Tulge edasi, ma kohe ...»
Mantlid võetakse maha ja astutakse tuppa. Hämidä kahetseb mõttes: oleksid nad ometi kümme minutit varem tulnud, siis oleks võinud unistada sellest, et täna õhtul on kogu pere koos. Oleks vast tore olnud! Kuigi Tofik oleks hiljem teiste juurde läinud, oleks Hämidäl ikkagi suur rõõm olnud. Kahju, et nad tulid pärast Tofikut.
Hämidä peseb käed ja kiirustab tuppa külaliste juurde.
«Tulime sulle uue aasta puhul õnne soovima,» võtab teda vastu Gülarä. _ «Aitüma.» Kell lööb pool kümme.

Uuesti uksekell. Tulija on Dilarä kooliõde Leila. Ta hingeldab.
«Tead, Dilarä ... »
«Oi tütreke, tõmba hinge,» rahustab teda Hämidä. «Juhtus midagi või?»
«Tulin jooksuga. Direktor ütles, et silmapilk otsige Dilarä üles ja tooge siia. Et mis kontsert see ilma temata on.»
Dilarä silmis vilksatab hetkeks rõõm. Kuid tema ilme on jahe.
«Tänan väga! Nüüd korraga on neil Dilaräd tarvis! Kui nii, siis oleks võinud mind varem programmi võtta. Muidugi, nüüd vedas keegi alt, ja ole lahke!»
«Ei, ausõna,» veenab Leila sõbratari. «Direktoril ei tulnud pähegi, et sind pole kavas, ja kui ta teada sai, vihastas hullupööra.»
Hämidä taipab, miks Dilarä oli koju jäänud.
«Tõused üles ja lähed silmapilk!» käsutab ta karmilt. «Pole sul siin aega tujudeks. Kui kutsutakse, tuleb minna.»
Ta teab, et Dilarä läheb niigi.
296
Tõepoolest, veidi aja pärast jätavad Leila ja Dilarä hüvasti ning lähevad.
Hämidä vabandab ja kaob kööki. Gülarä järgneb talle:
«Ema, tead, meid kutsus külla Süleimani sõber. Las Vagif jääb sinu juurde, oled nõus?»
«Muidugi, las jääb.»
«Ma panen ta ise praegu magama. Siis jääb ta kohe nii kõvasti, et ei ärka enne hommikut. Heida siiski vahetevahel pilk peale, et ta end paljaks ei ajaks.»
«Ole rahulik. Miks sa teda praegu magama sunnid? Võtame veel koos uut aastat vastu, küll ma siis panen.»
«Mis see uus aasta loeb. Tal on uneaeg, las magab.» «Hea küll, mis siis ikka!»
Gülarä läheb tagasi tuppa. Tema ja Süleimani ühised jõupingutused kannavad vilja, Vagif jääb magama.
«Hästi, ema, me siis läheme. Nad ju ootavad, pole hea neid oodata lasta. Las ma suudlen sind. Palju õnne siis uuel aastal.»
«Teile ka, teile ka.»
«Olge õnnelik, Hämidä-hanõm!» jätab hüvasti Sülei-man.
«Aitäh, lapsed, olge terveks, suur aitäh. Teile mõlemale palju õnne! Elage ikka üksmeeles!» «Head aega!»
«Head nägemist, head nägemist.»
Uks plõksatab kinni. Hämidä läheb tagasi kööki ja vaaritab edasi viieteistkümnele inimesele arvestatud pilafiportsjonit, korrates endamisi: «Head nägemist, head nägemist, aitäh, tere tulemast.» Siis meenub talle korraga Rüstäm. Hämidä läheb poja tuppa ja hakkab teda raputama.
«Rüstäm, kas kuuled, Rüstäm!»
«Jah?»
«Tõuse üles, ei või nii palju põõnata, magad muidu aasta läbi!»
«Ema, Allahi nimel, lase mind olla!»
«Kellega ma räägin? Tahan sulle midagi öelda, tõuse otsekohe!»
«Mis on? Las ma magan!»
«Maast lahti, ütlen ma. Mul on sind vaja. Tule siia.»
297
«Noh, mis on?»
«Ma ju räägin, et asja pärast. Tule ja aita mind.» Rüstäm ajab end vastumeelselt üles. Hämidä võtab tal käisest kinni ja veab esikusse telefoni juurde. «Võta toru ja helista!»
«Kuhu?»
«Tead küll, kuhu.»

«Ei helista.» .
«Aga mina ütlen, et helistad. Ükski laps, ka sina mitte, pole mulle veel kunagi vastu hakanud. Ja kui sina sel vana-aasta õhtul mu sõna ei kuula, ei lepi ma sinuga terve elu jooksul ära.»
«Ema, taeva pärast, ei, aga . . .»
«Helista. Ja kõik!»
«Aga ... »
«Kui sa ei taha mind täna õhtul pahandada . . .» Rüstäm kõhkleb.
«Noh?»
«Mul on tõsi taga. Haavad mind südamepõhjani .. .»
Rüstäm võtab toru ja vaatab emale otsa:
«Ainult sinu pärast... »
Sooh! Helistab.
Hämidä läheb väikese Vagifi juurde Ta kuuleb pööratava telefoniketta korinat. Väike Vagif magab magusasti. Hämidä istub tema juurde. On kuulda Rüstämi häält:
«Jah . . . Tere . . .» Vaikus, jäine vaikus. «Ei!»
Tüdruk ütles vist midagi pahasti, mõtleb Hämidä.
«Mina samuti. Võid sajaprotsendiliselt kindel olla,» teatab Rüstäm külmalt. «Väga kahju .. .».
Miks nad küll räägivad nii kuivalt, külma viisakuse ja kibeda irooniaga? Nad ju armastavad teineteist.
Äkki läheb Rüstäm üle sosinale. Hämidä ei kuule midagi, teab vaid, et Rüstäm muudkui räägib ja räägib. Tema hääles pole enam ei jahedust ega irooniat.
Kui poeg hakkab valjusti kõnelema, on see jälle endine Rüstäm, südamlik ja tähelepanelik.
«Jah. Mis ma ütlesin . . .» kuuleb Hämidä.
Rüstäm pahvatab naerma
Vaikus. See aga on soe, südamlik vaikus.
298
«Ohoh!»
Rüstäm haigutab. Selles haigutamises on nii palju rahu.
«Aga mis ma teil teen?»
Ilmselt kutsub tüdruk Rüstämi külla.
«Ei, tead, ütlesin emale, et jään koju.»
Hämidä tahab pojale öelda, et sellest pole midagi, mingu peale, ei tõuse aga millegipärast.
«Jumalaeest ei tea. Kes teile tulevad?»
Hämidä ei tõuse, selleks pole enam vajadust. Rüstäm läheb niikuinii.
«Ei, pole nagu tahtmist. Teine asi, kui oleksite isekeskis ... »
Äkki ei lähegi?
«Taeva päralt, see pole tuju. Aga tead, nad ei meeldi mulle.»
Ei lähe.
«Palju õnne sulle uuel aastal, olgu sul . . .»
Ei lähe. Kindlasti ei lähe.
Vaikus. Pikk vaikus.
«Tahad sa väga, et ma tuleksin?»
Näib, et läheb.
«Ei, homme hommikul näeme . . .» Ei lähe.
«Hea küll, hea küll, ära hakka jälle otsast peale. Vaatan, võib-olla tulen.» Läheb.
«Hästi, siis ainult pooleks tunniks.» Kindlasti läheb.

«Kuidas? Mis kell on? Kakskümmend minutit kaheteistkümnel? Hästi, tulen!»
Rüstäm paneb toru hargile ja tuleb ema juurde. «Tead, ema ... »
Rüstämi ja Tofiku vahet on seitse aastat. Kuid mõlemad kohmetuvad ühtemoodi, nii nagu Gäzänfär. Sel hakkas ka väike sõrm värisema, kui ta oli erutatud.
«Mine, kullake, mine. Vii minu poolt palju-palju terviseid.»
Mantel seljas, tuleb Rüstäm uuesti ema juurde. «Kuhu siis meie mudilased on kadunud?»
«Dilarä läks kooli, laulab kontserdil. Tofik on sõpradega koos.»
299

«Vaata aga vaata! Allah, sa näed. . . Kus on end täis puhunud see konnapoeg!»
«Mis seal's ikka! Tofik on juba suur poiss.» «Nii et sa jääd täiesti üksi!» «Ei, misjaoks? Näe, Vagif on ju meil.» Rüstäm naeratab:
«Tore kavaler sul, pole midagi öelda.» Lisab siis tõsiselt: «Ei, see ei lähe. Oleksin ma teadnud ...» «Mida?»
«Et ša üksinda jääd ...»
«Kullake, kuidas ma siis üksi olen? Näe, istun ja puhun juttu selle tüdrukuga siin.»
Rüstäm on imestunud: «Missuguse tüdrukuga?» Hämidä seletab ikka sama tõsiselt: «Selle tüdrukuga, kes on televiisoris.» Rüstäm naerab.
«Pealegi sa ju tead, Rüstäm, et lähen õhtul vara magama. Istun pisut ja heidan siis pikali. Kui tulete, koputage kõvasti, muidu ma ei kuule.»
«Jah, ema, ma tean, et sa ei istu naljalt üleval isegi vana-aasta õhtul.»
Muidugi, Rüstäm oli siis veel laps. Ta ei mäleta, et kui isa veel elas, olid nende kodus niisugused uus-aastaolengud, mis kestsid hommikuni välja.
Rüstäm jätab emaga jumalaga ja läheb.
Kummaline. Laud on kaetud kaheteistkümnele inimesele. Kui keegi Tofiku sõpradest praegu sisse astuks, oleks ta väga imestunud. Keset lauda on suur vaagen. Kuid kõige hämmastavam on see, et Hämidä tõstab suurele vaagnale kümne-viieteistkümne inimese jao pilaffi. Hakkab siis taldrikuid seades endamisi rääkima:
«Teie istuge sinna. Rähim ja Näzifä las võtavad iieed kohad seal. Aga sinu koht, meister, on siin . . . Teimur, tule istu siia naise kõrvale. Võtke veidike koomale, lapsed. Sultan, sina istud siia. Sina oled ju peo vanem.»
Hämidä naerab hääletut naeru:
«Mis sa ütled, ära olen heldinud.» Ta läheb välis-trepile. Tänav on tühi.
«Kas tõesti pole praegu kedagi väljas?»
Vaevalt on Hämidä jõudnud seda mõelda, kui ta silmab kaht möödujat. Need on parasjagu poest välja
300
astunud, kaenlas suur hulk pudeleid kangema kraamiga. Külma pärast õlgu väristades ruttavad nad lobisedes *ja naerdes kuhugi kodukolde äärde. Hämidä tuleb tuppa tagasi ja lülitab televiisori sisse. Diktor seletab midagi.
«Misjaoks see vaene tüdruk siin on?» küsib Hämidä endamisi. «See nähtavasti ei võtagi uut aastat vastu.»
Hämidä nihutab tooli televiisorile lähemale ja alustab diktorineiuga juttu:
«Noh . . . tütreke, sina oled siin? Kõik võtavad kodus uut aastat vastu, aga sina . . .»
Tüdruk võtab Hämidält sõnajärje:
«Üheks tõsisemaks saavutuseks kultuuritöö alal oli möödunud aastal noore andeka helilooja Jussifovi uue balleti lavastus.»
Hämidä arutleb: «Noor helilooja Jussifov! See noor helilooja lõbutseb praegu kindlasti kusagil omataoliste sõprade ringis ega vaata televiisori poolegi. Sel tunnil vaevalt keegi televiisorit vaatab.»

Hämidä pöördub uuesti tüdruku poole:
«Mine ka sina, tütreke, koju. Homme räägid saavutustest kultuuritöös. Midagi ei juhtu. Ega saavutused eest ära jookse.»
«Palju väljapaistvaid teoseid on loodud ka maalikunsti alal.»
«Praegu on kell kahekümne pärast kaksteist. Võta takso, siis jõuad veel. Mine sõprade juurde. Sind ju oodatakse. Oled noor ja ilus. Sul on kindlasti peigmees. Sinuta on tal igav ja ta tahab veeta selle öö sinuga koos. Kas pole nii, tütreke . . .?»
«Fazilovi maal karjustest on väga omapärane ja tõetruu.»
«Mis sellest, tütreke. Olgu pealegi tõetruu, sina mine, kuuled, peigmees armastab ju . . . Oled hea tüdruk. Ma tean, et sa südames kiirustaksid praegu minema. Olgugi et terve Bakuu sind vaatab, tahaksid sa praegu ainult temaga olla, eks ole?»
«Uute filmide hulgas . . .»
«Jah, nii see on, tütreke. Töö. Ei või nii lihtsalt kõike sinnapaika jätta ja ära minna. Aga kahju niisugusel õhtul... »
301
Äkki tuleb Hämidäle pähe, et diktorineiu ja ta sõbrad on kindlasti otsustanud uut aastat vastu võtta tund aega hiljem, Moskva aja järgi. Hämidä kujutab ette, kuidas tüdruku kallim võtab takso ja sõidab ülalinna televisioonistuudiosse. Niipea kui saade lõpeb, võtab ta oma armastatu kaasa ja viib otsejoones seltskonda. Tüdruk ei jõua isegi teisi riideid selga panna. Uut aastat võtab ta vastu sellessamas kleidis peigmehe ja . sõprade rõõmsas ringis. Aga Hämidä ei näe teda enam. Ta ei tea ega saagi teada, kuidas seal edasi lõbutsetakse . . .
Hämidä ei mõtle enam tüdrukule. Talle tuleb meelda raadio diktor. Ent praegu pole raadios ühtki hinge, kõik lastakse helilindilt. Hämidä ei tea seda.
Ta vajub uuesti mõttesse: kes veel ei ole kodus uusaastaööl? Teadetebüroo töötajad. Hämidä läheb telefoni juurde ja valib 09. Hulk aega ei saa ta ühendust. 09 on kinni. Hämidä valib uuesti.
«Siin teadetebüroo.»
«Tere, tütreke!»
« Küsige!»
«Ma ütlesin: tere, tütreke!» Hääl vastab üllatunult:
«Tere.» - · ? ·
«Palju õnne uuel aastal!» Hääl on veel enam imestunud: «Aitäh! Kes räägib?»
«Lihtsalt niisama keegi, ega te ei tunne. Tahtsin teilt küsida, kuidas te elate täna õhtul ... »
«Kes räägib?» nõuab hääl kannatamatult.
«Lihtsalt keegi, te ei tunne . . .»
«Ärge hoidke liini kinni,» lausub hääl ärritatult ja jätkab: «Uus aasta pole veel alanudki, teie aga otete jõudnud end juba vinti võtta!»
Klõpsatus.
Hämidä puhkeb naerma ja paneb toru hargile. Tele-viisorineiu on kadunud. Saated on läbi. Hämidä on pisut kurb, et tütarlaps televiisorist on kadunud. Nüüd on ta toas täiesti üksinda.
Telefonihelin.
Rüstämi hääl:
«Ema?»
302
«Jah.»
«Head uut aastat!»
«Sulle samuti, kallis!»
«Kellega sa rääkisid? Helistan juba hulk aega, telefon kogu aeg kinni.»

Miks peaks Hämidä pojale seletama, kellega ja miks ta rääkis!
Siis helistas Tofik. Õnnitles. Seejäres soovis Gülarä head uut aastat ja küsis, kas Vagif magab või ei.
Kindlasti ei olnud Dilaräl võimalik helistada, muidu oleks ta seda teinud.
Hämidä keeras raadio lahti, sealt tuli muusikat. See muusika ei meeldinud Hämidäle ja ta keeras raadio uuesti kinni. Talle meeldivad Bülbüli laulud. Neil endilgi oli mitu magnetofonilinti Bülbüli lauludega.
Hämidä läks magnetofoni juurde.
«Miks küll jäävad inimestele elu lõpul ainult aparaadid?» vilksas peast läbi nukker mõte, aga ta tõrjus selle kohe jälle eemale.
«Ei, mul pole õigus. Mulle pole jäänud ainult aparaadid. Mul on lapsed nagu lilleõied. Ja kõik nad armastavad mind.»
Äkki tuli Hämidäle kummaline idee. Kuidas ta ka ei püüdnud sellest lahti saada, see ei õnnestunud. Nii väga tahtis ta oma äkkideed teoks teha, kartis aga, sest oli üksi kodus. Ent soov jäi sooviks. Ta tahtis Gäzänfäriga rääkida, õigemini küll tahtis teda kuulata. Tahtis kuulata Gäzänfäri häält.
Gäzänfär oli kõnelnud kord magnetofonilindid. Pärast tema surma ei olnud majas keegi söandanud seda häält kuulata.
Kes teab kust tulnud idee nõudis vastupandamatu jõuga oma osa.
Lõpuks andis Hämidä soovile järele. Ta avas pisikese karbi, võttis lindi, pani selle magnetofonile peale ja asus kuulama.
Enne Gäzänfäri kuulis ta üldises suminas laste ja omaenese häält ning naeru. Hetk vaikust ja siis kõlas Gäzänfäri madal hääl:
«Kuule, Hämidä . . .»
Hämidäl jäi hing kinni. Nagu kõneleks Gäzänfär temaga teisest ilmast.
303
«Ma ei ole poeet ega filosoof. Olen lihtne tööline. Tõsi, mu nime tuntakse ja vähemalt pool tosinat meest peab minust lugu. Aga ma kordan: olen täiesti tavaline inimene ja ei kavatse hakata targutama ega filosofeerima. Ei. Aga elukogemusi mul on. Olen näinud, kuidas seda nüüd võtta, elu päri- ja pahupoolt ning tahan öelda sulle paar sõna. Noh, näed, kui tarkade lausetega ma juba räägin! Tuleb päev, kui mind enam ei ole ... »
Hämidä hääl täis etteheidet:
«Küllalt, ära hakka jälle, Allahi nimel, sinuta ärgu olgu meil ainsatki päeva.»
Tol ajal tulid need sõnad loomulikult ja nagu iseenesest.
Oli kuulda Gäzänfäri naeru:
«Hea küll, naisuke, nelja-viiekümne aasta pärast siis. . . Kuula! Ühel päeval mind enam ei ole. Sinu hoida jääb kord suur aare — meie lapsed. Kui surm ei sega, kasvatan ma nad ise üles. Kui aga . . . siis teed seda sina. Ma ei ütle, et neil kõigil peaks olema kõrgem haridus ja et nad peaksid saama arstideks või insenerideks. Peaasi, et nad oleksid inimesed, head inimesed.
Siis veel, Hämidä, tuleb päev, mil nad kõik on suured ja tugevad ja lendavad nagu linnud kodusest pesast välja. Ära siis nimeta neid südametuteks, eks? Tea, et kuhu nad ka ei läheks, millisesse keskkonda nad ka ei satuks, viivad nad enesega kaasa midagi nii sinult kui ka minult. Täpselt samuti, nagu meie kumbki tõime kohtudes midagi kaasa oma vanematelt. Ütled muidugi, et Gäzänfär filosofeerib jälle. Aga vaata, vannun Allahi nimel, et ma mõtlen just nimelt nii. Kõik inimesed annavad põlv-põlvelt üksteisele midagi edasi. See, mida üks on alustanud, aga ei ole saanud lõpetada, ei lähe kaotsi ega hukku, vaid jääb järgmisele põlvele. Järeltulijad viivad selle lõpuni. Miski ei kao ega sure. Nii hea kui halb antakse edasi ühelt sugupõlvelt teisele. Mulle näib, Hämidä, et meie kahekesi oleme elanud hästi, oleme oma leiba teeninud omaenese kätetööga. Las

meie lapsed võtavad oma uude ellu kaasa kõik selle, mis meie elus oli head. Niisugune on elu .. . Noh, hea küll, aitab. Lint on ka päris lõpukorral.»
304
Siis lindistus lõppes. Ka Gäzänfär oli lõpetanud. Tõsi, võis ju veel kord algusest peale kuulata. Ent kui palju sa ka Ai kuulaks, Gäzänfär ei ütle ühtki sõna rohkem.
See aga ei kurvastanud Hämidäd. Vastupidi — ta nukrus hajus ja südamesse asus piiritu rahu. Nagu oleks keegi avanud ta elu mõtte.
Hämidä ei hakanud lauda koristama. Las olla. Lapsed tulevad ka varsti.
Ta heitis väikese Vagifi kõrvale, silitas poisi pigi-karva juukseid ning suudles teda laubale. Siis suikus ta magusasse, rahulikku unne.

JUSSIF SÄMÄDOGLU

Jussil Sämädoglu Väkilov, kuulsa aserbaidžaani luuletaja Sämäd Vu.'-guni poeg, sündis 1935. a. Bakuu linnas. Pärast keskkooli lõpetamist 1953. a. astus Moskva M. Gorki nimelisse Kirjanduse Instituuti, mille lõpetas 1957. a. Esimesed kirjanduslikud katsetused nägid trükimusta 1953. a. Praegu töötab J. Sämädoglu stsenaristina kinostuudios «Aser-baidžanfilm».

GALAKTIKA

Plaksutage käsi, sõbrad,
komöödia on lõppenud.
(Ludwig van Beethoveni surmaeelsed sõnad)

Tol õhtul, esmakordselt pärast Krimmist tagasinõudmist, läksin ma kodunt välja.
Läbipaistva harva udu kerges kangastuses mahenesid linna piirjooned: gigantsed hooned näisid õhulistena,
306

kaalututena. Kuid vähe aja pärast perspektiiv muutus ning vahemaa lähedase ja kauge vahel suurenes. Sfin-seal linnaservas süttisid tuled. Nad vilkusid haledalt loojangule kalduva päikese viimaste kiirte vihus ja linn oli ühtaegu nii pimeduse kui valguse rüpes. Bakuu tundus olevat otsekui mõttesse vajunud.
Südames oli arusaamatu nukrus, igatsus.
Kui tund aega tagasi poleks helistanud Sudabä-hanõm ja teatanud, et Kärim on haigestunud, ei oleks ma arvatavasti kuhugi läinud.
Jah, viimastel kuudel on Kärim tihti haige. Tal, vaesel mehel, on süda lihtsalt läbi. Ei aita arstid ega mikstuurid.
On möödunud kõigest kaks kuud päevast, kui ma rääkisin Kärimi raviva professoriga. Siis vastas professor mu küsimusele kuidagi väga imelikult: «Vanadus ... » Arstid võtavad oma jõuetust tundes alati appi selle päästva sõna.
Kui nad nii räägivad, siis tähendab, et liisk on juba langenud. Oodake, valmistuge, ja ühel ilusal päeval . . . Mõistagi! Kui keegi peab lahkuma, maailmaga jumalaga jätma — ei sõltu see meist, lihtsurelikest.
. . .Mulle avas Sudabä-hanõm.
«Astuge sisse, astuge sisse,» ütles ta. «Kärim ei kurjusta naljapärast. Ootab, ega jõua teid ära oodata.»

Ma võtsin seljast vihmamantli ja riputasin selle varna — sarvede otsa, mis Sudabä-hanõm oli möödunud aastal Marokost kaasa toonud. Sudabä-hanõrm kergest tõukest avanes kabinetiuks.
Kärim lamas diivanil. Hääli kuuldes avas ta kohe silmad. Nägi mind ja heitis samal hetkel pilgu oma kellale, siis ajas end naeratades küünarnukkidele ja näis tõusta tahtvat. Kuid Sudabä-hanõmi etteheitva pilgu peale laskis pea tagasi padjale.
«Kas tohib end nii kaua oodata lasta? Jumalaeest, professor, sul ei ole südametunnistuse raasugi järel.»
«Vabanda, Kärim, asjatoimetused pidasid mind kinni.»
«Hea küll, hea küll, tule istu. Ära karda, rohkem ma sinuga ei tõrele.» Ma nihutasin tooli lähemale ja istusin Kärimi juurde.
307
«Noh, kuidas on teega, vanapapi?» küsis ta.
«Joon klaasikese, muidugi mõista keedisega.»
«Eh, tean sind! Palud ühe klaasi, jood aga kümme.» Kärim vaatas naise otsa. «Sudabä, keeda meile teed ja paku tuhkpuumarja keedist.»
Sudabä-hanõm korjas madalalt ümmarguselt lauakeselt raamatud kokku, pani need aknalauale, nihutas siis laua peegeljat käuksuvat parketti mööda minu juurde ja läks toast välja.
Me mõlemad vaikisime.
Kärimi juures viibides tundsin ma end esialgu alati halvasti. Selles korteris valitsevad luksus ja kord pimestasid mind. Mulle näis, nagu oleksin ma sattunud kodu asemel teatrisse. Ja nagu oleksin ma tinglikkust rikkudes ilmunud inimeste hulka kantud üli-konnas ning veel hiljakski jäänud, ja nagu näitaksid kõik minu peale näpuga, mõistaksid mind hukka, sosistaksid: «No On alles mühakas! Lausa võimatu!»
Nähtavasti tajus ka Kärim mu piinlikkustunnet. Märgates, et ma olen norus ja halvas tujus, katkestas ta tavaliselt vaikuse, hakates kõnelema tühjast-tähjast — kõige sagedamini oma kanaarilindudest. Need vaevlesid puurides suure punaka raadio kõrval kirjutuslaua kõrgusel. Korduvalt oli Kärim naljatamisi rääkinud, et tarvitseb tal vaid haigeks jääda, kui ka kanaarilindudel läheb tuju halvaks ja nad on kogu päeva vakka.
Tõepoolest, praegugi istusid mõlemad kanaarilinnud liikumatult, suled kohevil, oma õrrel; otse laest alla rippuva rohelise abažuuriga lambi valguses näisid nad sinisesse tülli mähituna. Neid ei saanud vaadata ilma ängistava nukruseta. Ma ei suutnud leppida, et Kärim hoiab linde vangis. Milleks seda? Mispärast need abitud, keeletud olevused peavad ajapikku hääbuma kitsa puuri nelja seina vahel, kui kõrval on ometi otsatu valgusemeri, tohutu avarus? . . . Kuid sellest ei olnud ma Kärimile seniajani veel sõnagi lausunud.
Sudabä-hanõm tõi teed, pani lauale kristallklaasid ja hõbelusikad. Keskele asetas aluse tuhkpuumarja keedisega.
Sudabä-hanõm oli meister teed keetma. Küllap pidas paika Kärimi väide, et juba üksnes tee aroomist hakkas tal pea ringi käima.
308
Ma jõin mõned lonksud ja südamel hakkas nagu kergem, ma tundsin mingit imelist jõu juurdevoolu. Minuf endal ei jätkunud kunagi kannatust teega jännata, kuid Kärimi juures oli tee selline, nagu peab.
Peagi panin ma tühja klaasi alustassile ja hüüatasin tahtmatult:
«Suurepärane!»
Sudabä-hanõm täitis mu klaasi uuesti. Kärim tähendas:
«Juba teine!»

«Rehkenda aga rehkenda,» kostsin ma vastu. «Kui palju sa ka kokku ei loeks, ikkagi joon.»

«Joo, professor,» pahvatas Kärim laginal naerma. «Sul ei ole ju iga päev juhust sellist teed juua.»

Nendes sõnades oli palju tõtt.

See-eest ei olnud Kärim eluski joonud suutäit raua järele lõhnavat, mürgina kibedat ja alatiselt külma teed — isegi termoses jahtus see mõne tunni jooksul: ma töötasin ju observatooriumis, kolme tuhande kaheksasaja meetri kõrgusel merepinnast; seal oli alati külm nagu koopas.

Sudabä-hanõm istus veidi aega koos meiega.

«Ma lähen ära,» ütles ta siis. «Kui on midagi vaja, kutsuge.»

Kärim pani teeklaasi lauale, ilma et oleks seda tühjaks joonud. Kui ta klaasi lahti laskis, märkasin ma, et tema pikad veretud sõrmed värisevad. Ta tõmbas need kõverasse ja surus rusika vastu rinda. Alles tüki aja pärast peatus ta ekslev vaade minu näol.

«Arva ära, professor, mis mulle täna meenus?»

«Ei, ei tea.»

«Mäletad, kolmkümmend aastat tagasi oli meil sinuga üks veider kõnelus.»

«Kolmkümmend aastat?!» küsisin ma uuesti ja hakkasin naerma. (Sõnad «kolmkümmend aastat» kõlasid Kärimi suus nõnda, nagu oleks ta öelnud «eile».) «Millest me siis rääkisime?»

«Tähtedest.. . Sina rääkisid, et on olemas niisuguseid tähti, mis mateeria liikumise seadusi rikkudes võivad igal ajal ühest galaktikast teise rännata, õigus? On see nii?»

«Võib öelda, et on ... »

«Nii või mitte nii, sellel ei ole olulist tähtsust. Kosmos — see on sinu kutsumus. Mulle aga on see maailm väga võõras. Ütle parem, mäletad sa meie kõnelust või ei?»

Ei ole niisama kerge meenutada kõnelust, mis toimus kolmkümmend aastat tagasi. Ma mäletan, et kolmkümmend aastat tagasi käisime me mõlemad, vintpüssid üle õla, ja ajasime päevade viisi mägedes ja metsades, bandiite taga. Tõsi, ka tookord tundsin ma kosmose vastu huvi. Ükskord pidasin sel teemal komsomolikoos-olekul isegi loengu. Noori oli tulnud kogu rajoonist. Tookord nimetas Kärim mind esimest korda naljatamisi professoriks ja seniajani peab ta sellest pruugist kinni.

Kärim küsis kannatamatult:

«Noh, kuidas on, professor, kas tuli lõpuks meelde?»

«Tõtt öelda ei suuda ma seda kuidagi meenutada.»

«Aga kui ma sulle tihtipeale räägin, et sul on vilets mälu, siis sa mind ei usu. Kuule, mispärast mina mäletan, sina aga mitte? Noh, mis sa vaikid?»

«Jumalaeest, ma ei tea, mispärast. . . Ükskord ma vist pidasin kommunistlikele noortele midagi loengu-taolist. Kas sa mõtled seda?»

«Ei . . . Kuid ma mäletan ka loengut. Ma ei ole midagi unustanud. Sa ütlesid tookord: «Seltsimehed, saabub päev, mil me pärast maailmarevolutsiooni ülemaailmset ajaloolist võitu kehtestame nõukogude võimu nii Marsil kui ka Veenusel. Elagu proletaarne revolutsioon!» Ja küll sulle siis alles plaksutati. Sellest oleks võinud kurdiks jääda. Kuid mina ei pidanud vastu, naersin sinu üle . .. Kuidas siis nii? Sinult endalt olin ma korduvalt kuulnud, et Marsil ja Veenusel ei*ole elu. Sellele vaatamata kutsusid sa rahvast kehtestama nõukogude võimu nii-öelda seitsmendas taevas. Oh sind, professorit küll!»

Tõtt öelda pani see meenutus mind hämmelduma ja ma küsisin:

«Kas ma tõesti, Kärim, rääkisin nõnda?»

«Täpselt nõnda, ausõna!»

Nüüdki ei suutnud Kärim naeru pidada. Sain hämmeldusest jagu ja hakkasin samuti naerma.
310
«Kuid ikkagi, Kärim,» ütlesin ma siis, «mida me ka poleks rääkinud, need olid suurepärased päevad.»
Kärim kibrutas kulme, aga naeratus mängles ikka veel ta huultel. Kuid äkki sigines ta silmadesse peaaegu valuliselt kurb ilme — see vilksatas ja kustus samas nagu äkiline välgusähvatus.
«Sul on õigus, professor, absoluutselt õigus . . .» ütles ta. Mulle tundus, nagu oleks ta koguni õhanud. «Need olid suurepärased päevad. Mõnikord ma mõtlen: mälestuseta nendest päevadest ei suudaks ma elada.»
«Aga kes suudab?» mõtlesin ma. «Karmid, verised päevad . . . Päevad, mil me kannatasime nälga, unistasime soojast voodist. . . ööd, mis me saatsime mööda sadulas . .. Talveõhtud, mil me kõik, vanad ja noored, laulsime kitsukeses toas laule armastusest, kaugetest paikadest, ui j aist ratsaväelastest; naljatasime, naersime, kirjutasime kriidiga üleskutseid lihtsale sitsile, mis oli lagedale toodud vanaemade ja emade kirstudest. Pikad kurnavad päevad, mil me tuhnisime mägedes, berdankad õlal, matsime musta mulla alla sõpru ja pidasime nende värsketel kalmuküngastel leegitsevaid kõnesid. Ja need tunnid ja minutid, mil me kõrvalise pilgu eest peidus kuskil omaette nurgakeses tapetud seltsimehi suure häälega taga nutsime . . . Kas saab seda kõike unustada?!»
Kärim sirutas käe, võttis oma klaasi, rüüpas sõõmu ja asetas klaasi uuesti lauale.
«Mispärast sa vait jäid, professor?»
«Lihtsalt niisama . . . Mõtlen.»
«Mõtle, mõtle ... Ka mina mõtlen, tervete päevade viisi mõtlen, kuid saladusest ei suuda ma kuidagi jagu saada.»
«Missugusest saladusest, Kärim?»
«Sinu rändavate tähtede saladusest. Miks neil on ühes galaktikas kitsas, mispärast nad pidevalt midagi otsivad.»
«Ma ei mõista sind. Sa laskud jälle keerulistesse arutlustesse.»
«Ma mõtlen . . . abstraktselt. Sest et galaktikast ei saa rääkida konkreetsete kategooriatega.»
Kärim naeratas. See oli ühtaegu kurb ja külm naeratus.
311
Ja jälle valdas mind minu vana sõbra korteris nukrus...
Kärim oli omadega üsna läbi, kuigi ta ei olnud veel kuuekümnenegi. Mitte selles polnud asi, et ta läks enneaegu halliks, aga ka tema nägu oli raugastunud ja täis sügavaid kortse. Ta oli lihtsalt väsinud, tal ei olnud enam jõudu ega otsustavust uuesti tormilisse elukeeri-sesse sukelduda. Niisugused nagu Kärim ei komista kunagi, nad sammuvad alati otse ja uhkelt. Kuid kukuvad ootamatult ega tõuse enam.
Kas Kärim kukkus? Ma ei uskunud ikka veel, et ta on kukkunud. Ei tahtnud seda uskuda. Kuid kui ca tõesti on kukkunud, kui see on kibe, hirmus tõde, siis ei olnud selle põhjus mulle selge. Aga temalt endalt kartsin ma seda küsida, sest oleks ta mulle kogu tõe öelnud, oleksin ma ta võib-olla igaveseks kaotanud.
«Professor!»
«Mis on?»
«Miks sa teed ei joo?»
«Aitab, ei taha rohkem. Kui liialdan, ei saa ma hommikuni silma kinni.»
«Ohoo! See on juba vanaduse tunnus!»_
«Võib-olla...»
Vaikisime.

«Professor!»
«Mis on?»
«Ega sa ei tea, kas meie vanadest sõpradest jäi veei kedagi kodukanti?»
«Küllap jäi. Ei või ju olla, et kõik laiali sõitsid.» «Nähtavasti ei tunne nad igavust.» «Aga ons sinul igav?» ,«Ei... Mispärast mul peaks igav olema?» Taas vaikus. «Professor!»
«Jaa.»
«Miks tähed, millest sa räägid, ei saa pidevalt ühes ja sellessamas galaktikas asuda?»
«Teadus ei ole veel selle põhjust avastanud.»
«Aga kas võib juhtuda, et täht väljub galaktika külgetõmbejõu sfäärist?»
«Võib. Kuid harva. Üks kord miljardite aastate jooksul.»
312
«Ütled, et seda juhtub harukordadel?»
«Jah, väga harva.»
«Tähendab, niisugune täht liigub hiljem selle galaktika piires, mille juurde ta vangi sattus?»
«Jah, kuid mitte kaua. Mõne aja pärast ta plahvatab, muutub tolmuks, haihtub maailmaruumis.»
«Kas teadus seletab selle nähtuse põhjust?»
«Jah.»
«Aga kuidas teda, seda teadust, nimetatakse?»
«Astrofüüsikaks.»
«Hm, aga mulle tundus, et seda võib seletada psühholoogia.»
Ma lihtsalt ei suutnud ette aimata, kuhu Kärim tüürib. Taas võttis maad vaikus, pikk ja nukker.
Sudabä-hanõm astus tuppa.
«Kärim, kuidas sa end tunned?»
«Tänan, Sudabä. Täna pole viga!»
Sudabä-hanõm naeratas mulle otsa vaadates.
«Kui professor meile tuleb, läheb sul tuju paremaks.»
«Aga kuidas siis?» ütles Kärim ja vaatas samuti mulle otsa. «Kas sa siis ei näe, et lõbusus ajab tal lausa üle ääre?»
Ma mõistsin, et mu väljanägemine on üpris kurb ja häiritud.
Sudabä-hanõm tuli lähemale, heitis pilgu lauale ja kõverdas imestunult oma eredaks värvitud huuli. «Professor, te ei ole teed ära joonud.» Minu eest vastas Kärim:
«Kui ta liialdab, siis ei saa hommikuni silma kinni.»
Sudabä-hanõm ei tabanud naljatlev-kibedat nooti mehe intonatsioonis ja võttis tema viimaseid sõnu tõsiselt. Ta küsis:
«Kas te näete halbu unenägusid?»
Ma märkasin, et Kärim pilgutab mulle hoolega silma ja vastasin seepärast:
«Jaa, Sudabä-hanõm.»
Naise täidlasele näole. ilmus salapärane, mõistatuslik ilme. Miskipärast madaldas ta häält.
«Aga mida te unes näete?»
«Hm . . . Mida ma unes näen? Noh, igasugust põrgu-värki . . . Kurjad vaimud, kodukäijad.»
Kärim lisas vaevu naeru pidades:
313
«Talle ilmuvad unes libahundid. Jaa, libahundid!» Sudabä-hanõm vangutas sügavmõtteliselt pead, heitis kiire pilgu pimedale aknale ja ütles: «Viimasel ajal näen ka mina košmaare.» «Mida siis nimelt?»

«Näen unes, et. . . Jah, näen unes, kuidas sarvedega inimesed tungivad meie korterisse, lõhuvad meie mööblit, peksavad puruks kristalli, võtavad kapist ja põletavad minu kleite. Seejärel tormavad minu kallale, hammustavad . . . Vaat missuguseid hirmsaid unenägusid ma näen ... »

Sudabä-hanõm lõi külmakartlikult vaheliti oma pika suurelillelise hommikumantli hõlmad.

Kärim langes äkki näost ära. Mulle tuttav kurb ja külm naeratus oleks talle otsekui sügava varju heitnud. Vaevukuuldava, nähtavasti põhjendatud vihast vürtsitatud häälega tähendas ta:

«Arvatavasti ei suuda need sarvedega inimesed väikekodanlasi kannatada!»

Õnneks ei kuulnud Sudabä-hanõm neid sõnu. Aga võib-olla tegi ta näo, et ei kuulnud. Ta läks ukse poole. Kuid jäi poolel teel seisma ja heitis külmalt:

«Kärim, ära räägi sellistest asjadest. See rikub närve!»

Kui uks tema järel oli sulgunud, küsis Kärim pika kurnava tee ärakäinud inimese väsinud häälega: «Professor, kas sul suitsu on?» «On. Aga mis siis?» «Anna mulle üks pabeross.» «Kärim, sa ei tohi suitsetada.» «Palun, anna.»

«Parem ära küsigi, ei anna.» «Tähendab, sa ei pane minu palvet mikski?» . «Sulle on suitsetamine kahjulik.» «Üks pabeross inimest ei tapa, ära karda.» Kärim nägi, et ma ei kavatse ta palvet täita ja nohis-tas nina nagu laps.

«Ausõna, tõmban ainult ühe.»

Mul ei jäänud muud üle, kui taskust sigaretid võtta . . . Selja taha vaadates ja veendudes, et uks on kinni, ulatasin talle sigareti. Ta pigistas selle huulte vahele, kobas vasaku käega padja alt ja tõmbas välja

314

tikutoosi. Süütas sigareti ja hakkas muheldes seda ahnelt kiskuma. Mõne sekundiga oli pool sigaretti läbi. Nähtavasti oli ta viimastel päevadel isegi suitsumõnust ilma olnud.

«Professor!»

«Jah.»

«Ma ei ole ammu midagi kuulnud Bahadurist. Tead sa, kus ta praegu on?» «Siberis.»

«Kuule, mida ta seal niisuguses vanuses enam teeb?»

«Ta on suure ehituse ülem. Kas sa siis teda ei tunne. See ei ole inimene, vaid rändlind. Ta kipub alati sinna, kus töö keeb.»

Kärim laskis käe üle diivaniserva rippu, raputas sigaretituhka nurka.

«Ütle parem, et te olete ühevanused.»

Kärim vaikis ja jälgis kaua keskendunult sigareti hõõguvalt otsalt tõusvat valkjashalli, niitpeent suitsu -
juga.»

«Rändlind! Ka tookord kutsuti teda nii. Mäletad?» Ma noogutasin. «Tookord ehitati vist Komsomolskit Amuuril, ta sõitis esimesena Aserbaidžaanist KaugItta. Siis tuli tagasi, töötas Daškäsänis. Viimasel ajal oli Mingetšauris. Aga praegu, mis sa ütled, Siberis. Huvitav, kuhu see vana põrguline veel võib tuisata?»

Ma taipasin, et see küsimus ei olnud mulle määratud.

«Aga kuidas ta jõudis nii ära sõita, et ma ei teadnudki?»

«Möödunud aastal sõitis, suvel. Sa olid Kislovodskis.»

«Jaa, õigus. Möödunud aastal olin ma Kislovodskis. Ja ülemöödunud ja üleülemöödunud aastal olin ma Kislovodskis. Iga aasta . . . Juba kakskümmend aastat.. . Igal suvel sõidan sinna narsaani jooma.»

Näis, et Kärimile valmistab piina iga sõna, otsekui oleks ta sõnade asemel kibedaid pille neelanud.

«Professor.»

«Jaa.»
«Oled sa kunagi Kislovodskis olnud?» «Kas sa ei mäleta? . . . Vististi viiekümne kuuendal aastal sõitsime me sinna ju koos . . .»
315
«Jaa-jah. Tuli meelde. Kuid sa ei pidanud lõpuni vastu.»
«Sealne kliima ei olnud mulle sobiv.»
Kärim pilutas silmi ja vaatas mulle otse näkku. Vaatas ja muigas kibedalt. Ma tundsin, et jäine külmus tungis ootamatult otse mu südamesse.
«Ära valeta, professor,» ütles Kärim. «Sa tundsid kuurordimiljöö vastu vastikust, ei suutnud tööta istuda ja läksid Kasahstani, oma observatooriumisse.»
«Mis sa nüüd, Kärim. Mis seal vastikut võis olla?»
«Paljugi . .. Ma jälgisin sind kogu aeg. Sa vaevlesid minusarnaste väikekodanlaste seltskonnas. Sellised inimesed nagu sina ja Bahadur ei või meid sallida. Ei, ei, ära katkesta mind, ma räägin tõtt. Kui palju võib kuulata mõttetut lobisemist, kuulujutte, keelepeksu, lõputuid arutlusi lihast, piimast, võist? Kui palju võib näha värvitud huuli, moodsaid tualette? Mul on õigus, professor.»
Võib-olla esimest korda elus ohkasin ma nii sügavalt.
«Sul on õigus, Kärim. Ma ei suutnud sinna jääda, ma olen harjunud tähtedega, teiste planeetidega. Mind köidab kosmose avarus, mis ei mahu mingitesse raamidesse. Mul on ilma oma tööta raske päevagi elada ... »
Kärim ulatas mulle koni ja palus:
«Viska see tuhatoosi.»
Ma ei jõudnud tema palvet täita, kui uks avanes ja taas astus tuppa Sudabä-hanõm. Ta märkas suitsu — see ei olnud ikka veel haihtunud, hõljus rohelise abažuuri ümber.
«Kes siin suitsetas?»
Kärim pilgutas mulle silma. Ma olin sunnitud valetama: «Mina.»
«Siis pole midagi, võib.» Ta tuli, vaatas tuhatoosi. «Professor, te suitsetate «Aurorat»?»
«Jah.»
«Bakuus ei osata valmistada isegi vähegi viisakaid sigarette. Kaks aastat tagasi tõin ma Kärimile Prantsusmaalt mõned pakid sigarette. Olid alles sigaretid! Oli tahtmine neid imeda nagu kompvekke.
316
Oskavad. . . Ma ei räägigi kangastest, lõhnaõlidest, kingadest . . . Muinasjutuline maa!» Sudabä-hanõm naeratas unistavalt, siis vaatas mehe poole ja ütles: «Kärim, halasta oma närvidele,» pöördus ümber ja läks midagi endamisi ümisedes toast välja.
«Noh, kas kuulsid?» küsis Kärim.
«Mida?»
«Seda, mis ta ütles.»
«Muidugi, tema sõnades on ivake tõtt. Me ei omista sageli tähtsust kõige igapäevasemate asjade ilule . . .» Ma ei lõpetanud — Kärim vaatas mulle kurjalt otsa. Tuli öelda tõtt: «See kõik on tarbetu tõde, Kärim.»
«Jaa, professor. Kuid juba kakskümmend aastat kuulen ma seda iga päev, iga tund!»
«Ei tohi närvitseda, Kärim.»
«Ma ei närvitse, professor, siin närvid ei aita. Lihtsalt küsin: ehk ütled mulle siiski kogu tõe?» «Missuguse tõe?»
«Tõe selle kohta, miks ma niisugusesse seisundisse sattusin. Ei, ma ei räägi haigest südamest. See ei puutu asjasse. Süda on oma töö teinud, tema missioon on lõppenud. Sa vasta parem ühele küsimusele ... »
Kärim pööras selili ja kiindus pilguga lakke.

«Ütle mulle, millega võib sinu meelest seletada, et ma kolmekümne aasta kestel ei ole kordagi oma kodukülla sõitnud, vaid igal suvel sihitult mööda Kislovodskit hulkunud? Mispärast ma unustasin sellised inimesed nagu Bahaduri, kui nad olid hädas? Mispärast ma jäin aasta-aastalt, päev-päevalt vaimselt vaesemaks, kaotasin sideme maaga? Mispärast ma reetsin stepid, mäed ja sõbrad?»
See küsimus tuli südamepõhjast. See ei olnud Kärimi, abitu ja enneaegselt kühmu jäänud rauga hääl, see kuulus mustakulmulisele ja mustasilmalisele kommunistlikule noorele, kes läks, vintpüss õlal. Selles hääles oli kõuemürinat, vetekohinat, võitluskära. Ah, Kärim, Kärim! Kuhu on jäänud päevad, kui sinu ainsast sõnast aitas, et jalule ajada kogu küla; kui ainuüksi sinu häält kuuldes tundis bandiit Nässib elajalikku hirmu, kulakud aga värisesid jõuetus vihas? Kuhu on jäänud ööd, mil me ühe ja sama sineli all magasime külmas tares üürikest und? Sa oled unustanud, kuidas kohisevad
317
kiirevoolulised jõed ja paduvihmad. Kui sa aga oled unustanud, kas ma suudan siis sinu küsimusele vastata? Too tagasi need ilusad päevad, ja alustame elu uuesti. Siis ei luba ei mina ega ka Bahadur sind uuesti lootusetult mädasohu vajuda.
Ei mäleta, kas ma ootasin tavakohast küsimust: «Professor, mispärast sa vaikid?» või ei leidnud ma pärast tema heidutavat pihtimust, mida talle öelda, ma vaid pöördusin kõrvale ja vaatasin aknast välja. Aknast paistis tükike tähistaevast. Minu selja taga aga hoovas laest sinist valgust, mis heitis imelikku külma helki väikese toa nurkadesse. Sinine valgus näis kaugete tähtede valgusena ja suur merikarp Kärimi laial kirjutuslaual tükikesena juhuslikult siia lennanud tähest. Ma tahtsin tõusta, laua juurde minna, merikarpi võtta, selle Kärimile anda ja öelda: võta, suru see kild oma südame vastu — võib-olla puudus sul pikkade aastate kestel just see . . . Mõtle selle üle, kui suur on sinu süü elu ees, universumi otsatuse ja ülevuse ees! Sa ütlesid lahti mitte ainult kodukülast, unustasid revolutsioonilise võitluse verised, leegitsevad, unustamatud päevad, sa ütlesid lahti ka tähtedest, eluAt, lõid enda ees igaveseks kinni väravad tiivulisse maailma, mida nimetatakse romantikaks. Need kanaarilinnud kitsas puuris sind ju ei tröösti. Kui suudad, võta jõud kokku, tõuse üles, anna oma käsi ja läheme siit ära, läheme Bahaduri otsima, ronime mägedesse! Kui suudad. . . Kui ei ole hilja ...
«Professor!»
«Jaa.»
«Ära piina ennast.»
«Ma ei piina. Lihtsalt pea valutab.»
«Anda sulle püramidooni?»   (
«Pole vaja ... »
Mu ajus kajas-kõmises kirjutuslaual seisva pärlmutrist osutitega vanaaegse pikliku kella tiksumine.
Milleks inimesed kella leiutasid? Selleks et aega mõõta? Kuid see ju ei allu meie tahtele ega meie soovidele. Aeg läheb, ja meie võimuses on seda arukalt kasutada. Aeg on lõputu. Kell aga märgib üksnes selle osi ja langetab halastamatu kohtuotsuse: «Tik. . . tik . . . tak. . . sea end valmis, sinu üleskeeratud kell
318
on maha käimas.» Ja Kärimi-sarnased inimesed paluvad halastust: «Aeg, peatu, ma tahan elada ja elu otsast alata.» Kuid kell ütleb: «Ei, vennas, ajaga ära naljata. Sinu aeg on läbi . . . Sea end valmis, ma jätan sind rahule üksnes viimses pooljaamas, üksnes igavikus . . .»
«Professor!»
«Jaa.»
«Palun sind, pane kell seisma.»
«Oletame, et ma peatan ta. Mis edasi?»

«Sul on õigus. Las käib.»
Kärim küünitas minu poole käe.
«Anna mulle veel üks sigaret.»
Seekord ei ajanud ma vastu, võtsin vaikides taskust sigaretipaki ja andsin talle. Ta võttis kaks sigaretti, üht hakkas tõmbama, teise ulatas mulle. Ta ei andnud mulle pakki tagasi, peitis selle padja alla.
«Ostad endale koduteel.»
Mõnda aega me vaikisime. Suitsetasime. Mattusime suitsupilve. Ma köhatasin mõned korrad. Aknad olid tihedalt kinni, kuid tänavalt kandus meieni autosignaal. Hiljem möiratas veoauto, klaasid klirisesid, ja taas valitses toas vaikus. Kella tiksumist oli nüüd selgesti kuulda. Vististi äratas see ka kanaarilinnud. Üks neist liigatas, püüdis tiibu lehvitada.
Ma ütlesin:
«Kärim, paistab, et kanaarilinnud on erksaks muutunud.»
«Võib-olla.»
«Kärim, lase nad vabadusse. Mis kuradi pärast nad end kinni püüda lasksid?»
«Ei tohi, professor.»
«Miks?»
«Saavad hukka.»
«Ma ei mõista sind.»
«Mis siin arusaamatut   on?   Kanaarilinnud   võivad elada ainult puuris.» «Uskumatu ...»
«Kuid nii see on. Sellest ajast peale, kui inimesed hakkasid linde püüdma ja puuridesse panema, tekkis uus tõug kanaarilinde, kes on vangipõlvega kohanenud. Nad elavad ja paljunevad ainult puuris. Ja kõige
319
huvitavam . . . aga võib-olla kõige hirmsam on see, et nad laulavad ainult puuris! Kui nad vabadusse lasta, ei ela nad tundigi. Said nüüd aru?»
«Jah. Sain aru.»
Kas mulle tundus või helkisid Kärimi silmis tõepoolest pisarad? Kunagi varem ei olnud ma näinud ta näol niisugust kummalist ja ebatavalist ilmet.
«Ma olen ka ise lõpuks mõistnud,» ütles Kärim ja langetas pilgu, otsekui oleks mind häbenenud.
Sigaret kustus ja ta tahtis seda uuesti süüdata, kuid ta käsi värises veel tugevamini kui varem ja seepärast kustus põlema löönud tikk kohe samas. Ta võttis toosist uue tiku, pigistas seda kahe sõrme vahel ja vaatas paluvalt mulle otsa. Ma taipasin, et ta ise ei suutnud seda süüdata.

ALTAI MÄMMÄDOV

Altai Mämmädov sündis 1930. a. Kirovabadi linnas. 1953. a. lõpetas Kirovabadi Pedagoogilise Instituudi ja asus tööle aserbaidžaani kirjanduse kateedri vanemõpetajana samas instituudis. Filoloogiakandidaat.   Trükis esineb   1950.   a.   alates.

KAOTATUD POJAD

All, põhjatu sügaval, tungib rahutu jõeke välja vilu-kast mäekurust. Kõrgel-kõrgel ülal, kus mägi toetab taevast, valendab käänuline tee. Otse tee ääres on üksik allikas. Kaks külma veesoont — kaks silma — jooksevad vett. Valgetel kividel on mustad tähed:

«Teekäija, kui kustutad janu, tuleta meelde meie poegi Ašotti ja Džämili, kes ei tulnud tagasi viimasest sõjast». Keskpäev. Pilvitu, valvas.
Allika juures istuvad uuel, esmakordselt laialilao-tatud vaibal kaks naist, hallipäised, jutukehvad. Neil
321

on seljas mustad kleidid, peas mustad siidrätikud. Ühel on silmad sinised, teisel mustad. Sinisilmne on tädi Siran, Ašoti ema. Mustasilmne naine on Huršud, Džä-mili ema. Emade lähedal on avatud mootori kohal kummargil kaks meest. Need on viimasest sõjast tagasi tulemata jäänud Ašoti ja Džämili vennad. Kaks naist kallavad samovari vett. Need on viimasest sõjast tagasi tulemata jäänud Ašoti ja Džämili vendade naised. Kaks üheteistkümneaastast poissi, viimasest sõjast tagasi tulemata jäänud Ašoti ja Džämili vennapojad, korjavad lilli.
Ašot ja Džämil teadsid rindele minnes, et nende noorematel vendadel, sel ajal üheteistkümneaastastel, oli,määratud isaks saada.
Teistest eemal popsivad kaks taati piipu. Need on Ašoti ja Džämili isad: onu Seträk ja onu Mürsäl.
Emadele on tagasi tulemata jäänud laste hääl eemal jooksva ojakese hääl, jahe vesi, magus vesi, vesi täis kibedust. Soojadel sinistel õhtutel valendavad tagasi tulemata jäänud laste näod vaikiva kuuna naabermajade katuste kohal.
Keskpäev. Pilved kogunevad lennul.
Allikast langevale veele vaatavad tädi Sirani silmad, vaatavad tädi Huršudi silmad, vaatavad kuuekümne aasta sügavusest — kurvad, väsinud nagu kõigil emadel, kes ikka veel ootavad viimasest sõjast tagasi tulemata jäänuid.
Emad mõtlevad — mõtted tagasi tulemata jäänud lastest lendavad kaugele. Emad mõtlevad — mõtted tagasi tulemata lastest hõljuvad lähedal: vesi väreleb, vesi elustub, elustuvad Ašot, Džämil, elustub minevik.

Ämmaemandad tõstavad üles kaks sooja, kaks punast karjuvat keha — Ašoti ja Džämili. Püha valu võtab ära jõu, ja emad uinuvad vastsündinute kisa saatel. Kui aeg-ajalt sajandite sügavusest kostab see kisa, kajab ta valuna emade rinnas. Ja kui kostab kauge lastenaer, värisevad emade huuled.
322
Kaks poisikest jooksevad plataanide all. Kaks poisikest suplevad jões.
Kaks poissi lähevad raamatutega kooli — emad tunnevad rõõmu, emad on õnnelikud.
Kaks poissi seovad kaela punase kaelaräti.
Kaks pioneeri on uhked — nad võetakse vastu komsomoli.
Kaks kommunistlikku noort lõpetavad keskkooli, ja emasüdamed löövad häirekella.
Kaks noormeest lähevad — mitte ülikooli: nad lähevad rindele.
Kostab rataste mürin ja vaibub kauguses — sõjaväe-ešelonid, täis inimsaatusi, lähevad läände, lähevad emamurede rööpaid pidi.
Pikad ööd, lõputud päevad, piinarikkad kuud . .·'·.
Rindelt pole kirju, rindelt pole vastuseid — Džämil on teadmata kadunud. Ašot on teadmata kadunud.
Pikad ööd, lõputud päevad, piinarikkad kuud . ..
«Siran!»
«Mis on, Huršud?»
«Ehk on nad haavatud ega saa kirjutada?»
«Kui ainult hing sees oleks . . . Kui ainult ilmavalgust näeksid!»
«Siran!»

«Mis on, Huršud? Mis?»
«Ehk on nad. . . Vahest nende vaenlased . . . Kuivagu mu keel suulae külge! Nad peavad elama! Nad... »
Emad jäävad vait, nukrutsevad, valavad pisaraid .. . Möödub kuu, teine, möödub aasta — poegadest ei kippu ega kõppu.
«Siran!»
«Mis on, Huršud?»
Emad kardavad sõnu, emad vaikivad. Nad teavad, et hädas on vaikimine parem kui ärevad jutud.
Möödub kuu, teine, mööduvad pikad-pikad aastad; lõpeb sõda.
Kas lõppes sõda emade jaoks, kelle pojad jäid tagasi tulemata? Kui lõppes, siis kus nad on? Kus nad on, Siran? Kus on Ašot? Kus Džämil?
«Huršud .. .»
«Siran . . .»
323
Emad vaikivad, valavad pisaraid ja alles kahe aasta pärast võtavad üles pooleli jäänud jutulõnga. «Siran!»
«Ma kuulan sind, Huršud.»
«Kui. . .»
«Räägi, õeke, räägi!»
«Kui teha midagi nende mälestuseks?»
«Jah, teeme, Huršud. Las inimesed peavad meeles . . .»
«Kui viiks vee mägiteele?»
«Jah, viime teele allika, mille juures nad lapsepõlves armastasid mängida.»
«Ja nende sünnipäeval hakkame allikal käima.» «Hakkame käima . . .»
Avanesid kirstud, emade värisevad käed ulatusid kõige kaugematesse soppidesse. Kõik, mis Ašoti ja Džämili pulmadeks kõrvale oli pandud, laoti hunnikusse — mälestusallika tarvis.
«Või ootame?»
«Ootame veel natuke, Huršud.»
«Ehk tulevad tagasi?»
«Annaks jumal, annaks jumal... »
Läks mööda küllalt palju aega, enne kui tee, suure mägitee juurde sigines allikas. Ja alles paari aasta pärast tekkis valgetele kividele must kiri: «Teekäija, kui kustutad janu, tuleta meelde meie poegi Ašotti ja Džämili, kes ei tulnud tagasi viimasest sõjast.»
Keskpäev.
Onu Mürsäli silmad vajuvad kinni, vajuvad kinni onu Setráki silmad. Oma mõtted-meenutused matavad nad tubakasuitsu.
Mure põletab emasid nagu tuli, ahistab nagu suits:
täna oleksid nende pojad saanud ... *
«Pole vaja, Siran, ära räägi . . .»
«Vaikime, Huršud, vaikime.»
«Kuid kus, kus on nad kõik need pikad-pikad aastad?»
«Kus?»
*
324
Okastraat. Laager. Fašistlik laager . . .
Aukuvajunud silmad, hangunud keha, näljast kisendavad põsenukid — jalge alla sõtkutud inimsus.
Fašistlikud laagrid — miljonite kääbasteta surnuaiad .. .

Pikast barakist väljub vaevu jalul püsides küürus inimene. Jalas lääpi tallatud katkised jalavarjud, sinel ilma nööpideta, ilma rihma ja põõnata, müts sirmi ja tähekeseta. Inimene astub aeglaselt, ebakindlalt. See ei ole rauk — ta on kahekümneaastane. See on Džämil.
Inimesed kogunevad väikeste gruppidena õue keskele — see on laagri «turg». Ta läheb sinna. Vangid leiavad siin sugulasi, tuttavaid, leiavad seltsimehi, siin kõnelevad vangid üksteisega vaikides. Siin antakse paar grammi musta leiba paari sigareti eest, lihtsa «aitäh» eest. . .
Mööda «turgu» käivad fašistid, käib kaks äraandjal;, kõrvad kikkis.
Vaenlane on alati vaenlane, äraandja on kahekordne vaenlane.
Džämil vaatab ühele vangile otsa, too vaatab Džä-milile — käsi leivaga sirutub käe poole, milles on mahorka, käed tarduvad, mustad ja sinised silmad tarduvad . .
«Ašot... »
«Džämil... »
Nendes kahes sõnas on nii küsimus kui ka vastus, nendes kahes sõnas on nii rõõm kui ka kurbus, nii mälestused kui lootused.
«Ašot, ma ei suuda enam.»
«Aga kes suudab?»
«Sind saadetakse puid saagima?»
«Jah, Džämil, saadetakse.»
«Mind ka. Ma pidasin juba seltsimeestega nõu . . .»
«Mida nemad — ?»
«Otsustasid esimese udu ajal metsa põlema süüdata ... »
«Udu ja tulekahju . . . Möllus paneme metsa, sealt aga otse itta, Leningradi peale. Räägitakse, Leningrad langeb iga hetk ... »
«Ei, Ašot, Leningradi nad ei võta, ta paneb vastu.»
«Aga ma kuulsin... »
325
«Ära usu, fašistid valetavad.»
«Peab kiiremini põgenema, enne kui on hilja: tulevad külmad, me hukkume siin.»
«Kui ainult läheks korda siit välja rabelda!»
«Tasa, Džämil, tasa. Kas sa ei näe — politsei tuleb. Tee ruttu kõva häält.»
«Leib! Leib! Vahetan mahorka vastu!»
«Siin on mahorka! Siin on mahorka!»
Saag oigab, saag peatub. Puude latvadele laskub udu.
Kus sa seni olid, udu? Sind oodati nii väga!
Udu tiheneb, udu laskub madalamale, embab puid, maad, Ašotti, Džämili, udu sulab ühte suitsuga, kostab laske, hüüdeid, koerte haukumist.
Udu jääb seljataha, seljataha jäävad suits, puud, mets, koerad.
Maapind muutub pehmeks ja jalaastumist ei ole kuulda. Kased näitavad teed.
Kostab automaadivalang.
Noormehed peatuvad, tarduvad: seljataga on hirm, seljataga on surm. «Ašot... »
«Džämil... »
Kaks meest jooksevad. Nendega koos jooksevad rõõm, lootus, hirm.
Mets, mispärast sa hõrened? Kased, mispärast te olete nii valged? Männid, mispärast te heidate nii kõrgele oma oksad? Udu, mispärast sa hajud? Päike, mispärast sa paistad heledalt? Poe peitu! Langegu musta sametina maha pimedus, tulgu öö — ilma tähtedeta, ilma kuuta, ilma silmadeta.
Videvik tiheneb. Noormehed peatuvad, kuulatavad salapärast kõminat, mis käib nende kannul.
«Mis see on?»

«See on minevik!»
«Me läheme temast eemale!»
«Me hävitame ta!»
Noormehed kaisutavad teineteist.
«Miks sa nutad, Džämil?»
«Ei tea. Aga miks nutad sina?»
«Ka mina ei tea.»
326
«Mõnikord nutab inimene siis, kui ta tahaks naerda.»
«Kuid inimene ei naera, kui ta tahaks nutta . . .»
Nad vaikivad, istuvad külmale maapinnale.
«Ehk on see kõik unenägu, Džämil?»
«Isegi kui see on uni, siis vabaduses.» «Ei, see on tõelisus.»
«Jaa, Ašot, see on tõelisus. . . Kuid ei tahaks nagu uskuda.»
«Liigume edasi, kuni on pime.»
«Eksime ära, Ašot, võime fašistide kätte sattuda. Puhkame hommikuni.»
«Õigus . . . Peab jõudu koguma.»
Koidikul on külm. Sooni mööda valgub laiali valu. Ei saa aru, kus sa oled ja mis on ümberringi. Kõrval — Džämili nägu. Kulmud, need sarnanevad tädi Huršudi kulmudega. Kus on tädi Huršud, seal on ka ema.
«Džämil.»
Džämil ärkab, kuid ei tõuse. «Džämil,» kutsub Ašot taas. «Ašot,» kostab vastu Džämil.
«Rabelesime välja!» «Rabelesime!»
Mõlemad tõusevad. Kaelustavad, vaatavad teineteisele silma. Istuvad . . .
«Millest sa mõtled, Džämil?»
«Laagrist. Vabadusest. Tihtipeale olen mõelnud: mida fašistid mu nahast teevad — kindad või portfelli? Mõnikord tundus mulle, et mu kontidest valmistatakse jahu, mis läheb väetiseks. Sa tead, kui selline mõte pähe tikub, ei saa tast enam lahti. Saabub päev, ütlesin ma endale, ja ma tärkan nisuna, seda leiba hakkavad sööma fašistid, ja kui kõht täis, hakkavad teistelt minusarnastelt nahka nülgima. öösiti surus keegi mu kätt, ütles: «Pea vastu, me rabeleme välja, me maksame veel kätte.» Kui põgeneda ei õnnestu, mõtlesin ma öösiti, siis ei jää muud üle, kui ronida üle okastraadi ja tulgu siis peale selja tagant automaadivalang. See-eest suren vabaduses. Kui jõudis kätte hommik, tärkas lootus. Päev möödus, lootus suri. Igas inimeses on olemas nii voonake kui ka lõvi. Kui uinub üks, ärkab teine. Ma tahtsin, et lõvi oleks voonakese ära söönud ... »
327
Kaks meest lähevad läbi metsa, lähevad itta. Eemal, läbi kõhetute puutüvede paistab väike küla. Nad jõuavad metsaservale. Mööda kitsast teed liigub küüdi-vanker autoratastel. Pukis istub tütarlaps. Ta pingutab ohje, vaatab kaht teelist tähelepanelikult. Ta aimab, kes nad on ja kuhu lähevad.
«Külasse ei tohi,» ütleb ta. «Seal on fašistid ... Ei tohi ... » .
«Kust sa pärit oled, tütarlaps?»
«Ma olen lätlane.»
«Lätlane? Aga kuidas sind kutsutakse?»
«Ingvelda. Mind kutsutakse Ingveldaks.» Ta laseb ohjad lõdvale ja hoiatab veel kord.
«Külasse ei tohi ... »
Kaks meest lähevad. Jälle külake, jälle fašistid. Päevad, ööd. Põllud, metsad . . .
Vigastatud auto juurest leiavad nad muljutud konservipurgi.
«Džämil.»

«Ma kuulan sind.»
«Oleks praegu leib otse tändirist.»
«Ja-ah . . . Tore oleks.»
Nad meenutavad, millal ja kuidas nad sõid kodus. . .
«Kui meie isad tulevad töölt, katavad emad laua, pakuvad toitu ... »
«Onu Mürsäl toob veinisarved.»
«Onu Seträk toob veini.»
«Aga hiljem, õhtusöögi ajal — tee . . .»
«Ja leib, Džämil . . . Ühest sihukesest leivast jätkuks meile kauaks.»
«Jõuab, Ašot, küll jõuab. Vaat läheme üle rindejoone, seal aga . . .»
«Uued riided, tähekesega müts, soojad jalatsid.»
«Jõuaks kiiremini! .. . Kuulata meie relvade häält...»
Kuid vaikus kestis päeva, teise. Vaikus püsis kolmandal ja neljandalgi päeval. Näis, nagu ei oleks emake maa enam vastu pidanud, vaid avanenud, neelanud alla sõja ning sulgunud uuesti.
Õhk muutus külmaks. Õhus oli lumehõngu. Nälg piinas. Edasi liikuda pole jõudu. Noormehed istuvad maha. Maa kahutab, jalad jäävad kangeks.
328
«Ikkagi oleksime pidanud sellelt tüdrukult leiba küsima.»
«Viis sa nüüd, Ašot, kas nii võib! Niisugustelt palutakse ainult vett.» Ašot naeratab.
«Džämil... »
«Jaa . . .»
«Üks meenutab alati teist.»
«Sa tahad öelda, et ta meenutas teist.»
«Iga kord, kui ma viisin isale lõunat, juhtus mulle vastu sinisilmne neiu. Arvepidajanna.»
«Juhtusin minagi teda nägema . . .»
«Ma nägin imelikke unenägusid . . . Ainult silmad . . . Ei tema käsi, ei nägu — ainult silmad. Nad ilmusid ja helendasid kaua laagriaia taga ... Ja vaatasid peaaegu nagu enne ... »
Kingud, kingud. Jalge all krudiseb puhas lumi. Jälle küla. Mööda teerada tuleb naine paigatud villases suurrätis. Džämil kutsub teda märkidega lähemale. Naine tuleb. Teretab.
«Mina olen Ašot.»
«Mina olen Džämil.»
«Ärge minge külla,» ütleb naine nukralt. «Külas on fašistid. Tuhnivad mööda maju.»
«Keda siis otsitakse?»
«Partisane.»
Noormehed vahetasid pilgu.
«Juhite te meid partisanide juurde?»
Naine kehitab õlgu.
«On teil leiba?»
Naine võtab kompsu.
«Meil ei ole midagi. Ma olin naaberkülas, õe juures. Siin on kartulipabulad, võtke.»
«Pole tarvis. Teil on kindlasti lapsed ... »
«Võtke . . . Teile on rohkem tarvis.»
Džämil ja Ašot võtavad kumbki kaks külma kartuli-kribalat.
«Kuidas võiksime partisane leida?»
«Ei tea.»
Naine mähib järelejäänud kartulipabulad kinni ja peidab need räti alla. Vaba käega osutab itta.
«Minge metsa. Seal on pääsemine.»

329
Sinine öö. Külmetab Džämil, külmetab Ašot. «Ašot!»
«Mis on, Džämil?»
«Vaata taevasse.»
«Tähed ...»
«Paljud tähed on juba ammu surnud, aga nende valgus muudkui tuleb ja tuleb maa peale.»
«Hea oleks täht olla: sind pole, aga sa helendad, elad ... »
Selge talvepäev. Kingud.
«Ma ei suuda enam. Mul on palav. Päike on nagu arust ära.» Džämil katsub Ašoti laupa.
«Sul on palavik. Kuid see läheb üle. Pea vastu. Varsti on mets.»
«Ei, Džämil, ei ole varsti. Mine sina, ma jään maha ... »
Džämil tõstab Ašoti kukile, läheb. Lähevad raskemaks mõtted, lähevad raskemaks jalad. Eemal mustendab mets. Mets, kus on pääsemine . . .
Džämil ja Ašot istuvad lumme. Varjuvad mustemaks habemed kahvatutel nägudel. Mustendab-taevas — ei kuud, ei tähti.
«Džämil!»
«Mis on, Ašot?»
«Silma ees on kool . . .»
«Kellahelin kostab meie majadeni . . . Me haarame koolikotid.»
«Habemik onu Rafael näeb meid, helistab veel tugevamini. Nüüd on ka meil habemed... » «Meie koolis on haigla .. .»
«Jah . . .»
«Mis sinuga on, Ašot? Suigatasid või?»
«Ei, Džämil. Hingata on raske. Vististi . . . Käsi, kus on su käsi?»
Džämil paneb käe Ašoti laubale.
«Ära maga, Ašot! Kuuled? Ašot! Ärka üles!»
«Pole vaja, Džämil, pole vaja . . . Kus on Ingvelda? Ingvelda, kata mind kinni. . . Ingvelda ... »
«Ašot... »
«Võta taevast täht, Džämil, kinnita mütsi külge . . .
330
Ma ei taha, et ema näeks mind ilma tähekeseta . . . Võta endale ka . . . Ja Ingveldale ... »
«Kohe, Ašot, kohe . . .»
Taevas on must. Ei kuud, ei tähti. Pilkane, pilkane öö.
«Vali kõige eredamad tähed. . . Võta Marss, võta ... »
«Kohe, Ašot, kohe.»
«Ettevaatlikult, Džämil, ära põleta kätt.» «Ole rahul, Ašot, ei põleta.»
«Ei, Marssi pole vaja . . . Marss on sõjajumal. Viska ta minema, kasigu oma kohale . .. »
«Hästi, Ašot, hästi.»
«Võta mulle Veenus. Ta on ilus . . . Marssi pole mulle tarvis ... »
«Marssi pole, ma virutasin ta eemale. Marssi pole näha.» «Džämil!» «Mis on, Ašot?»
«Mine sina, Džämil, ma jään maha, mine . . .»
«Kuhugi ma ei lähe.»
«Mine, Džämil, mine . . . Miks peaksid sa minuga jääma? See on igaveseks. Mõistad, päris igaveseks. Mine ... »
«Ašot... »
«Mine. Võta vastu sõdurivarustus, automaat... Ja tule tagasi. . . Täheke mütsil. . . Ma ootan sind siin . .. Sa ainult ära mind unusta . . . Sõida koju . . . Suudle tädi Huršudi. Ja suudle minu ema, ja isa, ja venda. Ja ema . . .»

«Ilma sinuta ei lähe ma kuhugi ... » «Hästi, Džämil, hästi. . . Džämil, kas naine, keda me kohtasime, oli lätlane või venelane?» «Ta on ema . . .» Ašot avab silmad.
«Jaa, ema. Minu . . . Sinu ... Ta on ema . . .»
«Ema jääb alati emaks.»
«Maailmas on peamine — ema.»
«Isamaa.»
«Isamaa.»
«Ja isa.»
«Lapsed, Džämil.»
331
«Inimene ... »
«Sa mine, Džämil,   mine.»
«Me läheme koos.»
«Ei, sa lähed üksi, üksi. . . Ma jään maha, mul ei ole rohkem jõudu . . . Sina suudad omadeni jõuda, sa oled tugev ... »
Ašot jääb vait.
«Džämil, kuhu sa lähed? Ära mine, Džämil ... »
«Ma olen siin, sinu kõrval, ma ei lähe kuhugi.»
«Kõrval? Aga sinu hääl on kaugel.   Kus   on   sinu käed?»
Džämil pani käe Ašoti kuumale laubale.
«Sa tulid tagasi, Džämil? . . . Pea läks nii kergeks . . .»
Ašot ei lõpeta — keha lõtvub, ta jääb magama.
«Džämil!»
«Ma kuulan sind, Ašot.»
«Sa oled veel siin? Miks sa ei lähe, Džämil? Mine, ainult las su käed jäävad minu pea peale.»
Muutub valgemaks. Maapinnale pudeneb lumehelbeid, sadu, tuhandeid tähtjaid lumehelbeid. Ašot ei näe neid. Ta ei näe midagi. Džämil tunneb, kuidas Ašot tõmbub külmemaks — elu kustub aeglaselt, vastu tahtmist.
Sajab lund, vaikselt, häbelikult, süüdlaslikult. Eemal mustendab mets. Paks vene mets. Puhas vene mets. «Minge metsa. Mets päästab teid.» Džämil vaatab kaua metsa poole. Puud liiguvad, puud tulevad lähemale, eemalduvad . . .
Pimedus tiheneb, sulab ühte vaikusega, neelab alla mõtted, lootused. Džämilile näib, et puud tulevad lähemale, tulevad aeglaselt lähemale. Džämil rõõmustab, nutab, ootab ja vajub kuhugi sügavale-sügavale. «Mets, seni kui sa kohale jõuad, ma suigatan. Minutiks, pooleks minutiks . . . Vaikus, ärata mind üles, kui mets kohale jõuab . . . Mets, sa tuled? Tule kiiremini, veel, veel. . . Aitäh.»
Pimedus sulab ühte metsaga, tõuseb kõrgele, puudutab nähtamatuid tähti, langeb maha . .. Vaikus muutub läbipaistvaks. Kusagil väga kaugel räägivad inimesed . . . Sajab lund, pehmet, sooja, hellitavat.
Džämil lähendab huuled Ašoti jäätuvale laubale, kangestub.
332
Öö uinub. Uinuvad Ašot, Džämil. Uinub elu . . . Voodiks on pehme vaikiv maapind, vaibaks pehme puhas lumi.
*
Kevad sulatas lume, äratas elu. Hakkasid voolama ojad, tärkas rohi; hakkasid helama puud. Kuid Ašotti ja Džämili ei suutnud äratada ei päike, ei kevad.
Väsinud naine vana suurrätiga jääb mõttesse. Ta laseb Ašoti värskelt kaevatud madalasse auku. Laseb sinna ka Džämili. Väsinud naine vana suurrätiga. Ta paneb selga kollase kantud pihtkasuka, pühib käisega laubalt higi.

«Oo, naine, sa mäletad neid?»
«Jah, ma mäletan ... »
«Oskad sa öelda, kumb neist on Ašot, kumb Džämil?»
«Ei, ei oska .. . Mõlemad vaikivad. Mõlemad on noored, habetunud . . . Mõlemad on hallipäised.»
Väsinud naine vana halli suurrätiga ei hakka neid kohe matma — ta teeb seda öösel. ..
«Ašot!»
«Mis on, Džämil?»
«Vaata taevasse.»
«Tähed ... »
«Paljud tähed on ammu surnud, aga nende valgus muudkui tuleb ja tuleb.»
«Hea oleks täht olla — sind ei ole, aga sa helendad, elad.»
«Võta taevast täht, Džämil. . . Ma ei taha, et ema näeks mind tähekeseta ... Ka endale võta ... Ja Ing-veldale ... »
«Kohe, Ašot, kohe.»
Taevas on must. Ei kuud, ei tähti. Pilkane, sügav öö. «Vali kõige eredamad tähed. Võta Marss, võta.» «Kohe, Ašot, kohe.»
«Ettevaatlikult, Džämil, ära põleta kätt... » «Ei põleta, Ašot, ei põleta.»
«Marssi pole vaja . . . Marss on sõjajumal . . . Viska ta minema, kasigu oma kohale ... »
333
«Hea küll, Ašot, hea küll.»
«Võta mulle Veenus, ta on ilus. . . Marssi pole vaja . . . Marss on sõjajumal... »
*
Kaotatud poegadel jäid järele vennad. Nendel on pojad. Praegu istuvad nad näoga päikese poole, vaikivad, sõrmitsevad lilli. Onu Seträk ja onu Mürsäl istuvad seljaga päikese poole, popsivad piipu, mõtlevad. Kaotatud poegade vennad on lasknud masinakatte alla ja vaatavad vaikides vanu. Nende naised keedavad teed, kuigi teavad, et täna seda keegi ei puuduta.
Kahe ema silmad on suunatud veele, allikale. Vesi värahtab, värahtavad emade näod. Nad mõtlevad; kaotatud pojad tulevad lähemale.
*
«Džämil, kas naine, keda me kohtasime, oli lätlane või venelane?»
«Ta on ema . . .»
«Jah, ema . . . Minu .. . Sinu . . . Kõigi . . . Nende, kes kaitsevad päikest ja keda see enam kunagi ei soojenda ... Ta on ema .. .»
«Ema jääb alati emaks.»
«Maailmas on peamine — ema.»
«Isamaa.»
«Isamaa.»
«Isa.»
«Lapsed.»
«Inimene.»
«Ja veel — mullapind.»
«Ja veel — inimsus.» «Inimsus ... »

ÄKRÄM ÄILISLI

Äkräm Näibov (Äkräm Äilisli) sündis 1938. a. Ordubadi rajoonis Äilisi külas. 1957. a. astus Aserbaidžaani Riiklikku Ülikooli. Kaks aastat hiljem siirdus Moskvasse M. Gorki

nim. Kirjanduse Instituuti, mille lõpetas 1964. a. Kirjutama hakkas üliõpilasaastatel. Pärast instituudi lõpetamist töötas tõlkijana kirjastuses «Azärnäšr», praegu on sama kirjastuse toimetaja.

VANA MURELIPUU

Araksi vasakul kaldal, madala kingu jalamil peidab end aedadesse väike külake. Selle keskelt hargnevad teed — erisugused teed, mida mööda käivad oma eluea jooksul selle küla elanikud. Üht mööda jooksevad lapsed kooli, teist mööda sõidetakse veskile ja linna, turule. Neid teid mööda tuuakse naaberasulatest mõrsjaid ja saadetakse teisale oma küla neide.

Päris pisikeste lastena tulevad külaelanikud nendele teedele ja käivad neid mööda kuni elu lõpuni. Komistavad, kukuvad, siis tõusevad ja lähevad sihti

335

sirgemaks seades uuesti edasi. Ühed lähevad lõbusalt ja otse, teised kartlikult, ebakindlalt; kolmandate samm on elatud aastate koormast raske.

Ja on veel tee, millest ei pääse ükski külaelanik — tee, mida mööda kantakse inimest oma küla meeste õlgadel. Ta saadetakse surnuaiale ja unustatakse kuu aja pärast, või aasta, või kümne aasta pärast. Kuid ei unustata kõiki. Siin on elanud ka niisugused inimesed,, keda külas mitte kunagi ei unustata, kelle jaoks surm" on saanud teiseks eluks. Need inimesed nagu tuleksid ilmale koos iga vastsündinuga, nagu elaksid temaga külg külje kõrval, ja saatnud ta lõpuks viimsele teekonnale, jätkaksid edasist elu jutustustes ja legendides . ..

Vanaisa Gulam! Hiljuti sain ma teada, et ka sind on nutu saatel kitsast kivist teed mööda kantud. Mina ei saanud sind viimsele teekonnale saata, ei saanud pillata sinu hauale pisarat, ei saanud toetada mures sinu vana Mühšäfiri. Andesta mulle . . .

Ma ei suuda uskuda, et kui ma külasse sõidan, ei näe ma sind ja me ei joo koos teed ega naljata, sina ei räägi mulle minevikust ega mina sulle tulevikust.

Me ei tee seda, vanaisa Gulam, — sind ei ole enam. Kuid luba, ma jutustan sinust inimestele.

Vanaisa Gulam elas päris küla servas moorus- ja pähklipuudest ümbritsetud madalas majakeses.

Aastat viis tagasi oli Gulam üks kangemaid jõumehi kolhoosis ja alati võis teda näha kõige raskematel töödel.

Nüüd on sellel lõpp — põllul Gulam enam ei käi. Kuid ka ilma tööta ei ole vanataat ühtki päeva istunud. Ta hakkas eeslitele ja hobustele sadulaid õmblema — seda oli talle juba lapsepõlves õpetanud ta isa, kes oli sadulsepp. Kolhoosis kirjutati Gulamile selle eest tööpäevi ja tellimusi tuli ka külaelanikelt, nii et elamiseks jätkus. Gulami sissetulekute vastu muide ei tundnud keegi suuremat huvi, sealhulgas ka ta ise, Teati, et kui kellelgi on näpud põhjas, aitab vanaisa Gulam alati hädast välja, kuigi tal endal juhtus harva kotis kõlisevat olema. Pool küla jookseb läbi, aga abipalujat tühjade kätega minema ei lase.

336

Juhtus vahel, et vanaisa Gularn naabriga koguni tõreles:

«Kuule, Äli, mis see's nüüd on, pead end uhkeks või? Lehma ostmine on tõsine asi, paugupealt kapitali ei kogu. Tulnud minu juurde — oleksime kaalunud, kuidas ja mida. Laenasin ma ju sinu vanaisalt rohkem kui üks kord. Nälja-aastal andis ta mulle kaks lammast. . . Niimoodi ma ta võlglaseks jäingi. Nüüd muidugi elavad inimesed tänu Allahile lahedasti, aga lehmaost, see pole naljaasi . . . Tule, pojake, ära pea uhkeks. Ma ei ole sulle võõras inimene.»

Tuli välja, et Gulam on jäänud peaaegu et kõigi oma surnud eakaaslaste võlglaseks ja sellepärast on igal järeltulijal õigus tema juurde abi saama tulla. Ja inimesed tulid, ehkki keegi nendesse võlgadesse ei uskunud.

Tuldi tema juurde ka nõu saama — Gulam oli aksakall, auväärne inimene külas. Tema poole pöörduti, kui kosjakaubaks läks isameest tarvis — teati, et vaevalt söandab Gulam kellelegi ära öelda. Pidustustel pandi ta istuma laua otsa, pulmasõidul oli tema koht nende hulgas, kes kihutavad pruudi järel, ja ka kirstu järel astus ta ikka teiste ees.

Inimesena oli Gulam rahulik, heatahtlik. Jutt jooksis tal alati kõlavalt ning lustlikult — nii siis, kui tuli kosja sobitama, või kui korjas raha kuivanud allikasse vee toomiseks, või kui lepitas omavahel tülliläinud külaelanikke. Tal ei olnud kombeks inimesi taga rääkida ja sellepärast, kui juba Gulam kellegi kohta ütles: «Jaa-jah, temast on kahju . . .», teadsid kõik, et Gulam on asjaosalises täiesti pettunud.

Gulam oli naljahammas, kuid külas teati, et tema hea südame põhjas on varjul lohutu kurbus.

«Elu läheb mööda,» sõnas ta mõnikord mõtlikult oma Müšäfirile, «ja pärast meid pole selles majas kedagi, kes küünalt süütaks. Ei kinkinud Allah meile poega!»

Vanataadil oli hästi teada, et lapsi ei olnud neil naise haiguse pärast, kuid ta ei meenutanud seda kunagi. Seevastu hoopis, kui jutt läks lastele, mida miskipärast juhtus sagedamini teejoomisel ja mistõi naise silmi pisarad, püüdis vanaisa Gulam kõigest jõust

337

Müšäfiri lõbustada, puistas nalju. Temaga üksmeeles kohises muhedalt vana vaskne samovar, mis uhkeldas laual kesk mitmesuguseid toite.

Vanataat armastas väga lapsi. Tema kiindumuses lastesse ilmutas end see mõistatuslik lähedus, mis tavaliselt tekib, kui üks alles hiljuti ilmavalgusega tutvust on teinud ja teine valmistub seda maha jätma . . .

Lastele kuulus Gulami süda ja samuti kuulus neile tema mureliaed. õigupoolest küll aeda ei olnud — Gulamil kasvas üksainuke murelipuu. Ja kuigi see ühtesumma oli kõigest üksainuke puu teiste kümne-viieteistkümne puu vastu, nimetati Gulami vana laiaharulist murelipuud mureliaiaks.

Gulam oli oma murelipuu istutanud noores põlves — puu ja peremees olid peaaegu eakaaslased. Sellest ajast peale, kui murelipuu hakkas vilja kandma, ei müünud Gulam sellelt ühtegi marja — kogu mureliaia saak kuulus lasteperele.

Veel tänapäevani naeratavad inimesed nukralt ning helgelt, meenutades, kuidas igal kevadel, kui marjad hakkasid punetama, käis Gulam küla mööda poisse kokku kutsumas. Ta viis nad aeda ja pani muhedale naljade saatel nad murelipuu otsa istuma. Lastekari oli puu ümber kobaras, kaheksakümne viie aastane peremees aga rõõmustas nagu laps ja hüüdis reipalt oma külalistele:

«Vaat seal, võtke kõrgemalt! Punaseid! Ja sina ära ahmi, Mämiši poeg, jätkub sulle! Noh, hea küll, sööge et küll saab, nähvitsad, — enne tulevat aastat te enam mureleid ei näe!»

Vanataat nosis mõnuga ka ise mureleid, mida pois d tema jaoks noppisid, viis särgisabas marju naiselegi. Vanakestele pakkus see ülimat meelehead, kui lapsed neid kosutasid.

Kui lapsed, isu täis ja väsinud, särgipõu marjadest pungil, end laisalt puu otsast alla libistasid ja rohuga mahlast kleepuvaid käsi puhastasid, astus Gulam ligi ja naksas kergelt igaüht kõrvast, kusjuures «ohver» pidi mökitama nagu kits. Paljude aastate jooksul oli see muutunud tõeliseks rituaaliks ja seda nimetati «kitse kõrva näksamiseks».

338

Kevad läks kevade järel. Põngerjad kasvasid suureks, sirgusid meheks. Külatänavale ilmusid uued poisikesed, vana Gulami ümbritsesid uued sõbrad, kuid tema jäi endiseks — õmbles endist viisi sadulaid, sest kuigi kolhoosi oli masinaid tulnud, oli neid vähe ja need

ei suutnud mägiradadel eesleid ja hobuseid asendada. Gulam aitas külaelanikke, jändas lastega ja rahustas Müšäfiri, kes teda laste pärast veidi armu-kadestas.
«Noh, mis sa nina norgu lased?» rääkis Gulam ühtelugu. «Kurvastad vististi poja pärast? Aga kas mina ei ole sulle poja eest? Minust paremat poleks sa niikuinii sünnitanud.»
«Jah, eks ta ole muidugi,» vastas rahulikult tõsine Müšäfir, «oleks sündinud niisamasugune häbitu. Justament samasugune ... »
«Ei, eit, ära looda. Niisugust sa ei sünnitaks. Kuidas sa ka ei oleks püüdnud, niisugust täitsameest nagu sinu Gulam ei oleks sulle kanda antud! Ja ausalt öelda ei oleks ka mulle antud sind käima peale panna niisuguse kaunitariga kui minu Müšäfir! Kuid sellegipärast oleme me sinuga kena paar, mis?»
Ta hakkas eite riietest kiskuma, see tõrjus teda eemale, teeskles pahameelt ja lahti rabelda püüdes tõmbas meest särgist. Aga mõne hetke pärast, näost punane, kohendades rätiku alt väljalibisenud halle juukseid, karjus ta vihaselt Gulami peale:
«Ja kus sa särgi katki rebisid? Jälle mängisid nende pöörastega kassi ja hiirt! Oh Allah, see jääb ka saja-aastaselt lapseks!»
Müšäfiri südant ängistas teadmine, et tema tegi mehe õnnetuks, jättes ta lastest ilma, kuid ta ei näidanud seda välja ja käitus mehega alati rangelt.
Aastad läksid, ja nagu ütles Gulam, tavatsedes mõnikord ilusasti väljenduda — iga päev kukkus elu müürist välja uus tellis.
Saabus 1941. aasta. Vanus ei lasknud Gulamil enam vintpüssi kätte võtta ja ka poegi ei tulnud tal rindele saata, kuid vanataat tundis rahva ühistele kannatustele sügavalt kaasa. Ta naeris nüüd harva, naljad kadusid nagu iseenesest, otsekui oleksid haihtunud, kuid alati leidis vana-
339
taat sooja sõna nende jaoks, kellel oli raske, raske aga oli tollal paljudel.
Vastu talve käis vanataadi käsi viletsasti, tellimusi tuli vähe ja ka töötada oli üha raskem, kuid Gulam jäi endiselt heldekäeliseks. Esimesel sõja-aastal, kuni majas oli veel mõningaid tagavarasid, ütles ta naisele tihtipeale:
«Vii õige see vaip Sälmale, las laotab lastele peale — on ju külm, talveaeg.» Või: «Tarvis Älile kotike jahu viia, neil on kitsas käes.»
Ja ta jagas oma küla elanikega kõike, mis tal oli, ja tema murelipuu oli endiselt laste päralt.
Kolmandal sõja-aastal muutus elu-olu vanakestele hoopis raskeks — sadulaid ei tellinud keegi, kolhoosi hobused olid juba ammu rindele saadetud, külarahval aga oli muulegi kui sadulatele mõelda. Nüüd ei olnud Gulami majas sageli leiba, mis aga peaasi — teed, ilma milleta kaotas elu Gulami jaoks tunduva osa oma võlust.
Mitu korda pakuti juhatuses vanakestele abi, kuid Gulam keeldus pahaselt:
«Leidsite ka, keda abistada! Näe kui palju on külas vaeslapsi — eks aidake neid!»
Neljakümne kolmanda aasta kevadel, kui vana murelipuu õitsema hakkas, ütles Müšäfir kord hommikul mehele argliku lootusega otsa vaadates:
«Vaata, mees, kui lopsakas on sel aastal murelipuu! Vahest korjame marju .. .»
Mehe vihane käratus katkestas ta poolelt sõnalt:
«Nüüd leidsid! Muidugi, korjame vanalt murelipuult saagi ja viime turule?! Kuidas su keel küll seda ütlema paindus? Kui veel kord seda kuulen, võtan kirve ja juurin välja selle sinu murelipuu! ... Et ta lõhnagi enam poleks!»
Müšäfir pöördus kõrvale ja ütles pisaraist lämbudes:
«Muidugi, sulle on need võrukaelad alati naisest kallimad olnud! Vaata või mind. Ja ka sa ise pole ju parem — luu ja nahk . . . Aga muudkui vihastad, karjud . . .»
Eit hakkas läkastama, heitis käega ja läks silmi pühkides maja poole.

Gulam jõudis naisele järele, võttis tal käest kinni ja vaatas talle näkku. Müšäfir nägi tõepoolest halb välja: põs§d olid mullakarva, pruunid silmad, kunagi nii selged ja säravad, olid sügavale vajunud. Vanataat vidutas isegi silmi — otsekui oleks esmakordselt märganud, missuguseks naine on muutunud.

Pärastpoole ohkas.

«Tee, kuidas arvad, Müšäfir. Nähtavasti ei jää muud üle.»

Sellest päevast peale hakkas Müšäfir murelipuud laste eest kaitsma. Gulam ei näidanud end aias, kui aga lapsi tänaval kohtas, jäi süngeks ja pöördus kõrvale. Ta ei suutnud taluda usalduslike lastesilmade arusaamatuid pilke. «Mis sinuga on juhtunud, vanaisa Gulam?» luges ta neist silmadest. «Sa olid ju nii hea! Söötsid meile vägisi mureleid! Aga nüüd? Sul ei ole südametunnistust, vanaisa Gulam!»

Gulam oleks nii väga tahtnud taltsaks jäänud lapsed kokku koguda, nad aeda viia, murelipuu otsa istuma panna ja nende lõbusat käratsemist kuulata! Kuid ta meenutas Müšäfiri kõhnunud nägu, ta aukuvajunud silmi, tegi südame kõvaks ja läks ära.

Taas saabus mai. Murelid lõid roosaks, kuid vanataat ei näidanud end aias. Arvatavasti ei olekski la oma puu juurde tulnud, kuid siis jäi Müšäfir haigeks. Eideke tundis end üpris halvasti, majas aga ei olnud ei teed, ei suhkrut.

Ja tuligi Gulamil endal aeda valvama minna.

See päev oli arvatavasti kõige raskem tema pikas ja raskes elus. Lapsed, kartes ainult vanaema Müšäfiri ja nähes aias Gulami, sööstsid rõõmsalt murelipuu poole.

Nad arvasid, et ometi viimaks kostitab vanaisa Gulam neid heldel käel ja nad käratsesid kannatamatult, oodates, millal vanataat nad puu otsa istuma paneb. Mõnda aega seisis Gulam nõutult, teadmata, mida ette võtta, siis noppis kiiresti alumistelt okstelt marju ja andis igale lapsele peotäie. Lapsed jäid vakka. Nad tundsid: see ei ole endine vanaisa Gulam, kuid nad ei tahtnud seda kuidagi uskuda.

Üks söandas ikkagi naljatada:

«Vanaisa Gulam, ma näksasin meie kitse kõrvast. Kuidas ta ka-arjus!» Ja poisike astus sammu tagasi

341

ning ootas, et pärast seda märguannet näksab vanaisa Gulam kedagi neist kõrvast, nagu see varem oli sündinud. Teine lapsuke astuski vapralt ettepoole ja lähendas kangelasliku moega oma kõrva vanataadi näole.

«Vaata, vanaisa Gulam, ma ei karda!»

Gulam mõistis vägagi hästi, mida lapsed temalt tahavad; ta vaatas kord lapsi, kord murelipuud, uuesti lapsi, ja selle asemel et uljaspead mängult kurja näoga kõrvast näksata ja ta oksale istuma panna, embas teda värisevi käsi ja suudles laubale.

Vanainimese-pisar langes poisi kõrva peale.

Lastel hakkas kuidagi kõhe — nad vaikisid, tammusid jalalt jalale. Kogunesid siis mütsakusse ja läksid aiast välja . . .

Gulam vaatas vaikides nende lahkumist, siis läks aeglaselt neile järele. Savimüüril oli kollaka laiguna peotäis mureleid ...

Terve päeva ei suutnud vanataat ühestki tööst kinni haarata, kui aga naine ulatas talle teed roosas tassis, millest oli joonud juba Gulami isa, pillas vanataat tassi käest ja see purunes.

Oli neljakümne viienda aasta maikuu. Kauged mäetipud kiiskasid kevadpäikese kiirtes nagu purukslöödud klaasi killud. Päike kallas helde valgusega üle majad, õued, juurviljaaiad, lisades kõigele mingit erilist kevadist, pidulikku eredust.

Sel hommikul jõi Gulam nagu alati koos naisega vana murelipuu all teed. Kummutanud viimase tassi-täie, ohkas ta ja ütles: «Noh, tänu Allanile, janu on kustutatud,» tõusis laua tagant, tõmbas jämeda lõnga vihist välja jämeda nõela, millega ta sadulaid õmbles, ja

hakkas sellele niiti taha ajama. Ta nohises pahaselt lõngaotsa nõelasilmast läbi pusides, see ei tahtnud kuidagi sõna kuulata.
Viimaks oli lõng nõela taga. Vanataat võttis kätte lõpetamata sadula, Müšäfir aga asus oma tavalise tegevuse juurde — murelipuult aplaid linde peletama, kes lendasid kõikjalt aeda kokku marju maiustama.
342
See kevad oli eriti saagirikas. Müšäfir käis vihaselt ümber murelipuu, sõimas aplaid linde ja marjadest kullfendavatele okstele vaadates arvutas mõttes, kui palju õnnestub saagi eest saada. Tema arvestuse järgi pidi sellest jätkuma nii jahuks kui suhkruks, võib-olla õnnestub isegi Gulami särgi jaoks sitsi osta.
Eideke muigas ja läks kõige roosilisemate lootustega mehe juurde:
«Noh, mees, tänavu on hea marjasaak. Allah annab ... »
«Või Allah annab,» katkestas teda kurjalt Gulam. «Aga kas poisikesed lasevad ära korjata ... »
Müšäfirile oleks nagu soola haavale riputatud.
«Ja ei lasegi, nurjatud, ei lase!» karjus eit. «Kui ainult ligi pääsevad, neid on ju terve trobikond! Kõige hullem on see Fikrät, Hädidžä poeg, võtaks teda vanakuri! Paneb kõik nahka, riisub lausa paljaks, võtaks teda ... »
«Ole vait!»
Gulam käratas naise peale nii, et linnuparv, kes rahulikult murelites maiustas, puult lendu tõusis.
«Mitu korda ma olen sulle öelnud — last ei tohi manada! Oh sind küll, ei sa kuula! . . . Huikad siin nagu öökull metsas!»
Müšäfir meenutas tihtipeale Hädidžä poja nime. Ja tõepoolest, Fikrät oli väikestest murelimaiastest kõige osavam ja kõige ohtlikum.
Ükskord, kohates Hädidžäd allikal, ei pidanud eit vastu ja noomis ta kõigi juuresolekul läbi:
«No kus on sinu südametunnistus, Hädidžä, ei suuda nüüd oma võrukaela vaos hoida! Ega ma saa koera kombel kogu öö puu all haukuda ja marju valvata.»
Hädidžä vaikis süüdlaslikult.
Müšäfir kuivatas tigedalt silmi, kallas kannust vee välja, kuhu pisarad olid sisse kukkunud, ja täitis uuesti. Tõstis siis kannu õlale ja läks rätinurgaga nägu pühkides koju.
Hädidžä vaikis mõne aja segadusse aetuna, haaras siis ämbri, kiirustas eidele järele, sai ta kätte ja hakkas paluma:
«Müšäfir, anun sind, vend Gulami nimel — ära sõima minu Fikrätti. Tead ju küll, et tal tuleb vastust anda
343
kõige eest, mis vähegi kuskil juhtub, kõik aetakse tema kaela. Ikka on ju nii: rebane teeb kurja, aga hunt andku vastust. Laps vallatu, ei valitse end mõnikord... Ilma isata kasvab, ta mul ju vaenelaps!»
Naine rääkis kiiresti, puudutas eite varrukast. Seejärel pühkis marliräti nurgaga pisara, võttis maast ämbri ja läks kiiresti koju.
Hädidžä kartis väga, et väljavihastatud eit neab ta. poja ära, ja uskus kindlalt selle needmise jõusse. Igal" õhtul embas ta poega teda magama pannes ja silmile suudeldes manitses poissi, et see enam kunagi Gulami aeda ei roniks.
«Ära mine sinna öökullipessa, pojake, ära mine! Nõid Müšäfiril, tead, on hirmus kuri silm!»
Igal õhtul lubas poiss, et ta enam Gulami aeda ei roni — ja päev hiljem oli uuesti murelipuu otsas. Kui mitu korda tabas Gulam teda aiast, teadmata, mida võllaroaga peale

hakata: riidles temaga ja sakutas kõrvust, ükskord aga noppis talle särgisaba täie mureleid ja lükkas ta kiiresti aiast välja, et naine ei näeks.
Päev kaldus õhtusse. Loojuva päikese kiirtes küütlesid ja helkisid kastepestud kollakaspunased murelid otsekui eredad pärlid. Linnud sädistasid rõõmsalt, lendasid oksalt oksale, Gulami aiast aga kostis Müšäfiri väsinud, karjumisest kähe hääl:
«Kõss, nurjatud! Kõss, et teil tiivad murduksid! Kõss! . . .»
Kui Gulam, hommikuse lahkheli pärast Müšäfiriga tujust ära, koju jõudis, ei leidnud ta naist eest. Nähtavasti oli too läinud vett tooma, et teevett üles panna.
Gulam istus ähkides murelipuu alla, võttis taskust tüki kollaseks tõmbunud marlit ja pühkis silmi — viimasel ajal kippusid need miskipärast vett jooksma.
Äkki langes papaahale mari. Vanataat tõstis pea. Puu otsas oli keegi. Gulam tõusis vaikselt ja vaatas üles, püüdes näha ülal istuvat poissi. Silm ei seletanud kedagi — kõik valgus kuidagi laiali, virvendas, kuid Gulam oli peaaegu kindel, et see on Hädidžä poeg.
Vanataat tardus paigale ja jälgis poissi tähelepanelikult. See rebis rutakalt marju, toppis neid suhu, põue.
«Aia» peremees kartis praegu kõige rohkem seda, et poiss teda näeb. Gulamil oli tahtmine vaikselt ära
344
minna, kuni see ei ole midagi märganud. Vanataat oii puu juurest juba eemale läinud, kuid tuli uuesti tagasi ja Ifakkas poissi jälgima, ise tasakesi naerdes ning hämmeldunult pead vangutades.
Ja äkki endalegi ootamatult hüüdis ta rämeda, võõra häälega:
«Roni alla, kutsikas!»
Rohkem ei jõudnud ta midagi lausuda. Poiss kukkus koos murduvate kuivade okstega puu otsast alla.
Gulam otsustas silmad avada. Fikrät põgenes longates. Hirmu pärast ei tundnud ta nähtavasti valu ega märganud, et nina jookseb verd. Ta komistas, kukkus, tõusis uuesti ja . . . ei unustanud kokku korjamast marju, mis tal põuest olid välja pudenenud. Gulam vaatas talle vaikides järele.
Kui poiss üle tara ronis, jooksis vanataat vaevaga jalgu tõstes talle järele, et vaadata, kas ta sai häda. Oli tunne, nagu tahaks süda lõhkeda. Poisike pöördus ümber, vaatas Gulamile hirmust pärani silmadega otsa, komistas ja kukkus. Tõusta ta enam ei suutnud — lamas tolmus ja oigas tasakesi. Verenire jooksis tal mööda kaela, valgus murelimahlaga läbiimbunud särgile.
Gulam haaras Fikrätil käest. Poisike võpatas, avas silmad, ja hoides mõlema käega põue topitud marju, katsus Gulami nähes tõusta.
Tõusta ta ei suutnud, ainult oigas tugevamini.
Vanataat tõstis lapse üles, kuid see rabeles ta käte vahel.
«Lase lahti, vanaisa Gulam! Ära löö! Ma enam ei tee! Lase lahti!»
Need sõnad lõikasid nagu nuga vanaisa Gulami südamesse. Ta käed läksid nõrgaks. Vanataadile tundus, et iga hetk pillab ta poisi maha. Tema kähisev hingamine ühines Fikräti oietega.
Ma ei hakka jutustama, kuidas Gulam poisi kohale kandis ja missugune oli ta nägu, kui ta poisi emale üle andis. Ütlen ainult, et kui ta Hädidžä majast valjus, ta vappus. Süda lõi kiiresti ning ebaühtlaselt.
Kaua käis Gulam perest peresse, otsides mett ja võid, et neid Fikräti murtud käele panna, hiljem ostis
345
poest kilo suhkrut ja paki teed ning viis selle kõik Hädidžäle . . .

Hämardus, kui ta läks kodu poole küla teise serva. Läks noruspäi, rohkem küürus kui tavaliselt.

Väsinud päikese kahvatud kiired libisesid üle ta hallide juuste, kerge tuul tõstis tolmu, puistas peeni liivateri kuivadele värisevatele huultele . . .

Teel tuli talle kogu aeg vastu inimesi ja Gulami» süda jäi hirmust seisma mõtte juures, et oma küia inimesed võivad teda mitte teretada. Kuid inimesed kummardasid vanataadile austavalt nagu alati, mõned püüdsid temaga juttu teha, kuid Gulam ei olnud võimeline vastama. Kui poleks inimesi liikumas olnud, oleks vanataat jooksnud — ta ei suutnud praegu kedagi näha.

Vanataadile tundus, et kogu küla, kogu Nahhitševan, kogu maailm teavad juba kuriteost, mille ta oli korda saatnud, ja kõik mõistavad teda hukka.

Nähes eespool teel jalgu puhkavat naistesalka, tahtis Gulam kõrvale pöörata. Kuid oli juba hilja. Naised olid teda märganud. Gulam võttis südame rindu ja läks neile vastu. Kui ta naiste juurde jõudis, nõusid need püsti, teretasid aksakalli. Aga ka see ilmne austuseaval-dus ei veennud Gulami — see näis viletsale kerjusele antud ammannina.

Ta ei mäletanud enam praegu, et sõda oli sundinud teda murelitega kauplema. Praegu oli ta kindel, et oleks võinud ära elada ka ilma selle neetud mureli-puuta. Oleks võinud . . .

Gulam unustas, kui palju kordi ta oli rullinud kokku ainukese, aastaid seinal rippunud vaiba ja käinud mööda ümberkaudseid külasid, püüdes seda müüa, ega leidnudki ostjat. Ta unustas praegu kõik; ta teadis ainult üht: ta on poisi vigastuses süüdi.

Lapsed juhtusid talle vastu, vaatasid vanataati vaikides ja jooksid minema. Ta vaatas neile nukralt järele ja läks edasi.

Tänava lõpus, kolhoosi aitade juures hõikas teda laohoidja:

«Minu lugupidamine, Gulam! Kuidas sa end tunned? Sulle kirjutati välja viiskümmend kilo maisi. Ma toon ise kohale, ära muretse.»

Gulam kummardas tänulikkuse märgiks, kuid teade

346

ei rõõmustanud teda. «Vaat seegi veel ei tea, peab mind õigeks meheks,» mõtles Gulam. Ta süda lõi ebaühtlaselt, silmad olid pisarais.

Alles aeda astudes hingas Gulam lõpuks kergendatult — hingas kui äsja vangist pääsenud inimene.

«Heidär käis, tõi niiti, palus selleks nädalaks sadula õmmelda,» pöördus tema poole Müšäfir teed valades.

Gulam ei teinud teda kuulmagi. Ei heitnud lauale pilkugi, läks raskel sammul taha aiasoppi, võttis heinakuhja alt vana roostetanud kirve ja suundus murelipuu poole.

Karjatades tormas Müšäfir tema juurde, kuid mehe sünge, ränkraske pilk kohutas ta tagasi — esmakordselt elus nägi ta meest sellisena. Eit pöördus ümber, asetas tahmunud teekannu tulele ja läks majja . ..

Kirves käes, seisis Gulam vana murelipuu ees ja vaatas seda üksisilmi. Selle asemel et inimestele rõõmu tuua, ajas murelipuu ta nendega tülli. Peaaegu et oleks teda neist lahutanud . . . Tegi ta kaubitsejaks . . .

Läks juba päris pimedaks. Gulam haaras kirvest tugevamini kinni, tõstis selle pea kohale ja virutas kõigest jõust vastu puud. Kaja mägedes kahekordistas löögi lajatavat heli. Linnud keerlesid häiritult sädista-des murelipuu ümber.

Gulamil valgus silme ees kõik laiali, ka vana mureli-puu näis kõikuvat. Vanataat haaras ehmunult tüvest kinni — kas selleks, et jalul püsida, või hoopis selleks, et murelipuud toetada. Puu värises veel löögist. Vanataat libistas kätega piki tüve. Käed said niiskeks — kohast, kus kirves puud oli haavanud, nõrgus sooja mahla. Gulam surus käed kramplikult sälgule, otsekui oleks tahtnud mahla — puu verd — peatada.

Niiviisi seisis ta mõnda aega. Siis ohkas sügavalt, pühkis kuuehõlmaga käsi ja haaras uuesti kirve. Löök oli halvasti rihitud — kirves lõi lapiti vastu puud ja lendas rohtu . . .
Ning siis mõtles Gulam: süüdi olen ju mina, mitte puu.
Karge külaõhtu oma lõhnade, laulude ja muinaslugudega! .. . Kõlavalt, üksteise võidu krooksusid konnad arõkkides, haukusid laisalt koerad, eemalt kostis inimeste valjusid, virgeid hääli.
347
Mõni minut kuulatas Gulam seda rõõmsat külasümfooniat. Nõrk naeratus sigines ta kahvatutele huultele. Vanataat kummardas, võttis peotäie mulda ja hakkas murelipuu juures kükitades vigastatud kohta pehme sooja mullaga määrima . . .
Las vana murelipuu seisab pealegi ja kannab vilja.
Las rõõmustab lasteperet. Ja et siit ainukestki marja ei
viidaks turule, raha eest... ·
Gulam raputas käed puhtaks, istus. Tema näol eksles pehme, nukravõitu naeratus — see naeratus, mis valgustas ta nägu, kui ta lastega rääkis või mängis.

FIRUZ SADOGZADÄ

Firuz Sadõgzadä sündis 1931. a. Lõuna-Aserbaidžaanis (Iraanis), kus omandas ka keskhariduse. Hiljem õppis Teherani kolledžis. 1947. a., pärast rahvusliku vabastusliikumise lüüasaamist emigreeris Nõukogude Liitu. Lõpetas Aserbaidžaani Riikliku Ülikooli filoloogiateaduskonna, 1959. a. ka aspirantuuri. Praegu on F. Sadõgzadä ülikooli aserbaidžaani kirjanduse õppejõud.

VINTPÜSSIGA MÕÕDETUD MAA

Pühendatud 21. Azäri revolutsiooni* 20. aastapäevale
Üle meie peade voorivate kuldvöödiliste pilvede all võttis Hüssein õlalt berdanka ja hakkas nagu must krõnksus tiivanukkidega lind mõõtma ülejäänud sadat — sada viitkümmend arssinat maad.

* Mõeldakse rahvuslikku vabadusliikumist Lõuna-Aserbaidžaanis 1945. aastal. 21. Azär — 21. detsember.
349
Ta rõõm oli piiritu. Nagu tahaks ta talupoegadele jagada mitte maad, vaid vabadust ennast. Ma naeratasin. Ja mõtlesin, et ta teeb hästi; nööri ei jätkunud, võib mõõta püssigagi. Kellel oleks aega niisugusel silmapilgul arssinapuud otsida? Tõepoolest oli vintpüss meie jaoks nüüd kõik. Kas ei võinud ta siis olla ka mõõtühikuks?
Laskmata vasakust käest saviga määrdunud vintpüssi, võttis ta paremaga maast peotäie mulda, ajas selja sirgu, tõstis peo oma pleekinud habeme juurde, mis oli valge nagu Guzei mägede lumi, ja pigistas. Must niiske muld kadus korraks tema suurde tugevasse kämblasse ja ajas end siis jälle kohevile nagu kleepuv hondrilla. Silmitsedes kord mind, kord mulla-klompi, sõnas Hüssein otsekui endale:
«Maa — see on suur kingitus. Aga Allah ise teab, kui mitusada aastat on sinu vanavanemad, isa ja vanaisa tema järele puudust tundnud. Vanasti arvasin, et muld on saanud oma tumeduse inimeste silmaterade tumedusest ja niiskuse nende silmaveest. Praegugi mõtlen nii, kui teda vaatan . . .»

Keskendunult rutjus ta mulda, mis pudenes ja pudenes sõrmede vahelt. Tumeda niiske maa lõhn tundus veel värskem kui sügisese Savalani karge klaasselge õhk. See lõhn köitis kogu meie tähelepanu ja tunded.
Päike laskus silmapiiri kohale. Talupoegadest fäda-iid, kel polnud veel tahtmist tööd lõpetada, tulid meie juurde. Vanamees pööras näo ümberolijate poole:
«Ma olen näinud palju verd selle maa peale voolavat. Olen näinud Sättar-khaani* ja tema mehi, Šeihhi** ajal võtsin ise püssi kätte. Nüüd on siis Pišäväri aeg käes.»
Ta pilk libises üle padrunivöö ja üle savise püssi maha. Ta huuled sosistasid vaevukuuldavalt:
«Maa. . . maa, mida kastetakse vere ja silmaveega . . . Maa, mida mõõdetakse püssiga! Eluilmas ei lähe see südamest! . . .»

* Lõuna-Aserbaidžaani 1907.—1911. a. vabadusliikumise juht.
** Seihh Mähämmäd Hijabani — suur revolutsionäär ja mõtleja, 1918. a. ülestõusu juht Lõuna-Aserbaidžaanis.

Hüsseini kogukas kuju elustus. Langetatud päi hakkas ta raskel sammul astuma külatee poole. Meie järgnesime talle. Ma ei saanud silmi tema kõrgelt hõbeda-läikeliselt karakullpapaahalt ja pihtkasukalt. Üksisilmi uurisin ta padrunilinti, mis läks risti üle ta kondise selja, pikki säärikuid, mis olid saviga koos nagu ber-dankagi. Ja mõtisklesin endamisi kogu tee. Heakene küll, mõtlesin, et saada selle vere ja pisaratega niisutatud, vintpüssiga mõõdetud maa peremeheks, nagu ta räägib, haarasin mina ja haarasid sajad tuhanded lihtsad talupojad nagu mina relvade järele ning tõusid üles. Niisuguseid nagu mina tegi fädaiiks ja tõi võitluskeerisesse maa, seesama maa, pühitsetum kõigest. Sedasama maad kündes ajasin ma adra alla Talõb-khaani mõisavalitseja, sõitsin tast üle ja ader vedas teda järel nagu päikesest soojendatud põllukivi, nagu kiviklibust, umbrohtu täis maakamarat. . . Ent mis tõi Hüsseini fädaiide hulka? Igatahes ei olnud see maa. Esivanemate pärandus oli teinud ta suureks maaomanikuks. Rahvas räägib, et pool Särabi olnud nende jagu. Kui nii, siis mis vägi tõi selle vana mehe, kes raugaeaski ei pane relva käest, praegusele teele, teele, mis sundis teda maha jätma üle kolmekümne küla, oma vaipadega vooderdatud maja, mida polnud puutunud ainuski kuul, maha jätma kõik oma hobused ja veised, oma siidvillaga lambakarja, ja tulema ülestõusnute poolele? Mis sundis teda saama võidetuks ja võitjaks ühel hoobil, inimeseks, kes oma verega peab kastma külmi kaevikuid, inimeseks, kes peab oma elu mööda saatma tagaaetavana ja pagendatuna ning kes tuhandeid kordi sureb, et jälle surnuist üles tõusta?
Ennist, kui ta rutjus ja sõmerhaaval maha pudendas musta niisket mulda, mille lõhn on meile maainimestele meeldivam kui ükskõik missuguse lõhnaõli lõhn maailmas, mõlgutasin ma mõtteid selle üle. Juba siis, kui astusin tema fädaiirühma ja me jooksime tormi Särab-khaani, Ähär-khaani ja Halhal-khaani kindlustustele, ei olnud see mulle rahu andnud. Ei, isegi kui ma kord heitluses peaksin raskelt haavatuna kokku vajuma ja onu Hüssein — nii me teda kutsusime — peaks kummarduma minu kohale, isegi siis ei heida ma hinge enne, kui olen talt seda küsinud! . . .

Päike lasus silmapiiri kohal ja pani krooni pähe plataanisalule, mis asus põllust veidi eemal külatee ääres. Fädaiid kogunesid siia iga päev pärast põllutöö lõppu. Ka täna seadsid nad sammud plataanisalu poole. Me liitusime nendega. Fädaiid, kes istusid haljal rohul õitsvate plataanide all, mille ladvad peaaegu puudutasid pilvi, tõusid onu Hüsseini nähes kähku püsti ja võtsid istet alles siis, kui too oli maha istunud.

Ma võtsin tema püssi ja panin ta koos enda omaga teiste kõrvale vana plataani najale, mille tüvi oli nii jäme, et kümne mehega ei ulatuks ümbert kinni võtma.
Külarahvas tõi fädaiidele linikutesse mässitud värsket niisutatud lavašši, rasvast juustu ja magedat võid. Noored neiud tõid kannudega vett lähedal asuvast Tši-mäni allikast. Oli ilmne, et nad olid juba hulk aega puude all istunud ja meid oodanud.
Hävitanud isukalt viimased lavaširullid, kummutas Hüssein kannu põhjani, tõmbas siis käeseljaga üle habeme ja pöördus minu poole:
«Ädždär, mu poeg, ulata see vintpüss siia.»
Tõin püssi. Onu Hüssein võttis vatikuue taskust ajalehte keeratud nartsu ja hakkas relva puhastama.
Heitsin pilgu ringi. Talumehed, kes hommikust peale olid põllul tööd rühmanud, seadsid oma viiske, kohendasid jalarätte ja rääkisid püsse puhastavate fädaiidega maast ja ilmast. Tüdrukud, tundes endal nooremate fädaiide keevalisi pilke, pistsid pead kokku ja sosistasid kelmikalt, lipsasid aeg-ajalt lavašilina raputamise ettekäändel puu taha ja lõkerdasid nagu põldpüüd. Ent meie fädaiide juht paistis ikka niisama mõttes olevat kui ennist.
Ta ei olnud juba ammust aega meile midagi jutustanud. Kas või ainult selleks, et neist mõtetest, teda eemale kiskuda, tahtsin ma paluda, et ta meenutaks meile midagi möödunud päevilt. Et süütame õige lõkke ja istume selle ümber. Tahtsin öelda, et onu Hüssein, te olete jutustanud meile palju lugusid, küll kurbi, küll rõõmsaid, aga enesest ei ole te poetanud sõnagi. Juba kaua aega mõlgub mul meeles üks küsimus: missugune jõud on õpetanud teid kogu elu võitlema, elama tulilinnuna? Tahtsin öelda, aga ei suutnud. Nagu oleks mu suu äkki lukku läinud. Ma istusin temale väga lähedal, ja niisugusel puhul põgenevad mu küsimused alati sügavale südamepõhja pakitsema. Nagu praegugi,. . . Nähtavasti on sõnaga niisamuti nagu linnuga — kui hakkad hoidma südames, hakkad hoidma puuris.
Onu Hüssein oli toetanud pea vastu püssitoru otsa ja vajunud sügavaisse mõtteisse. Sel hetkel ei julgenud ei mina ega ka keegi teine meist teda tülitada.
Kui ta nõnda istub, õhkub temast kurbust ja rõõmu, mida võõra silm muidu vaevalt oskab märgata, see tungib esile ja saab märgatavaks alles põleva silmapiiri tagapõhjal. Tema silmavaatesse aga, mis väliselt näib rahulik, kuid tegelikult on täis seesmist erutust, on kätketud mägede raskus. Aga kui te näeksite teda hetkel, kui ta hüppab mustalakalise araabia ratsu selga, kes alati on saduldatud . . . Sellest ajast peale, kui Hüssein siia kanti tuli, ei suuda ta end leida. Vaatamata sellele, et ta mõnikord naljatles, tundsin ma, et miski istub mehe südames tugevasti kinni ja piinab teda, kannab teda meie juurest ära, sootuks kaugele . . .
Äkki tõstis ta käe vasaku kulmu kohale, mis õhtupäikese kiirtes helkis nagu hõbedase kinžalliotsa kaarjas tera, ja vaatas päikeseloojangu suunas.
«Läheb pimedaks,» ütles ta. «Tõuske, mu lapsed, hilja on, te olete väsinud. Homme päikeseloojangu ajal tulete nagunii jälle siia.»
Kõik tõusid püsti.
Fädaiid asusid ritta, ja võtnud püssid õlale, hakkasid raskel sammul astuma mööda külla suunduvat teed. Sõjamehe süda ei kannata vaikust. Esimestes ridades alguse saanud tasane ümin haaras samas kaasa kogu
polgu:

Tule ja võta ritta me rivis,
läheme koos läbi halli kivi.
Ha-ha-ha-haa!... Ha-ha-ha-haa!...
Me süda, täis vaprust, taplust tahab,
vaenlase verest las värvuda maa.
Ha-ha-ha-haa!. . . Ha-ha-ha-haa!. ..

Igale kivile jääb meist maha:
«Elagu Emake-Aserbaidžaan!...»
Ha-ha-ha-haa! . . . Ha-ha-ha-haa!...

353

See oli neid fädaiide laule, mida Hüssein eriti armastas. Kui ta oli nukker, laulsime seda alati.

Väävlihõnguste riietega fädaiide rütmiline samm, nende mehine ja uljas laul muutis erksaks kogu ümbruse ja kajas veel suurema jõuga koduste lagendike kohal, kus kasvasid lumikellukesed, ristik, palderjan. Meie sammude ja selle laulu kaja tuksus kahtlemata meie elus eneses. See hääl, see kaja tõi me ellu uueA rütmi, uue kooskõla.

Maajagamine oli lõpule jõudmas. Praegu oli see töö meil käsil Alambraušis. Siit läheb maamõõtmise järg üle Savalani jalamil asuvatesse küladesse — sedapuhku hakkab Hüssein jaotama oma isiklikke maid.

Tänagi olid ümberkaudsetest küladest paljud abiks tulnud. Isegi tüdrukud, käised üles kääritud, töötasid meiega õlg õla kõrval. Nad heitsid kõrvale' segavad rätikud ja tšadraad ning aitasid külameestel ja fädaiidel peenikest nööri hoides maad mõõta.

Põllul oli nagu pulmapidu. Elati ašuugide saazihelid ja trummipõrin ning Šahseväni laste kisa pööras kõik ümberkaudu pahupidi. Need lapsed võisid muide tabada kotkast lennult, neile oli sadul padjaks ja taevas tekiks. Neidude eredad kleidisabad välkusid paari-kolme vaksa kõrguse rohu kohal, mis oli saanud oma niiskuse õhust, metsast ja neljas küljes kohisevatelt vetelt, välkusid ja siretasid nii, et selle kõrval kahvatas mooniõite lõõm . . .

Hüssein käis ringi suurte lohmakate sammudega, käsi padrunivööl, jagas korraldusi fädaiidele, näitas töö kätte külanoortest abigrupile ega väsinud kaisutamast neid, kelle nimed olid loetletud kohalike komiteede poolt koostatud nimekirjas, talupoegi, kes .olid esimest korda elus saanud maa peremeesteks.

«Jadulla Dašdämir-oglu!» Sekretäri hüüde peale eraldus rahvasummast vana, kepile toetuv talupoeg ja astus ette. Talle järgnesid kaks poissi. Seisatasid paar sammu vanamehest tagapool, silmad imestusest suured. Nähtavasti olid need kuue-seitsmeteistkümneaas-tased jõnglased vanamehe pojapojad.

Vanake seisis Hüsseiniga silm silma vastu. Vaese mehe jalad oleksid nagu maa külge kasvanud. Võibolla

354

tundus see kõik talle unenäona. Ätt puuris märjad silmad nimekirja; ta sarnanes inimesega, kes kõrbes leiafj vee. Siis äkki hakkas ta nutma, sirutas oma pikad kõhnad käed meie juhi kaela ümber . .. Hüssein surus vanakese raske pea oma rinnale. Ise pingul kui ähvardav vibu, hoidis ta mehiselt pisaraid tagasi.

Pingutusega hakkas ätt rääkima:

«Hüssein, ma olen üks Alambrauši aksakallidest. Aastaid on mul ühe kaheksakümne. Kõigi kuuldes oleks mul sulle üks palve. Täida see».

«Palun, Jadulla, püüan kogu hingest!»

«Minu palve on niisugune: teata rahvavalitsusele, et meie, talupojad, ei anna iialgi käest saadud maad. Kändistani inimesed on lõplikult aru saanud: kes tahab maad, peab püssi kätte võtma. Selleks andsin ma rahvavalitsusele oma kaks poega fädaiideks. Kui tarvis, annan ka pojapojad.»

Vanake pöördus ja võttis mõlemad poisid oma kaenlasse. Nii ta seisis, pea püsti.

«Ole terve, isa!» lausus Hüssein vanameest ja poisse emmates ning astus siis mõned sammud meeste poole. Palus pilguga vaikust ja alustas kõmiseval häälel:

«Rahvas, kelle rinnus tuksub selline süda, saavutab varem või hiljem oma eesmärgi. Meie tee on tõe tee, vennad! Selle tee õigsust kinnitab vahetpidamata aeg ise. Nii nagu ütleb

Agai Pišäväri, õpetab relv meie talurahvale, et kõik eesmärgid peame saavutama oma-enese jõul.
Peame saatma võitlusse oma poegi ja pojapoegi, nii nagu teeb vanaisa Jadulla. See on tee, kus surmakuul võib meid maha niita, kus meid võidakse üles puua ja munakividega surnuks visata. Selles võitluses peame ära põlema ja suitsuna õhku tõusma nagu Ismajõl-khaan Särabi. Jah, mu kallid, suitsuna pilvedesse tõusma ... »
Rahvahulk lõi mühama nagu Savalani kosk ja tõusis püsti.
Piirasime onu Hüsseini ümber.
«Vaadake, need maad, mida me praegu jagame, kuulusid sellelesamale Ismajõl-khaanile, kellest raa teile rääkisin. Vanaisa Jadulla teab seda kõige paremini . . . Sellepärast, et ta tahtis neid maid rahvale
355
jagada, piinati teda kõige metsikumal kombel. Ja kes seda tegid? — Jälle khaanid ja mõisnikud! . .. Need, kelle meelevalla all on kogu talupoja elu poole puuda nisu eest. Seesama maa tegi Ismajõl-khaanist Sättar-khaani kaasvõitleja ja maa pärast sai temast lõpuks suits rahva võitluse teel... »
«Millal see juhtus, onu Hüssein?» küsis keegi fäda-, iidest.
«Mitte väga ammu, pärast mäšrutäd.» Hüssein ohkas ja hakkas meile jutustama lugu Isma-jõl-khaanist.
«Sättar-khaan oli just kukutatud, mu lapsed. Aserbaidžaanis käis üks jälitamine ja poomine teise otsa. Neist jälitamistest võttis kogu hingest osa tsaarivalitsus kui reaktsiooni parem käsi. Reaktsioon lootis, et Sättar-khaani võitlejate piinamisega saab Aserbaidžaa-nis revolutsiooni juured välja kiskuda. Ent võta näpust: iga pisema kui kivi all oli peidus üks Sättar-khaan.
Ka Hojasse saadetud karistussalkadel tuli Ismajõl-khaan Särabiga tutvust teha (khaan oli jälitamise eest Hojasse pakku läinud).
Ismajõl-khaan võitles oma relvavendadega õlg õla kõrval kuni viimse kuulini. Siis sööstsid kasakad talle kallale ja võtsid ta kinni.
Valitsus otsustas Ismajõl-khaani piinamisega teise ilma saata. Reaktsioon tahtis talle kätte maksta, et valmistada Aserbaidžaanile veel suuremat meelehärmi ning hirmutada revolutsionääre.
Iga asi tuleb omal ajal, mu lapsed. Oli varahommik. Päike oli just aedade tagant tõusnud. Hoja tänavad kihasid inimestest. Kasakad olid kobaras Nadiri-aegse raske haubitsa ümber ja tirisid seda läbi rahvasumma hukkamispaiga poole. Haubitsa lühikese laia toru külge oli seotud tugev jässakas mees. Tema jalad olid köidetud erilise puust aluse külge, võimas selg aga toetus vastu haubitsasuud. Jämedad nöörid rebisid igast küljest ta kogukat keha, soonisid massiivset rinda, lõikusid mehistesse õlgadesse ja tiigrikäppi meenutavatesse randmetesse. Ta oli heitnud selga oma paljaks -pöetud pea verest turdunud soonilise kaela otsas ja ta vaatas inimestele vastu . . .
356
See oli ahelates lõvi, mu lapsed! Jalgade, rinna ja kaela ümber köidikud. Lõvi kaela koera kaelarihma ei pancla, siin aga pandi. . . Aga mis tegi rahvas! Rahvas külvas lilledega üle Ismajõl-khaani tee, mida mööda teda toodi. Tema aga viskles kahuritoru küljes köidi-kutes käsivarde lõikuvate nööride piinavas haardes ning vaatas rahvale lootuse, kurbuse ja armastusega.
See on nii, mu lapsed, et tõeliselt kurb saab olla vaid õilis inimene, kelle süda valutab rahva pärast.
See mees oli Ismajõl-khaan, üks Sättari lähedastest relvavendadest, Ismajõl-khaan Särabi.

Minu isa kuulus nende hulka, kes armastasid Isma-jõl-khaani. Ta võttis Hojasse tulles ka minu kaasa. Tol ajal olin nii umbes kaheksateist-üheksateist aastat vana. Ehkki sellest sündmusest on möödas oma nelikümmend aastat, mäletan kõike nii selgesti, nagu oleks see alles täna olnud.

Ismajõl-khaan veeti mööda lilledega ülekülvatud tänavaid Ärki väljakule. Kui vangile teatati, et ta võib öelda oma viimse soovi, elustus too:

«Mul on paar sõna.»

Siis pöördus Ismajõl-khaan rahva poole ja ütles: «Inimesed! Surra kodumaa eest või vabaduse eest — see on minu jaoks ühesugune õnn. Kõik teavad, miks ma elust lahkun. Ent valitsus, kuidas ta ka ei pingutanud, ei tulnud minu tapmisega toime. Kui minu võit-luskaaslast poodaks nii, nagu poodi Bahšalõ-khaan Jegani, Müzäffär ja teised, oleksin sõnulseletamatult kurb. Kuid ma tunnen uhkust niisuguse surma üle. Minu unistuseks on olnud, et kui mul meie ühises võitluses tuleb juua märgitud karikast, et minu veri siis voolaks sellesse maapinda. Sest märtrite verest sünnivad uued revolutsionääride sugupõlved, ja neid on nii palju nagu neid rohuliblesid siin!»

Kogupauk lõikas pooleks Ismajõl-khaani kõne. Välja kohale tõusis tuld ja suitsu, väävlilehk mattis endasse linna.

Kui suits hajus, ei olnud näha enam midagi peale maas mustendava surmakuuli ja haubitsa juures askeldavate kasakate ja soldatite.

Näete, mu lapsed, selleks et maitsta head pjlve, peab enne kibedagi osa ära proovima.»

357

Kuni Hüssein rääkis, seisin ma inimsummas, käed risti, närisin huuli ega pööranud temalt pilku. Ma ei tahtnud muuta asendit, kartusest äkki karjatada. Mu kurbusel ja rõõmul polnud piiri. Teda kuulates haihtusid mu südames pakitsenud kõhklused ja küsimused — minu ammused teekaaslased — nagu valge mägilumi, mis päikesekiirte all märkamatult sulab.

Tähendab, nii nagu mind ennast, tõi ka onu Hüs-. seini ja Ismajõl-khaani võitluse teele, tegi fädaiiks see maa. Maa, mida kastetakse vere ja pisaratega, maa, mida mõõdetakse vintpüssiga. Oige?! Tähendab, sel maal ei pea võitlema mitte ainult see, kes tahab maad saada, vaid isegi see, kes tahab teda ära anda.

«Kui me ei oleks ära proovinud oma eilset kibedat osa, poleks tänast paremat, mu armsad,» rääkis Hüs-sein ja ta sõnad tõid meie mõtted ammustest aegadest jälle tänasesse päeva. «Minule on määratud õnn, millest Ismajõl-khaan eile veel ilma jäi. Olen tahtnud nagu teiegi, et elu andev maa oleks kõigile ühine. Ajalugu ise viib minu soovi ellu. See võit saavutati ainult tänu rahvavalitsusele ja talupoegade ning tööliste liidule.

Kallid vennad ja õed! Möödas on ajad, kus maa oli unistuseks. Nüüdsest peale olete teie selle maa, nende vete ja metsade tõelised peremehed. Teie — rakkus kätega, päikesest põlenud rinnaga, korpasjalgsed külvajad! . . .»

Labidad, kirkad, vintpüssid lendasid õhku.

Püssi pea kohal keerutades hüüdsin:

«Võtame põllule kündma minneski kaasa need vintpüssid, millele võlgneme oma vabaduse!

Seiskem kindlalt, vennad! Maa — see on meie au ja
südametunnistus, meie võitluslipp!»

1965

SELGITAV SÕNASTIK

A b a a — keep, käisteta mantel.

Agaa — härra, isand (osutab jõukusele).

A h h u n d — kõrgem islami vaimulik.
A k s a k a 11 — (sõna-sõnalt: valgehabemeline) lugupeetud, auväärne inimene, vanem, pealik.
A m b r a — lõhnav aine.
A r b a a — nelja rattaga pikk veovanker. Arvad — naine, abikaasa. Arhalukk — tikitud poolkuub.
A r õ k k — niisutuskanal, kraav.
A š u u g — rahvalaulik, kes loob oma laulude tekstid kui ka meloodia ja esitab neid ise keelpilli saatel.
B a i r a m — pidu.
B a n u — proua, perenaine, naine; liidetakse tavaliselt eesnimele.
Bei — härra; feodaalne tiitel idamaades, osutab aristokraatsele päritolule.
Bozartma — rahvustoit lambalihast.
Bozbašš — kaukaasia supp lambalihast herne ja kartuliga.
Bülbül — (sõna-sõnalt: ööbik) populaarne aserbaidžaani laulja, NSV Liidu rahvakunstnik.
Div — muinasjutuline hiiglane, inimsööja, kükloop. Džigitt — uljaspea, kangelane; julge ratsanik.
E f e n d i — härra; õpetatud, haritud mees.
Färhad (Farhad) — kiviraidur, Ida suurte poeetide Nizami ja Navoi kangelane. Färhadi nimi on saanud tuntuks ka türgi-tatari rahvaste folklooris kui ustava armastuse sümbol.
F ell aga — karistusvahend vanas koolis. Süüdlase paljad jala-pöiad köideti nööriga kahe puust alustoe külge ja jagati vitsahoope vastu taldu.
Firdousi — suur tadžiki-pärsia luuletaja, kes elas X saj. ja XI saj. alguses. Grandioosse poeemi «Sahname» («Kuningate raamat») autor.
359
F ä d a i i — sõjamees; partisan, patrioot. Nii nimetati Lõuna-Aserbaidžaanis Iraani reaktsioonilise valitsuse vastu suunatud rahvuslikust vabadusvõitlusest osavõtnuid.
G a s e e 1 — lüüriline luuletus Ida poeesias. Kõige sagedamini ülistatakse selles vormis armastust ja elurõõmu.
H a d i s — prohvet Muhamedi aforismid, mis ei ole koraani (vt.) läinud.
H a d ž i — Araabia pühasse linna Mekasse palverännaku (hadž) sooritanud muhameedlase austav nimetus.
H a f i z — maailmakuulus pärsia XIV saj. poeet. Kirjutas armastust ja elurõõmu ülistavaid lüürilisi luuletusi.
H a n õ m — proua. Viisakas pöördumine naise poole.
H a š i š š — idamaadel levinud narkootikum.
Haššibaar — einelaud, kus pakutakse hašši — kaukaasia rahvuslikku lihatoitu.
Hätäm (Hatem) — araabia legendide kangelane, ebatavaliselt helde inimene.
H ü s s e i n — üks muharneedlaste-ši-iitide poolt kõige enam austatav imaam (vt.).
Imaamid — prohvet Muhamedi perekonnast pärinevad kaliifid ja nende võimu pärijad ši-iitide järgi.
J e s i i d — üks imaamide (vt.) vaenlasi, kes on huvitanud neist paljusid.
K a z i — kohtuniku kohuseid täitev vaimulik.
K e b a p — rahvustoit lambalihast.
Kajaanimaa — Pärsia, Iraan (legendaarse iraani šahhide Kaide dünastia järgi).
K ä r b ä 1 a — Iraagi linn, kuhu on maetud tähtsamad imaamid (vt.); palverännakute koht, ši-iitide püha paik.
Kirr — asfaldi segu mulla ja liivaga; kasutatakse majakatuste katmiseks.

Koraan — muhameedlaste püha raamat.
L a v a š š — õhuke hapendamata leib. 4
Muhammed Ali — Muhammed Ali-Šahh, pärsia šahh 1907.—
1909. a., enne seda asevalitseja Iraani Aserbaidžaanis. Medrese — muhameedlaste vaimulik kool. Mölla — islami vaimulik; õpetaja, kirjaoskaja.
Molokaanid — vene usulahk, kes eitab õigeusu kiriku tavandeid. Paljud molokaanid asusid ümber Kaukaasiasse, päästes end sellega võimude jälitamise eest.
Muharram — muhameedlaste kuu-aasta esimene kuu, ši-iitidel tapetud imaamide (vt.) leinamise kuu.
360
Mussavatistid — 1918.—1920. a. võimul olnud kontrrevolutsioonilise kodanlik-natsionalistliku partei liikmed.
Müdžnu n (Medžnun) — (sõna-sõnalt: meeletu) Ida rahvaste kirjanduses ja folklooris levinud armastuslegendi kangelane.
Mäšrutä — Iraanis 1907. a. väljakuulutatud demokraatlikud õigused.
Müdžtahiid — islami kõrgem vaimulik, kes seletab šariati (vt.) dogmasid.
Nizami — suur aserbaidžaani luuletaja XII saj.; viiepoeemilise tsükli «Hämsä» autor.
Novruz-bairam — iraanlaste uusaastapidu; langeb kokku kevadise pööripäevaga.
O r u d ž — religioosne paastuaeg, mil usklik muhameedlane päikesetõusust loojakuni ei söö, ei joo ega suitseta.
Peškäšš — sõna-sõnalt; kink, annetus. Väljend tähenduses: võtke minult kingituseks! (Kaukaasias oli kombeks kinkida külalisele seda, mis talle võõrustaja majas väga meeldis.)
P i t i — idamaine lihatoit.
Rufaaii — nelikvärss; Lähis- ja Kesk-Ida maade luules eriline
žanr, mille sisuks on filosoofilised mõtisklused või veini ja
naudingute ülistamine. Rüstäm — (Rustam) — Vana-Iraani folkloori lemmikkangelane ja suure tadžiki-pärsia luuletaja Firdousi epopöa «Sahname» kangelane.
Sa'adi — kuulus pärsia poeet XIII saj., idamaades väga populaarsete raamatute «Bustan» ja «Gülistan» autor.
Safaviidid — pärsia šahhide dünastia, kes valitses Iraanis XVI saj. algusest kuni
1722. aastani.
S a 1 a m — tervitus.
S a 1 a v a t — palvemärk: palvet sosistades tõmmatakse parema käe keskmise ja nimetissõrmega üle näo, alustades meelekohtadelt ja ühendades harali sõrmed lõua all.
S e g j a h h — üks aserbaidžaani rahvamuusika laade.
Seiidid — prohvet Muhamedi järeltulijad, islamimaades väga lugupeetud.
S u m a h h — kuivatatud kukerpuu.
S u n n a — prohveti traditsioon; koraani kõrval teine tähtis kirjalik islami usuline ja õiguslik ürik.
S u n n i i d i d — sunna järgijad; nad ei tunnista imaame Muhamedi võimu järglasteks ja suhtuvad vaenulikult ši-ütidesse (vt.).
Süleiman — muistse Juuda riigi kuningas Saalomon, keda austavad ka muhameedlased.
361
Š a r i a 11 — muhameedlaste religioossete ja õiguslike normide kogu, mis reglementeerib kogu nende elu.
Seik — muhameedlaste kõrgem vaimulik; mõnikord nimele liidetult tähenduses «vana mees», «austatud isik».

S i - i i d i d — islami teise põhilise usutunnistuse pooldajad, peavad imaame (vt.) pröhvetivõimu seaduslikeks pärijateks (ši-ism —
Iraani riigiusk).

Š ä r b ä t — magus karastav jook.
«Z i d ž i U 1 u g h b e k» — usbeki kuulsa täheteadlase Ulughbeki astronoomilised tabelid.
Zurnaa — rahvuslik puhkpill Kaukaasias ja Kesk-Aasias. Sarnane oboega.
T i r m ä — hinnalise peenvillase riide liik idamaades; sall sellest riidest.51
Tändir — tulekindla saviga vooderdatud auk maas, kus küpsetatakse hapendamata leiba (lavašši).
Ümar Hajjam — tuntud tadžiki-pärsia luuletaja XI—XII saj. Filosoofiliste nelikvärsside «rubaiide» (vt.) autor.
Vesiir — minister (mõnikord peaminister) idamaades.

SISUKORD

ОБМАНУТЫЕ ЗВЕЗДЫ. Азербайджанские рассказы. На эстонском языке. Оформление: Э. Оотсинг. Издательство «Ээсти Раамат», Таллин, Пярнуское шоссе, 10.
Toimetaja T. Kokla. Kunstiline toimetaja A. Jõers. Tehniline toimetaja L. Maidla. Korrektorid S. Aron ja T. Kuusik. Laduda antud 14. VI 1968. Trükkida antud 24. VII 1968. Trükipaber nr. 2 — Kohila Paberivabrik, 54X84 /16. Trükipoognaid 23. Tingtrükipoognaid 19,3. Arvestuspoognaid 19,28. Trükiarv 12 000. Teil. nr. 3873. Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tänav 2. Hind 79 kop. 7—3—3 68 — 136

SENI ILMUNUD RAHVASTE NOVELLI- JA JUTUSTUSTEVALIMIKKE

PEEGELSÜDAMEGA HUSAAR
Ungari kaasaegseid novelle ja jutustusi
Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1960
NISU JA ROOSID
India novelle
Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1961
MELOODIA SALADUS
Kirgiisi jutustusi
Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1961
SÜDAME HÄÄL
Gruusia jutustusi
Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1961
BROADWAY öö Ameerika novelle
Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1962
VIIES RATAS VANKRI ALL
Rumeenia kaasaegseid novelle
Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1962
TÜTARLAPS DŽUNGLIST
Vietnami kaasaegseid novelle ja jutustusi
Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1962
ELADA
Jaapani kaasaegseid jutustusi
Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1962
LAUKAPUU
Moldaavia kaasaegseid novelle
Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1963
KORALLHOBU Valimik kuuba novelle
Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1963
MÄEKURUDE HÄÄL Armeenia novelle
Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1964
MUUTUMATUID ASJU POLEGI
Valik aafrika proosat
Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1964
AUSTRAALIA NOVELLE
Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn 1965
ROOTSI NOVELL
Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn 1966
KEVADSONAAT

Saksa DV autorite novelle
Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn 1966
INGLISE NOVELLE
Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn 1967 VÕILILL
Valimik austria, Saksa FV ja šveitsi kirjanike novelle
Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn 1967